ISSN (online) 2959-6270
ISSN (print) 2959-6262

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Abai Kazakh National Pedagogical University

ХАБАРШЫ
ВЕСТНИК
BULLETIN

«Әлеуметтану және саяси ғылымдар»сериясы
Серия «Социологические и политические науки»
Series of «Sociological and Political sciences»
№2(94)

Алматы, 2026

КеАҚ Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ХАБАРШЫ
«Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы, №2(94), 2026

2001 ж. бастап шығады.
Шығару жиілігі – жылына 4 нөмір

Бас редактор:
с.ғ.к., проф. **Ж.Е. Ишпекбаев**

Бас редактордың орынбасары:
с.ғ.д., проф. **Ж.Қ. Симтиков**

PhD., **Е.Д.Ержанов** (жауапты хатшы)
ә.ғ.м. **А.М. Сарыбаева** (тех. хатшы)

Ғылыми редакторлар:
с.ғ.к. **Б.С. Жусипов**
с.ғ.к. **Ғ.Р. Абсаттаров**

Редакция алқасы:
ҚР ҰҒА академигі., ә.ғ.д., проф.
С.Т. Сейдуманов,
ҚР ҰҒА академигі., ә.ғ.д., проф.
З.К. Шаукенова,
с.ғ.д., проф. **Е.К. Алияров,**
с.ғ.д., проф. **Г.О. Насимова,**
ә.ғ.д., проф. **Г.С. Абдирайымова,**
ә.ғ.д., проф. **М.Го** (АҚШ),
PhD (саяс.), проф. **Лим Че Ван** (Оңтүстік Корея),
PhD (соц.), проф. **Лоранс Тен** (Франция),
с.ғ.д., проф. **С.В. Решетников** (Белоруссия),
ф.ғ.д., проф. **Е.А. Харьковщенко** (Украина),
ә.ғ.д., проф. **Н.П. Нарбут** (Ресей),
с.ғ.д., проф. **Н.П. Медведев** (Ресей),
с.ғ.д., проф. **Б.М. Торогелдиева** (Қырғызстан),
с.ғ.д., асс. проф. **А.Қ. Құрманғали,**
с.ғ.д., доцент **А.Ж. Мұқажанова,**
PhD (соц.), **Ж.К. Каримова,**
ә.ғ.к., асс.проф. **А.А. Қалиева**

© Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті КеАҚ, 2026

ҚР мәдениет және ақпарат министрлігінде 2021 жылы наурыздың 19-де қайта тіркелген №KZ89VPY00033638

Басуға 03.06.2026 қол қойылды.
Пішімі 60x84 $^{1}/_{8}$. Көлемі 30.0 е.б.т.
Тапсырыс 771.

050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің «Ұлағат» баспасы

М А З М Ұ Н Ы
С О Д Е Р Ж А Н И Е
C O N T E N T

ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ

TOPICAL ISSUES OF SOCIOLOGY

Akhmetova A. E., Nessipkaliyev D.E., Nagaybayeva Z. A. Family as a resource or barrier: the impact of traditions and socio-economic status on educational outcomes..... 5
Ахметова А. Е., Несипкалиев Д. Е., Нағайбаева З. А. Отбасы – ресурс немесе кедергі: дәстүрлер мен әлеуметтік-экономикалық жағдайдың білім нәтижелеріне ықпалы
Ахметова А. Е., Несипкалиев Д. Е., Нагайбаева З. А. Семья как ресурс и барьер: влияние традиций и социально-экономического статуса на образователь-ные результаты

Тауекелова Т. Б., Мукажанова А. Ж., Султанова Ф. М. Қазақстандағы азаматтық қоғам: шағын бизнес өкілдерінің көзқарасы негізіндегі эмпирикалық талдау..... 17
Tauyekelova T.B., Mukazhanova A.Zh., Sultanova F.M. Civil society in Kazakhstan: an empirical analysis based on the perspectives of small business representatives
Тауекелова Т.Б., Мукажанова А.Ж., Султанова Ф. М. Гражданское общество в Казахстане: эмпирический анализ на основе перспектив представителей малого бизнеса.

Ахметова А.Н., Турекулова Ж.Е. Қазақстан Республикасындағы сауданы цифрландырудың қазіргі кезеңдегі проблемалары мен перспективалары……. 31
Akhmetova A.N., Turekulova Zh. Problems and prospects of trade digitalization in the Republic of Kazakhstan at the current stage
Ахметова А.Н., Турекулова Ж.Е. Проблемы и перспективы цифровизации торговли в Республике Казахстан на современном этапе.

Болатова Ж.Б. Цифрлық медианың мектептегі қарым-қатынас мәдениетіне әлеуметтік ықпалы…….. 45
Bolatova Zh.B. The social impact of digital media on communication culture in school
Болатова Ж.Б. Социальное влияние цифровых медиа на культуру общения в школе

Сагидулла Г.С., Серикжанова С.С. Цифровая реконструкция этнической идентичности: дискурсивные практики в Threads…… 57
Sagidulla G.S., Serikzhanova S.S. Digital reconstruction of ethnic identity: discursive practices on Threads

НАО Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ВЕСТНИК
Серия «Социологические и политические науки»
№ 2(94), 2026

Выходит с 2001 года.
Периодичность – 4 номера в год

Главный редактор:
к.п.н., проф. **Ж.Е. Ишпекбаев**

Заместитель главного редактора:
д.п.н., проф. **Ж.К. Симтиков**

PhD, **Е.Д.Ержанов** (ответ. секретарь)
м.с.н. **А.Б.Сарыбаева** (тех. секретарь)

Научные редакторы:
к.п.н. **Б.С. Жусипов,**
к.п.н. **Г.Р. Абсаттаров**

Редакционная коллегия:
Академик НАН РК, д.с.н., проф. **С.Т. Сейдуманов,**
Академик НАН РК, д.с.н., проф. **З.К. Шаукенова,**
д.п.н., проф., **Е.К. Алияров,**
д.п.н., проф. **Г.О. Насимова,**
д.с.н., проф., **Г.С. Абдирайымова,**
д.с.н., проф., **М.Го** (США),
PhD (полит.), проф., **Лим Че Ван** (Южная Корея),
PhD (соц.), проф. **Лоранс Тен** (Франция),
д.п.н., проф., **С.В. Решетников** (Белоруссия),
д.ф.н., проф. **Е.А. Харьковщенко** (Украина),
д.с.н., проф. **Н.П. Нарбут** (Россия),
д.п.н., проф. **Н.П. Медведев** (Россия),
д.п.н., проф. **Б.М. Торогелдиева** (Кыргызстан),
д.п.н., асс. проф. **А.Қ. Курмангали,**
д.п.н., доцент **А.Ж. Мукажанова,**
PhD (соц.) **Ж.К. Каримова,**
д.п.н., асс. проф. **А.А. Калиева**

© НАО Казахский национальный педагогический университет имени Абая, 2026

Зарегистрировано
в Министерстве культуры и информации РК
переучет 19 марта 2021 г. №KZ89VPY00033638

Подписано в печать 03.07.2026.
Формат 60x84 $^{1}/_{8}$. Объем 30.0 уч.-изд.л.
Заказ 771.

050010, г. Алматы, пр. Достык, 13.
КазНПУ им. Абая

Издательство «Ұлағат»
Казахского национального педагогического университета имени Абая

Сағидулла Г.С., Серикжанова С.С. Этникалық бірегейліктің цифрлық қайта құрылуы: Threads-тегі дискурсивтік практикалар.

Асаубаева Ж.У., Калиева А.А. Жасанды интеллект жағдайындағы жастардың еңбекке орналасу стратегиялары: AI-сауаттылық, алгоритмдік іріктеу және цифрлық мансап инфрақұрылымы..... 71
Assaubayeva Zh.U., Kaliyeva A.A. Youth employment strategies under artificial intelligence: AI literacy, algorithmic recruitment and digital career infrastructure.
Асаубаева Ж.У., Калиева А.А. Стратегии трудоустройства молодежи в условиях искусственного интеллекта: AI-грамотность, алгоритмический отбор и цифровая карьерная инфраструктура

Zhapsarbayeva Zh.E., Sabitkyzy A. Media education and digital media security of Kazakhstani youth……... 82
Жапсарбаева Ж.Е., Сәбитқызы А. Қазақстан жастарының цифрлық медиақауіпсіздігі және оны қалыптастырудағы медиабілімнің рөлі
Жапсарбаева Ж.Е., Сабиткызы А. Медиаобразование и цифровая медиабезопасность молодежи Казахстана

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ
ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ
PROBLEMS OF POLITICAL SCIENCE

Дюсембекова М.К., Жанпейісова Қ.Д., Примбетов Д.С., Арзықұлов А.Ә. Инклюзивті білім беруді дамытудағы саяси партиялар мен әлеуметтік желілердің рөлі..... 95
Dyussembekova M.K., Zhanpeiissova K.D., Primbetov D.S., Arzykulov A.A. The role of political parties and social networks in the development of inclusive education
Дюсембекова М.К., Жанпеисова К.Д., Примбетов Д.С., Арзыкулов А.А. Роль политических партий и социальных сетей в развитии инклюзивного образования..

Ustemirova A.O. Cultural and humanitarian cooperation in Central Asia as an instrument of geopolitical competition among China, Russia, and the United States……... 108
Устемирова А.О. Орталық Азиядағы мәдени-гуманитарлық ынтымақтастық Қытай, Ресей және Америка Құрама Штаттары арасындағы геосаяси бәсекелестіктің құралы ретінде
Устемирова А.О. Культурно-гуманитарное сотрудничество в Центральной Азии как инструмент геополитической конкуренции Китая, России и Соединённых Штатов Америки.

Калыков А.Ш., Нұридин С.З., Ханазарова К.Н., Қасмырзаев Б.Н., Кашакбаева К.Т. Түркістан саммиті: Түркі мемлекеттері ұйымының мәдени дипломатиясы мен саяси ықпалы..... 118

NJS Abai Kazakh National Pedagogical University

BULLETIN
Series of
«Sociological and Political sciences»
№2(94), 2026

Periodicity – 4 numbers in a year
Publishing from 2001

Editor-in-Chief:
Candidate of Political Sciences, Professor,
Zh. Ishpekbayev

Deputy Editor-in-Chief:
doctor of political science, professor
Zh.Simtikov

PhD **Y.Yerzhanov** (executive Secretary)
master **A.Sarybayeva** (technical secretary)

Scientific editors:
Candidate of political science **B.S. Zhussipov**
Candidate of political science **G.R. Absattarov**

Editorial board:
academician of NSA of RK, doctor of sociological science, professor **S.T. Seidumanov,**
academician of NSA of RK, doctor of sociological science, professor **Z.K. Shaukenova,**
doctor of political science, professor **Y.K. Aliyarov,**
doctor of political science, professor **G.O. Nasimova,**
doctor of sociological science, professor
G.S. Abdirayimova,
doctor of sociological science, professor
M. Goh (USA),
doctor of political science, professor
Lim ChaeWan (South Korea),
doctor of sociological science, professor
Lourans Ten (France),
doctor of political science, professor
S.V. Reshetnikov (Belarus),
doctor of philosophical science, professor
Ye.A. Kharkovshcenko (Ukraine),
doctor of sociological science, professor
N.P. Narbut (Russia),
doctor of political science, professor
N.P. Medvedev (Russia),
doctor of political science, professor
B.M. Toregaldieva (Kyrgyzstan),
doctor of political science, associate professor
A.Kurmangali
doctor of political science, associate professor
A.Zh. Mukazhanova
PhD (soc) **Zh.K. Karimova**
Candidate of social science **A.A. Kalyeva**

© NJS Abai Kazakh National Pedagogical University, 2026

The journal is registered by the
Ministry of Culture and Information RK
19 March 2021. №KZ89VPY00033638

Signed to print 03.07.2026. Format 60x84 $^{1}/_{8}$.
Volume 30.0 – ubl.literature. Order 771.

050010, Almaty, Dostyk ave., 13.
KazNPU after Abai

Publishing house «Ulagat» Kazakh National
Pedagogical University after Abai

Kalikov A.Sh., Nuridin S.Z., Hanazarova K.N., Kasmyrzayev B.N., Kashakbayeva K.T. The Turkistan Summit: cultural diplomacy and political influence of the Organization of Turkic States
Калыков А.Ш., Нуридин С.З., Ханазарова К.Н., Касмырзаев Б.Н., Кашакбаева К.Т. Туркестанский саммит: культурная дипломатия и политическое влияние Организации тюркских государств

Далдирбаева Г.Т., Жакьянова А.М., Сарыбаев М.С. Қытайдың Орталық Азиядағы экономикалық дипломатиясы: С5+China форматы және аймақтық ынтымақтастық……. 130
Daldirbayeva G. T., Zhakyanova A.M., Sarybayev M.S. China's economic diplomacy in Central Asia: the C5+China format and regional cooperation
Далдирбаева Г.Т., Жакьянова А.М ., Сарыбаев М.С. Экономическая дипломатия Китая в Центральной Азии: формат С5+China и региональное сотрудничество

Гайсина М. Б., Бегимтаев А.И. Цифрлық дәуірдегі электоралды психология мен әлеуметтік медиа арқылы сайлаушылардың шешім қабылдауын түсіну…… 144
Гайсина М.Б., Бегимтаев А.И. Понимание электоральной психологии и процесса принятия решений избирателями через социальные сети в цифровую эпоху
Gaisina M. B., Begimtaev A.I. Understanding the electoral psychology and decision-making of voters through social media in the digital age

Муратова М.М., Онучко М.Ю. Цифровая платформа Парламента Республики Казахстана: механизм взаимодействия власти и граждан……... 156
Мұратова М.М., Онучко М.Ю. Қазақстан Республикасы Парламентінің цифрлық платформасы: билік пен азаматтардың өзара әрекеттесу механизмі
Muratova M.M., Onuchko M.Yu. Digital Platform of the Parliament of the Republic of Kazakhstan: A Mechanism for Interaction Between Government and Citizens

Кожирова С.Б., Нечаева Е.Л. Цифровые формы гражданского участия как фактор трансформации политической активности в Казахстане…… 171
Кожирова С.Б., Нечаева Е.Л. Қазақстандағы саяси белсенділіктің трансформациясы факторы ретінде азаматтық қатысудың цифрлық формалары
Kozhirova S.B., Nechaeva E.L. Digital forms of civic participation as a factor in the transformation of political activity in Kazakhstan

ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ ОРТАҚ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕРІ
СОВМЕСТНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ УЧЕНЫХ КАЗАХСТАНА И ЗАРУБЕЖЬЯ
JOINT RESEARCHES OF SCIENTISTS OF KAZAKHSTAN AND ABROAD

Тоқбергенов Ж.Д., Бейхан Забун. Университет ортасында жас студенттерге салауатты өмір мәдениетін қалыптастырудың алғышарттары…….. 187
Tokbergenov Zh.D., Beihan Zabun. Conditions for forming a healthy lifestyle culture among young students in a university environment
Токбергенов Ж.Д., Бейхан Забун. Условия формирования культуры здорового образа жизни студенческой молодёжи в университетской среде

Нұрпейсова Д.С., Танкиш Н.П., Туғанбаев Қ.Т., Хан Муаззам Али. Қазақстанның демографиялық саясатындағы трансформация және демографиялық орнықтылық перспективалары..... 206
Nurpeisova D.S., Tankish N.P., Tuganbaev K.T., Muazzam Ali Khan. Transformation of Kazakhstan's demographic policy and sustainability prospects.
Нурпейсова Д.С., Танкиш Н.П., Туганбаев Қ.Т., Хан Муаззам Али. Трансформация демографической политики Казахстана и перспективы устойчивости

Сулейменова Ж.О., Жолдасбекова Г.Д., Кенжебаева А.Н., Жұматай Д.Д., Езиева М.М. Қазақ анимация-сының цифрлық кеңістіктегі әлеуметтік қызметі және жастардың мәдени иден-тификациясы..... 217
Сулейменова Ж.О., Жолдасбекова Г.Д., Кенжебаева А.Н., Жуматай Д.Д., Езиева М.М. Казахская анимация в цифровом пространстве и культурная идентификация молодежи.
Suleimenova Zh.O., Zholdasbekova G.D., Kenzhebayeva A.N., Zhumatay D.D., Yeziyeva M.M. Kazakh animation in digital space and youth cultural identification

Авторлар туралы мәлімет..... 230
Information about the authors.
Сведения об авторах.

Абай атындағы ҚазҰПУ-дың Хабаршы журналының «Әлеуметтану және саяси ғылымдар сериясы» Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитеті ұсынатын ғылыми басылымдар тізбесінің 2-Тізіміне енгізілген (Саяси ғылымдар – 22.10.2024 №900 бұйрық. Әлеуметтану ғылымдар – 23.10.2024 №928 бұйрық).

Вестник КазНПУ им. Абая, серия «Социологические и политические науки» включен в Список-2 Перечня научных изданий, представляемых Комитетом по обеспечению качества в сфере науки и высшего образования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан для публикации основных результатов научной работы (Политические науки – согласно приказу №900 от 22.10.2024. Социальные науки – согласно приказу №928 от 23.10.2024).

ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ
TOPICAL ISSUES OF SOCIOLOGY

IRSTI: 04.51.53 **DOI: https://doi.org/10.51889/2959-6270.2026.94.2.001**

A.E. Akhmetova[1], *D.E. Nessipkaliyev*[2*], *Z.A. Nagaybayeva*[2]

[1]*Abai Kazakh National Pedagogical University*
Almaty, Kazakhstan
[2*] *S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University*
Almaty, Kazakhstan
**e-mail: n.dauren89@mail.ru*

FAMILY AS A RESOURCE OR BARRIER: THE IMPACT OF TRADITIONS AND SOCIO-ECONOMIC STATUS ON EDUCATIONAL OUTCOMES

Abstract

Amid growing educational inequality in post-Soviet countries, including Kazakhstan, the family remains one of the key factors shaping a child's academic trajectory. This study aims to analyze how family traditions, parenting attitudes, and the socio-economic status of parents can both facilitate and hinder children's educational success. The research uses a mixed-methods approach: on the one hand, semi-structured interviews were conducted with nine parents representing different regions, types of settlements, and social strata; on the other hand, a survey of 132 parents of schoolchildren in Almaty was conducted, providing quantitative support and confirmation of the patterns identified. Special attention was given to cultural components such as gender roles in the family, perceptions of education as a value, types of parental motivation, and strategies of interaction with schools. The results show that the family can act both as a resource and as a barrier to a child's educational trajectory. Key factors that determine the nature of this influence include: family income level, type of school, cultural attitudes toward the parental role in education, and internal motivation and adaptability to new conditions. Particularly striking are the differences between families oriented toward long-term educational investment and those whose strategy is limited to surviving under current conditions. The article highlights the need for a comprehensive approach to educational policy that considers not only families' material resources but also cultural patterns, parenting practices, and gender aspects of parental involvement. The practical significance of this work lies in its applicability for the development of parent education programs, school-based support services, targeted assistance for vulnerable families, and initiatives aimed at reducing the socio-educational gap in Kazakhstan.

Keywords: family as resource and barrier, educational inequality, parental educational strategies, socio-economic status of the family, cultural capital, gender roles in education, parental involvement, Kazakhstan.

А.Е. Ахметова[1], Д.Е. Несипкалиев[2], З.А. Нагайбаева [2]*

[1]*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті*
Алматы қ., Қазақстан
[2*] *С.Д. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университеті*
Алматы қ., Қазақстан
**e-mail: n.dauren89@mail.ru*

ОТБАСЫ - РЕСУРС НЕМЕСЕ КЕДЕРГІ: ДӘСТҮРЛЕР МЕН ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖАҒДАЙДЫҢ БІЛІМ НӘТИЖЕЛЕРІНЕ ЫҚПАЛЫ

Аңдатпа

Посткеңестік елдерде, оның ішінде Қазақстанда да білім беру саласындағы теңсіздік күшейіп келе жатқан жағдайда отбасы баланың академиялық траекториясын айқындайтын негізгі факторлардың бірі болып қалуда. Бұл зерттеу ата-аналардың отбасылық дәстүрлері, тәрбиелеу ұстанымдары мен әлеуметтік-экономикалық жағдайлары балалардың білім жетістіктеріне қалайша оң немесе теріс әсер етуі мүмкін екенін талдауға бағытталған. Зерттеу әдіснамасы аралас тәсілді қамтиды: бір жағынан, әртүрлі аймақтардан, елді мекен түрлерінен және әлеуметтік топтардан шыққан тоғыз ата-анамен жартылай құрылымдалған сұхбаттар жүргізілді; екінші жағынан, Алматы қаласындағы мектеп оқушыларының 132 ата-анасына сауалнама жүргізіліп, анықталған заңдылықтарды сандық түрде нақтылау мен толықтыру қамтамасыз етілді. Ерекше назар мәдени құрамдастарға отбасындағы гендерлік рөлдерге, білімге құндылық ретінде көзқарасқа, ата-аналық мотивация түрлеріне және мектеппен өзара әрекет стратегияларына аударылды. Зерттеу нәтижелері отбасылардың баланың білім беру жолында бір мезгілде ресурс та, кедергі де бола алатынын көрсетті. Бұл ықпалдың сипатын айқындайтын негізгі факторлар: отбасының табыс деңгейі, мектеп түрі, ата-аналардың білімге қатысты мәдени ұстанымдары, сондай-ақ ішкі мотивациясы мен жаңа жағдайларға бейімделуге дайындығы. Ұзақ мерзімді білімге инвестиция жасауға бағытталған отбасылар мен күнкөрістің ағымдағы стратегиясымен шектелген отбасылар арасындағы айырмашы-лықтар ерекше айқын көрінеді. Мақала білім беру саясатына тек материалдық ресурстарды емес, сонымен қатар мәдени үлгілерді, тәрбиелік тәжірибелер мен ата-аналық қатысудың гендерлік аспектілерін ескеретін кешенді көзқарастың қажеттілігін атап көрсетеді. Зерттеудің практикалық маңызы – оның нәтижелерін ата-аналарды оқыту, мектептік сүйемелдеу, осал отбасыларға мақсатты қолдау және Қазақстандағы әлеуметтік-білім беру алшақтығын азайтуға бағытталған бастамаларды әзірлеу барысында пайдалану мүмкіндігінде.

Түйін сөздер: отбасы ресурс және кедергі, білім берудегі әлеуметтік теңсіздік, ата-аналардың білім беру стратегиялары, отбасының әлеуметтік-экономикалық жағдайы, мәдени капитал, білім берудегі гендерлік рөлдер, ата-аналық қатысу, Қазақстан.

Ахметова А.Е. [1], Несипкалиев Д.Е. [2], Нагайбаева З.А.[2]*

[1]*Казахский национальный педагогический университет им. Абая*
г. Алматы, Казахстан
[2*] *Казахский национальный медицинский университет им. С.Д. Асфендиярова*
г. Алматы, Казахстан
**e-mail: n.dauren89@mail.ru*

СЕМЬЯ КАК РЕСУРС И БАРЬЕР: ВЛИЯНИЕ ТРАДИЦИЙ И СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО СТАТУСА НА ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ

Аннотация

В условиях усиливающегося образовательного неравенства в постсоветских странах, включая Казахстан, семья остаётся одним из ключевых факторов, определяющих академическую траекторию ребёнка. Настоящее исследование направлено на анализ того, каким образом

семейные традиции, воспитательные установки и социально-экономическое положение родителей могут как способствовать, так и препятствовать образовательному успеху детей. Методология исследования включает смешанный подход: с одной стороны, были проведены полуструктурированные интервью с девятью родителями, представляющими разные регионы, типы населённых пунктов и социальные слои и с другой стороны анкетный опрос 132 родителей учащихся школ города Алматы, обеспечивший количественное дополнение и подтверждение выявленных закономерностей. Особое внимание уделялось культурным компонентам гендерным ролям в семье, представлениям об образовании как ценности, типам родительской мотивации и стратегий взаимодействия со школой. Результаты исследования демонстрируют, что семья может одновременно выступать как ресурс и как барьер в образовательной траектории ребёнка. Ключевыми факторами, определяющими характер этого влияния, являются: уровень дохода семьи, тип школы, культурные установки относительно роли родителей в образовании, а также внутренняя мотивация и готовность к адаптации в новых условиях. Особенно остро проявляются различия между семьями, ориентированными на долгосрочные образовательные инвестиции, и теми, чья стратегия ограничена выживанием в текущих условиях. Статья подчёркивает необходимость комплексного подхода к образовательной политике, учитывающего не только материальные ресурсы семей, но и культурные паттерны, воспитательные практики и гендерные аспекты родительской вовлечённости. Практическая значимость работы заключается в возможности использования её выводов при разработке программ родительского просвещения, школьного сопровождения, адресной поддержки для уязвимых семей и инициатив, направленных на сокращение социально-образовательного разрыва в Казахстане.

Ключевые слова: семья как ресурс и барьер, образовательное неравенство, образовательные стратегии родителей, социально-экономический статус семьи, культурный капитал, гендерные роли в образовании, родительская вовлечённость, Казахстан.

Introduction

Educational inequality remains one of the most persistent social problems in contemporary societies, particularly in countries experiencing rapid socio-economic transformation. In Kazakhstan, despite the formal commitment to equal educational opportunities, students' academic achievements and educational trajectories continue to vary considerably depending on their family background. Such disparities are associated not only with differences in parental income and educational attainment but also with family traditions, parenting practices, cultural norms, and expectations regarding education. Consequently, the family should be viewed not merely as a source of economic support but as a complex social institution that shapes children's educational opportunities through multiple mechanisms.

The significance of this issue has attracted considerable attention in international sociological research. Contemporary studies demonstrate that socio-economic status remains one of the strongest predictors of educational attainment, influencing access to high-quality schools, private tutoring, digital resources, and extracurricular activities [1], [2]. Research on family structure further suggests that children from single-parent or unstable family environments often demonstrate lower academic performance compared to their peers from stable two-parent households [3], [4]. However, scholars increasingly argue that educational outcomes cannot be explained solely by economic resources or family composition. The quality of parent-child relationships, parental involvement in education, and family expectations frequently have an equally significant impact on academic success [5], [6].

The theoretical foundation for understanding these processes is largely derived from Pierre Bourdieu's theory of social reproduction, which emphasizes the role of cultural and social capital in maintaining educational inequalities across generations [7, p.71]. According to this perspective, families transmit not only economic resources but also values, behavioural patterns, educational aspirations, and cultural competencies that facilitate academic achievement. Empirical studies support this argument, demonstrating that families with similar economic resources often produce different educational outcomes because of differences in cultural capital and parental educational strategies [8-10].

Consequently, educational success should be understood as the result of interactions between economic, cultural, and social resources rather than as a direct consequence of financial status alone.

Recent studies have also highlighted the growing importance of contextual factors associated with digitalization, migration, and regional inequalities. Research indicates that disparities in school quality, access to educational resources, and digital technologies significantly influence educational opportunities [11, p.32; 12]. The COVID-19 pandemic further exposed inequalities related to internet access and digital competencies, disproportionately affecting low-income, migrant, and rural families. Similarly, studies on migration suggest that educational outcomes are shaped not only by material conditions but also by parental aspirations and family strategies aimed at social mobility [13], [14]. Migrant families frequently demonstrate high educational motivation and active parental engagement, while economically vulnerable households may prioritize short-term economic survival over long-term educational investments.

These issues are particularly relevant in Kazakhstan, where traditional family structures characterized by strong intergenerational ties coexist with modern parenting practices and changing gender roles. In many households, mothers continue to bear primary responsibility for children's education, whereas fathers often remain less involved in everyday educational activities [5], [6]. At the same time, processes of modernization, urbanization, internal migration, and increasing social differentiation have transformed family practices and educational expectations. As a result, contemporary Kazakhstani families combine traditional and modern approaches to child-rearing, creating diverse patterns of educational support and socialization.

Despite the growing body of international and national research, important gaps remain in the existing literature. Previous studies have generally examined socio-economic status, family structure, cultural capital, parental involvement, and migration separately [15, p. 330]. Limited attention has been devoted to understanding how these factors interact simultaneously within the family environment, particularly in post-Soviet societies such as Kazakhstan. Consequently, there remains a lack of integrative research that considers family traditions, socio-economic conditions, and parental practices within a single analytical framework.

This study addresses this gap by examining the family as both a resource and a potential barrier to educational success. The research hypothesis suggests that family influence on educational outcomes is mediated by cultural and parental practices, whereby families possessing higher levels of cultural capital and active parental involvement are more likely to promote academic achievement, even under relatively constrained socio-economic conditions. Conversely, rigid traditional norms, limited parental participation, and restricted cultural resources may increase the likelihood of educational disadvantage.

The aim of the study is to analyse how family traditions and parents' socio-economic status influence students' educational outcomes in Kazakhstan. By exploring the interaction between structural and cultural factors, the research contributes to broader debates on educational inequality and social reproduction while providing evidence relevant for educational and social policy. The scientific novelty of the study lies in its integrated examination of economic and cultural capital and their combined influence on parental strategies and children's educational trajectories. Through the combination of quantitative and qualitative evidence, the research seeks to provide a more comprehensive understanding of the mechanisms through which family factors shape educational opportunities and inequalities in contemporary Kazakhstan.

Research methodology

This study used a qualitative data collection method through semi-structured interviews. The use of a mixed-methods design is justified by the need to capture both subjective meanings and measurable patterns of parental behavior. While qualitative interviews allow for an in-depth understanding of family values and educational strategies, the quantitative survey provides generalizable insights and enables statistical verification of observed trends. The goal was to examine how family traditions, values, and socioeconomic status influence parents' educational attitudes and

practices. This approach allowed for the documentation of individual interpretations and meanings that participants assign to their parenting strategies. It also provided insight into how these meanings connect to their wider social and cultural context. A total of nine parents took part in the study. They lived in both urban and rural areas and came from different socio-economic backgrounds. The sampling strategy was purposeful and focused on maximum variation. Selection criteria included type of settlement (urban or rural), socio-economic status, presence or absence of migration experience, and the types of educational institutions their children attended. Among the nine respondents:

1. Three participants live in rural areas. All of them share similar socio-economic conditions characterized by limited financial resources. Their children attend district-level public schools.

2. Six respondents are urban residents. Among them, two families are internal migrants who relocated from rural areas to major cities in pursuit of better educational opportunities for their children. Despite financial constraints, these families actively invest in their children's educational trajectories. The remaining four families are long-term urban residents, representing relatively stable family structures. Their levels of economic well-being and approaches to education vary.

From the perspective of social stratification:

1. Three families were categorized as belonging to the «upper class» based on a combination of indicators, including income level, parental education, and enrollment of children in private schools offering advanced curricula.

2. Two families fall into the middle class, characterized by stable incomes and pragmatic approaches to educational decision-making.

3. Four families were classified as below middle class; while they prioritize basic education, they face challenges in meeting their children's educational needs.

The interviews took place between February and March 2025, both in person and partially online through Zoom. Each interview lasted from 45 to 70 minutes. We discussed family expectations, educational strategies, approaches to discipline, understandings of success, and views on the role of education in a child's future. The analysis used inductive reasoning and involved thematic coding. The coding process involved the identification of recurring themes related to educational motivation, perceived barriers, and family support strategies. These themes were then grouped into broader analytical categories reflecting the dual role of the family as a resource and a barrier. Initial transcription of the interviews helped identify key themes related to viewing education as a resource, existing barriers in educational paths, and the symbolic meaning of traditional family roles. A partial list of interview questions covering the main themes is shown in figure 1.

№	Question	Primary Objective
1	How do you understand the role of the family in a child's education? What responsibilities do you consider important for parents?	To assess parents' basic perceptions of the family's role in the child's educational trajectory.
2	What family traditions or values do you consider important in raising children?	To identify key elements of the family's educational culture.
3	How do you motivate your children to study? Do you use encouragement, control, or lead by example?	To explore strategies of motivation and discipline used within the family.
4	To what extent is your children's education a priority for your family? Why?	To understand the importance of education in the family's value system.
5	Do you have experience with supplementary education (e.g., tutors, extracurricular activities)? How do you make such decisions?	To assess the family's investment in the child's educational capital.
6	Have you faced any challenges in supporting your children's learning? What kind (time-related, financial, motivational)?	To explore barriers families face in supporting their children's education.
7	In your opinion, how does a family's social status affect a child's academic success?	To evaluate perceptions of the link between socio-economic status and educational outcomes.
8	If you have more than one child, does your educational approach differ between them? Why?	To investigate intra-family differences in educational strategies.
9	How do you perceive your interaction with the school and teachers? Do they treat you as a partner?	To assess the level and nature of family-school engagement.
10	What do you think could strengthen parental support in the educational process?	To gather suggestions for enhancing the family's role in ensuring educational success.

Figure 1 – Interview Questions
Note: Created by the authors

The study also conducted a survey of parents to obtain information on the degree of involvement of parents in the education of their children and what tactics they use in the process of teaching their children. This survey was conducted in March 2025 among parents of students of Almaty schools, where both public and private schools were included. As a result, through the parent networks and through the school administration, 132 parents participated in the study, all of them agreed to participate, moreover, all ethical norms of the study were observed. The main selection criteria for respondents were gender, age of parents and type of school. The results of the study were then processed with SPSS version 27. Descriptive statistics and comparisons were used to obtain the main results of the study, which helped us to identify differences in parental involvement depending on socio-economic and institutional factors. The Pearson's chi-square (χ 2) criterion to assess the relationship between categorical variables, including gender of parents, level of education, income level and parental involvement in children's education. The chi-square test was applied to examine the statistical significance of relationships between socio-demographic variables and levels of parental involvement, allowing for the identification of structural patterns in educational behavior. Standard thresholds were also used to measure statistical significance. Overall, the socio-demographic structure of the sample suggests a predominance of middle-income and relatively stable households, which should be taken into account when interpreting the results, as it may limit the representation of more vulnerable population groups.

Limitations of the study. Despite the advantages of a mixed-methods study, this study has several limitations. First, a quantitative survey was conducted among parents living in Almaty and its surroundings, which limits the generalizability of the results to other regions of Kazakhstan, particularly remote rural areas. Moreover, the quality component is based on a limited number of interviews and reflects parents' subjective perceptions.

Results

The analysis of interviews with Kazakhstani parents indicates a strong link between a family's socioeconomic status and parents' involvement in their children's education. This finding aligns with earlier research [4], [9], [10], which highlights that educational inequality often stems from family capital, as well as economic, cultural, and social factors. Parents from high-income families usually show a high level of academic involvement. This pattern can be explained by higher-income families' ability to convert economic capital into educational advantages, aligning with Bourdieu's concept of capital transformation. They can enroll their children in private schools and provide access to tutors, online learning tools, extracurricular activities, and educational trips. In this case, families have higher academic standards for children and they emphasize long-term planning of their educational path to achieve better outcomes. In middle-income families, parents are typically more practical and reactive in their approach to education. They help with homework, engage in discussions, and attend parent-teacher meetings. However, they often have limited resources for extra investments.

«…we'd be happy to hire tutors, but for now we're trying to manage on our own. I help my son with math myself; sometimes the older son helps the younger one actually, that works really well. Funny thing is, the older one explains things better than we do…» (Father, 40 years old, Konaev, middle income)

Low-income families, especially in rural areas and among recent urban migrants, are most vulnerable and have limited access to educational resources such as digital tools, tutoring and extracurricular activities. At the same time, this finding highlights that economic disadvantage does not eliminate educational motivation but rather limits the available tools for its realization. Financial constraints and low level of education are factors that affect the support of children's education, in this case they do not have the opportunity to invest in children's education. But still many parents are highly motivated and try to compensate through available means such as free cups or free school programs, which indicates the potential for educational growth, which could be further enhanced by targeted

government and school support. The next aspect is how traditions and gender roles also affect parents' participation, as in our country traditional family structures often place the primary responsibility for education on mothers and in this case fathers, are generally considered to be the main source of financial support for their children, which limits their role in children's lives. However, some families are moving towards more flexible forms of education and this shift involves joint decision-making on education and cooperation, indicating a gradual departure from traditional roles.

«My husband and I both graduated from university, so we understand how important education is. We try to be involved together. He helps with the sciences I honestly don't understand them at all…» (Mother, 36 years old, Almaty, originally from Pavlodar).

The interviews also revealed statements showing the use of authoritarian parenting strategies in some Kazakhstani families. These strategies often involve significant parental control, a focus on obedience, and strict adherence to school and family demands. In these cases, children's motivation may come from fear of punishment rather than from a true understanding of the value of education. However, traditional norms do not always act as barriers. In families with a strong kinship or religious identity, educational motivation may be deeply rooted in their value system. In these contexts, respect for knowledge, teachers, and learning as a path to self-realization is actively encouraged and culturally accepted.

«In our family, everyone is educated. My grandfather's brother is an academic, and my father is an engineer. I also completed my master's degree abroad, and I explain to my son that education is our path, our foundation…» (Mother, 38 years old, Almaty)

In families where educational strategies are passed down across generations, children are more likely to have stable academic motivation, clear educational goals, and a positive view of school as a respected institution. The cultural context affects both parenting style and the extent of family involvement in their child's education. At the same time, the data indicate that many parental strategies are shaped by parents' social and cultural backgrounds and their individual life paths. These findings emphasize the need for more thoughtful, culturally aware teaching methods in schools, along with social support that considers families' specific values.

Socio-Demographic Profile of Respondents

The study involved 132 parents living in Almaty and its suburbs. The gender distribution shows a majority of women at 68.2%, while men make up 31.8% of the sample. Most respondents are in the 35 to 44 age group at 42.4%. Those aged 25 to 34 represent 31.1%, and individuals aged 45 to 54 account for 15.9%. The remaining age groups each have less than 10% of participants. In terms of location, most parents live in Almaty city at 83.3%, while the suburbs make up 16.7% of the sample. The highest number of respondents comes from the Nauryzbay district at 18.2% and the Bostandyk district at 16.7%. This is followed by Medeu at 14.4% and Alatau at 11.4%. Data on marital status indicates that most participants are legally married at 68.2%. Divorced individuals stand at 12.9%, unmarried at 14.4%, and widowed participants at 4.5%. Regarding family structure, households with one or two children are the most common at 62.1%. Families with three to four children make up 27.3%, while larger families with more than four children account for 10.6%. When it comes to education, 69.7% of respondents have higher education degrees (bachelor's level), 14.4% have postgraduate qualifications, and 15.9% hold secondary vocational education. The ethnic makeup is mainly Kazakh at 68.9%, followed by Russian at 17.4%, with other ethnic groups represented in smaller numbers. The distribution of parents based on monthly income shows that most respondents belong to the middle-income group. The largest share of participants, 33.3%, reported a monthly income between 300,001 and 400,000 KZT. A significant portion, 26.5%, said their income was between 400,001 and 500,000 KZT. Meanwhile, 13.6% of respondents reported incomes between 500,001 and 1,000,000 KZT. This means that 73.4% of respondents earn between 300,001 and

1,000,000 KZT, indicating that a stable socio-economic group dominates the sample. Households earning more than 1,000,000 KZT per month made up 11.4% of the sample, showing the presence of high-income participants. Only 10 respondents, or 7.6%, reported a low income level of up to 200,000 KZT, while just 2.3% recorded an extremely low income of up to 100,001 KZT. These findings imply that most parents have a stable income that allows for a standard or above-average quality of life. This reflects the specific socio-economic profile of the studied population and the living conditions in Almaty and its suburbs.

The degree of involvement of parents in educational activities was further examined with emphasis on gender differences and how the results show differences between the roles of parents (see Fig. 2).

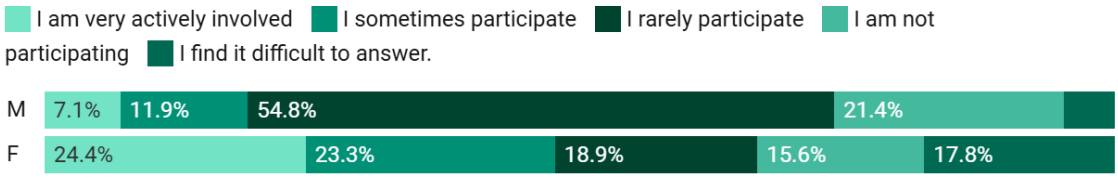

Figure 2 - Gender differences in parents' participation in the educational life of children (N=132)
Source: developed by the authors

The results show differences in how parents of different genders, behaviors and cultures participate in their children's education. Mothers are much more involved in the educational process than fathers. This result reflects the persistence of traditional gender roles in Kazakhstani society, where educational responsibility is primarily assigned to women. Almost half of women (47.7%) reported active or moderate participation, compared to only 19% of men. Most fathers reported little or no participation and the difference is significant ($\chi2 = 22.710$, $df = 4$, $p < 0.001$), indicating a strong relationship between the gender of the parents and their involvement in education. In general, there is limited control over children's performance. Only 37.8% of parents reported often controlling their children. No significant differences by sex ($\chi2 = 3.636$, $p = 0.457$) or age were found, indicating that the level of involvement depends more on parental norms and trust in educational institutions than on socio-demographic factors. Ethnic differences also indicate distinct patterns of family responsibility for education. In Kazakh families, educational supervision is often a shared responsibility within the extended family, with grandparents playing an important role, reflecting traditional intergenerational practices. By contrast, Russian-speaking families report a partner model or a lack of a clearly defined responsible adult, suggesting greater reliance on children's autonomy or formal education. Families of other ethnic groups exhibit greater uncertainty about roles, likely due to migration, mixed family structures or economic instability.

Educational Attainment and Parental Involvement. Furthermore, the results demonstrate a clear association between the educational level of respondents and the degree of their involvement in their children's educational process (see Figure 3).

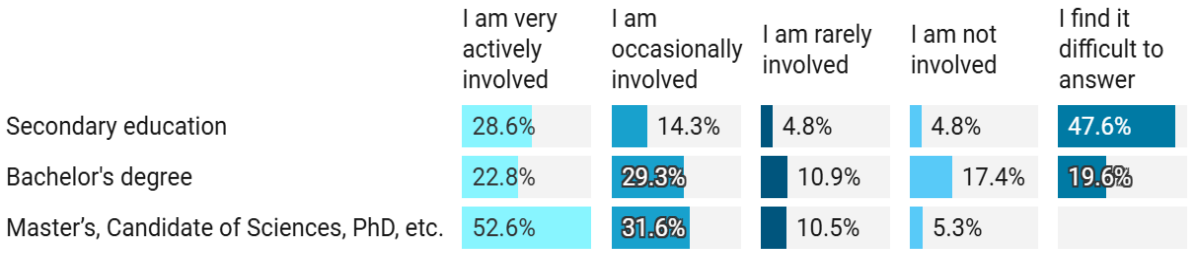

Figure 3. Level of Parental Involvement in Children's Educational Life by Educational Attainment (N=132)

Source: Developed by the authors

The level of education of parents is related to how actively they participate in the education of their children and most involved parents with higher education, more than half say that they are very active, while about a third participate only occasionally. Parents with higher education show a moderate level of involvement, combining active and episodic participation, but this group also has the highest number of parents with low or absent involvement. Respondents with secondary vocational education show an inconsistent level of involvement, and many report difficulties in assessing their own participation. Ethnic differences underline variations in parental involvement. Among the Kazakh parents, slightly more than half report active or moderate participation, and a notable number are not sure of their level of participation. Russian parents show the highest overall level of involvement: more report very active participation, and fewer experience difficulties in assessing their role, which suggests that they have a better understanding of their responsibilities in education. To examine the impact of family income on educational strategies, a correlation analysis was conducted of key forms of parental investment such as supplementary education, study abroad plans and willingness to pay for private tuition. The results show a significant relationship between household income and parents' choices about education (see Table 1).

Table 1. Correlation between family income and parents' educational strategies

Educational Strategy	Spearman's ρ	p-value
Additional education (tutors, courses, clubs)	0.391**	< 0.001
Planning for child's future education abroad	0.507**	< 0.001
Willingness to pay for private school	0.265**	< 0.001
Note: **p < 0.01** – statistically significant correlation		

Parental income is closely linked to educational strategies. It shows a strong link between household income and the planning of education abroad ($\rho = 0.507$, $p < 0.001$), followed by a moderate link with the provision of additional educational resources, such as tutoring and extracurricular activities ($\rho = 0.391$, $p < 0.001$). This confirms that socio-economic status directly shapes not only access to resources but also long-term educational planning strategies within families. There was also a weaker but still significant link with willingness to pay for private tuition ($\rho = 0.265$, $p < 0.001$), indicating that economic resources influence families' ability to invest in their children's education. The survey also highlights different values in parenting. The most frequently emphasized values were freedom of choice (37.9%) and adherence to family traditions (36.4%).

Figure 4 shows the distribution of key family values reported by respondents. The most frequently mentioned principle was freedom of choice (37.9%), followed by following family traditions (36.4%) and shows that individualistic views and the importance of cultural continuity are still present in modern family upbringing.

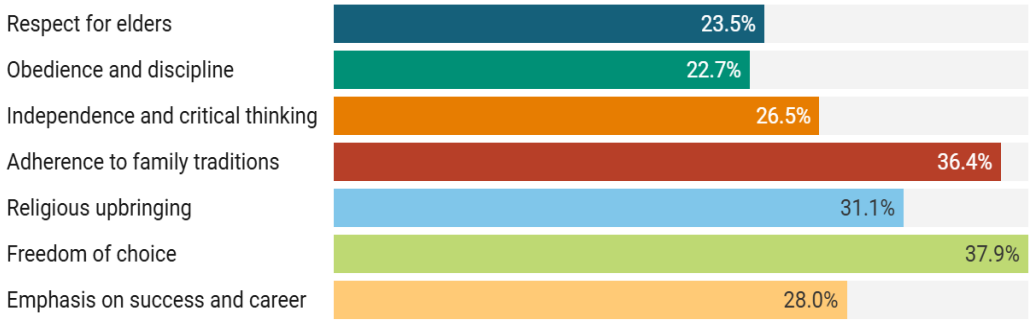

Figure 4. - Core family values according to respondents (N = 132)
Source: Developed by the authors

Religious upbringing was important to 31.1% of parents, pointing to the spiritual aspect of raising children in many families. Other significant priorities included independence and critical thinking at 26.5%, as well as a focus on achievement and career at 28.0%. These reflect a societal shift toward preparing children for a competitive environment and self-realization. More traditional values, such as respect for elders at 23.5% and obedience and discipline at 22.7%, were chosen less often. This might indicate a change in parenting styles, moving from an authoritarian model to a more collaborative and conversational approach in parent-child interactions.

Discussion

The family is a complex and multi-level institution capable of both enhancing children's educational opportunities and reproducing existing forms of social inequality. The findings of this study contribute to the theoretical understanding of how different forms of capital interact within the family context, shaping not only access to educational resources but also the ability to effectively use them. The duality of family roles is largely determined by the level of social and economic well-being, but not limited to it, as cultural attitudes, gender roles, educational models and structure of family relations significantly modify the influence of material resources. These studies allow to agree with the concept of social reproduction by P. Burdje [9], according to which economic capital is transformed into educational benefits through mechanisms of cultural and social capital. The correlations between household income, additional educational investments and international education strategies are supported by studies [1], [11] which also point to the key role of material conditions for educational mobility in transition economies. However, limited economic resources do not always imply low educational expectations or lack of involvement because parents from low-income families, especially migrants and rural residents, often demonstrate a high level of moral support and strategic motivation. This suggests that cultural capital can partially compensate for economic disadvantage, although such compensation remains structurally constrained. This is consistent with studies that highlight the compensatory role of cultural and value settings in conditions of physical deprivation [2], [11]. The real educational potential of such families is limited by a lack of knowledge, digital resources and institutional support, which corresponds to the conclusions of Kopeyeva [4].

Further in families with a formed «educational culture» that includes respect for knowledge, interstellar academic biographies, regular intellectual practices shows the combination of long-term planning, involved behavior and career guidance strategies, and these results are correlated with Cheung's studies [8], which show that cultural practices within the family enhance economic resource effects. The main burden of accompanying the educational process falls on the mothers, while the participation of fathers is much lower and often limited to financial security and the trend is confirmed by observations from Nurekenova [7] on the gender asymmetry in parental responsibilities and is consistent with international studies that confirm that it is mothers who most often act as mediators between school and family [12]. However, a number of families show signs of moving towards a partnership model based on sharing responsibilities and joint decision-making, which correlates with conclusions [3] about the importance of supportive relationships and the role of «significant others» for children's school involvement. Also further autonomy and critical thinking highlighted by a large part of the respondents, indicates a gradual departure from authoritarian models of upbringing. At the same time, a strong orientation to family traditions and religious values is maintained, which is confirmed by the conclusions of Puzikova, S. [15] on the hybridity of modern Kazakh family cultures, combining traditional and modernizing elements. The ethnic differences in how responsibility for education is shared show that family organization varies. Kazakh families tend to involve the extended family with shared responsibility. In contrast, Russian-speaking families often follow a partnership model, but a higher percentage of them lack a responsible adult. These findings align with international studies that highlight the link between family structure, cultural norms, and educational inclusion, and they also add to research on internal migration in Kazakhstan [6], [14]. The

results indicate that families play a crucial role in shaping a child's educational path. A family's contribution is influenced not only by income but also by educational culture, gender norms, participation of the extended family [1], [5], [13] and migration and regional factors. This is in line with studies on how families affect educational outcomes. It also underscores the importance of considering Kazakhstan's cultural specifics when developing educational policies. Moreover, the results of the study provide an assessment of the proposed research hypothesis, which assumed that the influence of the family on children's educational outcomes is not limited only to socio-economic status. On the contrary, it depends on cultural capital, parental practices and gender models of participation. The results of analyses using mixed methods largely confirm this hypothesis. While material resources are important for providing access to educational opportunities, they do not automatically lead to academic success. Their effectiveness depends on how families use cultural norms, educational values and parenting strategies. Meanwhile, the results show that cultural and motivational resources can help offset limited economic resources, especially in migrant and rural families. However, this assistance remains limited by institutional and structural barriers. Thus, the hypothesis is confirmed by some contextual observations that emphasize the mediating rather than the deterministic role of the socio-economic status of the family in educational outcomes.

Conclusion

The study's findings provided a clear answer to the research question. Analyzing interview and survey data showed that the family can serve both as a strong resource and as a major barrier in a child's education. The scientific contribution of this study lies in demonstrating that the influence of the family on educational outcomes is not linear but mediated by the interaction between socio-economic conditions and cultural practices. The research also provides empirical evidence from Kazakhstan that expands existing theories of social reproduction by incorporating the role of family traditions and gender norms in shaping educational trajectories. The socio-economic status of parents is a major factor that affects children's access to quality education, including access to private schools, tutors, language schools and access to new technologies and digital resources. Subsequently, this influence is related to educational expectations and in general on the involvement of parents and their support. The logical conclusion is that families with a more stable financial situation have a more active position. However, in the first case parents are motivated to use available free aspects and provide more emotional support for their children, but due to time resources this support is not universal. The study confirmed that in most Kazakhstani families, women usually bear the responsibility for education, while men often stay away from the learning process. This situation not only perpetuates gender inequality but also restricts the family's role in the child's educational development. Meanwhile, more flexible roles observed in some families lead to better interactions with educational institutions. The influence of where families live and their migration status is also important. Internal migrants, despite lacking resources, are very involved in their children's education, using motivation and values as compensatory tools. In contrast, rural families face structural, organizational, and cultural barriers that need focused attention from educational policies. Therefore, in Kazakhstan, the family is a complex social institution. Its impact on education is shaped not only by income but also by parenting culture, gender roles, family structure, and educational goals. The family becomes a resource when financial stability aligns with a thoughtful parental approach, high expectations, and cultural backing. However, when resources are limited and parental involvement is low, particularly in light of traditional views on parental roles, the family tends to act as a barrier, reinforcing educational inequality.

References:

1 Mangiavacchi L. Family structure and children's educational attainment in transition economies // IZA World of Labor. – 2016. – № 303. – DOI: 10.15185/izawol.303.

2 Zakar R., Iqbal S. Social determinants of women's health in low and middle income countries // Frontiers in Global Women's Health. – 2024. – Vol. 5. – Article 1482047. – DOI: 10.3389/fgwh.2024.1482047.

3 Ginther D.K., Pollak R.A. Does Family Structure Affect Children's Educational Outcomes? // NBER Working Paper. – 2003. – № 9628. – 48 p. – DOI: 10.3386/w9628.

4 Guetto R., Panichella N. Family arrangements and children's educational outcomes // Demographic Research. – 2019. – Vol. 40. – P. 1015–1046.

5 Winter L., Akseer S., Tursunbayeva A. et al. A Contextually Adapted Model of School Engagement in Kazakhstan // Current Psychology. – 2022. – Vol. 41. – № 4. – P. 2479–2495.

6 Kopeyeva A. Understanding Factors Behind Regional Inequality in Education in Kazakhstan // Central Asian Affairs. – 2020. – Vol. 7. – № 1. – P. 38–79.

7 Bourdieu P. L'illusion biographique // Actes de la recherche en sciences sociales. – 1986. – Vol. 62–63. – P. 69–72.

8 Nurekenova E., Baitekova A. Child Poverty and Educational Access: A Gender Perspective in Kazakhstan // Eurasian Journal of Gender Studies. – 2024. – Vol. 1. – № 4. – P. 26–37.

9 Croll P. Families, Social Capital and Educational Outcomes // British Journal of Educational Studies. – 2004. – Vol. 52. – № 4. – P. 390–416.

10 Booth A., Dunn J.F. (eds.). Family-School Links: How Do They Affect Educational Outcomes? – New York : Routledge, 1996. – 314 p.

11 Bokayev B., Torebekova Z., Davletbayeva Z. et al. Distance Learning in Kazakhstan: Estimating Parents' Satisfaction of Educational Quality During the Coronavirus // Technology, Pedagogy and Education. – 2021. – Vol. 30. – № 1. – P. 27–39.

12 Cheung S.Y., Andersen R. Time to Read: Family Resources and Educational Outcomes in Britain // Journal of Comparative Family Studies. – 2003. – Vol. 34. – № 3. – P. 413–433.

13 Bredtmann J., Smith N. Inequalities in Educational Outcomes: How Important Is the Family? // Oxford Bulletin of Economics and Statistics. – 2018. – Vol. 80. – № 6. – P. 1117–1144.

14 Iacovou M. Family Composition and Children's Educational Outcomes. – Colchester : Institute for Social and Economic Research, University of Essex, 2001. – (ISER Working Paper № 2001–12).

15 Puzikova S.M., Khamzina Z., Moldagaliyev B. et al. Socio-Cultural Implication in the Development of Educational Institutions of Kazakhstan: Interdisciplinary Research // Journal of Intellectual Disability – Diagnosis and Treatment. – 2020. – Vol. 8. – № 3. – P. 327–335.

ҒТАМР 04.21.51 DOI: https://doi.org/10.51889/2959-6270.2026.94.2.002

Т.Б. Тауекелова[1*], *А.Ж. Мукажанова*[2], *Ф.М. Султанова*[2]

[1]*әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті*
Алматы қ., Қазақстан,
[2]*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті*
Алматы қ., Қазақстан
**e-mail: batyrkyzy76@mail.ru*

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ: ШАҒЫН БИЗНЕС ӨКІЛДЕРІНІҢ КӨЗҚАРАСЫ НЕГІЗІНДЕГІ ЭМПИРИКАЛЫҚ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Қазіргі қоғамның «азаматтық», «индустриалдыдан кейінгі», «ақпараттық» және «инклюзивті» сияқты әртүрлі ұғымдары бар. Бұл қоғамдардың салыстырмалы сипаттамалары әрқайсысының өзіндік ерекшелігін көрсетеді, бірақ сонымен бірге олардың арасында белгілі бір байланыс та бар. Қазіргі қоғамдардың дамуының жан-жақтылығын ескере отырып, жеке елдердің аймақтық ерекшеліктерінің тарихи, мәдени, әлеуметтік-экономикалық және саяси-құқықтық жағдайларын талдау қызықты.

Көптеген зерттеулер шағын бизнестің әлеуметтік жауапкершілігін қарастырады, бірақ шағын бизнес өкілдерінің саяси көзқарастарына, олардың әлеуметтік жауапкершіліктерінің саяси аспектілеріне мән бермейді. Негізгі мақсатымыз - Қазақстандағы азаматтық қоғамның қалыптасуына шағын бизнестің үлесін, оның әлеуметтік жауапкершілігінің қалыптасуы азаматтық қоғамның маңызды өлшемі екендігін, идеологиялық басымдықтарды белгілеу және даму перспективаларын шағын бизнес өкілдерінің көзқарасы негізінде эмпирикалық зерттеу. Мақалада Қазақстандағы азаматтық қоғамның даму кезеңдері, нарықтық экономиканың ерекшеліктері, шағын бизнестің қазіргі қоғамның негізгі әлеуеті ретіндегі орны, жалпы қоғамды демократияландыру мәселелері қарастырылады. Қазақстандағы азаматтық қоғамның қазіргі жағдайы шағын бизнес субъектілері арасында жүргізілген зерттеу нәтижелері негізінде талданды. Зерттеу сандық әдіспен алынып, 701 респонденттер қатысқан сауалнама жүргізілді.

Зерттеу нәтижелері бойынша шағын бизнес өкілдерінің қазақстандық қоғам үшін ең маңызды идеологиялық мәселелерінің бірі - азаматтардың саналығын дамытатын қоғамды қалайтындары анықталды. Зерттеу көрсеткендей, шағын бизнес иелерін - экономикалық жауапкершіліктен тыс, азаматтық қоғамның мәселелері де толғандырады. Шағын бизнес өкілдерінің кәсіпкерлік субъектілері әлеуметтік жауапкершіліктің саяси өлшемдерімен де айналысады. Шағын бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі экономикалық тиімділік қана емес, әлеуметтік тұрақтылық пен азаматтық қоғамды дамытуға бағытталған кешенді үрдіс ретінде қабылданатыны анықталды.

Түйін сөздер: азаматтық қоғам, инклюзивті қоғам, Қазақстан қоғамы, шағын бизнес, өзін-өзі басқару, сенім, адами әлеует.

T.B. Tauyekelova[1], A.Zh. Mukazhanova[2], F.M. Sultanova[2]*

[1]Kazakh National University named after al-Farabi
Almaty, Kazakhstan
[2]Kazakh National Pedagogical University named after Abai
Almaty, Kazakhstan
**e-mail: batyrkyzy76@mail.ru*

CIVIL SOCIETY IN KAZAKHSTAN: AN EMPIRICAL ANALYSIS BASED ON THE PERSPECTIVES OF SMALL BUSINESS REPRESENTATIVES

Abstract

Modern society is described through various concepts such as «civil», «post-industrial», «informational», and «inclusive». The comparative characteristics of these types of societies reflect the specific features of each of them, while at the same time there is a certain interconnection between them. It is of particular interest to analyze the historical, cultural, socio-economic, and political-legal conditions shaping the regional characteristics of individual countries, taking into account the diversity of development in modern societies.

Many studies examine the social responsibility of small businesses; however, insufficient attention has been paid to the political views of small business representatives and the political aspects of their social responsibility. The main objective of this study is an empirical analysis of the contribution of small businesses to the formation of civil society in Kazakhstan, since the development of their social responsibility is an important criterion of civil society. The study also aims to identify ideological priorities and development prospects based on the perspectives of small business representatives.

The article examines the stages of civil society development in Kazakhstan, the features of the market economy, the role of small business as an important potential of modern society, and issues related to the democratization of society as a whole. The current state of civil society in Kazakhstan is analyzed based on the results of a survey conducted among small business entities. The research was carried out using a quantitative method, and 701 respondents participated in the survey.

The results of the study revealed that representatives of small businesses consider the development of a society that fosters civic consciousness to be one of the most important ideological issues for Kazakhstani society. The study also showed that, in addition to economic responsibility, small business owners are concerned with issues related to civil society. Although small business entities differ in their characteristics, they also engage with political criteria of social responsibility. It was established that the social responsibility of small businesses is perceived as a comprehensive process aimed not only at economic efficiency but also at social stability and the development of civil society.

Keywords: civil society, inclusive society, Kazakhstani society, small business, self-governance, trust, human potential.

Таукелова Т.Б.[1], Мукажанова А.Ж.[2], Султанова Ф.М.[2]*

[1]Казахский национальный университет им. аль-Фараби
Алматы, Казахстан
[2]Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Алматы, Казахстан
**e-mail: batyrkyzy76@mail.ru*

ГРАЖДАНСКОЕ ОБЩЕСТВО В КАЗАХСТАНЕ: ЭМПИРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НА ОСНОВЕ ПЕРСПЕКТИВ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ МАЛОГО БИЗНЕСА

Аннотация

Современное общество описывается различными понятиями, такими как «гражданское», «постиндустриальное», «информационное» и «инклюзивное». Сравнительные характеристики этих типов обществ отражают специфику каждого из них, но в то же время между ними

существует определенная взаимосвязь. Представляет интерес анализ исторических, культурных, социально-экономических и политико-правовых условий формирования региональных особенностей отдельных стран с учетом многообразия развития современных обществ.

Во многих исследованиях рассматривается социальная ответственность малого бизнеса, однако недостаточно внимания уделяется политическим взглядам представителей малого бизнеса и политическим аспектам их социальной ответственности. Основная цель исследования — эмпирический анализ вклада малого бизнеса в становление гражданского общества в Казахстане, поскольку формирование его социальной ответственности является важным критерием гражданского общества, а также выявление идеологических приоритетов и перспектив развития на основе взглядов представителей малого бизнеса.

В статье рассматриваются этапы развития гражданского общества в Казахстане, особенности рыночной экономики, место малого бизнеса как важного потенциала современного общества, а также вопросы демократизации общества в целом. Современное состояние гражданского общества в Казахстане анализируется на основе результатов опроса, проведенного среди субъектов малого бизнеса. Исследование проводилось количественным методом; в опросе приняли участие 701 респондент.

По результатам исследования было выявлено, что представители малого бизнеса считают одним из важнейших идеологических вопросов для казахстанского общества формирование общества, развивающего сознательность граждан. Исследование также показало, что владельцев малого бизнеса, помимо экономической ответственности, волнуют и проблемы гражданского общества. Субъекты предпринимательства, представляющие малый бизнес, хотя и отличаются по своим характеристикам, также ориентируются на политические критерии социальной ответственности. Установлено, что социальная ответственность малого бизнеса воспринимается как комплексный процесс, направленный не только на экономическую эффективность, но и на социальную стабильность и развитие гражданского общества.

Ключевые слова: гражданское общество, инклюзивное общество, казахстанское общество, малый бизнес, самоуправление, доверие, человеческий потенциал.

Кіріспе

Бүгін біз ақпарат күнделікті трансформацияның негізгі ресурсына айналатын, тұрақты өмір сүру үшін болжанбайтын, тез өзгеретін қоғамда өмір сүріп жатырмыз. Ақпаратқа тәуелділікті қалай тоқтатуға және толыққанды өмір сүруге болады деген сұрақ туындайды, сонда ол тәуелді ететін ақпарат берушілерді қалыптастырмайды. Қазіргі қоғамның «азаматтық», «постиндустриялық», «ақпараттық» және «инклюзивті» сияқты әртүрлі анықтамалары қолданылады. Негізінде, олардың барлығы қазіргі қоғамның дамуының әртүрлі аспектілерін немесе деңгейлерін сипаттайды. Егер «ақпараттық» және «постиндустриялық» қоғамды зерттеушілер бір қоғам ретінде қарастырса, онда біздің ойымызша, оларды білім, ғылым, ақпарат сияқты материалдық емес құндылықтар біріктіреді, ал «азаматтық» және «инклюзивті» қоғам адам әлеуетінің сапасымен сипатталады. Яғни, бірінші жағдайда негізгі құндылықтардың, әлеуметтік прогресс факторларының маңызды рөлі, ал екінші жағдайда әлеуметтік өзгерістердің субъектілерінің сапасы атап өтіледі.

Егер азаматтық қоғам азаматтарға болып жатқан өзгерістерге белсенді қатысушы болуға және қоғамдық өмірге саналы түрде интеграциялануға мүмкіндік берсе, онда азаматтар өз кезегінде халықтың осал бөлігін әлеуметтік ортаға тартады, бұл қоғамды инклюзивті етеді. Әлеуметтік әділеттілік қағидаттарына негізделген инклюзивті қоғамдар жасына, жынысына, жыныстық бағдарына, этникалық тегі, нәсілі, қабілеті, діні, иммиграциялық мәртебесі және әлеуметтік-экономикалық мәртебесіне қарамастан барлық адамдар мен топтарға қоғамға қол жеткізуге және оған толық қатысуға мүмкіндік береді [1].

Жаһанданудың барысында қазіргі заманғы қоғамдардың жаңа тұжырымдамалары әртүрлі даму деңгейлеріндегі ұлттық мемлекеттерде кеңінен таралуда. Қазақстанда мемлекет ең маңызды саяси құрылым болып қала береді, азаматтық қоғамның қалыптасуы мен оның ұзақ,

ауыр үрдісі жүріп жатыр. Егер топ мүшелері арасында ортақ мүдделерді қамтитын жоғары ынтымақтастық болса, бюрократиялық фиатқа қарсы тұру үшін негіз болар еді [2].

Азаматтық қоғамның кез келген қолданыстағы модельдері жаңа әлеуметтік шындықты құру үшін үлгі ретінде пайдаланылуы мүмкін. Әрине, жеке тұлғаның бостандығын және барлық адамдардың заң алдындағы теңдігін мойындайтын азаматтық қоғамның батыстық модельдері тартымды. Жаңа идеологиялық басымдықтарды қалыптастыру, демократиялық құндылықтарды тәрбиелеу процесі әлеуметтік-экономикалық даму тұрғысынан қосымша күш-жігерді және халықтың мәдени және білім беру әлеуетін сапалы түрде жақсартуды қажет ететінін мойындау керек. Сондықтан, бір деңгейден екінші деңгейге, жоғары сапалы деңгейге өту үрдісі, ең алдымен, халықтың қоғамдық санасының өзгеруімен байланысты қиындықтармен қатар жүреді. Азаматтық қоғамның батыстық тұжырымдамалары әлемдегі басым дискурстар болып табылады және бұл зерттеушілердің де жазғанындай байқалады [3].

Демократия мен кәсіпкерлік қазіргі заманғы экономикалық және әлеуметтік дамудың бір-бірін күшейтетін тіректері болып табылады. Бұнда атап өтілгендей, демократиялық басқару заң үстемдігі, ашықтық, есеп беру және саяси бостандық сияқты институционалдық негізді қамтамасыз етеді, бұл жеке тұлғаларға кәсіпкерлік мүмкіндіктерін пайдалануға, инновациялар енгізуге және тұрақты кәсіпорындар құруға мүмкіндік береді. Өз кезегінде, жанды кәсіпкерлік экожүйе экономикалық бостандықты, әлеуметтік мобильділікті және азаматтардың белсенді қатысуын ілгерілету арқылы демократиялық құндылықтарды нығайтады.

Демократия мен кәсіпкерлік қазіргі заманғы экономикалық және әлеуметтік дамудың бірін-бірі күшейтетін тіректері болып табылады. Кәсіпкерлік жүйе экономикалық бостандықты, әлеуметтік мобильділікті, азаматтардың белсенді қатысуын ілгерілету арқылы демократиялық құндылықтарды нығайтады [4]. Қазақстан әрқашан демократиялық құндылықтарға берілгендігін көрсетіп келеді, төзімділік, этносаралық келісім, конфессияаралық өзара іс-қимыл, қоғамды демократияландырудың басымдықтары елдің көптеген мемлекеттік құжаттарында көрініс тапқан. Зерттеудің негізгі мақсаты - шағын бизнестің әлеуметтік жауапкершілігінің қалыптасуы азаматтық қоғамның дамуының маңызды өлшемі екендігін зерттеу. Сондай-ақ оны теориялық және эмпирикалық негізде дәйектеу.

Азаматтық қоғамның тұжырымдамалық мәселелерін зерттеу үшін құрылымдық-функционалдық, жүйелік, салыстырмалы-тарихи талдау, логикалық және тарихи талдаулардың бірлігі, ал эмпирикалық әдіс ретінде сауалнама қолданылды.

Әдебиеттерге шолу

А.Токвиль билікті мемлекеттің де, азаматтық қоғамның да монополияландыруына қарсы болды. Мемлекеттік деспотизмді тежеу тетіктері ретінде саяси салада билікті бөлу принципін енгізуді және қоғамдық салада, азаматтық бірлестіктерді дамытуды ұсынады [5].

Ю.Хабермас азаматтық қоғам теориясының дамуына үлес қоса отырып, ол азаматтық қоғамды жеке тұлға мен мемлекет арасында орналасқан, коммуникациямен жүзеге асырылатын қоғамдық сала деп қарастырады. Азаматтық қоғамның қоғамдық саласының субъектілері кофеханалар мен клубтар, газеттер мен журналдар, үкіметтің өкілді органдарын атады. Азаматтық қоғамның институционалдық өзегі ерікті бірлестіктер, олар азаматтарға өздерін басқаруға, дәстүрге, күшке және рәсімге негізделген билікке қарсы тәуелсіз әрекет етуге мүмкіндік береді [6].

Р.Патнэм әлеуметтік капиталдың қорлары - сенім, нормалар, құрылымдар, бір-бірін көбейтуге қабілетті, соның нәтижесінде кооперацияның жоғары дәрежесімен, азаматтық белсенділікпен, ұжымдық әл-ауқатпен сипатталатын тепе-теңдік қалыптасады деп түсінді. Осы қасиеттердің барлығы азаматтық қауымдастықты анықтайды. «Көршілер қауымдастығы, хор қоғамдары, кооперативтер, спорт клубтары бұқаралық саяси партиялар сияқты азаматтық қатысу ұяшықтары олар көлденең типті жүйе [7.176 б].

Р.Инглхарт орта таптың төзімдірек, космополиттік және қатысушылық құндылықтары демократияны алуға және қолдауға ықпал ететінін атап көрсетеді [8]. Жоғары шығармашылық

және азаматтық әлеуетке ие орта таптың табиғаты жаңғырту өзгерістерінің табысын анықтайды және азаматтық қоғамның дамуына ықпал етеді.

Н.Луманның аутопоэзис туралы идеясы [9. 282б], белсенді өзін-өзі ұйымдастыратын жүйелердің болуы туралы қазіргі заманғы жағдайларда өзекті болып келеді. Луманның теориясына сәйкес, әлеуметтік жүйе оның дамуына жауапты және өзін-өзі көрсету қабілетіне ие. Бұл қасиет Гидденс теориясында өзін-өзі рефлексия деп аталады [10]. Қоғамның даму деңгейі және оның мәдени сипаттамалары әлеуметтік капиталды сипаттайды [11], ал әлеуметтік капитал жоғары деңгейге ие азаматтық қоғамда сенім радиусы дәстүрлі мәдени қауымдастыққа қарағанда кеңірек.

Азаматтық қоғамның әртүрлі анықтамаларының екіұштылығын байқауға болады, бірақ олардың барлығын өзінің жеке және әлеуметтік мүдделерін түсінетін және азаматтық ұстанымдарды білдіретін адамның сапасына баса назар аудару біріктіреді. Азаматтық қоғамда адам барлық болып жатқан әлеуметтік өзгерістердің жағында бола алмайды, себебі оның әлеуметтік және моральдық жауапкершілігі жоғары деңгейде.

«Азаматтық қоғам» мемлекетке қарсы тұратын және әлеуметтік мәселелерді шешу үшін бірігетін әртүрлі әлеуметтік күштердің консенсусына негізделген өзін-өзі ұйымдастырушы сала ретінде анықталады [12.9б]. Азаматтық қоғамның негізгі ерекшелігі - әлеуметтік қауымдастықтың өзін-өзі ұйымдастыруы мен өзін-өзі басқаруының жоғары деңгейінің болуы. Азаматтық қоғам тоталитарлық қоғам жағдайында да бар, дегенмен оның жұмыс істеуі формальды және мемлекет бақылайтын нысандарда жүзеге асырылады [13].

R.Vakulchuk, I.Overland пікірінше, Қазақстандағы табиғи ресурстарға қатысты саясатты қалыптастыруға үлес қосқандар: мемлекет, халықаралық ұйымдар, шетелдік инвесторлар, үкіметтік емес ұйымдар, ойлау орталықтары мен зерттеу институттары, бұқаралық ақпарат құралдары және саяси партиялар мен кәсіподақтар деп санайды. Көптеген бастамаларды халықаралық ұйымдар қолдап, насихаттайды [14.156б]. Азаматтық қоғамның шектеулі екендігі байқалады, өйткені қоғамдық пікірталастар үкімет бастамасымен жүзеге асырылып жатады.

Қазақстан Республикасында азаматтық қоғам институттарының тұрақты түрде дамуы үшін әлеуметтік мемлекет ретінде қазіргі саяси аядағы талдауды қажет ететін мәселелерді белсене ұстана отырып, толыққанды жетілуі маңызды роль атқаратынын, оған алғышарттары нарықтық экономиканы қалыптастыру, ашықтық, адам және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын іске асыру және басқа да маңызды тұстарды қамтитын азаматтық қоғам ұйымдары мен құрылымдарының ролін күшейте отырып қол жеткізуге болады [15.21б].

Зерттеу әдіснамасы

Мемлекетіміздегі азаматтық қоғам институттарының қызметін келешекте де белсенділігін арттыру мақсатында Тұжырымдамалар қабылданды [16]. Осының дәлелі ретінде азаматтық қоғам институттарын, сондай-ақ коммерциялық емес ұйымдарды, бизнес-секторды және мемлекет арасындағы әріптестік қатынастар жүйесін дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасауға елеулі үлес қосқан «Азаматтық қоғамды дамытудың 2025 жылға дейінгі тұжырымдамасын» атап көрсетуге болады [17]. Жалпы алғанда, азаматтық қоғамның демократиялық үрдістермен байланысына бағытталған зерттеулер маңызды [18].

Демократияның басты ерекшелігі - ақпарат бостандығы [19]. Ақпараттық кеңістіктің жаһандануымен әлемнің дамыған елдері өздерінің демократиялық стандарттарымен қазақстан қоғамына барған сайын ықпал етуде. Бірақ сонымен бірге, жаңғыру үрдісіне тарихи даму формасымен, ұлттық психологиямен және менталитетпен анықталатын ішкі факторлар әсер етпей қоймайды.

Азаматтық қоғам мен бизнес арасындағы қарым-қатынастар күрделілік пен әртүрлілікте дами береді. Бизнес пен азаматтық субъектілер тарапынан қоғамдық мәселелердің жаһандық және салааралық сипатын мойындаудың артып келетіндігін атаған [20. 7б]. Азаматтық қоғамның негізгі қозғаушы күші оның экономикалық негізі, сондай-ақ оған сәйкес қалыптаса-

тын, адам өмірінің әлеуметтік-мәдени ортасының сапасын анықтайтын әлеуметтік құрылым екенін жоққа шығара алмаймыз.

Азаматтық қоғамдағы экономика мен саясаттың өзара әрекеттесуінің күрделілігін қазақстандық зерттеушілер атап өтті [21]. Олардың пікірінше, экономикалық билік саяси биліктің озбырлығын шектеуге көмектесе алады. Мұнда еркін бәсекелестік жағдайында туындайтын саналы мүддені экономикалық дамудың қозғаушы күші деп санаған А. Смиттің көзқарастарына сілтеме жасау орынды. Экономикалық күштердің әрекет ету еркіндігін мемлекет қамтамасыз етеді. Нарық пен жеке меншіксіз азаматтардың қоғамды демократияландыру үшін қажетті бостандыққа ұмтылуы, жауапкершілік, кәсіпкерлік, мобильділік сияқты қасиеттерін қамтамасыз ету мүмкін емес.

Қазақстанның тарихи дамуының тәжірибесі азаматтық қоғамды дамыту үдерісінде қабылданған шаралардың, шағын және орта бизнесті дамыту, бизнес ахуалын жақсарту, орта таптың қалыптасуы - Қазақстан Республикасының экономикасын жаңғыртудың негізгі әлеуеті сияқты шаралардың уақтылы екенін куәландырады. Орта таптың мөлшері жаппай тұтыну, масштаб әсерлерінен туындайтын өнімділікті арттыру сияқты әртүрлі арналар арқылы экономикалық өсуге күшті оң әсер етуі мүмкін [22]. Қазақстанда шағын және орта бизнес нарықтық қоғамды құру мен әлеуметтік трансформациялаудың негізгі буынына айналуда. Қазіргі заманғы нарықтық қоғамның авангарды ретіндегі орта таптың орны зерттеушілер үшін ерекше қызығушылық тудырады, себебі экономикалық тұрғыдан қауіпсіз және әлеуметтік, құқықтық және саяси тұрғыдан қорғалған «орта таптың» қалыптасуы қоғамға тұрақтылық береді, оның әлеуметтік әл-ауқатының кепілі болып табылады. Қазақстанда орта таптың азаматтық ұстанымы әлі жеткілікті түрде қалыптаспаған, бірлескен әрекеттерге дайындық әлі жоқ, бұл оның әлеуметтік топтарының мемлекеттің саяси институттарының қызметіне және жалпы әлеуметтік-саяси үрдістерге ұжымдық әсер ету мүмкіндігін айтарлықтай шектейді. Дегенмен, халықтың жалпы ақпараттануы, желілік қоғамның қалыптасуы аясында Қазақстанда орта таптың азаматтық ұстанымының белсенділігі байқалады. Біздің ойымызша, Қазақстандағы азаматтық қоғамның эволюциялық дамуы азаматтардың бастамашылық мінез-құлқының белсенділігінің біртіндеп артуымен және қоғамның моральдық-рухани жақсаруымен сипатталады. Бұл саясаттандыру және билік арқылы басқару дәуірі өзінің тартымдылығын жоғалтып бара жатқанын білдіреді. Оның орнына нарықтық қоғамның дамуын ескере отырып, өзін-өзі ұйымдастыратын жүйелердің қалыптасуын жүзеге асыратын жаңа шындық келуі керек. Коммуникативтік, білім беру, мотивациялық, қорғаушы, біріктіруші, ақпараттық және басқа да әртүрлі функцияларды орындайтын әлеуметтік байланыстар әлеуметтік капитал болып табылады [23].

Зерттеушілер Қазақстандағы азаматтық қоғамның қалыптасуындағы екі тарихи кезеңді атап өтеді: бірінші кезең, 1990 жылдары Қазақстандағы демократиялық өзгерістердің басталуы және қоғамдық-саяси өмірдің түбегейлі өзгеруі; екінші кезең, 2006 жылдың тамыз айында «2006-2011 жылдарға арналған Қазақстан Республикасындағы азаматтық қоғамды дамыту тұжырымдамасының» қабылдануы [24]. Қоғамдық сананы жаңғырту үрдісінде білім беру негізгі табыс факторына айналады, мемлекет пен азаматтар арасындағы өзара әрекеттесу технологиясын өзгертуге ықпал етеді. Азаматтық қоғамға әлеуметтік сипаттама бере отырып, шағын бизнес субъектілері назарын ең алдымен азаматтардың саналығы, теңдік, бостандық, адам құқығы, сенім және ынтымақтастық сияқты құндылықтарға аударған. Қазақстанда бұл құндылықтардың азаматтық қоғамды құрудағы рөлін шағын бизнес иелері сөзсіз жоғары бағалайды. Біздің азаматтарымыз үшін келісім, төзімділік – өмірдің өзі, мәдениеттер мен тілдердің өзара енуіне байланысты тірі шындық [25].

Қазақстандағы азаматтық қоғам қазақ қоғамының дамуының тарихи және әлеуметтік-мәдени жағдайларының көрінісі. Зерттеуді Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің (ҚазҰУ) Жергілікті Этика Комитеті 2021 жылдың 30 желтоқсанында мақұлдады (рұқсат нөмірі IRB-A365). Бұл зерттеу Қазақстандағы шағын бизнестің даму динамикасына әлеуметтік жауапкершілік пен сенім институттарының интегралды әсерін терең түсінуге бағытталған.

Жұмыстың методологиялық негізінде сандық зерттеу әдісі арқылы құбылыстардың көп деңгейлі табиғатына талдау жасалды. 2022 жылдың қараша айынан 2023 жылдың қаңтар айы аралығында «Қазіргі жағдайдағы қазақстандық бизнестің дамуына әлеуметтік жауапкершілік пен сенімнің өзара әсері» тақырыбында шағын бизнес иелері арасында сандық зерттеу жүргізілді. Сауалнама Google Forms онлайн платформасында өткізіліп, кең географиялық қамту мен жедел деректер жинауға жағдай жасады. Іріктеу квоталық принциппен құрылды. Зерттеуге әлеуметтік жауапкершіліктің мәнін түсінетін қатысушылар ғана зерттеуге қосылды және скрининг жасалынды. Жалпы іріктеу көлемі - 701 респондентті (N=701) құрады. Сауалнама Алматы, Астана, Шымкент қалалары мен Атырау, Қарағанды және Шығыс Қазақстан облыстарында жүргізілді, бұл деректердің аймақтық алуан түрлілігін қамтамасыз етті. Сандық тәсіл ретінде стандартталған анкеталар арқылы 701 шағын бизнес субъектілерінің пікірлері жиналды. Бұл әдіс зерттелетін құбылыстардың статистикалық заңдылықтарын және контексттік ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді.

Іріктеу кезінде әрбір аймақтан 100-ден астам респондент таңдалып, олардың жынысы, жас ерекшеліктері және тұрғылықты жері (қала/ауыл) бойынша стратификацияланды. Әртүрлі бизнес салаларының өкілдігін қамтамасыз ету үшін іріктеуге 14 экономикалық қызмет түрінің өкілдері қосылды. Олардың ішінде ауыл шаруашылығы (23%), білім беру (15%), денсаулық сақтау (12%) және өндіріс секторы (18%) басым болды. Мұндай көп деңгейлі іріктеу әдісі зерттеу нәтижелерінің жалпылама сипатқа ие болуына ықпал етті.

Зерттеу нәтижелері

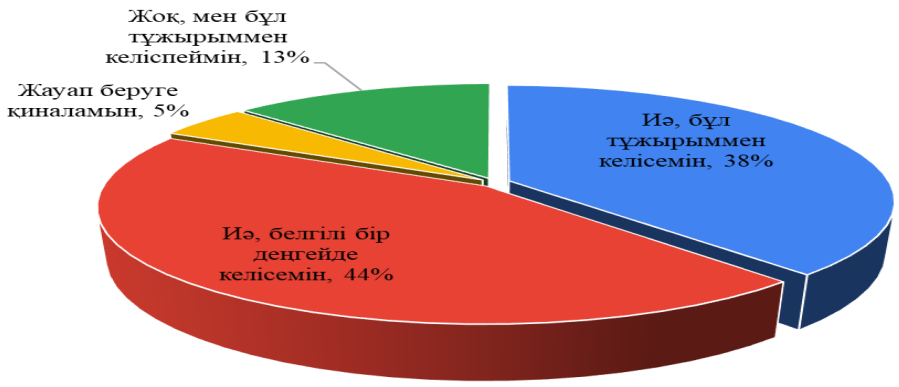
Зерттеу нәтижесі бойынша қазақстандық кәсіпкерлерге сенім мен әлеуметтік жауапкершілік институтын дамыту үшін жеке адам мен қоғамда қандай сапалар болуы керек деген сұрақ қойылды. Ең жоғары үлеске ие (46,9%) азаматтардың саналылығын дамытуға бағытталған қоғам аталды. Қазақстандық бизнес өкілдері үшін қоғамның жетілген саналылығы – мемлекеттің, компаниялардың және азаматтық институттардың әлеуметтік жауапкершілігі жоғары деңгейге көтерілуінің негізгі шарты. Дәл осындай маңызға ие болған – еркін ойлайтын адамды қалыптастыратын қоғам (44,8%) таңдаған. Сауалнамаға қатысушылар еркіндік, қоғамның ашықтығы және адамдардың тәуелсіз ойлау қабілеті қоғамдағы сенім деңгейінің артуына және өзара жауапкершіліктің нығаюына себепші болатынын атап өткен. Жауап берушілердің 44,2%- ы жоғары адамгершілік құндылықтарға ие жеке адамның ролін басты назарда атаған. Шағын бизнес өкілдерінің пікірінше, адамгершілік қасиеттер – шынайылық, адалдық, сезімталдық – қоғамдағы сенім мен жауапкершілік жүйесін дамытудың іргетасы. Сауалнамаға қатысушылардың 43,7%-ы адамның дамуын мақсат ететін қоғамды жауапкершілік пен сенімнің маңызды фундаменті деп есептейтіндерін атады. Бұл компаниялар басшылары жеке тұлғаның дамуы мен қоғамның игілікті мақсаттары арасындағы байланысты терең түсінетіндерін байқатты. Респонденттердің 40,1%-ы серіктестікті дамыта алатын қоғамның мәнін терең атап өтті. Ең төменгі көрсеткіш – шындықпен өмір сүретін адамның рөлін көрсетті (30,8%).

Сурет 1 . Сенім мен әлеуметтік жауапкершілік институтын дамыта алатын жеке адам мен қоғамның басты сапаларын атаңыз. (n=701)

Сауалнама нәтижелеріне сәйкес, шағын бизнес субъектілерінің басым бөлігі «Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігінің қалыптасуы азаматтық қоғамның дамуының маңызды өлшемі бола алады» деген тұжырыммен толық (38%) немесе ішінара (44%) келіседі екен. Жауап бергендердің 82%-ы бизнестің жауапкершілігінің азаматтық қоғам үшін маңызын атаған. Бұл қазақстандық кәсіпкерлер әлеуметтік жауапкершілікті тек ішкі компаниялық құндылық емес, қоғамның тұтас дамуындағы маңызды фактор деп санайды деген қорытынды жасауға болады. Сауалнамаға жауап бергендердің 13%-ы бұл тұжырыммен келіспейтінін айтқан, ал 5% жауап беруге қиналған. Мұндай көзқарастар әртүрлі тәжірибеге, салалық ерекшелікке немесе азаматтық қоғам институттарына сенім деңгейіне байланысты болуы мүмкін деген ойға келдік.

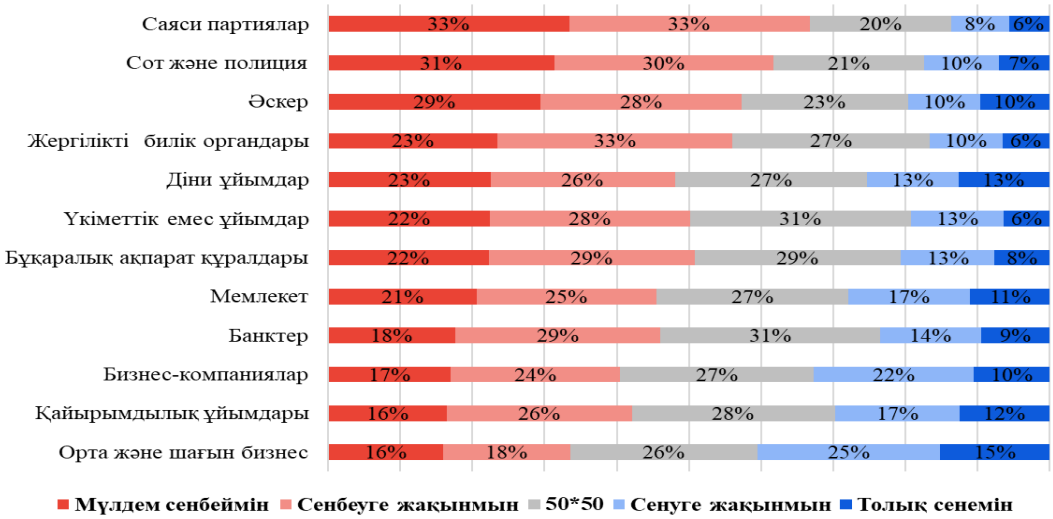
Сурет 2. «Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігінің қалыптасуы азаматтық қоғамның дамуының маңызды өлшемі бола алады» деген тұжырыммен келісесіз бе? (n=701)

Зерттеуде қазақстандық шағын бизнес иелерінің түрлі институттарға деген сенім деңгейі де зерттеледі. Бұл сандық зерттеу қоғамдағы бизнестегі жауапкершілік пен сенім деңгейін түсінуге маңызды бағдарлар береді. Біздің зерттеу нәтижелері бойынша, қазақстандық кәсіпкерлердің арасында жалпы институттарға деген сенім деңгейі жоғары емес, мемлекеттік және қоғамдық институттарға сенбеушілік басым екенін байқауға болады. Бұл өз кезегінде,

кәсіпкерлердің өздерінің әлеуметтік жауапкершілік мәселелерінде көрсететін белсенділігіне ықпал етуі мүмкін. Сенімдері ең төмен институттарға саяси партиялар (33% - мүлдем сенбеймін, 33% - сенбеуге жақынмын) және сот пен полицияға (31% - мүлдем сенбеймін, 30% - сенбеуге жақынмын) жатады. Бұл институттарға деген сенімсіздік бизнестің саяси және азаматтық ұйымдармен ынтымақтастық орнатуға ықыласы аз екенін көрсетеді. Армия мен жергілікті билік органдарына да сенім төмен. Бұл тенденция бизнестің әлеуметтік жауапкершілікті билік органдарының қысымына (15,8%) байланысты емес, өз еркімен жүргізетінін (36,1%) білдірген сауалнама нәтижелерімен сәйкес келеді. Орташа сенім деңгейіндегі институттар: діни ұйымдар, үкіметтік емес ұйымдар, БАҚ және мемлекет сенім деңгейі бойынша орташа позицияны иеленген. Бұл институттарға қатысты пікірлер "50/50" немесе "сенбеуге жақынмын" деген аралықта. Бұл кәсіпкерлердің рухани-мәдени салаға бизнестің қолдауы қажет деген пікірін (19,5%) жартылай қолдайтынын, бірақ қазіргі діни ұйымдарға аса сенбейтінін көрсетеді. Ең жоғары сенім деңгейіне ие институттарға бизнес-компаниялар (22% - сенуге жақынмын, 10% - толық сенемін), қайырымдылық ұйымдары (17% - сенуге жақынмын, 12% - толық сенемін), ал орта және шағын бизнес (25% - сенуге жақынмын, 15% - толық сенемін) жатады. Басқа институттармен салыстырғанда олар жоғары сенім деңгейіне ие болып отыр. Банктерге деген сенім деңгейі салыстырмалы түрде жоғары, бұл іскерлік орта, қаржы секторы, бизнес қатынастары арасындағы байланыстың маңыздылығын атап көрсетеді. Атап айтқанда зерттеу нәтижелерінен бизнес өкілдерінің қоғамдағы көптеген институттарға сенім білдіруден гөрі сенбеуге жақын екендіктері байқалды. Бұл қоғамдағы сенім тапшылығын, ашықтық пен айқындықтың жеткіліксіздігін көрсетеді. Кәсіпкерлік орта мен шағын бизнеске сенімнің салыстырмалы түрде жоғары болуы – қоғамның экономикалық және әлеуметтік болашағына маңызды үлес қосатын салаларға сенімнің арта бастағанын айғақтайды.

Сурет 3. Келтірілген мемлекеттік (және тек қана емес) құрылымдарға сенім дәрежесін қалай бағалайсыз? (n =701)

Біздің зерттеуіміз көрсеткендей, шағын бизнес өкілдерінің жеке жауапкершілігінен басталып, салық төлеу, жұмыскерлерді әлеуметтік қамтамасыз ету, тұтынушылардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету, қоршаған ортаны қорғау сияқты кең ауқымды мәселелерде қамтылады. Бұл көзқарас бизнес пен қоғамның өзара байланысы туралы қазіргі заманғы тұжырымдамаларды көрсетеді, мұнда бизнес ұйымдары кең экономикалық, әлеуметтік және экологиялық жүйелердің бөлігі ретінде қарастырылады Сонымен қатар, кәсіпкерлердің әлеуметтік жауапкершілікке қатысты ұстанымдары олардың жеке құндылықтарына, бизнес жүргізу тәжірибесіне және қоғамдағы рөліне байланысты қалыптасқанын байқауға болады. Шағын бизнес субъектілерінің бизнестің әлеуметтік жауапкершілігін қалай түсінетіні және оны іске асыру жолдары

әртүрлі болғанымен, олардың барлығы қоғамға пайда келтіруге және тұрақты дамуға өз үлестерін қосуға ұмтылатындықтары байқалады. Осылайша, шағын бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі тек экономикалық тиімділікке емес, әлеуметтік тұрақтылық пен азаматтық қоғамды дамытуға бағытталған кешенді үрдіс ретінде қабылданатыны анықталды. Олар мемлекет пен бизнес әлеуметтік маңызды басымдықтарды бірлесіп анықтауы керек деп санайды. Мұндай жағдайда бизнестің артықшылықтары мемлекеттің әлеуметтік саясатпен үйлестірілген стратегиялық шешімдер қабылдау, ортақ ресурстарды тиімді пайдалану, мемлекеттік қолдауға ие болу және қоғамдағы заңдылық пен сенімділікті арттыру арқылы көрініс береді. Сондықтан, ұйымдар және институционалды органдар шағын кәсіпорындардың кедейлік және теңдік сияқты маңызды мәселелерді басқаруға қатысуын ынталандыруға, меншік иелері -менеджерлердің тиісті саяси сенімдерін жандандыруға тырысуы керек, бұл олардың белсенді әрекеттерінің ықтималдығын арттырады [26].

Талқылау

Біздің ойымызша, қоғамда азаматтық және патриоттық құндылықтар туралы жиі айтылғанымен, нақты әлеуметтік-экономикалық қатынастар деңгейінде шағын бизнес субъектілері көптеген институционалдық және әлеуметтік қиындықтарға тап болады. Бұл жағдай қоғамда жарияланған құндылықтар мен күнделікті тәжірибе арасында белгілі бір алшақтықтың сақталып отырғанын көрсетеді. Мемлекет тұрақтылық пен қоғамдық келісімді қамтамасыз етудің негізгі институты ретінде танылғанымен, азаматтардың нақты әлеуметтік-экономикалық мәселелерін шешу әрдайым қоғамдық талқылаудың өзекті бағыты болып қала береді. Осы тұрғыдан алғанда, әлеуметтік саясатқа, кәсіпкерлікті қолдауға және адами капиталды дамытуға бағытталған шаралар ұзақ мерзімді қоғамдық тұрақтылықтың маңызды факторы ретінде қарастырылуы тиіс.

Зерттеу нәтижелері сенім институтының азаматтық қоғамның қалыптасуындағы маңызын көрсетеді. Қоғамдық қатынастардың тиімділігі көбіне адамдардың бір-біріне және қоғамдық институттарға деген сенім деңгейімен анықталады. Қазақстан жағдайында сенім көбінесе тұлғааралық байланыстар негізінде қалыптасады. Кәсіпкерлер үшін туыстық, достық және жақын әлеуметтік орта маңызды рөл атқарады. Мұндай жағдайда сенім радиусы көбіне шағын әлеуметтік шеңбер аясында қалыптасады. Ал институционалдық сенімнің жеткілікті деңгейде орнықпауы қоғамдық ұйымдардың, кәсіпкерлік құрылымдардың және мемлекеттік институттардың өзара әрекеттесуіне ықпал етуі мүмкін.

Осыған байланысты адами капитал мәселесі ерекше мәнге ие. Қазіргі қоғамда экономикалық даму тек қаржылық ресурстармен ғана емес, білім сапасымен, кәсіби құзыреттілікпен және азаматтардың қоғамдық белсенділігімен де анықталады. Сондықтан білім беру, кәсіби даярлау және азаматтық мәдениетті қалыптастыру бағытындағы инвестициялар қоғамның ұзақ мерзімді дамуының негізі ретінде қарастырылуы қажет. Адами капиталдың сапасы жоғары болған жағдайда азаматтардың қоғамдық өмірге қатысу белсенділігі артып, әлеуметтік жауапкершілік деңгейі де жоғарылайды.

Зерттеу барысында орта таптың рөліне ерекше назар аударылды. Әлеуметтік ғылымдарда орта тап экономикалық тұрақтылықтың ғана емес, демократиялық құндылықтардың да негізгі әлеуметтік тіректерінің бірі ретінде қарастырылады. Экономикалық тұрғыдан тәуелсіз азаматтар қоғамдық бастамаларға белсендірек қатысады, әлеуметтік жауапкершілікті көбірек сезінеді және құқықтық институттардың қызметіне мүдделілік танытады. Сондықтан шағын және орта бизнестің дамуы тек экономикалық көрсеткіштермен ғана емес, азаматтық қоғам институттарының нығаюымен де байланысты.

Сонымен қатар қазіргі ақпараттық қоғам жағдайында азаматтық белсенділіктің жаңа формалары қалыптасып келеді. Цифрлық технологиялардың дамуы азаматтардың ақпаратқа қолжетімділігін кеңейтіп қана қоймай, олардың қоғамдық мәселелерді талқылауға қатысу мүмкіндіктерін де арттырды. Әлеуметтік желілер азаматтардың пікір білдіруіне, қоғамдық

мәселелерді көтеруіне және мемлекеттік құрылымдармен жанама түрде өзара әрекеттесуіне мүмкіндік беретін маңызды коммуникациялық кеңістікке айналды. Бұл жағдай азаматтық қоғам институттарының қызметін жаңа деңгейге көтеріп, қоғамдық бақылау тетіктерінің дамуына ықпал етеді.

Қазақстан жағдайында мемлекет, бизнес және азаматтық қоғам арасындағы өзара байланыс ерекше маңызға ие. Демократиялық дәстүрлері қалыптасқан елдерде бұл үш сектор салыстырмалы түрде тең серіктестік негізінде әрекет етеді. Ал Қазақстанда мемлекет қоғамдық-саяси процестердің негізгі үйлестірушісі ретінде қала береді. Осыған байланысты азаматтық қоғам институттарының қалыптасуы біртіндеп жүзеге асатын ұзақ мерзімді үдеріс болып табылады. Соған қарамастан қоғамдық ұйымдардың, кәсіпкерлік қауымдастықтардың және түрлі азаматтық бастамалардың белсенділігі артып келе жатқанын байқауға болады.

Мемлекеттік басқаруды жаңғырту мәселесі де зерттеу нәтижелерімен тығыз байланысты. Соңғы жылдары мемлекеттік қызмет көрсету сапасын арттыру, бюрократиялық рәсімдерді оңтайландыру және цифрлық технологияларды енгізу бағытында бірқатар шаралар жүзеге асырылуда. Электрондық қызметтердің дамуы азаматтар мен мемлекеттік органдар арасындағы өзара әрекеттесуді жеңілдетуге мүмкіндік береді. Мұндай өзгерістер мемлекеттік институттардың тиімділігін арттырып қана қоймай, азаматтардың оларға деген сенімін нығайтуға да ықпал етуі мүмкін.

Қазақстандағы демократиялық институттардың қалыптасу ерекшеліктері де зерттеу нәтижелерін түсіндіруде маңызды орын алады. Елдегі көптеген саяси және әлеуметтік реформалар мемлекеттік бастамалар арқылы жүзеге асырылып келеді. Бұл жағдай реформаларды орталықтандырылған түрде іске асыруға мүмкіндік бергенімен, азаматтық бастамалардың белсенділігіне де әсер етеді. Сондықтан қоғамның тұрақты дамуы үшін мемлекеттік институттар мен азаматтық қоғам субъектілері арасындағы өзара сенім мен ынтымақтастықты күшейту маңызды.

Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі мәселесі де ерекше назар аударуды қажет етеді. Қазіргі жағдайда кәсіпкерлік құрылымдар тек экономикалық пайда табу мақсатымен шектелмей, қоғамдық мәселелерді шешуге де үлес қосуы тиіс. Әлеуметтік жобаларды қолдау, білім беру бастамаларына қатысу және жергілікті қауымдастықтардың дамуына ықпал ету бизнес құрылымдарының қоғамдық беделін арттырады. Сонымен қатар мұндай тәжірибелер қоғамдағы өзара сенімнің күшеюіне және әлеуметтік тұрақтылықтың нығаюына ықпал етеді.

Зерттеу нәтижелері қазіргі қоғамдағы әлеуметтік капитал ұғымының маңызын да көрсетеді. Әлеуметтік капитал адамдар арасындағы өзара сенімнің, ынтымақтастықтың және бірлескен әрекеттің негізін құрайды. Шағын бизнес субъектілері үшін бұл көрсеткіш ерекше маңызды, себебі кәсіпкерлік қызметтің табыстылығы көбіне ресми ережелермен қатар бейресми қатынастарға да тәуелді болады. Қоғамда сенім деңгейі жоғары болған сайын әртүрлі әлеуметтік топтар арасындағы байланыстар нығайып, азаматтардың қоғамдық бастамаларға қатысу белсенділігі артады. Керісінше, сенімнің төмен болуы адамдардың тек өз жақын ортасына сүйенуіне әкеліп, қоғамдық ынтымақтастықтың дамуын тежейді. Сондықтан әлеуметтік капиталды нығайту мемлекеттік саясаттың, білім беру жүйесінің және азаматтық қоғам институттарының ортақ міндеттерінің бірі болуы тиіс.

Сонымен бірге зерттеу нәтижелері жастардың, кәсіпкерлердің және азаматтық қоғам өкілдерінің қоғамдық процестерге қатысу деңгейін арттыру қажеттігін көрсетеді. Қазіргі жағдайда азаматтардың белсенділігі тек сайлауға қатысумен немесе ресми ұйымдарға мүше болумен шектелмейді. Қоғамдық мәселелерді талқылау, жергілікті бастамаларды қолдау, қайырымдылық және волонтерлік қызметтерге қатысу, әлеуметтік желілер арқылы қоғамдық пікір қалыптастыру сияқты әрекеттер де азаматтық белсенділіктің маңызды көріністеріне айналып отыр. Мұндай тәжірибелер азаматтардың жауапкершілік деңгейін арттырып қана қоймай, мемлекет пен қоғам арасындағы өзара түсіністіктің нығаюына ықпал етеді. Сондықтан қоғамдық қатысу мәдениетін дамыту Қазақстандағы демократиялық институттардың одан әрі нығаюының маңызды алғышарттарының бірі ретінде қарастырылуы қажет.

Қазіргі уақытта азаматтардың әлеуметтік әл-ауқатын арттыру мемлекеттің маңызды стратегиялық міндеттерінің бірі болып табылады. Қоғамдық даму көрсеткіштері тек ресми статистикамен ғана емес, азаматтардың өмір сапасымен, әлеуметтік қорғалу деңгейімен және болашаққа деген сенімімен де өлшенуі тиіс. Сондықтан әлеуметтік саясатты жетілдіру, кәсіпкерлікті қолдау және азаматтардың қоғамдық бастамаларын ынталандыру қоғамдық тұрақтылықтың маңызды алғышарттары ретінде қарастырылуы қажет [27].

Жалпы алғанда, зерттеу нәтижелері нарықтық қоғам жағдайында сенім, адами капитал және азаматтық белсенділік факторларының өзара тығыз байланыста екенін көрсетеді. Мемлекет, бизнес және азаматтық қоғам арасындағы тиімді серіктестік қоғамдық әл-ауқатты арттырудың маңызды шарты болып табылады. Осы факторлардың үйлесімді дамуы ғана демократиялық институттардың нығаюына, азаматтық қоғамның қалыптасуына және Қазақстанның тұрақты әлеуметтік-саяси дамуына мүмкіндік береді.

Қорытынды

Қазақстандағы азаматтық қоғамның тікелей дамуы 1990 жылмен, қоғамдық және саяси өмірді демократияландырудың басталуымен байланысты. Қазақстан Республикасы үшін маңызды мәселе - қоғамның ресми институттарына, ең алдымен мемлекетке деген қоғамдық сенімнің қалыптасуы. Қазақстандағы жаңа саяси реформалардың сапасына ерекше назар аударылуы керек. Азаматтық қоғамды құру халықтың азаматтық санасын және оның өзіндік жауапкершілігін арттырумен тікелей байланысты. Қоғамдық сананы жаңғырту - халықты өзін-өзі басқаруға апаратын жол. Басқару бар жерде өзін-өзі басқаруға орын болады. Кәсіпкерлердің арасындағы институционалдық сенімсіздіктің өсуінің себептерін тек мемлекеттік мекемелердің дұрыс емес қызметінен ғана емес, сонымен қатар бейресми әлеуметтену агенттерінен де іздеу керек. Осылайша, жүйенің өзін ғана емес, сонымен қатар адамдардың өздерін де өзгертуге бағытталған кешенді жұмыс қажет.

Қоғамның экономикалық және әлеуметтік институттарының әлеуметтік жауапкершілігінің артуы маңызды рөл атқарады, себебі халықтың әлеуметтік-экономикалық өмір сүру жағдайларының жақсаруы шағын бизнестің қызметіне байланысты деп санаймыз. Азаматтық қоғамның қалыптасуы - қоғамның негізгі институттарының және жалпы азаматтардың санасы мен мінез-құлқындағы күрделі өзгерістердің мақсатты үрдісі.

Қазақстанда шағын және орта бизнес нарықтық қоғамды құру мен әлеуметтік трансформациялаудың негізгі буынына айналуда. Кәсіпкерлер арасында жас буынның үлес салмағы артып келеді, олар патриотизм, мораль мен этика нормалары, ұлтаралық келісім мен төзімділік, физикалық және рухани даму, заңға бағыну сияқты құндылықтарға ерекше көңіл бөледі. Жас кәсіпкерлерді осы құндылықтар рухында тәрбиелеу Қазақстандағы азаматтық қоғамды жетілдіруге ықпал етеді, тұлғааралық және институционалдық қарым-қатынастарды жаңа деңгейге көтереді. Бұл мақсатқа жету үшін халықтың ең осал топтарын қоса алғанда, бүкіл қоғамды жұмылдыру қажет. Азаматтық қоғам құрудың алғашқы маңызды қадамы - барлық азаматтардың заң алдындағы тең құқықтарын қамтамасыз ету деп қорытынды жасадық.

Әдебиеттер:

1 Zana Marie Lutfiyya & Nadine A. Bartlett. Inclusive societies. Inclusive Societies. 2020. https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264093.013.1022

2 Archer M.S. The iron bars get closer: anormative social regulation. Public opinion monitoring. Economic and social changes. Almanac. 2018. pp.16

3 Sarah Grace Peck. 'Never a dull day': Civil society and sustainable development in the Eastern Caribbean. The University of Sheffield, Faculty of Social Sciences, Department of Geography. September, 2017. pp. 16

4 Bora, Tinku, Democracy for Entrepreneurship and Entrepreneurship Development. December 22, - 2025. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.5987794

5 Токвиль А. Демократия в Америке. Москва, 1992. 381 с.

6 Habermas J. The Structural Transformation of the Public Sphere. An Inguiry into a Category of Bourgeois Society. Cambridge, 1989. -P. 27–73

7 Патнэм Р. Как сделать демократию эффективной: гражданские традиции в современной Италии / Перевод с английского А. Захаровой. - Москва: 1996. - 234 с.

8 Inglehart Ronald & Wayne E. Baker. Modernization, Cultural change and the persistence of traditional values. American sociological review. № 65(1). 2000. -P. 19-51. doi:10.2307/2657288

9 Ритцер Дж., Степницки Дж. Әлеуметтану теориясы. Астана. 2018. – 856 б.

10 Giddens. A. The Consequences of Modernity. Stanford CA, Stanford University Press.1990. 38 p.

11 Fukuyama F. Social Capital and Civil Society. The Institute of Public Policy. 1999. – P.19

12 Гордеев Н.Н. Условия формирования гражданского общества в современной России: социально-философский анализ. Автореферат диссертации. Северо-Кавказский федеральный университет. Ставрополь, 2020. – 9 с.

13 Алексеев Р.А. Гражданское общество. Проблемы формирования и развития в России (правовой аспект). Москва. 2018. – С. 93-14.

14 Vakulchuk, R., Overland, I. Kazakhstan: Civil Society and Natural Resource Policy in Kazakhstan. Intellectual Potential of the Population. Palgrave Macmillan, Cham. 2018. -P. 143-169. https://doi.org/10.1007/978-3-319-60627-9_9

15 Айтеке, К., Матаева, М., Майшекина, Э., Исахов, Б. Қазақстан Республикасындағы азаматтық қоғамның социеталды конституционализмнің қалыптасуына әсері. Journal of Actual Problems of Jurisprudence, №114(2), 2025. 17–26. https://doi.org/10.26577/JAPJ202511422

16 Иманбаева А.А, Ляпбаева Н.И. Қазақстандағы азаматтық қоғам мәселелері Қарағанды университеті Хабаршысы. «Тарих . Философия» Сериясы. № 2. 102. 2021.

17 Қазақстан Республикасында азаматтық қоғамды дамытудың 2025 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасының Президенті Жарлығының жобасы туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2020 жылғы 2 маусымдағы № 341 қаулысы https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2000000341/history

18 Lewis, D. Civil society in an African Context: reflections on the usefulness of a concept. Development and Change № 33(4): 2002. -P.569-586.

19 Антошкин В. Модернизация общества: законы и технологии прогресса. Lap Lambert academic publishing. 2011 г. -348 с.

20 Seitanidi M. May, Ebrahim Alnoor,. Austin James E. Civil Society–Business Relations.

International Encyclopedia of Civil Society, 09 June 2022. -P. 1–10. https://doi.org/10.1007/978-3-319-99675-2_26-

21 Қарабаев Ш.Қ. Қазақстан Республикасындағы азаматтық қоғамның тұрақты дамуының әлеуметтік-мәдени негіздері. Т.Рысқұлов атынд. Қазақ экон.ун-ті. - Алматы: Экономика, 2010. - 543 б.

22 Easterly, W. The Middle-class Consensus and Economic Development. Journal of Economic Growth № 6(4): 2001. -P 317–335.

23 Абдикерова Г.О., Атабаева Г.К. Доверие как социальный институт гражданского общества. евразия и глобальные социально-экономические изменения. // VII Международный конгресс социологов тюркского мира: сборник научных трудов – Казань: Издательство Казанского университета, 12–13 марта 2020. – С. 162-165 .

24 Исмаилов А. Становление и развитие гражданского общества в Казахстане. // «Вопросы социальной теории», М., 2013–2014 гг., Т. VII. Вып. №1(2), - С. 225–230.

*25 Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам"атты Қазақстан халқына Жолдауы **https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-kazakstan-halkyna-zholdauy-181416***

26 Bedford Paul, Crane Andrew, Iatridis Konstantinos. Small business political responsibility International Small Business Journal: Researching Entrepreneurship, Vol. 43(6). 2025 -P. 679 –702

DOI: 10.1177/02662426251335579

*27Реформы Токаева: полный текст выступления в мажилисе **https://forbes.kz/articles/reformyi_tokaeva_polnyiy_tekst_vyistupleniya_v_majilise***

References:

1 Zana Marie Lutfiyya & Nadine A. Bartlett. Inclusive societies. Inclusive Societies. 2020. https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264093.013.1022

2 Archer M.S. The iron bars get closer: anormative social regulation. Public opinion monitoring. Economic and social changes. Almanac. 2018. pp.16

3 Sarah Grace Peck. 'Never a dull day': Civil society and sustainable development in the Eastern Caribbean. The University of Sheffield, Faculty of Social Sciences, Department of Geography. September, 2017. pp. 16

4 Bora, Tinku, Democracy for Entrepreneurship and Entrepreneurship Development. (December 22, - 2025. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.5987794

5 Tocqueville A. Democracy in America. Moscow, 1992. 381p [In Russ.].

6 Habermas J. The Structural Transformation of the Public Sphere. An Inguiry into a Category of Bourgeois Society. Cambridge, 1989. -P. 27–73

7 Putnam R. Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy / Translated from English by A. Zakharova. - Moscow: 1996. - 234 p [In Russ.].

8 Inglehart Ronald & Wayne E. Baker. Modernization, Cultural change and the persistence of traditional values. American sociological review. №65(1). 2000. -P. 19-51. doi:10.2307/2657288

9 Ritzer G., Stepnisky J. Aleumettanu theory [Sociological theory]. Astana. 2018. – 856 p. [In Kaz]

10 Giddens. A. The Consequences of Modernity. Stanford CA, Stanford University Press. 1990. – P.38

11 Fukuyama F. Social Capital and Civil Society. The Institute of Public Policy. 1999. - P.19.

12 Gordeev N.N. Conditions for the formation of civil society in modern Russia: a socio-philosophical analysis. Dissertation abstract. North Caucasus Federal University. Stavropol, 2020. - 9p (In Russ.).

13 Alekseev R.A.. Civil society. Problems of formation and development in Russia (legal aspect). Moscow. 2018. – P. 93-14 [In Russ.].

14 Vakulchuk, R., Overland, I. Kazakhstan: Civil Society and Natural Resource Policy in Kazakhstan. Intellectual Potential of the Population. Palgrave Macmillan, Cham. 2018. - P. 143-169. https://doi.org/10.1007/978-3-319-60627-9_9

15 Aiteke K.A., Mataeva M.H., Maishekina E.S., Issakhov B.S. (2025). The impact of civil society on the formation of societal constitutionalism in the Republic of Kazakhstan // Journal of current issues of jurisprudence (Law Series) Том 114, № 2. pp 17-26. https://doi.org/10.26577/JAPJ202511422 [In Kaz].

16 Imanbayeva A.A, Lyapbayeva N.I. Issues of civil society in Kazakhstan Bulletin of Karaganda University. Series "History. Philosophy."№ 2(102). 2021[In Kaz].

17 On the draft Decree of the President of the Republic of Kazakhstan on approval of the Concept of Civil Society Development in the Republic of Kazakhstan until 2025. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan No. 341 dated June 2, 2020 https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2000000341/history (In Kaz).

18 Lewis, D. Civil society in an African Context: reflections on the usefulness of a concept. Development and Change №33(4): 2002. -P.569-586.

19 Antoshkin V.N. Modernization of society: laws and technologies of progress. LAP LAMBERT. 2011. - 348 p [In Russ.].

20 Seitanidi M. May, Ebrahim Alnoor,. Austin James E. Civil Society–Business Relations.

International Encyclopedia of Civil Society, 09 June 2022. -P. 1–10. https://doi.org/10.1007/978-3-319-99675-2_26-

21 Karabaev Sh.K. Sociocultural foundations of sustainable development of civil society in the Republic of Kazakhstan. Almaty. 2010. -P.27 [In Kaz].

22 Easterly, W. The Middle-class Consensus and Economic Development. Journal of Economic Growth № 6(4): 2001. -P 317–335.

23 Abdikerova G.O., Atabaeva G.K. Trust as a social institution of civil society, Eurasia and global socio-economic changes VII International Congress of Sociologists of the Turkic World. Collection of scientific papers. Kazan, March 12-13. 2020. - 162-165 p [In Kaz].

24 Ismailov A. Formation and development of civil society in Kazakhstan. Issues of social theory. - T 7. 2015. -P.225-230 [In Russ.].

25 The Message of the Head of State Kasym-Jomarta Tokaev to the People of Kazakhstan. 2021. September. https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaev tyn-kazakstan-halkyna-zholdauy-181416 [In Kaz].

26 Bedford Paul, Crane Andrew, Iatridis Konstantinos. Small business political responsibility International Small Business Journal: Researching Entrepreneurship, Vol. 43(6). 2025 -P. 679 –702 DOI: 10.1177/02662426251335579

27 Reformy Tokaeva: the full text of the speech in Majilise. 2022 January 11, https://forbes.kz/process/reformyi_tokaeva_polnyiy_tekst_vyistupleniya_v_majilise/ [In Russ.].

ҒТАМР 04.51.25 **DOI: https://doi.org/10.51889/2959-6270.2026.94.2.003**

*А.Н. Ахметова[1] * , Ж.Е. Турекулова[2]*

[1]Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан
[2] М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті
Шымкент қ., Қазақстан
**e-mail: araika_akhmetova@mail.ru*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ САУДАНЫ ЦИФРЛАНДЫРУДЫҢ ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ ПРОБЛЕМАЛАРЫ МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасындағы электрондық коммерцияның дамуы экономикалық қана емес, институционалдық және әлеуметтік үдеріс ретінде талданады. Зерттеудің мақсаты – сауданы цифрландырудың қазіргі серпінін, негізгі шектеулерін және ұзақ мерзімді даму перспективаларын кешенді бағалау. Әдіснамалық тұрғыдан зерттеу екіншілік деректерді талдауға негізделді: Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика бюросының 2022–2024 жылдарға арналған ресми материалдары, Қазақстан Ұлттық Банкінің төлем статистикасы, сондай-ақ OECD, World Bank және UNCTAD есептері пайдаланылды. Деректер динамикалық, салыстырмалы-институционалдық және әлеуметтік-экономикалық талдау әдістері арқылы интерпретацияланды. Зерттеу нәтижелері 2022–2024 жылдары электрондық сауданың бөлшек саудадағы үлесі 12,5%-дан 14,1%-ға дейін өскенін, ал нарық көлемі 1 963,5 млрд теңгеден 3 156,4 млрд теңгеге дейін ұлғайғанын көрсетті. Сонымен бірге маркетплейстердің үлесі 56,9%-дан 84,9%-ға дейін артып, нарықтың платформалануы күшейгені анықталды. 2024 жылы халықтың төлем транзакциялары көлемінің 87%-ы қолма-қолсыз форматта жүргізілгені цифрлық төлем инфрақұрылымының жетілуін айғақтайды. Алайда ауылдық және қалалық кеңістік арасындағы цифрлық алшақтық, логистика сапасының өңірлер бойынша біркелкі болмауы, құқықтық реттеу мен тұтынушы сенімінің жеткіліксіздігі электрондық сауданың инклюзивті дамуын шектейді. Қорытындыда электрондық коммерцияны орнықты дамыту үшін бәсекені қорғау, деректер қауіпсіздігін күшейту, логистикалық және телекоммуникациялық инфрақұрылымды теңгерімді дамыту және кәсіпкерлердің цифрлық құзыреттерін арттыру қажеттігі негізделеді.

Түйін сөздер: электрондық коммерция, цифрландыру, онлайн сауда, маркетплейс, цифрлық инфрақұрылым, тұтынушылар сенімі, Қазақстан экономикасы

A.N. Akhmetova[1], Zh. Turekulova[2]*

[1]Abai Kazakh National Pedagogical University
Almaty, Kazakhstan
[2]M. Auezov South Kazakhstan University
Shymkent, Kazakhstan
**e-mail: araika_akhmetova@mail.ru*

PROBLEMS AND PROSPECTS OF TRADE DIGITALIZATION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AT THE CURRENT STAGE

Abstract

The article examines the development of e-commerce in the Republic of Kazakhstan as not only an economic but also an institutional and social process. The purpose of the study is to assess comprehensively the current dynamics, structural constraints, and long-term prospects of trade digitalization. Methodologically, the research relies on secondary data analysis, including official statistics of the Bureau of National Statistics of Kazakhstan for 2022–2024, payment statistics of the National Bank of Kazakhstan, and analytical reports of the OECD, the World Bank, and UNCTAD. The data are interpreted through dynamic, comparative-institutional, and socio-economic analysis. The findings demonstrate that in 2022–2024 the share of e-commerce in total retail trade increased from 12.5% to 14.1%, while market volume rose from KZT 1,963.5 billion to KZT 3,156.4 billion. At the same time, the share of marketplaces expanded from 56.9% to 84.9%, indicating a clear trend toward platformization. In 2024, 87% of the population's payment transactions by volume were cashless, reflecting the institutional maturity of digital payment infrastructure. However, the study also reveals persistent digital divides between urban and rural areas, uneven logistics quality across regions, and insufficient trust and legal certainty as factors constraining inclusive e-commerce growth. The article concludes that sustainable development of e-commerce in Kazakhstan requires stronger competition policy, enhanced data security, balanced development of logistics and telecommunications infrastructure, and the improvement of entrepreneurs' digital capabilities.

Keywords: e-commerce, digitalization, online trade, marketplace, digital infrastructure, consumer trust, Kazakhstan economy

Ахметова А.Н. [1], Турекулова Ж.Е. [2]*

[1]Казахский национальный педагогический университет имени Абая
г. Алматы, Казахстан
[2]Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова
г. Шымкент, Казахстан
**e-mail: araika_akhmetova@mail.ru*

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЦИФРОВИЗАЦИИ ТОРГОВЛИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Аннотация

В статье развитие электронной коммерции в Республике Казахстан рассматривается не только как экономический, но и как институциональный и социальный процесс. Цель исследования – комплексно оценить текущую динамику, ключевые ограничения и долгосрочные перспективы цифровизации торговли. Методологически работа основана на анализе вторичных данных: использованы официальные материалы Бюро национальной статистики Республики Казахстан за 2022–2024 годы, статистика платежей Национального Банка Казахстана, а также аналитические отчеты OECD, World Bank и UNCTAD. Данные интерпретированы с помощью

динамического, сравнительно-институционального и социально-экономического анализа. Результаты показали, что в 2022–2024 гг. доля электронной торговли в общем объеме розничной торговли выросла с 12,5% до 14,1%, а объем рынка увеличился с 1 963,5 млрд тенге до 3 156,4 млрд тенге. Одновременно доля маркетплейсов выросла с 56,9% до 84,9%, что свидетельствует об усилении платформизации рынка. В 2024 году 87% платежных транзакций населения по объему были осуществлены в безналичном формате, что отражает зрелость цифровой платежной инфраструктуры. Вместе с тем цифровой разрыв между городом и селом, неравномерное развитие логистики по регионам, а также недостаточный уровень доверия и правовой определенности ограничивают инклюзивный рост электронной коммерции. В заключении обосновывается необходимость усиления конкурентной политики, защиты данных, сбалансированного развития логистической и телекоммуникационной инфраструктуры, а также повышения цифровых компетенций предпринимателей.

Ключевые слова: электронная коммерция, цифровизация, онлайн-торговля, маркетплейс, цифровая инфраструктура, доверие потребителей, экономика Казахстана

Кіріспе

Қазіргі жаһандану және цифрлық трансформация жағдайында электрондық коммерция экономикалық айналымды, тұтыну мәдениетін және кәсіпкерлік мінез-құлықты қайта құрып отырған негізгі құбылыстардың біріне айналды. Электрондық сауда енді жай ғана тауарларды интернет арқылы өткізу арнасы емес; ол төлем жүйелері, логистикалық инфрақұрылым, цифрлық платформалар, тұтынушылардың сенімі және деректерге негізделген басқару тетіктері өзара тоғысатын күрделі әлеуметтік-экономикалық институт ретінде қалыптасуда [1, С.82; 17–23]. Осы тұрғыдан алғанда, электрондық коммерцияның дамуы нарықтың технологиялық жаңаруын ғана емес, экономикалық қатынастардың, тұтынушылық тәжірибелердің және цифрлық өзара әрекеттестіктің жаңа үлгілерін қалыптастырады.

Қазақстан Республикасында сауданы цифрландыру мемлекеттік саясаттың басым бағыттарының біріне айналды. Соңғы жылдары қабылданған бағдарламалық құжаттар, оның ішінде «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы, электрондық сауданы реттеуге бағытталған нормативтік актілер және цифрлық қаржы қызметтерінің кеңеюі осы саланың институционалдық негізін нығайтты [2, С. 128]. Нәтижесінде электрондық коммерция ел экономикасының маңызды секторларының біріне айналып, ішкі нарықтың құрылымына елеулі ықпал ете бастады. Алайда электрондық сауданың қарқынды өсуі оның барлық әлеуметтік топтар мен өңірлер үшін бірдей тиімді дамып отырғанын білдірмейді. Қазақстан жағдайында электрондық коммерцияның даму қарқынынан гөрі оның құрылымдық ерекшеліктерін, институционалдық шектеулерін және әлеуметтік салдарын зерттеу маңыздырақ болып отыр.

Ресми статистика деректері электрондық сауда көлемінің тұрақты түрде өсіп келе жатқанын көрсетеді. Мәселен, 2024 жылы ішкі бөлшек электрондық сауда көлемі 3 156,4 млрд теңгені құрап, бөлшек сауданың жалпы көлеміндегі үлесі 14,1%-ға жетті, ал 2022 жылы бұл көрсеткіш тиісінше 1 963,5 млрд теңге және 12,5% болған еді . Мұндай динамика электрондық коммерцияның экономикалық маңызын арттырғанымен, нарықтың платформалану үдерісін де күшейтуде. Бүгінде сауда операцияларының едәуір бөлігі маркетплейстер арқылы жүзеге асырылып, өз интернет-ресурстары арқылы қызмет көрсететін кәсіпорындардың үлесі төмендеп келеді [3-5]. Бұл жағдай платформалық тәуелділік, нарықтық биліктің шоғырлануы және шағын және орта бизнес субъектілерінің цифрлық экожүйелерге тәуелділігі сияқты мәселелерді күн тәртібіне шығарады.

Электрондық коммерцияның дамуын түсіндіруге арналған халықаралық ғылыми әдебиеттер бірнеше негізгі теориялық бағыттарды қалыптастырған. Институционалдық тәсіл электрондық сауданың табысты дамуын телекоммуникациялық инфрақұрылымның сапасымен, құқықтық ортаның тиімділігімен және цифрлық экожүйенің үйлесімділігімен байланыстырады [5-12]. OECD және UNCTAD зерттеулерінде кеңжолақты интернеттің қолжетімділігі, қауіпсіз төлем жүйелері, тұтынушылардың құқықтарын қорғау және цифрлық реттеудің

айқындылығы электрондық нарықтардың орнықты дамуының негізгі шарттары ретінде қарастырылады [5-11].

Сонымен қатар заманауи зерттеулерде тұтынушылар сенімі электрондық коммерцияның маңызды факторларының бірі ретінде бағаланады. Trust-centered бағытындағы еңбектер онлайн ортадағы сенімнің сатып алу шешіміне, тәуекелді қабылдауға және тұтынушылық адалдыққа тікелей әсер ететінін дәлелдейді [21–26, 27, p.132, 28-30]. Gefen, Pavlou және McKnight еңбектерінде сенім технологиялық қабылдау мен онлайн мінез-құлықтың маңызды алғышарты ретінде сипатталса [26,p.78; 27–29], кейінгі зерттеулер оның төлем қауіпсіздігіне, интерфейс сапасына, рейтингтік жүйелерге және деректердің қорғалу деңгейіне тәуелді екенін көрсетті [21–25].

Соңғы жылдары платформалық экономика теориясы да ерекше маңызға ие болуда. Бұл бағыттағы зерттеулер маркетплейстердің транзакциялық шығындарды азайтып, нарыққа кіру тосқауылдарын төмендететінін көрсетеді [18–20]. Сонымен бірге желілік әсерлердің күшеюі платформалардың нарықтағы ықпалын арттырып, сатушылардың делдалдық құрылымдарға тәуелділігін күшейтуі мүмкін. Сондықтан платформалар экономикалық мүмкіндіктермен қатар жаңа институционалдық тәуекелдерді де қалыптастырады.

Дамушы мемлекеттерге арналған зерттеулер электрондық коммерцияның кеңеюіне кедергі келтіретін негізгі факторлар ретінде интернет сапасының жеткіліксіздігін, логистикалық инфрақұрылымның әлсіздігін, төлем жүйелеріне деген сенімнің төмендігін және цифрлық дағдылардың жеткіліксіздігін көрсетеді [19–20]. Бұл тұжырымдар Қазақстан жағдайымен де сәйкес келеді. World Bank деректеріне сәйкес, халықтың шамамен 42%-ы ауылдық жерлерде тұрады, ал жоғары жылдамдықты fixed broadband интернетпен қамтылу деңгейі 2023 жылдың ортасында 37,4%-ды ғана құраған [10]. Бұл өңірлік цифрлық теңсіздік электрондық коммерцияның инклюзивті дамуына әсер ететін маңызды факторлардың бірі болып табылады.

Осыған байланысты зерттеудің негізгі ғылыми мәселесі Қазақстандағы сауданы цифрландырудың экономикалық өсім, өңірлік теңсіздік және тұтынушылар сенімі арасындағы өзара байланысын анықтау болып табылады. Зерттеудің мақсаты – Қазақстандағы электрондық коммерцияның қазіргі даму үрдістерін, оның институционалдық және әлеуметтік шектеулерін, сондай-ақ ұзақ мерзімді даму перспективаларын кешенді бағалау. Зерттеу объектісі – Қазақстан Республикасындағы электрондық коммерция саласы. Зерттеу пәні – сауданы цифрландырудың әлеуметтік-экономикалық алғышарттары, институционалдық факторлары және даму кедергілері. Зерттеудің негізгі гипотезасы инфрақұрылымдық шектеулерді қысқарту, құқықтық ортаны жетілдіру және тұтынушылар сенімін күшейту жағдайында электрондық коммерцияның Қазақстанның тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуының маңызды драйверіне айналатынын болжайды.

Зерттеу әдіснамасы

Зерттеу Қазақстан Республикасындағы электрондық коммерцияның қазіргі даму үрдістерін, институционалдық ерекшеліктерін және әлеуметтік-экономикалық салдарын кешенді бағалауға бағытталған. Зерттеу дизайны сандық және сапалық талдау элементтерін біріктіретін desk research тәсіліне негізделді. Мұндай тәсіл электрондық сауданың даму динамикасын ресми статистикалық көрсеткіштер арқылы бағалауға, сонымен қатар оның институционалдық және әлеуметтік өлшемдерін ғылыми әдебиеттер мен халықаралық сараптамалық материалдар негізінде түсіндіруге мүмкіндік береді. Электрондық коммерция көпқырлы құбылыс болғандықтан, оны тек экономикалық көрсеткіштер арқылы талдау жеткіліксіз. Сондықтан зерттеу барысында статистикалық деректерді институционалдық және әлеуметтік интерпретациямен ұштастыратын аралас аналитикалық тәсіл қолданылды.

Зерттеудің объектісі – Қазақстан Республикасындағы электрондық коммерция саласы. Зерттеу пәні – сауданы цифрландырудың әлеуметтік-экономикалық алғышарттары, институционалдық факторлары, инфрақұрылымдық шектеулері және даму перспективалары. Зерттеудің теориялық негізін институционалдық экономика, цифрлық трансформация,

платформалық экономика және сенім теориясы бағыттарындағы ғылыми еңбектер құрайды [11–30]. Аталған теориялық тәсілдер электрондық коммерцияны тек технологиялық құбылыс ретінде емес, мемлекет, бизнес және тұтынушылар арасындағы өзара әрекеттестіктің жаңа формасы ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Деректерді іріктеу барысында бірнеше өлшем ескерілді. Біріншіден, пайдаланылған ақпарат көздері мемлекеттік органдар мен халықаралық ұйымдардың ресми жарияланымдарына негізделуі тиіс болды. Екіншіден, деректердің уақыттық салыстырмалылығын қамтамасыз ету мақсатында 2022–2024 жылдар аралығындағы жүйелі түрде жаңартылатын көрсеткіштер ғана қамтылды. Үшіншіден, зерттеу тақырыбына тікелей қатысы жоқ жалпы цифрландыру көрсеткіштері емес, электрондық коммерцияның көлемі, төлем инфрақұрылымы, интернет қолжетімділігі, платформалық сауда және тұтынушылық белсенділікке қатысты мәліметтер іріктелді. Мұндай тәсіл талдаудың репрезентативтілігін арттырып, зерттеу нысанына қатысы жоқ факторлардың ықпалын азайтуға мүмкіндік берді.

Эмпирикалық база ретінде Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика бюросының 2022–2024 жылдар аралығындағы электрондық коммерция жөніндегі ресми статистикалық материалдары, Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің төлем жүйелері мен қолма-қолсыз операцияларға қатысты деректері, Қазақстан Республикасы Сауда және интеграция министрлігінің ақпараттық материалдары, сондай-ақ OECD, World Bank және UNCTAD ұйымдарының ашық аналитикалық есептері пайдаланылды [3–17]. Дереккөздерді таңдауда олардың ресмилігі, сенімділігі және зерттеу тақырыбына сәйкестігі негізгі өлшем ретінде алынды. Бұл материалдар Қазақстандағы электрондық сауда көрсеткіштерін халықаралық тәжірибемен салыстыруға және цифрландырудың институционалдық контексін жан-жақты бағалауға мүмкіндік береді.

Зерттеудің уақыттық шегі ретінде 2022–2024 жылдар аралығы таңдалды. Мұндай таңдау бірнеше себеппен негізделеді. Біріншіден, дәл осы кезеңде электрондық коммерция нарығы пандемиядан кейінгі тұрақты даму кезеңіне өтті және тұтынушылық мінез-құлықтың жаңа модельдері қалыптасты. Екіншіден, 2022 жылдан бастап ресми статистика маркетплейстердің қызметін неғұрлым толық қамтып, электрондық сауда көлемін бағалаудың әдістемелік базасын жетілдірді [5]. Үшіншіден, 2024 жылға қатысты ресми және халықаралық деректер Қазақстанның цифрлық инфрақұрылымының қазіргі жағдайын және оның даму үрдістерін бағалауға мүмкіндік береді [9-17].

Зерттеу барысында бірнеше өзара толықтырушы әдістер қолданылды. Бірінші әдіс – салыстырмалы статистикалық талдау. Оның көмегімен электрондық сауда көлемінің өзгерісі, бөлшек саудадағы үлесі, нарық құрылымының трансформациясы және қолма-қолсыз төлемдердің даму серпіні зерттелді [3-6]. Статистикалық көрсеткіштерді бірнеше жылдық динамикада қарастыру электрондық коммерцияның тұрақты даму тенденцияларын анықтауға және жекелеген құрылымдық өзгерістерді бағалауға мүмкіндік берді.

Екінші әдіс – контент-талдау. Бұл әдіс халықаралық ұйымдардың есептерін, ғылыми жарияланымдарды, нормативтік-құқықтық құжаттарды және электрондық коммерция саласын реттеуге қатысты ресми материалдарды зерттеу үшін қолданылды [7-17]. Контент-талдау нәтижесінде электрондық сауданың дамуына әсер ететін негізгі факторлар, оның ішінде инфрақұрылым сапасы, құқықтық реттеу, тұтынушылардың құқықтарын қорғау және цифрлық қауіпсіздік мәселелері жүйеленді. Сонымен қатар ғылыми әдебиеттерде жиі кездесетін теориялық ұғымдар мен тұжырымдамалар салыстырылып, зерттеудің аналитикалық негізі қалыптастырылды.

Үшінші әдіс – салыстырмалы-институционалдық талдау. Бұл әдіс Қазақстандағы электрондық коммерцияның даму ерекшеліктерін халықаралық ұйымдар ұсынған бағалау көрсеткіштерімен және басқа елдердің тәжірибесімен салыстыру мақсатында пайдаланылды [11–20]. Салыстырмалы талдау электрондық сауданың дамуына әсер ететін институционалдық факторларды, атап айтқанда цифрлық инфрақұрылымның сапасын, интернеттің қолжетімділігін, төлем жүйелерінің дамуын және нормативтік ортаның тиімділігін бағалауға мүмкіндік берді.

Төртінші әдіс – құрылымдық-интерпретациялық талдау. Бұл әдіс статистикалық және құжаттық деректерді кең әлеуметтік контексте түсіндіру үшін қолданылды. Атап айтқанда, электрондық коммерцияның өсу көрсеткіштері цифрлық теңсіздік, тұтынушылар сенімі, платформалану және нарықтық шоғырлану секілді ұғымдар арқылы интерпретацияланды [18-30]. Мұндай тәсіл электрондық сауданы тек экономикалық қызметтің жаңа формасы ретінде емес, әлеуметтік қатынастардың трансформациясына ықпал ететін күрделі құбылыс ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Деректерді талдау бірнеше кезеңде жүргізілді. Алғашқы кезеңде ресми статистикалық материалдар жүйеленіп, негізгі көрсеткіштердің динамикасы анықталды. Екінші кезеңде ұлттық көрсеткіштер халықаралық ұйымдардың аналитикалық бағалауларымен салыстырылып, Қазақстандағы электрондық коммерцияның даму деңгейіне әсер ететін институционалдық факторлар айқындалды. Үшінші кезеңде алынған нәтижелер ғылыми әдебиеттерде ұсынылған теориялық модельдермен салыстырылып, олардың өзара сәйкестігі бағаланды. Соңғы кезеңде барлық эмпирикалық және теориялық деректер біріктіріліп, Қазақстандағы сауданы цифрландырудың проблемалары мен перспективаларына қатысты қорытындылар жасалды. Мұндай көпсатылы талдау процедурасы нәтижелердің негізділігін күшейтіп, әртүрлі дереккөздерден алынған ақпаратты өзара тексеруге мүмкіндік берді.

Зерттеудің маңызды құрамдас бөліктерінің бірі – халықаралық ғылыми әдебиеттерді жүйелі талдау болды. Бұл талдау электрондық коммерцияны түсіндіретін негізгі теориялық бағыттарды анықтауға және оларды Қазақстан жағдайына бейімдеуге мүмкіндік берді. Әсіресе институционалдық даму, цифрлық сенім, платформалық экономика және цифрлық теңсіздік мәселелеріне арналған еңбектер зерттеудің теориялық негізін қалыптастыруда маңызды рөл атқарды [18-30].

Зерттеудің белгілі бір шектеулері де бар. Біріншіден, жұмыс негізінен екіншілік деректерге сүйенетіндіктен, тұтынушылардың нақты мінез-құлқы мен тәжірибесін тікелей өлшеуге мүмкіндік бермейді. Екіншіден, зерттеуде пайдаланылған статистикалық көрсеткіштер агрегатталған сипатқа ие болғандықтан, өңірлік немесе әлеуметтік топтар арасындағы айырмашылықтарды толық ашып көрсету мүмкіндігі шектеулі. Үшіншіден, тұтынушылар сенімі, цифрлық дағдылар және платформаларға тәуелділік секілді кейбір әлеуметтік көрсеткіштер тікелей сауалнама нәтижелері арқылы емес, халықаралық зерттеулер мен теориялық модельдер негізінде интерпретацияланды. Соған қарамастан, пайдаланылған дереккөздердің сенімділігі мен қолданылған әдістердің кешенділігі зерттеу гипотезасын тексеруге және Қазақстандағы электрондық коммерцияның даму ерекшеліктерін ғылыми тұрғыдан негіздеуге жеткілікті мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелері

Жүргізілген талдау Қазақстандағы электрондық коммерцияның 2022–2024 жылдары тұрақты өсім траекториясында болғанын, бірақ бұл өсімнің құрылымы біртекті емес екенін көрсетті. Нарық көлемі кеңейген сайын оның ішкі ұйымдасуы маркетплейстердің пайдасына қарай қайта бөлінген, ал төлем инфрақұрылымының жетілуі мен цифрлық теңсіздік бір мезгілде қатар жүрген. Осы бөлімде негізгі нәтижелер бірнеше өзара байланысты блок бойынша ұсынылады.

Бірінші маңызды нәтиже – электрондық сауда көлемінің тұрақты әрі үдемелі өсуі. 2023 жылы 2022 жылмен салыстырғанда нарық көлемі 24,3%-ға, ал 2024 жылы 2023 жылмен салыстырғанда 29,4%-ға өсті. Бұл өсім кездейсоқ қысқа мерзімді секіріс емес, электрондық сауданың бөлшек айналымдағы орнығуын білдіреді [3-5]. Алайда бөлшек саудадағы үлестің 12,5%-дан 14,1%-ға дейін ғана өсуі абсолюттік көлемнің қарқынды артуы мен институционалдық шектеулердің қатар жүргенін байқатады. Яғни нарық кеңейіп жатыр, бірақ ол әлі де толық инклюзивті сипат алған жоқ.

1 –кесте. Қазақстандағы электрондық сауда көлемінің динамикасы (2022–2024 жж.)

Жыл	Электрондық сауда көлемі, млрд тг	Бөлшек саудадағы үлесі, %	Жылдық өсім, %
2022	1 963,5	12,5	–
2023	2 439,8	12,7	24,3
2024	3 156,4	14,1	29,4

Ескерту – автордың есебі, дереккөздер: [3–5].

Электрондық сауданың өсу серпіні тұтынушылық мінез-құлықтағы терең өзгерістерді де көрсетеді. Егер бұрын онлайн сатып алу көбіне ірі қалалардағы жекелеген тұтынушылардың тәжірибесі ретінде қарастырылса, қазіргі кезеңде ол күнделікті экономикалық тәжірибенің ажырамас бөлігіне айналып отыр. Төлемдердің цифрлануы, жеткізу қызметтерінің кеңеюі және мобильді қосымшалардың қолжетімділігі электрондық сауданы кең әлеуметтік топтар үшін қолайлы етті. Осы тұрғыдан алғанда, көрсетілген өсім тек нарық көлемінің ұлғаюын ғана емес, тұтынушылардың цифрлық ортаға деген бейімделу деңгейінің артқанын да білдіреді. Сонымен бірге бөлшек саудадағы үлестің салыстырмалы түрде баяу өсуі дәстүрлі сауда арналарының әлі де маңызды орын алатынын және электрондық коммерцияның толық басым модельге айналмағанын көрсетеді.

Екінші маңызды нәтиже – нарықтың платформалануы. Егер 2022 жылы маркетплейстер электрондық сауда көлемінің 56,9%-ын қамтамасыз етсе, 2024 жылы бұл үлес 84,9%-ға жетті [3-5]. Керісінше, кәсіпорындардың өз интернет-ресурстары арқылы жүргізілген сауда үлесі 43,1%-дан 15,1%-ға дейін қысқарды. Бұл өзгеріс нарық құрылымының технологиялық емес, институционалдық трансформациясын білдіреді: электрондық сауда дербес онлайн-дүкендерден гөрі көпжақты платформаларға сүйенетін үлгіге өтуде.

2 – кесте. Электрондық сауда нарығының арналық құрылымы (2022–2024 жж.)

Жыл	Маркетплейс арқылы, млрд тг	Маркетплейс үлесі, %	Өз интернет-ресурсы, млрд тг	Өз ресурсы үлесі, %
2022	1 117,9	56,9	845,6	43,1
2023	1 767,6	72,4	672,2	27,6
Жыл	**Маркетплейс арқылы, млрд тг**	**Маркетплейс үлесі, %**	**Өз интернет-ресурсы, млрд тг**	**Өз ресурсы үлесі, %**
2024	2 679,8	84,9	476,5	15,1

Ескерту – автордың есебі, дереккөздер: [3–5].

Маркетплейстердің үстемдігі халықаралық тәжірибеге де тән құбылыс болып табылады. Алайда Қазақстан жағдайында бұл үрдістің ерекшелігі нарықтың салыстырмалы түрде қысқа мерзім ішінде жоғары шоғырлану деңгейіне жетуінен байқалады. Бір жағынан, платформалар шағын және орта бизнес үшін жаңа тұтынушыларға қол жеткізу мүмкіндігін кеңейтеді, маркетингтік шығындарды азайтады және логистикалық процестерді жеңілдетеді. Екінші жағынан, сатушылардың алгоритмдерге, комиссиялық саясатқа және платформалардың ішкі ережелеріне тәуелділігі күшейеді. Сондықтан платформалану үрдісі электрондық коммерцияның өсу факторы ретінде ғана емес, сонымен қатар болашақтағы бәсекелестік ортаны айқындайтын институционалдық мәселе ретінде қарастырылуы тиіс [18-20].

Үшінші маңызды нәтиже – төлем экожүйесінің жетілуі. 2024 жылы халықтың төлем транзакцияларының көлем бойынша 87%-ы қолма-қолсыз форматта жүргізілді, ал қолма-қолсыз операциялардың 90%-ы онлайн банк сервистері арқылы орындалды [6]. Бұл электрондық саудадағы сатып алу-сату циклының маңызды институционалдық тірегі ретінде fintech инфрақұрылымының орныққанын көрсетеді. Сенім мен қауіпсіздікке қатысты әдебиетте дәл осы факторлар электрондық коммерцияның кеңеюін түсіндіретін негізгі алғышарттардың бірі ретінде қарастырылады [21-30].

Төртінші нәтиже – инфрақұрылымдық теңсіздік пен цифрлық капитал арасындағы қайшылық. World Bank материалдары Қазақстанда халықтың 42%-ы ауылдық жерлерде тұратынын, ал жоғары жылдамдықты fixed broadband-пен қамтылу деңгейі 2023 жылдың ортасында 37,4% ғана болғанын көрсетеді. Сонымен қатар цифрлық сауаттылықтың 2018–2021 жылдары 77,3%-дан 85,3%-ға дейін өсуі оң үрдіс болса да, өңірлер арасында айырмашылық сақталған [10]. Демек, тұтынушы тарапындағы цифрлық бейімделу өсіп келеді, бірақ инфрақұрылымдық база оны толық деңгейде ілестіріп отырған жоқ.

Бұдан бөлек, талдау электрондық коммерцияның дамуы инфрақұрылымдық факторлармен ғана емес, тұтынушылық сенім деңгейімен де тығыз байланысты екенін көрсетті. Ғылыми әдебиеттерде сенім интернет-дүкенді таңдау, төлем жасауға дайындық және қайталама сатып алу ықтималдығының негізгі детерминанттарының бірі ретінде қарастырылады [21-30]. Қазақстанда қолма-қолсыз төлемдердің кең таралуы мен мобильді банкинг қызметтерінің дамуы тұтынушылардың цифрлық ортаға деген сенімінің күшейгенін көрсетеді. Дегенмен онлайн алаяқтық, сапасыз тауарлар, жеткізу мерзімдерінің бұзылуы және дербес деректердің қауіпсіздігіне қатысты мәселелер электрондық коммерцияның одан әрі кеңеюіне кедергі келтіруі мүмкін. Сондықтан сенім факторы экономикалық көрсеткіштерден кем емес маңызға ие институционалдық ресурс ретінде қарастырылуы қажет.

3 – кесте. Қазақстандағы электрондық коммерцияны айқындайтын негізгі факторлар

Фактор	**Ағымдағы көрінісі**	**Электрондық саудаға ықпалы**	**Саясаттық мәні**
Төлем инфрақұрылымы	Қолма-қолсыз транзакциялар көлемі бойынша 87%	Сатып алу сенімін және операция жылдамдығын күшейтеді	Fintech қауіпсіздігін және төлем деректерін қорғауды күшейту қажет
Фактор	**Ағымдағы көрінісі**	**Электрондық саудаға ықпалы**	**Саясаттық мәні**
Платформалану	Маркетплейстер үлесі 84,9%-ға жетті	Нарыққа кіруді жеңілдетеді, бірақ делдалдық тәуелділікті арттырады	Бәсекені қорғау және платформалық әділ ережелер маңызды
Кеңжолақты интернет	Жоғары жылдамдықты broadband-пен қамтылу 37,4% (2023)	Өңірлік қолжетімділікті шектейді	Ауылдық және шалғай аймақтарға инфрақұрылымдық инвестиция керек
Цифрлық дағдылар	Сауаттылық 77,3%-дан 85,3%-ға дейін өскен	Тұтынушы мен кәсіпкердің цифрлық бейімделуін жақсартады	Оқыту бағдарламаларын өңірлік деңгейде кеңейту қажет
Құқықтық және тұтынушылық сенім	Онлайн ортада құқықтық айқындыққа сұраныс жоғары	Сатып алу тәуекелін төмендетеді не күшейтеді	Дауларды онлайн шешу және тұтынушыны қорғау тетіктері қажет

Ескерту – авторлық синтез, дереккөздер: [6; 9–13; 21–30].

Кесте-3 электрондық коммерцияны түсіндіретін факторлардың өзара байланысын жинақтап көрсетеді. Қазақстан жағдайында нарықтың өсуі төлем инфрақұрылымының жетілуі арқылы қолдауға ие болғанымен, broadband сапасы мен логистикалық қолжетімділік бұл өсімнің аумақтық инклюзивтілігін тежейді. Сонымен бірге платформалық нарықтың ұлғаюы сауданы жеңілдеткенімен, бәсекелік және реттеуші күн тәртібін күрделендіреді. Осыдан келіп, электрондық коммерцияның одан арғы дамуы бір ғана цифрлық сервистерді кеңейтумен емес, сенім архитектурасын, әділ бәсекені және инфрақұрылымдық теңгерімді қатар нығайтумен байланысты деген қорытынды шығады.

Талқылау

Алынған нәтижелер зерттеу гипотезасын жалпы алғанда растайды: Қазақстанда электрондық коммерцияның өсуі инфрақұрылымдық және институционалдық факторлармен тікелей байланысты, алайда бұл өсімнің инклюзивтілігі мен ұзақ мерзімді орнықтылығы жеткіліксіз. Бір жағынан, нарық көлемінің 2022 жылғы 1 963,5 млрд теңгеден 2024 жылғы 3 156,4 млрд теңгеге дейін өсуі, сондай-ақ бөлшек саудадағы үлестің 12,5%-дан 14,1%-ға дейін артуы электрондық сауданың шеткі құбылыс емес, ұлттық бөлшек сауда архитектурасын қайта құрып жатқанын көрсетеді [3-5]. Екінші жағынан, бұл өсім негізінен платформалық арналар арқылы жүзеге асып отыр.

Платформалану феномені халықаралық әдебиеттегі қорытындылармен үндес келеді. Маркетплейстер іздеу шығындарын төмендетіп, сатушы мен сатып алушыны жылдам байланыстырады, логистикалық және төлем инфрақұрылымын бір пакетке біріктіреді [18-20]. Қазақстандағы деректер бұл логиканы толық растайды: 2022 жылы нарықтың 56,9%-ы маркетплейстер арқылы өтсе, 2024 жылы бұл көрсеткіш 84,9%-ға жетті [3-5]. Алайда мұндай концентрация шағын және орта бизнестің платформаларға тәуелділігін күшейтеді. Егер комиссиялық төлемдер, алгоритмдік көрінім және дерекке иелік мәселелері реттелмесе, платформалар нарыққа кіруді жеңілдететін құралдан жаңа институционалдық тәуелділік механизміне айналуы мүмкін.

Платформалардың нарықтағы рөлінің күшеюі электрондық коммерцияның институционалдық табиғатының өзгеріп жатқанын көрсетеді. Бұрын онлайн сауда негізінен сатушы мен сатып алушы арасындағы тікелей өзара әрекетке сүйенсе, қазіргі жағдайда олардың арасындағы негізгі делдал қызметін цифрлық платформалар атқарады. Бұл платформалар тек сауда алаңы ғана емес, сонымен қатар төлемдерді ұйымдастырушы, логистикалық операторлармен байланыстырушы және тұтынушылардың мінез-құлқы туралы деректерді жинақтаушы құрылымға айналып отыр. Сондықтан электрондық коммерция нарығындағы билік қатынастары да өзгеруде. Экономикалық белсенділік барған сайын платформалық экожүйелердің ішінде шоғырланып, деректер мен цифрлық инфрақұрылымды бақылау маңызды бәсекелік артықшылыққа айналуда. Бұл үрдіс Қазақстан үшін ғана емес, көптеген дамушы нарықтарға тән құбылыс ретінде сипатталады [18-20].

Электрондық коммерцияның өсуі төлем инфрақұрылымының жетілуімен де тығыз байланысты. Ұлттық Банктің 2024 жылғы деректері бойынша халық жасаған төлем транзакцияларының көлемі бойынша 87%-ы, саны бойынша 98%-ы қолма-қолсыз форматта жүргізілген, ал қолма-қолсыз операциялардың 90%-ы банк онлайн сервистері арқылы өткен [6]. Бұл көрсеткіштер trust-centered approach ұсынатын негізгі тезисті растайды: цифрлық саудадағы сенім тек сатушы беделімен шектелмейді, ол қаржылық технологиялардың сенімділігі, операцияның жылдамдығы және төлем ортасының қауіпсіздігі арқылы институционалданады [21-30]. Қазақстанда fintech инфрақұрылымының дамуы электрондық коммерцияның кеңеюіне айтарлықтай серпін беріп отыр.

Сонымен қатар нәтижелер цифрлық теңсіздіктің электрондық сауданың әрі қарайғы өсуіне басты шектеу болып отырғанын көрсетті. World Bank материалдары ел халқының 42%-ы

ауылдық жерлерде тұратынын, жоғары жылдамдықты broadband-пен қамтылу 2023 жылғы маусымда небәрі 37,4% болғанын көрсетеді [10]. Бұл көрсеткіштер электрондық саудадағы аймақтық асимметрияны түсіндіреді: интернет пен логистиканың сапасы бірдей болмаған жағдайда, электрондық нарықтың формалды кеңеюі әлеуметтік тұрғыдан тең мүмкіндіктер тудырмайды. DARE жобасының бір миллионнан астам ауыл тұрғындарын қамтуға бағытталуы осы мәселенің саяси маңызын айқын дәлелдейді [9].

Зерттеу нәтижелері цифрлық теңсіздіктің тек техникалық мәселе емес екенін де көрсетті. Интернеттің қолжетімділігі мен сапасындағы айырмашылықтар экономикалық мүмкіндіктердің теңсіздігіне тікелей әсер етеді. Электрондық сауда дамыған өңірлерде кәсіпкерлер жаңа нарықтарға жылдам шығып, тұтынушылар тауарлар мен қызметтердің кең таңдауына қол жеткізе алады. Ал инфрақұрылымы әлсіз аймақтарда мұндай мүмкіндіктер шектеулі болып қалады. Осы тұрғыдан алғанда, электрондық коммерцияны дамыту саясаты әлеуметтік теңдік пен өңірлік даму саясатының құрамдас бөлігі ретінде қарастырылуы тиіс. Егер цифрлық инфрақұрылымдағы алшақтық сақталатын болса, электрондық сауда экономикалық өсімді ынталандырғанымен, өңірлік айырмашылықтарды азайтудың орнына оларды күшейтуі мүмкін.

Қазақстандық контексте тағы бір маңызды фактор – цифрлық дағдылар. World Bank бағалауынша, Қазақстанда цифрлық сауаттылық деңгейі 2018 жылғы 77,3%-дан 2021 жылы 85,3%-ға дейін көтерілген, ал 1,53 млн адам цифрлық оқыту бағдарламаларымен қамтылған [10]. Бұл оң үрдіс болғанымен, өңірлер бойынша айырмашылық сақталып отыр. Демек, инфрақұрылымға инвестиция мен цифрлық капиталды арттыру бір-бірін толықтыратын саясат ретінде қарастырылуы тиіс. Тек интернет желісін кеңейту жеткіліксіз; оны пайдалану құзыреттері де қатар дамуы керек.

Нәтижелерді халықаралық тәжірибемен салыстыру Қазақстанның аралық позицияда тұрғанын көрсетеді. OECD және UNCTAD материалдары дамушы экономикаларда электрондық сауданың қарқынды өсуі көбіне инфрақұрылым мен сенім институттарының сапасына тірелетінін атап көрсетеді [11-17]. Қазақстанда цифрлық төлем экожүйесі салыстырмалы түрде тез жетілгенімен, логистика, broadband сапасы, деректерді қорғау және тұтынушы құқықтарын құқықтық сүйемелдеу бағыттары әлсіздеу көрінеді. Сондықтан елдегі электрондық коммерция «жылдам төлем – баяу инфрақұрылым» парадоксына ұқсас жағдайда дамуда.

Алынған нәтижелер электрондық коммерцияның тиімділігі тек технологиялық шешімдердің санына емес, институционалдық ортаның сапасына тәуелді екенін көрсетеді. Халықаралық зерттеулерде цифрлық нарықтардың орнықты дамуы үшін құқықтық айқындық, тұтынушылардың құқықтарын қорғау, дербес деректердің қауіпсіздігі және дауларды шешудің тиімді тетіктері шешуші факторлар ретінде қарастырылады [11-17]. Қазақстандағы электрондық сауданың қазіргі кезеңдегі серпіні бұл тұжырымдарды жанама түрде растайды. Нарық көлемі өсіп отырғанымен, тұтынушы сенімі мен нарықтық әділдікті қамтамасыз ететін институттар дәл сондай қарқынмен дамымаса, өсімнің сапалық нәтижелері шектеулі болуы мүмкін. Сондықтан электрондық коммерцияны бағалау кезінде оның экономикалық көрсеткіштерімен қатар институционалдық орнықтылығын да ескеру қажет.

Осыдан шығатын policy-oriented қорытынды мынадай. Біріншіден, электрондық коммерцияны дамыту телекоммуникация саясаты, тұтынушыларды қорғау саясаты және бәсекені қорғау саясатынан бөлек қаралмауы тиіс. Екіншіден, платформаларға қатысты ашық ережелер, деректердің қауіпсіздігі мен дауларды онлайн шешу тетіктері тұтынушы сенімін күшейтеді. Үшіншіден, логистиканы дамыту мен ауылдық кеңістіктегі broadband жобаларын қолдау электрондық сауданың өңірлік инклюзивтілігін арттырады. Төртіншіден, шағын және орта бизнес үшін тек маркетплейске кіру емес, дербес цифрлық арналарды дамытуға арналған қолдау құралдары да қажет.

Жалпы алғанда, Қазақстандағы электрондық коммерция нарығы өсу сатысынан институционалдық қайта құрылымдану сатысына өтуде. Сондықтан оны тек «көлем өсімі» көрсеткіші

арқылы бағалау жеткіліксіз. Негізгі мәселе – бұл өсімнің қандай әлеуметтік құрылым қалыптастыратынында: ашық, сенімге негізделген және өңірлік тұрғыдан теңгерімді цифрлық нарық па, әлде бірнеше платформаның үстемдігіне және инфрақұрылымдық алшақтыққа сүйенетін асимметриялы нарық па. Осы сұраққа жауап беру алдағы зерттеулердің де, мемлекеттік саясаттың да басты бағыты болуы керек.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу Қазақстан Республикасындағы сауданы цифрландырудың соңғы жылдары тұрақты өсім траекториясында болғанын, бірақ оның сапалық құрылымы бірқатар жүйелі шектеулермен айқындалатынын көрсетті. 2022–2024 жылдары электрондық сауданың бөлшек саудадағы үлесі 12,5%-дан 14,1%-ға дейін өсіп, нарық көлемі 1 963,5 млрд теңгеден 3 156,4 млрд теңгеге дейін ұлғайды. Бұл көрсеткіштер электрондық коммерцияның ұлттық экономикадағы рөлінің күшейгенін айғақтайды.

Сонымен бірге зерттеу электрондық сауданың өсуі бірдей инклюзивті емес екенін дәлелдеді. Нарықтың платформалануы күшейіп, маркетплейстердің үлесі 2024 жылы 84,9%-ға жетті; бұл шағын бизнес үшін мүмкіндіктермен қатар, делдалдық тәуелділік тәуекелін де арттырады. Қолма-қолсыз төлемдердің жоғары үлесі цифрлық қаржы инфрақұрылымының жетілгенін көрсеткенімен, broadband сапасының өңірлер бойынша әркелкілігі, ауылдық жерлердегі цифрлық алшақтық, құқықтық айқындық пен тұтынушы сенімінің жеткіліксіздігі электрондық коммерцияның орнықты дамуын тежейді.

Осыған байланысты электрондық сауданы дамыту саясаты кемінде төрт бағытты қамтуы тиіс: 1) жоғары жылдамдықты интернет пен логистикалық инфрақұрылымды өңірлік тұрғыда теңгерімді дамыту; 2) тұтынушылардың құқықтарын, деректер қауіпсіздігін және онлайн дауларды шешу тетіктерін күшейту; 3) платформалық нарықтардағы әділ бәсекені қолдау; 4) кәсіпкерлер мен тұтынушылардың цифрлық құзыреттерін жүйелі түрде арттыру. Тек осындай жағдайда электрондық коммерция Қазақстандағы экономикалық өсімнің ғана емес, әлеуметтік тең мүмкіндіктердің де тетігіне айнала алады.

Болашақ зерттеулер микро-деңгейдегі тұтынушы мінез-құлқын, платформаларға деген сенім динамикасын, аймақтық логистиканың шынайы сапасын және реттеуші реформалардың нақты әсерін эмпирикалық сауалнама, интервью және case study әдістері арқылы тереңдете талдауы қажет. Бұл бағыттағы зерттеулер Қазақстандағы электрондық сауданың инклюзивті және институционалдық орнықты моделін қалыптастыруға ғылыми негіз береді.

Әдебиеттер:

1 Абдрахманова Г.И., Вишневский К.О., Гохберг Л.М. и др. Что такое цифровая экономика? Тренды, компетенции, измерение. – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2019. – 82 с.

2 Дуламбаева Р.Т., Жумашева М.Б. Цифровая трансформация: ретроперспектива и развитие информационно-коммуникационных технологий в Казахстане // Вестник университета «Туран». – 2021. – № 3(91). – С. 124–132.

3 Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Об электронной коммерции в Республике Казахстан. 2024 год. – Астана, 2025. – 25 с.

4 Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Об электронной коммерции в Республике Казахстан. 2023 год. – Астана, 2024. – 24 с.

5 Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Электронная коммерция в Республике Казахстан. 2022 год. – Астана, 2023. – 23 с.

6 Национальный Банк Республики Казахстан. В 2024 году доля безналичных операций в общем объеме совершенных населением платежных транзакций составила 87 % [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://nationalbank.kz (дата обращения: 15.04.2026).

7 О защите прав потребителей: Закон Республики Казахстан от 4 мая 2010 года № 274-IV [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://adilet.zan.kz (дата обращения: 15.04.2026).

8 Об утверждении Правил осуществления электронной торговли: Приказ исполняющего обязанности Министра национальной экономики Республики Казахстан от 27 февраля 2015 года № 135 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://adilet.zan.kz (дата обращения: 15.04.2026).

9 World Bank. World Bank to Help Expand Digital Infrastructure for Underserved Areas in Kazakhstan [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.worldbank.org (accessed: 15.04.2026).

10 World Bank. Kazakhstan Digital Acceleration for an Inclusive Economy (DARE) Project: Project Appraisal Document. – Washington, DC: World Bank, 2024.

11 OECD. OECD Digital Economy Outlook 2024. Volume 1: Embracing the Technology Frontier. – Paris: OECD Publishing, 2024.

12 OECD. OECD Digital Economy Outlook 2024. Volume 2: Strengthening Connectivity, Innovation and Trust. – Paris: OECD Publishing, 2024.

13 OECD. Consumer Vulnerability in the Digital Age. – Paris: OECD Publishing, 2023.

14 OECD. Going Digital: Shaping Policies, Improving Lives. – Paris: OECD Publishing, 2019.

15 UNCTAD. The UNCTAD B2C E-commerce Index 2020: Spotlight on Latin America and the Caribbean. – Geneva: United Nations, 2021.

16 UNCTAD. Digital Economy Report 2024. – Geneva: United Nations, 2024.

17 UNCTAD. E-commerce and Digital Economy Statistics Database [Electronic resource]. – Mode of access: https://unctadstat.unctad.org (accessed: 15.04.2026).

18 Rodrigue J.-P. The Role of Transport and Logistics in Promoting E-Commerce in Developing Countries // UNCTAD Transport and Trade Facilitation Newsletter. – 2018. – № 77. – P. 1–7.

19 Hendricks S., Mwapwele S.D. A Systematic Literature Review on the Factors Influencing E-Commerce Adoption in Developing Countries // Data and Information Management. – 2024. – Vol. 8, No. 1. – Article 100045. – DOI: 10.1016/j.dim.2023.100045.

20 Bao M., Latif S., Bao D., Latif Z., Lu J. Overcoming E-Commerce Barriers in Developing Markets: A Review of Data-Driven Strategies for Sustainable Growth // Sustainable Futures. – 2025. – Vol. 10. – Article 101408. – DOI: 10.1016/j.sftr.2025.101408.

21 Hipólito F., Dias Á., Pereira L. Influence of Consumer Trust, Return Policy, and Risk Perception on Satisfaction with the Online Shopping Experience // Systems. – 2025. – Vol. 13, № 3. – Article 158. – DOI: 10.3390/systems13030158.

22 Peña-García N., Losada-Otálora M., Auza D.P., Cruz M.P. Reviews, Trust, and Customer Experience in Online Marketplaces: The Case of Mercado Libre Colombia // Frontiers in Communication. – 2024. – Vol. 9. – Article 1460321. – DOI: 10.3389/fcomm.2024.1460321.

23 Handoyo S. Purchasing in the Digital Age: A Meta-Analytical Perspective on Trust, Risk, Security, and e-WOM in E-Commerce // Heliyon. – 2024. – Vol. 10. – No. 8. – Article e29714. – DOI: 10.1016/j.heliyon.2024.e29714.

24 Kim Y., Peterson R.A. A Meta-Analysis of Online Trust Relationships in E-Commerce // Journal of Interactive Marketing. – 2017. – Vol. 38. – P. 44–54. – DOI: 10.1016/j.intmar. 2017.01.001.

25 Beldad A., de Jong M., Steehouder M. How Shall I Trust the Faceless and the Intangible? A Literature Review on the Antecedents of Online Trust // Computers in Human Behavior. – 2010. – Vol. 26. – № 5. – P. 857–869. – DOI: 10.1016/j.chb.2010.03.013.

26 Gefen D., Karahanna E., Straub D.W. Trust and TAM in Online Shopping: An Integrated Model // MIS Quarterly. – 2003. – Vol. 27. – № 1. – P. 51–90. – DOI: 10.2307/30036519.

27 Pavlou P.A. Consumer Acceptance of Electronic Commerce: Integrating Trust and Risk with the Technology Acceptance Model // International Journal of Electronic Commerce. – 2003. – Vol. 7. – №3. – P. 101–134. – DOI: 10.1080/10864415.2003.11044275.

28 McKnight D.H., Choudhury V., Kacmar C. The Impact of Initial Consumer Trust on Intentions to Transact with a Web Site: A Trust Building Model // Journal of Strategic Information Systems. – 2002. – Vol. 11. – №. 3–4. – P. 297–323. – DOI: 10.1016/S0963-8687(02)00020-3.

29 McKnight D.H., Choudhury V., Kacmar C. Developing and Validating Trust Measures for E-Commerce: An Integrative Typology // Information Systems Research. – 2002. – Vol. 13. – № 3. – P. 334–359. – DOI: 10.1287/isre.13.3.334.81.

30 Salo J., Karjaluoto H. A Conceptual Model of Trust in the Online Environment // Online Information Review. – 2007. – Vol. 31. – № 5. – P. 604–621. – DOI: 10.1108/14684520710832324.

References:

1 Abdrakhmanova G.I., Vishnevskiy K.O., Gokhberg L.M. et al. Chto takoe tsifrovaya ekonomika? Trendy, kompetentsii, izmerenie [What Is the Digital Economy? Trends, Competencies, Measurement]. Moscow: Higher School of Economics Publishing House, 2019. 82 p. [In Russ.].

2 Dulambaeva R.T., Zhumasheva M.B. Tsifrovaya transformatsiya: retrosperspektiva i razvitie informatsionno-kommunikatsionnykh tekhnologiy v Kazakhstane [Digital Transformation: Retrospective and Development of Information and Communication Technologies in Kazakhstan]. Vestnik universiteta «Turan» [Turan University Bulletin]. 2021,№3,P.124–132. [In Russ.].

3 Byuro natsional'noy statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan. Ob elektronnoy kommertsii v Respublike Kazakhstan. 2024 god [On Electronic Commerce in the Republic of Kazakhstan. 2024]. Astana, 2025. [In Russ.].

4 Byuro natsional'noy statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan. Ob elektronnoy kommertsii v Respublike Kazakhstan. 2023 god [On Electronic Commerce in the Republic of Kazakhstan. 2023]. Astana; 2024. [In Russ.].

5 Byuro natsional'noy statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan. Elektronnaya kommertsiya v Respublike Kazakhstan. 2022 god [Electronic Commerce in the Republic of Kazakhstan. 2022]. Astana, 2023. [In Russ.].

6 National Bank of Kazakhstan. V 2024 godu dolya beznalichnykh operatsiy v obshchem obeme sovershennykh naseleniem platezhnykh tranzaktsiy sostavila 87% [In 2024, the Share of Cashless Transactions in the Total Volume of Payment Transactions Made by the Population Reached 87%]. Available at: https://nationalbank.kz (accessed 15.04.2026). [In Russ.].

7 Kazakhstan Respublikasynyn Tūtynushylardyn quqyqtaryn qorgau turaly Zany [Law of the Republic of Kazakhstan on Consumer Protection]. 2010. Available at: https://adilet.zan.kz (accessed 15.04.2026). [In Kaz].

8 Elektrondyq saudany zhuzege asyru qagidalaryn bekitu turaly buyryq [Order on Approval of the Rules for Electronic Commerce]. 2015. Available at: https://adilet.zan.kz (accessed 15.04.2026). (In Kaz).

9 World Bank. World Bank to Help Expand Digital Infrastructure for Underserved Areas in Kazakhstan. 2024.

10 World Bank. Kazakhstan Digital Acceleration for an Inclusive Economy (DARE) Project: Project Appraisal Document. Washington, DC: World Bank; 2024.

11 OECD. OECD Digital Economy Outlook 2024. Volume 1: Embracing the Technology Frontier. – Paris: OECD Publishing, 2024.

12 OECD. OECD Digital Economy Outlook 2024. Volume 2: Strengthening Connectivity, Innovation and Trust. – Paris: OECD Publishing, 2024.

13 OECD. Consumer Vulnerability in the Digital Age. – Paris: OECD Publishing, 2023.

14 OECD. Going Digital: Shaping Policies, Improving Lives. – Paris: OECD Publishing, 2019.

15 UNCTAD. The UNCTAD B2C E-commerce Index 2020: Spotlight on Latin America and the Caribbean. – Geneva: United Nations, 2021.

16 UNCTAD. Digital Economy Report 2024. – Geneva: United Nations, 2024.

17 UNCTAD. E-commerce and Digital Economy Statistics Database [Electronic resource]. – Mode of access: https://unctadstat.unctad.org (accessed: 15.04.2026).

18 Rodrigue J.-P. The Role of Transport and Logistics in Promoting E-Commerce in Developing Countries // UNCTAD Transport and Trade Facilitation Newsletter. – 2018. – № 77. – P. 1–7.

19 Hendricks S., Mwapwele S.D. A Systematic Literature Review on the Factors Influencing E-Commerce Adoption in Developing Countries // Data and Information Management. – 2024. – Vol. 8, № 1. – Article 100045. – DOI: 10.1016/j.dim.2023.100045.

20 Bao M., Latif S., Bao D., Latif Z., Lu J. Overcoming E-Commerce Barriers in Developing Markets: A Review of Data-Driven Strategies for Sustainable Growth // Sustainable Futures. – 2025. – Vol. 10. – Article 101408. – DOI: 10.1016/j.sftr.2025.101408.

21 Hipólito F., Dias Á., Pereira L. Influence of Consumer Trust, Return Policy, and Risk Perception on Satisfaction with the Online Shopping Experience // Systems. – 2025. – Vol. 13, № 3. – Article 158. – DOI: 10.3390/systems13030158.

22 Peña-García N., Losada-Otálora M., Auza D.P., Cruz M.P. Reviews, Trust, and Customer Experience in Online Marketplaces: The Case of Mercado Libre Colombia // Frontiers in Communication. – 2024. – Vol. 9. – Article 1460321. – DOI: 10.3389/fcomm.2024.1460321.

23 Handoyo S. Purchasing in the Digital Age: A Meta-Analytical Perspective on Trust, Risk, Security, and e-WOM in E-Commerce // Heliyon. – 2024. – Vol. 10. – №8. – Article e29714. – DOI: 10.1016/j.heliyon.2024.e29714.

24 Kim Y., Peterson R.A. A Meta-Analysis of Online Trust Relationships in E-Commerce // Journal of Interactive Marketing. – 2017. – Vol. 38. – P. 44–54. – DOI: 10.1016/j.intmar.2017.01.001.

25 Beldad A., de Jong M., Steehouder M. How Shall I Trust the Faceless and the Intangible? A Literature Review on the Antecedents of Online Trust // Computers in Human Behavior. – 2010. – Vol. 26. – № 5. – P. 857–869. – DOI: 10.1016/j.chb.2010.03.013.

26 Gefen D., Karahanna E., Straub D.W. Trust and TAM in Online Shopping: An Integrated Model // MIS Quarterly. – 2003. – Vol. 27. – № 1. – P. 51–90. – DOI: 10.2307/30036519.

27 Pavlou P.A. Consumer Acceptance of Electronic Commerce: Integrating Trust and Risk with the Technology Acceptance Model // International Journal of Electronic Commerce. – 2003. – Vol. 7. – № 3. – P. 101–134. – DOI: 10.1080/10864415.2003.11044275.

28 McKnight D.H., Choudhury V., Kacmar C. The Impact of Initial Consumer Trust on Intentions to Transact with a Web Site: A Trust Building Model // Journal of Strategic Information Systems. – 2002. – Vol. 11. – № 3–4. – P. 297–323. – DOI: 10.1016/S0963-8687(02)00020-3.

29 McKnight D.H., Choudhury V., Kacmar C. Developing and Validating Trust Measures for E-Commerce: An Integrative Typology // Information Systems Research. – 2002. – Vol. 13. – №3. – P. 334–359. – DOI: 10.1287/isre.13.3.334.81.

30 Salo J., Karjaluoto H. A Conceptual Model of Trust in the Online Environment // Online Information Review. – 2007. – Vol. 31. –№5. – P. 604–621. – DOI: 10.1108/14684520710832324.

ҒТАМР: 04.51.54 DOI: https://doi.org/10.51889/2959-6270.2026.94.2.004

Ж.Б. Болатова[1*]

[1]*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті*
Алматы қ., Қазақстан
[*]*e-mail: zhannur_b_92@mail.ru*

ЦИФРЛЫҚ МЕДИАНЫҢ МЕКТЕПТЕГІ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС МӘДЕНИЕТІНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ЫҚПАЛЫ

Аңдатпа

Мақалада Алматы қаласындағы 10–17 жастағы жасөспірімдердің әлеуметтік желілерді, мессенджерлерді, қысқа бейне сервистерін және көпқатысушы ойын алаңдарын пайдалану ерекшеліктері сараланады. Зерттеу Uses and Gratifications және Affordance теорияларына сүйенеді, бірақ цифрлық арналарды балаға сырттан әсер ететін дара күш ретінде қарастырмайды; оларды құрдастармен күнделікті араласу тәжірибесіне кіріккен коммуникациялық орта ретінде пайымдайды. 2025 жылдың мамыр айында Google Forms арқылы 65 респонденттен сауалнама алынды; жекелеген сұрақтар бойынша жарамды жауап саны 62–64 аралығында болды. Эмпирикалық материалдар интернеттің сауалнамаға жауап берген топ үшін бос уақыт құралы шегінен асып, ақпарат алу, өзін таныту, құрдастармен сөйлесу және топтық әрекетке қосылу арнасына айналғанын көрсетті. Көпқатысушы ойындарға қатысу мен достықты бағалау арасында статистикалық мәнді байланыс анықталды ($\chi^2 = 7{,}69$; $p = 0{,}021$). Сонымен бірге желіде өзін еркін ұстау мен жалғыздықты жиірек сезіну арасында әлсіз, бірақ мәнді корреляция байқалды ($\rho = -0{,}279$; $p = 0{,}027$). Нәтижелер мектептегі медиатәрбиені техникалық машықпен шектемей, эмоциялық қолдау, цифрлық этика және қауіпсіз сөйлесу мәдениетімен ұштастырудың маңызын негіздейді.

Түйін сөздер: цифрлық медиа, жасөспірімдер, әлеуметтік желілер, көпқатысушы ойындар, қарым-қатынас дағдылары, достықты бағалау, медиасауаттылық, сауалнама.

Zh.B. Bolatova[1*]
[1] *Abai Kazakh National Pedagogical University*
Almaty, Kazakhstan
**e-mail: zhannur_b_92@mail.ru*

THE SOCIAL IMPACT OF DIGITAL MEDIA ON COMMUNICATION CULTURE IN SCHOOL

Abstract

This article analyzes the characteristics of social media, messenger, short-video service, and multiplayer gaming platform use among adolescents aged 10–17 in the city of Almaty. The study is based on the Uses and Gratifications and Affordance theories; however, digital channels are not viewed as an external force influencing children, but rather as a communication environment integrated into everyday peer interaction practices.

In May 2025, a survey was conducted through Google Forms involving 65 respondents; depending on the question, the number of valid responses ranged from 62 to 64. The empirical findings showed that, for the surveyed group, the internet has gone beyond being merely a leisure tool and has become a channel for obtaining information, self-presentation, communication with peers, and participation in group activities.

A statistically significant relationship was identified between participation in multiplayer games and the evaluation of friendships ($\chi^2 = 7.69$; $p = 0.021$). At the same time, a weak but significant correlation was observed between feeling more comfortable expressing oneself online and experiencing loneliness more frequently ($\rho = -0.279$; $p = 0.027$).

The findings highlight the importance of ensuring that media education in schools is not limited to technical skills alone, but is also combined with emotional support, digital ethics, and the culture of safe communication.

Keywords: digital media, adolescents, social networks, multiplayer games, communication skills, friendship evaluation, media literacy, survey.

Болатова Ж.Б. [1] *

[1] *Казахский национальный педагогический университет имени Абая*
г. Алматы, Казахстан
**e-mail: zhannur_b_92@mail.ru*

СОЦИАЛЬНОЕ ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВЫХ МЕДИА НА КУЛЬТУРУ ОБЩЕНИЯ В ШКОЛЕ

Аннотация

В статье анализируются особенности использования социальных сетей, мессенджеров, сервисов коротких видео и многопользовательских игровых платформ подростками в возрасте 10–17 лет в городе Алматы. Исследование опирается на теории Uses and Gratifications и Affordance, однако цифровые каналы рассматриваются не как внешняя сила воздействия на ребенка, а как коммуникационная среда, встроенная в повседневную практику общения со сверстниками.

В мае 2025 года с помощью Google Forms был проведен опрос среди 65 респондентов; по отдельным вопросам количество валидных ответов составило от 62 до 64. Эмпирические материалы показали, что для участников исследования интернет вышел за рамки средства проведения досуга и превратился в канал получения информации, самопрезентации, общения со сверстниками и участия в коллективной деятельности.

Была выявлена статистически значимая связь между участием в многопользовательских играх и оценкой дружеских отношений ($\chi^2 = 7{,}69$; $p = 0{,}021$). Вместе с тем обнаружена слабая, но значимая корреляция между более свободным поведением в сети и более частым ощущением одиночества ($\rho = -0{,}279$; $p = 0{,}027$).

Результаты исследования обосновывают важность того, чтобы медиаобразование в школе не ограничивалось только техническими навыками, а сочеталось с эмоциональной поддержкой, цифровой этикой и культурой безопасного общения.

Ключевые слова: цифровые медиа, подростки, социальные сети, многопользовательские игры, коммуникативные навыки, оценка дружбы, медиаграмотность, опрос.

Кіріспе

Соңғы жылдары цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы жасөспірімдердің күнделікті өмірі мен қарым-қатынас жасау тәжірибесіне елеулі өзгерістер енгізді. Егер бұрын құрдастар арасындағы өзара әрекет негізінен мектеп, отбасы, аула немесе түрлі үйірмелер шеңберінде жүзеге асса, қазіргі уақытта оның маңызды бөлігі әлеуметтік желілер, мессенджерлер, бейнеплатформалар және көпқатысушы онлайн ойындар арқылы қалыптасады. Бұл өзгерістер коммуникация құралдарының жаңаруымен ғана шектелмей, жасөспірімдердің өзін-өзі танытуына, достық қатынастарды қалыптастыруына, әлеуметтік қолдау алуына және бос уақытын ұйымдастыруына ықпал ететін жаңа әлеуметтік ортаның пайда болуына алып келді.

Ғылыми әдебиеттерде цифрлық медианың жастар мен жасөспірімдердің әлеуметтік өміріне әсері әртүрлі қырынан қарастырылып келеді. Зерттеушілер цифрлық ортаға қатысу деңгейі тек техникалық мүмкіндіктермен анықталмайтынын, оған әлеуметтік және мәдени капиталдың да әсер ететінін атап көрсетеді [1, p. 682]. Бұл әсіресе мектеп жасындағы оқушылар үшін маңызды, өйткені бірдей цифрлық құралдарға қол жеткізгенімен, оларды пайдалану мақсаты мен сипаты әртүрлі болуы мүмкін. Біреулер интернетті білім алу үшін пайдаланса, енді біреулер оны ойын, қарым-қатынас немесе өзін-өзі таныту алаңы ретінде қабылдайды.

Әлеуметтік желілердің коммуникативтік мүмкіндіктерін зерттеген еңбектерде виртуалды кеңістіктің жаңа әлеуметтік байланыстар құруға және қолдауға мүмкіндік беретіні көрсетілген. Joinson желідегі салыстырмалы анонимділік пен еркіндіктің пайдаланушылардың өз ойын ашық жеткізуіне ықпал ететінін дәлелдесе [2, p. 56], Boyd пен Ellison әлеуметтік желілерді әлеуметтік қатынастарды ұйымдастырудың және сақтаудың маңызды инфрақұрылымы ретінде сипаттайды [3, p. 227]. Мұндай тұжырымдар қазіргі жасөспірімдердің коммуникациялық тәжірибесін дәстүрлі бетпе-бет қарым-қатынас шеңберінде ғана қарастыру жеткіліксіз екенін көрсетеді.

Сонымен қатар цифрлық медианың ықпалына қатысты зерттеулерде қарама-қайшы нәтижелер де кездеседі. Kuss пен Griffiths әлеуметтік желілерді шамадан тыс пайдаланудың психологиялық тәуелділік, эмоционалдық тұрақсыздық және әлеуметтік қиындықтармен байланысын көрсетеді [4]. Кейінгі зерттеулерде әлеуметтік салыстыру, желіде ұзақ уақыт өткізу және психологиялық әл-ауқат арасындағы өзара байланыс та талданған [5], [6]. Соңғы ғылыми шолулар цифрлық медианың әсерін біржақты жағымды немесе жағымсыз құбылыс ретінде бағалауға болмайтынын, оның нәтижесі пайдаланушының мақсатына, әлеуметтік ортасына және жеке ерекшеліктеріне тәуелді екенін көрсетеді [7-9].

Онлайн ойындарға арналған зерттеулер де ұқсас қорытындылар береді. Кейбір авторлар көпқатысушы ойындардың бірлескен әрекет, көшбасшылық, стратегия құру және топтық жұмыс дағдыларын дамытуға ықпал ететінін атап өтсе [10, p.74], басқа зерттеулерде олардың уақытты шамадан тыс тұтынуға және офлайн белсенділіктің төмендеуіне әсер етуі мүмкін екендігі көрсетілген [11], [12]. Сондықтан цифрлық медианың әртүрлі түрлерін жеке-жеке емес, жасөспірімдердің күнделікті коммуникациялық тәжірибесінің құрамдас бөлігі ретінде қарастыру қажеттілігі туындайды.

Қазақстандық ғылыми кеңістікте әлеуметтік желілердің жастардың құндылықтық бағдарларына, қоғамдық белсенділігіне және ақпараттық мінез-құлқына әсері зерттелгенімен [13-15], мектеп жасындағы оқушылардың виртуалды және офлайн қарым-қатынас тәжірибесін салыстыратын эмпирикалық зерттеулер әлі де жеткіліксіз. Әсіресе цифрлық платформаларды пайдалану жиілігі, виртуалды достықтың маңызы, онлайн ойындарға қатысу және желідегі еркіндік сезімі сияқты факторлардың өзара байланысы толық ашылмаған.

Осыған байланысты аталған зерттеу цифрлық медианың мектептегі қарым-қатынас мәдениетіне әлеуметтік ықпалын анықтау мақсатында жүргізілді. Зерттеуде Алматы қаласындағы 10–17 жастағы білім алушылардың цифрлық платформаларды пайдалану ерекшеліктері, виртуалды және шынайы ортадағы достық туралы түсініктері, сондай-ақ желідегі еркіндік сезімі мен әлеуметтік-психологиялық жай-күй арасындағы байланыс талданады. Зерттеу барысында цифрлық медианы белсенді пайдалану виртуалды достықтың маңызын арттырады, көпқатысушы ойындарға қатысу құрдастар арасындағы өзара әрекет деңгейіне әсер етеді және желідегі еркіндік сезімі жасөспірімдердің әлеуметтік әл-ауқатымен байланысты болуы мүмкін деген болжамдар тексерілді. Осылайша, мақала цифрлық медианың жасөспірімдердің қарым-қатынас мәдениетін қалыптастырудағы рөлін қазақстандық эмпирикалық материалдар негізінде талдауға бағытталған.

Зерттеу әдіснамасы

Бұл зерттеу цифрлық медианың мектеп жасындағы білім алушылардың қарым-қатынас мәдениетіне әлеуметтік ықпалын анықтауға бағытталған эмпирикалық зерттеу болып табылады. Зерттеудің әдіснамалық негізін сандық зерттеу стратегиясы құрайды. Сандық тәсілді

таңдау зерттеу мақсатына сәйкес келді, өйткені ол цифрлық платформаларды пайдалану жиілігін, виртуалды және офлайн қарым-қатынас ерекшеліктерін, сондай-ақ жасөспірімдердің цифрлық ортаға қатысты көзқарастарын салыстырмалы түрде қысқа уақыт ішінде анықтауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар сандық деректер әртүрлі айнымалылар арасындағы статистикалық байланыстарды бағалауға және зерттеу барысында ұсынылған болжамдарды эмпирикалық тұрғыдан тексеруге жағдай жасайды.

Зерттеудің негізгі әдісі ретінде құрылымданған сауалнама қолданылды. Сауалнама әлеуметтік зерттеулерде кең таралған деректер жинау құралы болып табылады және респонденттердің пікірлері, ұстанымдары мен мінез-құлық ерекшеліктері туралы стандартталған ақпарат алуға мүмкіндік береді. Цифрлық медианы пайдалану тәжірибесін зерттеу барысында сауалнама әдісін қолданудың артықшылығы – бір мезгілде көптеген респонденттерден мәлімет жинауға, олардың жауаптарын салыстыруға және алынған нәтижелерді сандық түрде өңдеуге мүмкіндік беруінде. Сонымен қатар зерттеу нысанының өзі цифрлық ортаға тікелей байланысты болғандықтан, сауалнаманы онлайн форматта ұйымдастыру зерттеу логикасына толық сәйкес келді.

Деректер жинау 2025 жылдың мамыр айында Алматы қаласында жүргізілді. Сауалнама Google Forms платформасы арқылы таратылды. Онлайн форматты таңдау бірнеше себеппен негізделді. Біріншіден, қазіргі жасөспірімдердің басым бөлігі интернет пен мобильді құрылғыларды күнделікті қолданатындықтан, цифрлық форматтағы сауалнама олардың қалыпты коммуникациялық ортасына сәйкес келеді. Екіншіден, онлайн сауалнама респонденттердің жауаптарын автоматты түрде тіркеуге, жүйелеуге және кейінгі статистикалық өңдеуге мүмкіндік береді. Үшіншіден, мұндай тәсіл қатысушылардың анонимдігін сақтауға және олардың пікірлерін еркін білдіруіне қолайлы жағдай жасайды.

Зерттеуде мақсатты іріктеу әдісі пайдаланылды. Іріктеме құрамына Алматы қаласының мектептерінде білім алып жүрген 10–17 жас аралығындағы оқушылар енгізілді. Респонденттерді іріктеу барысында олардың мектеп жасында болуы және цифрлық коммуникациялық платформаларды пайдалану тәжірибесінің болуы негізгі критерий ретінде алынды. Зерттеуге барлығы 65 респондент қатысты. Гендерлік құрылым бойынша қатысушылардың 52%-ын қыз балалар, ал 48%-ын ұл балалар құрады. Респонденттер әртүрлі жас және сынып топтарынан тартылды. Сауалнамаға 5–11 сынып оқушылары қатысқанымен, ең белсенді топты 10-сынып оқушылары құрады. Мұндай құрам мектеп жасындағы әртүрлі топтардың цифрлық тәжірибесін салыстыруға мүмкіндік береді. Дегенмен іріктеменің мақсатты сипаты мен көлемінің шектеулілігі нәтижелерді Қазақстандағы барлық жасөспірімдерге жалпылауға мүмкіндік бермейді. Сондықтан алынған қорытындылар нақты зерттелген топтың ерекшеліктерін сипаттайтын эмпирикалық мәлімет ретінде қарастырылады.

Зерттеу құралы ретінде арнайы әзірленген сауалнама пайдаланылды. Сауалнама барлығы 14 сұрақтан тұрды және оның құрылымы зерттеудің мақсаты мен міндеттеріне сәйкес жасалды. Бірінші блок респонденттердің цифрлық медианы пайдалану қарқындылығын анықтауға бағытталды. Бұл бөлімде интернетте өткізілетін уақыт мөлшері, жиі қолданылатын платформалар және олардың пайдалану жиілігі туралы ақпарат жиналды. Екінші блок виртуалды және офлайн қарым-қатынас тәжірибесін зерттеуге арналды. Мұнда респонденттердің онлайн достарының болуы, виртуалды достыққа деген көзқарасы және шынайы өмірдегі достықтың маңыздылығы туралы сұрақтар қамтылды. Үшінші блок желіде өзін еркін сезіну, жалғыздық сезімі және цифрлық тәуелділік белгілері сияқты психоәлеуметтік көрсеткіштерді бағалауға бағытталды. Төртінші блок цифрлық медианың қарым-қатынас дағдыларына, өзін-өзі танытуға және тұлғалық дамуға ықпалы туралы субъективті пікірлерді анықтауға арналды.

Сауалнамада жабық, жартылай жабық және бірнеше жауап нұсқасын таңдауға мүмкіндік беретін сұрақтар қолданылды. Сонымен қатар кейбір сұрақтар қысқа ашық жауап форматында берілді. Мұндай тәсіл респонденттердің тәжірибесін неғұрлым толық сипаттауға мүмкіндік берді. Жабық сұрақтар статистикалық талдау жүргізуге қолайлы болса, ашық жауаптар қатысушылардың көзқарастарын нақтылауға мүмкіндік жасады.

Зерттеу бағдарламасын әзірлеу барысында цифрлық коммуникацияны түсіндіретін заманауи теориялық тұжырымдамалар басшылыққа алынды. Атап айтқанда, Uses and Gratifications теориясы цифрлық платформаларды пайдаланушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыру құралы ретінде қарастыруға мүмкіндік берсе, Affordance тұжырымдамасы әртүрлі платформалардың пайдаланушыларға ұсынатын коммуникациялық мүмкіндіктерін түсіндіруге негіз болды. Осы теориялық ұстанымдар сауалнама сұрақтарын құрастыру кезінде де ескерілді.

Этикалық талаптарды сақтау зерттеудің маңызды бөлігі болды. Зерттеуге қатысу толықтай ерікті сипатта ұйымдастырылды. Сауалнамаға жауап беру алдында қатысушыларға зерттеудің мақсаты түсіндіріліп, алынған ақпараттың тек ғылыми мақсатта қолданылатыны хабарланды. Барлық жауаптар анонимді түрде жиналды және респонденттердің жеке басын анықтауға мүмкіндік беретін мәліметтер тіркелген жоқ. Кәмелет жасына толмаған қатысушылардың зерттеуге қатысуы кезінде ата-аналардың немесе заңды өкілдердің келісімі ескерілді.

Деректерді өңдеу және талдау бірнеше кезеңде жүзеге асырылды. Алдымен Google Forms платформасынан алынған жауаптар Microsoft Excel бағдарламасына экспортталды. Бірінші кезеңде сипаттамалық статистика қолданылып, әрбір сұрақ бойынша жиіліктер мен пайыздық көрсеткіштер есептелді. Бұл талдау респонденттердің цифрлық платформаларды пайдалану құрылымын, олардың қарым-қатынас тәжірибесін және негізгі тенденцияларды сипаттауға мүмкіндік берді.

Келесі кезеңде айнымалылар арасындағы статистикалық байланыстарды бағалау мақсатында χ^2 (хи-квадрат) критерийі пайдаланылды. Бұл әдіс көпқатысушы ойындарға қатысу мен достықты бағалау ерекшеліктері арасындағы байланысты анықтауға мүмкіндік берді. Сонымен қатар желідегі еркіндік сезімі, жалғыздық тәжірибесі және басқа да реттік көрсеткіштер арасындағы байланысты бағалау үшін Spearman рангілік корреляция коэффициенті қолданылды. Аталған статистикалық әдістер зерттеу барысында ұсынылған болжамдарды бастапқы деңгейде тексеруге мүмкіндік берді. Дегенмен олар себеп-салдарлық тәуелділікті дәлелдеуге емес, айнымалылар арасындағы ықтимал өзара байланыстарды анықтауға бағытталған.

Зерттеудің белгілі бір шектеулері де бар. Біріншіден, іріктеме көлемінің шағын болуы статистикалық қорытындылардың жалпылану мүмкіндігін шектейді. Екіншіден, сауалнама өзіндік есеп беру әдісіне негізделгендіктен, кейбір жауаптар әлеуметтік қолайлылық әсеріне немесе респонденттердің субъективті бағалауына тәуелді болуы мүмкін. Үшіншіден, зерттеу тек Алматы қаласының оқушыларын қамтыды, сондықтан ауылдық және басқа өңірлердегі жасөспірімдердің тәжірибесі өзгеше болуы ықтимал. Соған қарамастан, алынған нәтижелер мектеп жасындағы респонденттердің цифрлық медианы пайдалану ерекшеліктерін және оның қарым-қатынас мәдениетіне ықпалын сипаттайтын маңызды эмпирикалық материал болып табылады әрі болашақта жүргізілетін кең ауқымды зерттеулер үшін бастапқы негіз қалыптастырады.

Зерттеу нәтижелері

Сауалнама материалдары респонденттердің цифрлық платформаларды күнделікті өмірдің ажырамас бөлігі ретінде қабылдайтынын көрсетті. Алынған нәтижелер цифрлық медианың тек ақпарат алу құралы ғана емес, сонымен қатар қарым-қатынас жасау, бос уақыт өткізу және әлеуметтік байланыстарды қалыптастыру ортасы ретінде қызмет атқаратынын байқатады. Зерттеу барысында интернетті пайдалану ұзақтығы, платформалық таңдаулар, ойын тәжірибесі, достық туралы түсініктер және желідегі өзіндік сезіну ерекшеліктері талданды.

Желіде өткізілетін уақытқа қатысты сұрақ бойынша 64 жарамды жауап алынды (Кесте 1). Респонденттердің басым бөлігі күніне 1–3 сағат интернет пайдаланатынын көрсетті. Бұл топқа 36 адам немесе 56,2% тиесілі болды. 1 сағатқа дейін интернет қолданатындар 13 адамды (20,3%) құрады. Күніне 3–5 сағат уақытын желіде өткізетіндер 17 адамға (26,6%) жетті. Ал 5 сағаттан артық интернет пайдаланатынын көрсеткендер саны 6 адамды немесе 9,4%-ды құрады. Бұл көрсеткіштер зерттеуге қатысқан жасөспірімдердің көпшілігі цифрлық ортаға күн сайын тұрақты түрде қосылатынын көрсетеді. Интернетті пайдалану ұзақтығы оқу, демалыс

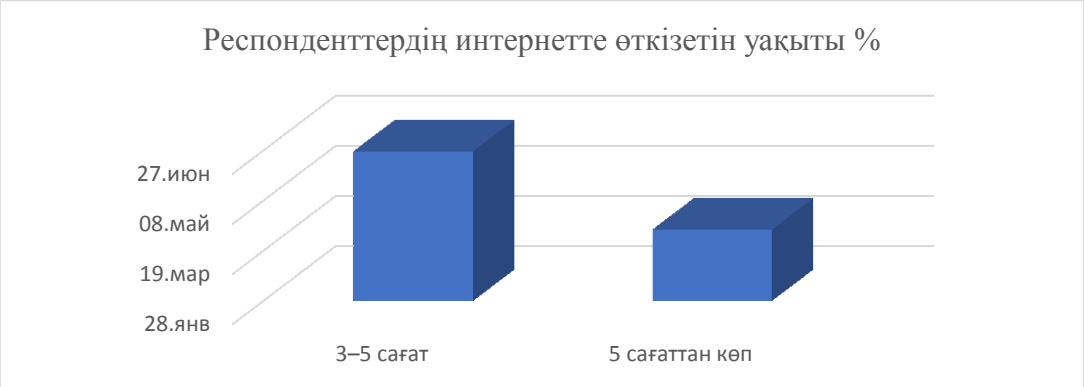
және әлеуметтік қатынастардың құрылымымен тығыз байланысты болғандықтан, мұндай нәтиже цифрлық медианың олардың күнделікті өміріндегі маңызын айқын көрсетеді.

Сонымен қатар жауаптарды талдау барысында интернетті пайдалану ұзақтығы респонденттердің өзіндік бағалауына негізделгені ескерілді. Сондықтан алынған деректер нақты уақыт өлшемінен гөрі цифрлық медианы пайдалану қарқындылығының жалпы тенденциясын сипаттайды. Дегенмен нәтижелер зерттелген топтың едәуір бөлігі күн сайын бірнеше сағат бойы цифрлық ортада болатынын көрсетеді. Бұл жағдай жасөспірімдердің коммуникациялық тәжірибесінің маңызды бөлігі желілік кеңістікте қалыптасатынын білдіреді.

1-кесте. Респонденттердің интернетті пайдалану ұзақтығы (n=64)

Интернетте өткізілетін уақыт	n	%
1 сағатқа дейін	13	20,3
1–3 сағат	36	56,2
3–5 сағат	17	26,6
5 сағаттан көп	6	9,4

Диаграмма-1. Интернетті күнделікті пайдалану ұзақтығы

Ескерту: Автордың жеке дереккөзінен

Платформалық таңдауларға қатысты нәтижелер визуалды контент пен жедел байланыс құралдарының басымдығын көрсетті (Кесте 2). Бірнеше жауап белгілеуге болатын сұрақта TikTok ең танымал платформа ретінде анықталды. Оны 38 респондент немесе 59,4% таңдады. WhatsApp 33 респонденттің (51,6%), Instagram 31 респонденттің (48,4%), ал YouTube 23 респонденттің (35,9%) жауабында кездесті. Telegram 10 адаммен (15,6%), VK 2 адаммен (3,1%) және басқа сервистер 5 адаммен (7,8%) аталды. Бұл көрсеткіштер қазіргі жасөспірімдердің қысқа бейнеформаттарға, визуалды коммуникацияға және жедел хабар алмасуға көбірек бейім екенін байқатады.

TikTok пен Instagram-ның жоғары көрсеткіштері өзін таныту мен визуалды контентті тұтынудың маңызын көрсетсе, WhatsApp-тың кең таралуы күнделікті байланыс пен оқу үдерісіне қатысты коммуникацияның негізгі арнасы ретінде сақталып отырғанын білдіреді. YouTube платформасының да елеулі үлеске ие болуы білім беру, ойын-сауық және ақпараттық контентті қатар пайдаланумен түсіндіріледі. Осылайша респонденттердің цифрлық тәжірибесі бір ғана платформаға тәуелді емес, бірнеше сервистің қатар қолданылуына негізделген.

Ойын тәжірибесіне қатысты жауаптар респонденттердің медианы пайдалану үлгілерінің әркелкі екенін көрсетті. Бірқатар қатысушылар онлайн ойындарға мүлде қызықпайтындарын білдірсе, басқа бөлігі күн сайын немесе аптасына бірнеше рет ойнайтындарын көрсетті. Ашық жауаптарда Free Fire, PUBG, Brawl Stars, Roblox, Minecraft және Clash Royale ойындары жиі

аталды. Бұл ойындардың басым бөлігі көпқатысушы форматта ұйымдастырылған. Мұндай ортада қатысушылар бірлескен әрекетке қатысып, команда мүшелерімен байланыс орнатады, рөлдерді бөліседі және ортақ мақсатқа жетуге ұмтылады.

2-кесте. Респонденттердің жиі пайдаланатын платформалары

Платформа	n	%
TikTok	38	59,4
WhatsApp	33	51,6
Instagram	31	48,4
YouTube	23	35,9
Telegram	10	15,6
VK	2	3,1
Басқа	5	7,8

Ескерту: Автордың жеке дереккөзінен

Ойын тәжірибесінің кең таралуы цифрлық коммуникацияның жаңа формаларының қалыптасуына ықпал етеді. Қысқа нұсқаулар беру, ойын ішіндегі келіссөздер жүргізу және командалық әрекеттерге қатысу белгілі бір коммуникативтік дағдылардың дамуына әсер етуі мүмкін. Алайда алынған нәтижелер ойын тәжірибесінің автоматты түрде әлеуметтік дағдылардың артуына немесе офлайн қарым-қатынастың жақсаруына алып келетінін дәлелдемейді. Сондықтан бұл мәселе қосымша зерттеуді қажет етеді.

Респонденттердің достық туралы көзқарастары шынайы өмірдегі қарым-қатынастардың басымдығын көрсетті (Кесте 3). «Сіз үшін шынайы өмірдегі достық па, әлде желідегі достық маңызды ма?» деген сұрақтың нәтижелері көпқатысушы ойындарға қатысу айнымалысымен салыстырылды. Барлығы 62 жарамды жауап талданды. Ойындарға қатысатынын айтқан 25 респонденттің 21-і шынайы өмірдегі достықты маңызды деп көрсетті. Үшеуі онлайн достықты таңдаса, бір респондент екі түрдегі достықтың да маңызын атап өтті. Ал ойындарға қатыспайтын 37 респонденттің 29-ы шынайы өмірдегі достықты маңызды деп бағалады, ал 8 адам екі түрдегі достықтың да маңызын мойындады.

3 – кесте. Ойын тәжірибесі мен достықты бағалау

Достық түрі	Ойынға қатысады	Ойынға қатыспайды
Шынайы өмірдегі достық	21	29
Онлайн достық	3	0
Екеуі де маңызды	1	8

Ескерту: Автордың жеке дереккөзінен

Статистикалық талдау нәтижесінде $\chi^2 = 7{,}69$; $df = 2$; $p = 0{,}021$ мәндері алынды. Бұл көрсеткіш көпқатысушы ойындарға қатысу мен достық туралы түсініктер арасында статистикалық тұрғыдан мәнді байланыс бар екенін көрсетеді. Дегенмен бұл байланысты себеп-салдарлық тәуелділік ретінде түсіндіруге болмайды. Себебі ойындарға қатысу достық туралы түсініктерге әсер етуі мүмкін болғанымен, бастапқы әлеуметтік бағдарлар мен тұлғалық ерекшеліктер де ойын ортасына қатысу ықтималдығын анықтауы мүмкін.

Интернет арқылы жаңа адамдармен танысуға қатысты сұрақ нәтижелері де назар аударуға тұрарлық болды. 64 жауаптың 26-сы интернет арқылы жаңа таныстар тапқанын көрсетсе, 38 респондент мұндай тәжірибесінің жоқ екенін айтты. Бұл деректер респонденттердің көпшілігі үшін интернеттің негізгі қызметі бұрыннан бар байланыстарды қолдау екенін көрсетеді. Соған қарамастан қатысушылардың айтарлықтай бөлігі үшін цифрлық орта жаңа әлеуметтік байланыстар орнатудың қосымша мүмкіндігіне айналған.

Жартылай ашық сұрақтарға берілген жауаптарды мазмұндық талдау үш негізгі бағытты анықтады. Бірінші бағыт интернеттің құрдастармен жедел байланыс орнату құралы ретінде қабылдануымен байланысты болды. Екінші бағыт ойын платформаларын бірлескен әрекет пен команда құру кеңістігі ретінде сипаттады. Үшінші бағытта кейбір респонденттер интернеттің болмауы жалғыздық сезімін күшейтуі мүмкін екенін жанама түрде атап өтті. Бұл нәтижелер цифрлық медианың тек техникалық құрал емес, әлеуметтік тәжірибені ұйымдастыратын ортаға айналғанын көрсетеді.

Желіде өзін еркін сезіну мен жалғыздық тәжірибесінің арасындағы байланысқа жүргізілген талдау ерекше қызығушылық тудырды. Spearman корреляциясы әлсіз, бірақ статистикалық тұрғыдан мәнді кері байланысты көрсетті ($\rho = -0,279$; $p = 0,027$) (Кесте 4).

4 - кесте. Негізгі статистикалық көрсеткіштер

Айнымалылар	Статистикалық көрсеткіш	p
Ойындарға қатысу – достықты бағалау	$\chi^2 = 7,69$	0,021
Желідегі еркіндік – жалғыздық сезімі	$\rho = -0,279$	0,027

Ескерту: Автордың жеке дереккөзінен

Бұл нәтиже желіде өзін еркін ұстау деңгейі жоғарылаған сайын жалғыздық сезімінің кейбір жағдайларда төмендеуі мүмкін екенін аңғартады. Сонымен қатар мұндай байланыс өте күшті емес, сондықтан жалғыздықты түсіндіретін факторлар тек цифрлық коммуникациямен шектелмейді. Отбасылық қатынастар, мектептегі әлеуметтік орта және құрдастар арасындағы байланыстар да маңызды рөл атқарады.

Жалпы алғанда, зерттеу нәтижелері цифрлық медианың мектеп оқушыларының қарым-қатынас мәдениетіне ықпалы күрделі әрі көпқырлы екенін көрсетті. Бір жағынан, цифрлық платформалар ақпарат алуға, достармен байланыс орнатуға, өзін танытуға және топтық әрекетке қатысуға мүмкіндік береді. Екінші жағынан, олар уақытты басқару, виртуалды ортаға тәуелділік, жалғыздық сезімі және офлайн қарым-қатынастың сапасы сияқты мәселелерді де алға шығарады. Сондықтан цифрлық медианы тек технологиялық құрал ретінде емес, қазіргі жасөспірімдердің әлеуметтік тәжірибесін қалыптастыратын маңызды мәдени және коммуникациялық кеңістік ретінде қарастыру қажет.

Талқылау

Алынған эмпирикалық нәтижелерді қолданыстағы ғылыми әдебиеттермен салыстыру цифрлық коммуникацияның жасөспірімдер арасындағы қарым-қатынасқа әсері біржақты немесе сызықтық сипатта емес екенін айқын көрсетеді. Зерттеу деректері әлеуметтік желілер мен онлайн ойын платформалары жасөспірімдердің әлеуметтік байланыстарын кеңейтуімен қатар, олардың қарым-қатынас сапасына, эмоциялық тәжірибесіне және өзін-өзі бағалауына әртүрлі деңгейде ықпал ететінін дәлелдейді. Бұл тұжырым медиа әсерін тек «пайдалы» немесе «зиянды» деп бинарлы қарастырудың жеткіліксіз екенін көрсететін қазіргі медиазерттеулердің негізгі бағыттарымен сәйкес келеді.

Бір жағынан, цифрлық платформалар жасөспірімдер үшін әлеуметтік капиталды кеңейтетін маңызды орта ретінде көрінеді. Респонденттердің басым бөлігі әлеуметтік желілерді күнделікті коммуникация, ақпарат алмасу және өзін таныту құралы ретінде қолданатыны анықталды. Бұл жағдай Boyd және Ellison ұсынған әлеуметтік желілердің әлеуметтік қатынастарды қолдау және ұйымдастыру инфрақұрылымы ретіндегі тұжырымын нақтылай түседі [3]. Шынында да, зерттеу нәтижелері көрсеткендей, WhatsApp, Instagram және TikTok сияқты платформалар тек техникалық коммуникация құралдары ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік байланыстарды сақтау, топтық идентификация қалыптастыру және ортақ қызығушылықтар

негізінде қауымдастық құру кеңістігі ретінде қызмет етеді. Осы тұрғыдан цифрлық орта жасөспірімнің әлеуметтік шеңберін кеңейтетін факторға айналады.

Алайда зерттеу нәтижелері цифрлық медианың әлеуметтік байланыстарды кеңейтуімен қатар, олардың сапасына қатысты күрделі мәселелерді де көрсетеді. Желідегі байланыстар саны артқанымен, олардың эмоциялық тереңдігі әрдайым жоғары бола бермейді. Бұл құбылыс әлеуметтік желілердің «байланыс көп – жақындық аз» парадоксын сипаттайды. Joinson атап өткендей, онлайн ортадағы белгілі бір анонимдік пен психологиялық қашықтық адамның өзін еркін көрсетуіне мүмкіндік бергенімен, бұл тұрақты эмоционалдық жақындықтың қалыптасуына әрдайым әкелмейді [2, p.50].

Зерттеу нәтижелері желідегі еркіндік сезімі мен жалғыздық тәжірибесінің қатар өмір сүруі мүмкін екенін көрсетті. Бұл цифрлық ортаға қатысты біржақты оптимистік түсініктерді қайта қарауды талап етеді. Жасөспірім интернетте белсенді қарым-қатынас жасағанымен, бұл оның әлеуметтік қолдауға толық ие екенін білдірмейді. Керісінше, кей жағдайларда виртуалды байланыстар офлайн қарым-қатынастың орнын толық алмастыра алмай, эмоциялық бос кеңістік сезімін күшейтуі мүмкін. Бұл тұжырым Kuss және Griffiths еңбектерінде сипатталған цифрлық тәуелділік пен психоәлеуметтік әл-ауқат арасындағы күрделі өзара байланысты толықтырады [4].

Осы тұрғыда маңызды теориялық мәселе туындайды: цифрлық белсенділік әлеуметтік интеграцияның көрсеткіші ме, әлде компенсациялық мінез-құлық па? Зерттеу нәтижелері кейбір респонденттер үшін онлайн орта жалғыздықты азайту құралы ретінде қызмет ететінін, ал басқалары үшін бұл әлеуметтік қысым мен салыстыру кеңістігіне айналатынын көрсетеді. Демек, цифрлық медианың әсері пайдаланушының бастапқы әлеуметтік жағдайына, тұлғалық ерекшеліктеріне және әлеуметтік контекстіне тәуелді.

Көпқатысушы онлайн ойындарға қатысты нәтижелер де әлеуметтік коммуникацияның жаңа формаларын көрсетеді. Статистикалық талдау ойынға қатысу мен достықты бағалау арасында мәнді байланыс бар екенін көрсетті ($\chi^2 = 7{,}69$; $p = 0{,}021$). Ойынға қатысатын респонденттер арасында виртуалды немесе аралас достықты қабылдау деңгейі жоғарырақ байқалды. Бұл нәтижені онлайн ойындардың тек рекреациялық емес, сонымен қатар әлеуметтік өзара әрекеттесу кеңістігі ретінде қалыптасуымен түсіндіруге болады. Ойын ішіндегі чаттар, командалық стратегиялар, ортақ мақсатқа жету және рөлдік бөлініс жасөспірімдерде кооперативті коммуникацияның жаңа формаларын қалыптастырады.

Дегенмен бұл байланыс себеп-салдарлық емес екенін атап өту маңызды. Яғни ойын тәжірибесі достық түсінігін өзгертуі мүмкін, бірақ сонымен бірге әлеуметтік бейімділігі жоғары жасөспірімдер де мұндай ойындарға көбірек тартылуы ықтимал. Бұл өзара ықпал моделі цифрлық ортадағы мінез-құлықты түсіндіруде маңызды.

Қазақстандық мектеп контекстінде цифрлық коммуникация бірнеше ерекше факторлармен күрделенеді. Біріншіден, көптілді ақпараттық орта жасөспірімнің когнитивтік және коммуникативтік тәжірибесін әртүрлі мәдени кодтар арқылы қалыптастырады. Қазақ, орыс және ағылшын тіліндегі контенттің қатар тұтынылуы ақпаратты қабылдау мен әлеуметтік интерпретацияны күрделендіреді. Екіншіден, мектеп пен отбасының медиатәрбиесі көбіне қауіпсіздік пен шектеу логикасына негізделген, ал цифрлық этика, эмоциялық реттеу және онлайн қарым-қатынас мәдениеті жеткілікті деңгейде жүйеленбеген. Үшіншіден, TikTok пен Instagram сияқты платформалар жасөспірімге тек тұтынушы емес, сонымен қатар контент өндіруші ретінде әрекет ету мүмкіндігін береді, бұл әлеуметтік салыстыру мен өзін-өзі бағалау процестерін күшейтеді.

Зерттеу нәтижелері интернет уақытын қысқарту мәселесі цифрлық тәрбиенің тек үстірт деңгейі екенін көрсетеді. Экран алдындағы уақытты азайту әрдайым әлеуметтік немесе психологиялық жағдайды жақсартпайды. Негізгі фактор – цифрлық әрекеттің мазмұны мен әлеуметтік функциясы. Осы тұрғыдан алғанда, медиатәрбие тек шектеу емес, түсіндіру, талдау және сыни ойлау қабілетін дамытуға бағытталуы тиіс.

Медиасауаттылық ұғымын кеңейту қажеттілігі де айқын байқалады. Қазіргі жағдайда медиасауаттылық тек ақпаратты сыни бағалау қабілеті емес, сонымен қатар әлеуметтік-психологиялық құзыреттер жиынтығы ретінде қарастырылуы тиіс. Оған уақытты басқару, онлайн шекараларды түсіну, цифрлық эмоцияны реттеу, жеке деректерді қорғау және виртуалды мен шынайы достық арасындағы айырмашылықты ажырату кіреді. Бұл кеңейтілген түсінік медиасауаттылықты жеке дағды емес, тұлғалық мәдениеттің бір бөлігі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді [16-18].

Практикалық деңгейде зерттеу нәтижелері мектептегі тәрбие жұмысының форматын қайта қарау қажеттігін көрсетеді. Медиатәрбие тек қосымша сабақ немесе бір реттік шара емес, оқу процесінің, сынып мәдениетінің және ата-анамен өзара әрекет жүйесінің интеграцияланған бөлігі болуы тиіс. Жасөспірімдердің өз тәжірибесін ашық талқылауына мүмкіндік беретін диалогтық алаңдар құру олардың цифрлық мінез-құлқын саналы реттеуіне ықпал етеді.

Сонымен қатар мектеп пен отбасының жауапкершілігін бөлу мәселесі ерекше мәнге ие. Егер мектеп тек тыйым салу саясатын ұстанса, ал ата-ана тек уақытты шектеумен шектелсе, жасөспірімнің нақты цифрлық тәжірибесі бақылаудан тыс қалуы мүмкін. Сондықтан тиімді модель шектеу, түсіндіру және қолдаудың теңгерімді жүйесіне негізделуі қажет.

Жалпы алғанда, зерттеу цифрлық медианың жасөспірімдер қарым-қатынас мәдениетіне ықпалы күрделі, көпқабатты және контекстке тәуелді екенін көрсетеді. Цифрлық орта бір мезетте әлеуметтік байланыстарды кеңейтетін ресурс та, психоәлеуметтік тәуекелдер тудыратын фактор да бола алады. Осы себепті оны тек бақылау объектісі ретінде емес, педагогикалық және әлеуметтік тұрғыдан басқарылатын мәдени кеңістік ретінде қарастыру қажет.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу цифрлық медианың 10-17 жастағы респонденттердің қарым-қатынас тәжірибесіне ықпалы күрделі әрі көпқабатты екенін көрсетті. Сауалнамаға жауап берген топ цифрлық кеңістікті демалыс пен ойын-сауық үшін ғана емес, ақпарат алу, өзін таныту, құрдастарымен сөйлесу және топтық әрекетке қосылу үшін пайдаланады. Ең жиі таңдалған платформалар қатарында TikTok, WhatsApp, Instagram және YouTube көрінді. Аталған дерек визуалды контент пен жедел коммуникацияның жасөспірімдер күнделікті өміріндегі рөлін айқындайды.

Нәтижелер шынайы өмірдегі достықтың респонденттер үшін маңызын жоғалтпағанын көрсетті. Басым бөлігі офлайн достықты жоғары бағалайды. Сонымен бірге желі арқылы танысу және ойын платформаларындағы командалық әрекет виртуалды қатынастың да жасөспірім өмірінен орын алып отырғанын дәлелдейді. Көпқатысушы ойындарға қатысу мен достық түріне берілген баға арасындағы статистикалық байланыс цифрлық арналардың құрдастық тәжірибе қалыптастырудағы рөлін нақтылайды.

Өзін желіде еркін сезіну мен жалғыздықты бастан кешіру арасындағы әлсіз, бірақ мәнді корреляция зерттеудің маңызды нәтижелерінің бірі болды. Корреляциялық нәтиже цифрлық еркіндік әрқашан әлеуметтік қолдау мен эмоциялық тұрақтылықты білдірмейтінін аңғартады. Сондықтан зерттеу тобындағы жасөспірімнің медиа тәжірибесін бағалағанда экран алдындағы уақытпен шектелмей, оның қарым-қатынас сапасын, эмоциялық күйін және офлайн ортадағы қолдау деңгейін бірге қарастыру қажет.

Практикалық тұрғыдан бірнеше ұсыныс жасауға болады. 5-7 сыныптарға қауіпсіз онлайн қарым-қатынас, ал 8–11 сыныптарға цифрлық із, эмоция және уақытты басқару мазмұнын қамтитын қысқа модульдер енгізу орынды. Ата-аналар мен мұғалімдерге тоқсанына кемінде бір рет респонденттердің медиа тәжірибесін бақылаудан гөрі түсінуге бағытталған семинарлар ұйымдастыру маңызды. Семинарларда желідегі жалғыздық белгісін байқау, кибербуллингке жауап беру және онлайн достықтың сапасын талқылау мәселелері қамтылуы тиіс.

Мектеп ішінде офлайн коммуникацияны күшейтетін дебат, топтық жоба, спорттық секция, театр немесе медиа клуб сияқты форматтар жүйелі қолдау табуы керек. Ойын платформаларын толық терістеудің орнына олардың командалық, тілдік және стратегиялық қырларын

талдайтын педагогикалық тәсілдер ойластырылуы мүмкін. Мұндай тәсіл ойын уақытын бақылаумен қатар, ойыннан кейінгі көңіл күйді, топтық қарым-қатынасты және оқу режиміне ықпалын бірге бағалауға мүмкіндік береді.

Зерттеу шағын іріктемеге негізделгендіктен, оның нәтижелері бастапқы сипатта. Болашақта аймақтық салыстыру, ауыл және қала мектептерін бөлек талдау, жас топтары мен гендерлік айырмашылықтарды нақтылау, сондай-ақ сұхбат пен фокус-топ сияқты сапалы әдістерді қосу қажет. Кеңейтілген зерттеулер ғана цифрлық медианың 10–17 жастағы респонденттердің коммуникациялық мәдениетіне ұзақ мерзімді ықпалын терең түсіндіруге жол ашады. Мұндай бағыт мектеп тәжірибесі үшін де қолданбалы маңызға ие.

Әдебиеттер:

1 Livingstone S., Helsper E. J. Gradations in digital inclusion: Children, young people and the digital divide // New Media & Society. 2007. Vol. 9, № 4. P. 671–696.

2 Joinson A. N. Causes and implications of disinhibited behavior on the Internet // Gackenbach J. (Ed.). Psychology and the Internet: Intrapersonal, Interpersonal, and Transpersonal Implications. San Diego: Academic Press, 1998. P. 43–60.

3 Boyd D. M., Ellison N. B. Social network sites: Definition, history, and scholarship // Journal of Computer-Mediated Communication. 2007. Vol. 13, № 1. P. 210–230.

4 Kuss D. J., Griffiths M. D. Online social networking and addiction: A review of the psychological literature // International Journal of Environmental Research and Public Health. 2011. Vol. 8, № 9. P. 3528–3552. DOI: 10.3390/ijerph8093528.

5 Kusuma A. Impact of social media on youth [Electronic resource]. 2020. URL: https://www.researchgate.net/publication/343123456 (accessed: 12.09.2025).

6 Harrison V., Collier A., Adelsheim S. Social media and youth mental health. Springer, 2024.

7 Odgers C. L., Jensen M. R. Annual Research Review: Adolescent mental health in the digital age: facts, fears, and future directions // Journal of Child Psychology and Psychiatry. 2020. Vol. 61, №3. P. 336–348.

8 Valkenburg P. M., Meier A., Beyens I. Social media use and its impact on adolescent mental health: An umbrella review of the evidence // Current Opinion in Psychology. 2022. Vol. 44. P. 58–68. DOI: 10.1016/j.copsyc.2021.08.017.

9 Nesi J. The impact of social media on youth mental health: challenges and opportunities // North Carolina Medical Journal. 2020. Vol. 81, № 2. P. 116–121. DOI: 10.18043/ncm.81.2.116.

10 Granic I., Lobel A., Engels R. C. M. E. The benefits of playing video games // American Psychologist. 2014. Vol. 69, № 1. P. 66–78.

11 Баева Л. В. Виртуализация жизненного пространства человека и проблемы интернет-игровой зависимости (IGD) // Философские проблемы информационных технологий и киберпространства. 2016. № 1. С. 45–53.

12 Yoo C. Psychosocial factors and changing patterns of prolonged online gaming in adolescents // Current Psychology. 2024. Vol. 43. P. 18375–18388.

13 Ильясова Б. А., Жүсіпова А. М. Жасөспірімдердің рухани құндылықтарын қалыптастыруында әлеуметтік желінің әсері // ҚазҰУ Хабаршысы. 2021. № 4(62). Б. 33–37.

14 Әлішерова А. Б., Төлен Ж. М. Қазақстандағы жастардың саяси қатысуындағы жаңа медианың рөлі // Л. Н. Гумилев атындағы ЕҰУ Хабаршысы. 2023. № 3(144). Б. 112–118.

15 Насимов М. О., Паридинова Б. Ж. Қоғам өміріндегі әлеуметтік желілердің рөлі // Молодой ученый. 2015. № 7.2. С. 162–164.

16 Livingstone S., Stoilova M., Nandagiri R. Children's data and privacy online: growing up in a digital age. London: London School of Economics and Political Science, 2019.

17 OECD. Educating 21st Century Children: Emotional Well-being in the Digital Age. Paris: OECD Publishing, 2019.

18 UNICEF. The State of the World's Children 2017: Children in a Digital World. New York: UNICEF, 2017.

References:

1 Livingstone, S., & Helsper, E. J. Gradations in digital inclusion: Children, young people and the digital divide. New Media & Society, 2007, № 9(4), P. 671–696.

2 Joinson, A. N. Causes and implications of disinhibited behavior on the Internet. In J. Gackenbach (Ed.), Psychology and the Internet: Intrapersonal, Interpersonal, and Transpersonal Implications. San Diego: Academic Press, 1998,P. 43–60.

3 Boyd D. M., Ellison N. B. Social network sites: Definition, history, and scholarship // Journal of Computer-Mediated Communication. 2007. Vol. 13, № 1. P. 210–230.

4 Kuss D. J., Griffiths M. D. Online social networking and addiction: A review of the psychological literature // International Journal of Environmental Research and Public Health. 2011. Vol. 8, № 9. P. 3528–3552. DOI: 10.3390/ijerph8093528.

5 Kusuma, A. Impact of social media on youth [Electronic resource]. 2020. Available at: https://www.researchgate.net/publication/343123456 (accessed: 12.09.2025).

6 Harrison, V., Collier, A., & Adelsheim, S. Social media and youth mental health. Springer, 2024. Available at: https://books.google.com/books/about/Social_Media_and_Youth_Mental_Health.html?id=e-oYEQAAQBAJ (accessed: 12.09.2025).

7 Odgers C. L., Jensen M. R. Annual Research Review: Adolescent mental health in the digital age: facts, fears, and future directions // Journal of Child Psychology and Psychiatry. 2020. Vol. 61, №3. P. 336–348.

8 Valkenburg P. M., Meier A., Beyens I. Social media use and its impact on adolescent mental health: An umbrella review of the evidence // Current Opinion in Psychology. 2022. Vol. 44. P. 58–68. DOI: 10.1016/j.copsyc.2021.08.017.

9 Nesi J. The impact of social media on youth mental health: challenges and opportunities // North Carolina Medical Journal. 2020. Vol. 81, № 2. P. 116–121. DOI: 10.18043/ncm.81.2.116.

10 Granic I., Lobel A., Engels R. C. M. E. The benefits of playing video games // American Psychologist. 2014. Vol. 69, № 1. P. 66–78.

11 Baeva, L. V. Virtualizatsiya zhiznennogo prostranstva cheloveka i problemy internet-igrovoi zavisimosti (IGD) [Virtualization of human life space and problems of Internet gaming disorder]. Filosofskie problemy informatsionnykh tekhnologii i kiberprostranstva, 2016, №1, P. 45–53 (in Russ.).

12 Yoo C. Psychosocial factors and changing patterns of prolonged online gaming in adolescents // Current Psychology. 2024. Vol. 43. P. 18375–18388.

13 Ilyasova, B. A., & Zhusipova, A. M. Zhasospirimderdin rukhani kundylyqtaryn qalyptastyrasynda aleumettik zhelinin aseri [The influence of social networks on adolescents' spiritual values]. QazUU Khabarshysy, 2021, №4(62), P. 33–37 [In Kaz].

14 Alisherova, A. B., & Tolen, Zh. M. Qazaqstandagy zhastardyn sayasi qatusyndagy zhana medianyn roli [The role of new media in youth political participation in Kazakhstan]. L. N. Gumilev atyndagy EUU Khabarshysy, 2023, №3(144), P. 112–118 [In Kaz].

15 Nasimov, M. O., & Paridinova, B. Zh. Qogam omirindegi aleumettik zhelilerdin roli [The role of social networks in public life]. Molodoi uchenyi, 2015, №7(2), P. 162–164 [In Kaz].

16 Livingstone, S., Stoilova, M., & Nandagiri, R. Children's data and privacy online: Growing up in a digital age. London: London School of Economics and Political Science, 2019.

17 OECD. Educating 21st Century Children: Emotional Well-being in the Digital Age. Paris: OECD Publishing, 2019.

18 UNICEF. The State of the World's Children 2017: Children in a Digital World. New York: UNICEF, 2017.

МРНТИ: 04.41.41 **DOI: https://doi.org/10.51889/2959-6270.2026.94.2.005**

Сағидулла Г.С.[1] , Серикжанова С.С.[2]*

[1]Казахский национальный университет имени аль-Фараби
г. Алматы, Казахстан
[2]Университет Нархоз
г. Алматы, Казахстан
**E-mail: sagidullagulzhanat@gmail.com*

ЦИФРОВАЯ РЕКОНСТРУКЦИЯ ЭТНИЧЕСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ: ДИСКУРСИВНЫЕ ПРАКТИКИ В THREADS

Аннотация

В статье анализируется цифровая реконструкция этнической идентичности казахов в городе Алматы на платформе Threads. Цель исследования является выявить, каким образом городская среда, внутренний миграционный опыт и языковые практики участвуют в дискурсивном конструировании социальной принадлежности. Эмпирическую базу составили 139 публичных публикаций и 649 комментариев, собранных в период с октября 2025 по март 2026 года. Количественные расчеты выполнены по массиву публикаций (N = 139), тогда как комментарии использованы для углубленной интерпретации интерактивных и оценочных стратегий. Методология объединяет качественный контент-анализ, элементы дискурсивного анализа, частотные распределения, перекрестные таблицы, χ^2-критерий Пирсона, V Крамера, индекс интенсивности идентичности и индекс разнообразия Шеннона. Результаты исследования показывают, что наиболее распространенной формой является гибридная идентичность, сочетающая традиционные, городские и цифровые способы самопози-ционирования. Значимая связь выявлена между языковой практикой и типом идентичности; прямое влияние миграционного статуса оказалось менее выраженным и требует осторожной интерпретации. Полученные данные свидетельствуют о том, что языковой выбор в цифровой коммуникации выполняет не только коммуникативную, но и символическую функцию, выступая механизмом выражения культурной принадлежности и социальной позиции. Анализ комментариев показал, что процессы конструирования идентичности носят интерактивный характер и формируются через публичные переговоры о значении языка, городской культуры и представлений о «қазақылық». Исследование показывает, что Threads выступает не просто каналом коммуникации, а пространством публичного согласования «қазақылық», городского опыта и символических границ принадлежности.

Ключевые слова: этническая идентичность; цифровая социология; Threads; Алматы; қазақылық; код-свитчинг; городская идентичность; внутренняя миграция.

Сағидулла Г.С.[1], Серикжанова С.С.[2]

[1]Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Алматы қ., Қазақстан
[2]Нархоз университеті
Алматы қ., Қазақстан
**e-mail: sagidullagulzhanat@gmail.com*

ЭТНИКАЛЫҚ БІРЕГЕЙЛІКТІҢ ЦИФРЛЫҚ ҚАЙТА ҚҰРЫЛУЫ: THREADS-ТЕГІ ДИСКУРСИВТІК ПРАКТИКАЛАР

Аңдатпа

Мақалада Алматы қаласындағы қазақтардың этникалық бірегейлігінің Threads платформасындағы цифрлық қайта құрылуы талданады. Зерттеудің мақсаты — қалалық орта, ішкі көші-қон тәжірибесі және тілдік тәжірибелер әлеуметтік тиістілікті дискурстық тұрғыдан құру үдерісіне қалай қатысатынын анықтау. Эмпирикалық негіз ретінде 2025 жылғы қазан мен 2026 жылғы наурыз аралығында жиналған 139 ашық жарияланым және 649 пікір алынды. Сандық есептеулер жарияланымдар жиынтығы бойынша жүргізілді (N = 139), ал пікірлер интерактивті және бағалау стратегияларын терең түсіндіру үшін пайдаланылды. Зерттеу әдістемесі сапалық контент-талдауды, дискурстық талдау элементтерін, жиілік үлестірімдерін, кросс-кестелерді, Пирсонның χ^2 критерийін, Крамердің V коэффициентін, бірегейлік қарқындылығы индексін және Шеннон әртүрлілік индексін біріктіреді. Зерттеу нәтижелері дәстүрлі, қалалық және цифрлық өзін-өзі позициялау тәсілдерін біріктіретін гибридті бірегейліктің ең кең таралған форма екенін көрсетті. Тілдік тәжірибе мен бірегейлік түрі арасында статистикалық маңызды байланыс анықталды, ал көші-қон мәртебесінің тікелей ықпалы әлсіздеу байқалып, сақтықпен түсіндіруді қажет етеді. Алынған деректер цифрлық коммуникациядағы тіл таңдауы тек коммуникативтік емес, сонымен қатар символдық қызмет атқаратынын, яғни мәдени бірегейлік пен әлеуметтік позицияны білдіру механизмі ретінде көрінетінін көрсетеді. Пікірлерді талдау бірегейлікті құру үдерісінің интерактивті сипатқа ие екенін және тіл, қалалық мәдениет пен «қазақстандықтық» туралы қоғамдық келіссөздер арқылы қалыптасатынын көрсетті. Зерттеу Threads платформасының жай ғана коммуникация арнасы емес, қазақстандық бірегейлік, қалалық тәжірибе және тиістіліктің символдық шекаралары талқыланатын қоғамдық кеңістік екенін дәлелдейді.

Түйін сөздер: этникалық бірегейлік, цифрлық әлеуметтану, Threads, Алматы, қазақылық, код-свитчинг, қалалық бірегейлік, ішкі көші-қон.

Sagidulla G.S.[1], Serikzhanova S.S.[2]

[1]al-Farabi Kazakh National University
Almaty, Kazakhstan
[2]Narxoz University
Almaty, Kazakhstan
**e-mail: sagidullagulzhanat@gmail.com*

DIGITAL RECONSTRUCTION OF ETHNIC IDENTITY: DISCURSIVE PRACTICES ON THREADS

Abstract

The article analyzes the digital reconstruction of ethnic identity of Kazakhs in the city of Almaty on the platform Threads. The aim of the study is to identify how urban environment, internal migration experience and language practices participate in the discourse-based construction of social

belonging. The empirical base comprised 139 public publications and 649 comments collected between October 2025 and March 2026. Quantitative calculations are performed on the publication array (N = 139), while comments are used for in-depth interpretation of interactive and evaluation strategies. The methodology combines qualitative content analysis, elements of discursive analysis, frequency distributions, cross tables, χ 2-Pearson criteria, V Kramer, identity intensity index and Shannon diversity index. The results of the study show that the most common form is a hybrid identity combining traditional, urban and digital ways of self-positioning. There is a significant link between language practice and the type of identity; the direct impact of migration status has been less pronounced and requires careful interpretation. The evidence suggests that language choice in digital communication serves not only a communicative but also a symbolic function, serving as a mechanism for expressing cultural identity and social standing. Analysis of comments showed that identity construction processes are interactive and formed through public negotiations on the meaning of language, urban culture and perceptions of "kazakhstan". Research shows that Threads is not just a channel of communication, but a space for public agreement "Kazakhstan", urban experience and symbolic boundaries of belonging.

Keywords: ethnic identity, digital sociology, Threads, Almaty, Kazakhness, code-switching, urban identity, internal migration.

Введение

Реконструкция этнической идентичности в современных городах связана не только с изменением демографической структуры, но и с расширением цифровых форм общения. Город становится пространством, где повседневный опыт, язык, миграционная биография, символическая память и публичная коммуникация соединяются в сложные практики самоопределения. Алматы представляет особенно значимый случай для такого анализа. С одной стороны, город сохраняет статус культурного и экономического центра, а с другой стороны, он постоянно меняется под влиянием внутренней миграции, языковой неоднородности и различий между «местными» и «приезжими» [1], [2]. Идентичность чаще изучается через национальное строительство, языковую политику, архитектурную память или социолингвистическую ситуацию [3], [4], [5], [6]. Социальные сети все чаще становятся не только каналами самовыражения, но и публичными аренами, где люди спорят о языке, традиции, городской принадлежности, моральных нормах и «правильном» образе казахскости [7], [8], [9]. Instagram чаще ориентирован на визуальную репрезентацию, Facebook и VK имеют более устойчивые групповые и архивные формы общения, тогда как Threads строится вокруг коротких текстовых публикаций, быстрых комментариев и диалогической реакции аудитории [10,p.35]. Поэтому Threads создает особую среду микродискурсов, где суждения о городе, языке и идентичности появляются в сжатой, эмоциональной и публично обсуждаемой форме [11], [12]. Именно эта платформенная специфика делает Threads продуктивным материалом для анализа цифровой реконструкции идентичности в Алматы [1].

В статье понятие «қазақылық» используется как эмпирическая и аналитическая категория. Под ним понимается не фиксированная этническая сущность, а совокупность культурно значимых представлений о казахскости: язык, родственные и семейные нормы, уважение к старшим, память о традициях, повседневные формы гостеприимства, отношение к городской среде и моральная ответственность [1]. Термин «казахизм» в тексте не используется как строгая научная категория; если он встречается в пользовательских высказываниях, он рассматривается как разговорная форма обозначения той же проблематики [8], [9].

Цель исследования заключается в выявлении того, как этнические казахи Алматы реконструируют и дискурсивно демонстрируют свою социальную идентичность в цифровой среде Threads.

Исследовательский вопрос сформулирован следующим образом: каким образом языковые практики, миграционный опыт и городская среда участвуют в формировании традиционной, городской и гибридной идентичности?

В работе проверяются две исследовательские гипотезы:

H1. Языковая практика статистически связана с типом идентичности.

H2. Миграционный опыт усиливает вероятность гибридной идентичности.

Научная новизна статьи состоит в соединении городской социологии, цифровой социологии и анализа этнической идентичности на материале постсоветской метрополии.

Исследование опирается на представление об идентичности как динамическом и реляционном процессе. Классическая теория социальной идентичности показывает, что принадлежность к группе включает когнитивные, эмоциональные и оценочные компоненты [13], [14]. В условиях городской среды эти компоненты редко остаются стабильными: они перестраиваются через сравнение, символическое разграничение и переговоры о статусе. Постколониальная идея гибридности позволяет объяснить, почему идентичность не сводится к выбору между традицией и модерностью [15]. В логике Х. Бхабхи [10] культурные значения возникают в «третьем пространстве», где наследие, современность и новые формы коммуникации не просто сталкиваются, а взаимно переопределяются. Для Алматы этот подход важен потому, что этническая идентичность формируется на пересечении советского наследия, национального возрождения, русскоязычной городской среды, казахскоязычной символической политики и глобальных цифровых практик [16], [17]. Теория сетевого общества М. Кастельса [11] подчеркивает, что в информационную эпоху социальные отношения все чаще организуются через коммуникационные сети. Идея рефлексивного проекта себя у Э. Гидденса дополняет этот подход, показывая, что современный субъект постоянно связывает прошлый опыт, текущую ситуацию и предполагаемое будущее в относительно цельный образ себя [13]. Вместе с тем городская реальность Алматы делает языковую ситуацию более сложной и казахский язык может выступать знаком культурной аутентичности, русский средством городской коммуникации и профессиональной мобильности, а смешанная речь практической формой повседневной адаптации [18], [19]. Концепция networked publics показывает, что социальные сети объединяют публичность, видимость, повторяемость и возможность быстрого распространения сообщения [20], [21]. Работы о цифровом самопредставлении подчеркивают, что пользователь формирует образ себя в присутствии воображаемой аудитории, а комментарии превращают идентичность в объект коллективного обсуждения [22], [23], [24].

Методология исследования

В исследовании применен смешанный дизайн, объединяющий качественный контент-анализ, элементы дискурсивного анализа и ограниченную количественную обработку закодированных категорий. Такой подход выбран потому, что реконструкция идентичности имеет двойную природу: с одной стороны, она выражается в повторяемых тематических и языковых паттернах; с другой стороны, ее смысл раскрывается через оценочные высказывания, спор, иронию, противопоставление и эмоциональную вовлеченность участников цифрового общения [22]. Эмпирический корпус был собран на платформе Threads за период с октября 2025 года по март 2026 года. В итоговый массив вошли 139 публичных публикаций и 649 комментариев. Для устранения методологической неопределенности в данной версии статьи разграничены две единицы анализа. Основной количественной единицей является публикация (N = 139): именно по этому массиву рассчитаны доли, перекрестные таблицы, индекс интенсивности и индекс разнообразия. Комментарии (N = 649) использовались как вспомогательный интерактивный корпус для уточнения дискурсивных стратегий, эмоциональной окраски и способов коллективного согласования идентичности. Отбор материала был целенаправленным, а не вероятностным. В корпус включались публикации, соответствующие следующим критериям: 1) автор или содержание поста явно соотносились с этническими казахами; 2) текст был связан с идентичностью, языком, культурой, миграцией или городской жизнью; 3) публикация содержала прямую или косвенную отсылку к Алматы; 4) текст был написан на казахском, русском или смешанном языке. Следовательно, результаты не претендуют на статистическую репрезентативность всей аудитории Threads в Алматы. Их следует понимать, как аналитическое обобщение дискурсивных паттернов, выявленных в релевантном публичном сегменте платформы. Кодирование проводилось по структурированной кодовой схеме, включающей шесть блоков: тип идентичности, тематические нарративы, языковые практики, культурные маркеры,

дискурсивные стратегии и влияние городской среды. Тип идентичности фиксировался на трех уровнях: традиционная, городская и гибридная. Традиционная идентичность определялась через акцент на языке, обычаях, семейных и моральных нормах; городская через ориентацию на современный образ жизни, индивидуализм, мобильность и городскую компетентность; гибридная через сочетание традиционных и городских элементов в одном высказывании или смысловом фрагменте. Для повышения надежности анализа был проведен межкодировочный контроль на 15% корпуса. Согласованность кодирования оценивалась с помощью коэффициента Каппа Коэна; полученное значение κ = 0,72 интерпретируется как приемлемый уровень согласия для качественно-количественного исследования цифрового дискурса [23]. Кодирование и организация данных осуществлялись в MAXQDA. Все пользовательские идентификаторы были удалены или закрыты; анализировались только общедоступные материалы. Исследование опиралось на документ этического одобрения IRB-A1052 от 06.02.2025.

Количественная часть анализа включала частотные распределения, перекрестные таблицы и χ^2-критерий Пирсона. Сила связи оценивалась с помощью V Крамера. Дополнительно были рассчитаны два описательных индекса. Индекс интенсивности идентичности вычислялся по формуле I = (1T + 2U + 3H) / N, где T – традиционная, U – городская, H – гибридная идентичность. Индекс разнообразия Шеннона рассчитывался как $H' = -\Sigma pi \ln(pi)$, где pi обозначает долю каждой категории идентичности [24]. Доверительные интервалы для этих индексов не рассчитывались, поскольку корпус сформирован целенаправленно; индексы используются как описательные, а не как основание для статистической генерализации.

Таблица 1 – Кодовая схема и аналитические категории контент-анализа дискурсивных практик в Threads

№	Категория анализа	Подкатегории	Индикаторы	Примеры проявления в тексте
1	Тип идентичности	Традиционная; городская; гибридная	Упоминание традиций, норм, городской компетентности или смешения традиционного и современного	«Қазақ тілінде сөйлеу міндет»; «Я городской казах»; «Можно быть казахом и жить по-современному»
2	Тематические нарративы	Культура; городская жизнь; миграция; язык; социальные ценности	Повторяемые темы, через которые пользователь объясняет принадлежность	«После переезда в Алматы всё изменилось»; «Наурыз – часть нашей идентичности»
3	Языковые практики	Казахский; русский; смешанный язык	Доминирующий язык публикации или наличие код-свитчинга	«Я қазақша түсінем, но отвечаю по-русски»
4	Культурные маркеры	Ритуалы; еда; одежда; национальные символы; қазақылық	Материальные и символические знаки этнической принадлежности	«Бұл қазақтың салты»; «Қазақылық теряется в городе»
5	Дискурсивные стратегии	Самоидентификация; контрастирование; ирония; моральная оценка; эмоции	Способы утверждения, защиты или критики идентичности	«Я алматинец»; «Алматы – не только место, это ответственность»
6	Влияние городской среды	Адаптация; трансформация культуры; напряжение; мобильность	Связь идентичности с городским опытом и миграционной биографией	«Город меня изменил»; «Сложно сохранить культуру в мегаполисе»

Примечание: Из личных источников авторов

Сбор данных осуществлялся посредством систематического мониторинга открытого сегмента платформы Threads с использованием тематического поиска, по ключевым словам, и выражениям, связанным с этнической идентичностью, языком, городской принадлежностью и внутренней миграцией, а именно: «қазақылық», «қазақ тілі», «Алматы», «алматинец», «көшу», «миграция», «қазақ мәдениеті». Дополнительно учитывались публикации, выявленные через тематические обсуждения, рекомендательные механизмы платформы и цепочки пользовательских комментариев. Миграционный статус определялся на основе прямых указаний автора на переезд, происхождение из другого региона Казахстана либо описания опыта адаптации к Алматы. Такой подход позволил сформировать корпус публикаций, отражающих различные способы публичного конструирования этнической принадлежности в цифровом городском пространстве.

Перед началом анализа корпус был очищен от дублирующихся публикаций, рекламного контента и сообщений, не содержащих содержательных высказываний об идентичности или городском опыте. Если одна и та же публикация повторно распространялась пользователями без существенных изменений содержания, в выборку включалась только первоначальная версия. При кодировании особое внимание уделялось контексту высказывания, поскольку отдельные сообщения могли содержать иронические или метафорические формы выражения идентичности. В таких случаях категория определялась не по отдельным словам, а по общему смыслу публикации и характеру взаимодействия участников обсуждения.

Для минимизации субъективности интерпретации кодировщики использовали единый протокол анализа и предварительно согласованный набор операциональных определений всех категорий. В спорных случаях решение принималось после совместного обсуждения и повторного анализа фрагмента текста. Следует также учитывать ограничения исследования, связанные со спецификой платформы Threads. Пользователи платформы не представляют все социально-демографические группы населения Алматы в равной степени, а алгоритмы рекомендаций могут влиять на видимость отдельных тем и дискуссий. По этой причине результаты отражают особенности публичного цифрового дискурса исследуемого периода и не могут автоматически распространяться на всю совокупность жителей города.

Результаты исследования

Качественный анализ показывает, что этническая идентичность в обсуждениях Threads не представлена как заранее заданная и однородная категория. Пользователи постоянно связывают ее с городским опытом, языком, миграцией, моральной оценкой поведения и символическими представлениями о «своих» и «чужих». В дискуссиях о названиях «Алматы», «Алма-Ата» или разговорных формах вроде «Алматушечка» вопрос языка выходит за рамки лексического выбора и становится маркером поколенческой памяти, локального статуса и культурной принадлежности. Особенно заметным оказался моральный дискурс о городе. В части публикаций «қазақылық» описывается не только через традиции, той, родственные связи или язык, но и через ответственность за городское пространство: чистоту, порядок, уважение к общественным местам, способность обсуждать общие проблемы. На рисунке 1 приведен пример такого дискурса: автор связывает казахскую идентичность с гражданской ответственностью и критикует ситуацию, когда городские проблемы остаются за пределами внимания казахоязычных публичных акторов.

Рисунок 1 – Моральный дискурс о казахской идентичности и гражданской ответственности в Алматы

Языковой материал демонстрирует другую сторону реконструкции идентичности. Казахский язык в части дискуссий предстает как эмоционально значимый знак принадлежности, а не только как средство коммуникации. При этом переход к русскому или смешанному языку не всегда трактуется однозначно: для одних пользователей он означает адаптацию к городской среде, для других риск ослабления культурной связи. Пример на рисунке 2 показывает, как тема казахского языка вызывает развернутую цепочку комментариев, где личная биография, школьный опыт, городская коммуникация и ожидания от будущего языковой политики соединяются в одном обсуждении. Такой материал подтверждает необходимость рассматривать код-свитчинг не как случайную языковую практику, а как социальный индикатор. Смешанная речь одновременно облегчает повседневную коммуникацию и обозначает промежуточную позицию между культурной аутентичностью и городской включенностью.

Рисунок 2 – Казахский язык как маркер социальной идентичности в пользовательском дискурсе Threads

Количественная часть анализа уточняет эти наблюдения. В корпусе из 139 публикаций традиционная идентичность зафиксирована в 34 случаях, городская – в 41 случае, гибридная в 64 случаях. Таким образом, гибридная идентичность составляет 46,0% корпуса и выступает

наиболее распространенной формой цифрового самопозиционирования. Распределение типов идентичности по языковой практике и миграционному статусу представлено в таблице 2.

Таблица 2 – Распределение типов идентичности по языковым практикам и миграционному статусу (N = 139)

Тип идентичности	Языковая практика	Местные жители (N)	Мигранты (N)	Всего (N)	Доля (%)
Традиционная	Казахский	14	8	22	15,8
	Русский	2	3	5	3,6
	Смешанный	2	5	7	5,0
Городская	Казахский	4	5	9	6,5
	Русский	6	12	18	12,9
	Смешанный	5	9	14	10,1
Гибридная	Казахский	10	8	18	12,9
	Русский	7	10	17	12,2
	Смешанный	4	25	29	20,9
Итого		**54**	**85**	**139**	**100,0**

Примечание: Из личных источников авторов

Проверка H1 показала статистически значимую связь между языковой практикой и типом идентичности: $\chi^2(4) = 20{,}88$; $p < 0{,}001$; V Крамера = 0,274. Это означает, что выбор языка действительно связан с тем, каким образом пользователь позиционирует свою этническую принадлежность. Традиционная идентичность чаще проявляется в казахскоязычных публикациях, тогда как городская и гибридная идентичности чаще связаны с русским или смешанным языком. Проверка H2 дала более осторожный результат. Прямая связь между миграционным статусом и типом идентичности статистически не достигла принятого уровня значимости: $\chi^2(2) = 3{,}91$; $p = 0{,}141$; V Крамера = 0,168. Поэтому гипотеза о прямом усилении гибридной идентичности миграционным опытом не может считаться полностью подтвержденной. Вместе с тем мигранты составляют 43 из 64 случаев гибридной идентичности, а связь между миграционным статусом и языковой практикой оказалась значимой: $\chi^2(2) = 12{,}91$; $p = 0{,}002$; V Крамера = 0,305. Это позволяет интерпретировать миграцию как фактор, влияющий на идентичность преимущественно через языковую адаптацию и городскую коммуникацию, а не как самостоятельную прямую причину.

Индексы структуры идентичности позволяют обобщить распределение категорий. Индекс интенсивности показывает сдвиг от традиционной к более сложной гибридной форме, а индекс Шеннона фиксирует степень разнообразия категорий внутри корпуса. Поскольку выборка была целенаправленной, эти показатели имеют описательный характер и не используются для экстраполяции на всех пользователей Threads в Алматы.

Таблица 3 – Описательные индексы структуры идентичности (N = 139)

Показатель	Значение	Интерпретация
Индекс интенсивности идентичности (I)	2,22	Сдвиг к городско-гибридным формам при диапазоне 1–3
Индекс разнообразия Шеннона (H′)	1,06	Высокая вариативность категорий при доминировании гибридной идентичности
Показатель	**Значение**	**Интерпретация**
Нормированный индекс Шеннона (H′/ln3)	0,97	Распределение близко к максимально разнообразному для трех категорий
Доминирующий тип	Гибридная идентичность	Преобладание смешанных форм самопозиционирования

Примечание: Из личных источников авторов

Дополнительный анализ комментариев позволил выявить еще одну особенность цифровой реконструкции идентичности. Во многих обсуждениях пользователи не просто выражают собственную позицию, а коллективно вырабатывают приемлемые границы того, что считается «настоящей» казахской идентичностью в городских условиях. При этом между участниками редко наблюдается полный консенсус. Одни связывают принадлежность прежде всего со знанием казахского языка и соблюдением культурных норм, другие рассматривают идентичность как более гибкую категорию, допускающую различные стили жизни, языковые практики и модели городской адаптации. В результате цифровое пространство выступает не только площадкой для демонстрации идентичности, но и ареной ее постоянного обсуждения и переопределения.

Особенно показательны случаи, когда пользователи одновременно апеллируют к традиционным ценностям и современным городским практикам. Такие высказывания трудно отнести исключительно к традиционной или городской идентичности, что дополнительно объясняет количественное доминирование гибридной категории. Полученные данные свидетельствуют о том, что в условиях Алматы этническая идентичность все чаще формируется не через отказ от одной модели в пользу другой, а через их сочетание и ситуативное согласование в процессе цифровой коммуникации.

Полученные результаты показывают, что цифровая реконструкция идентичности имеет не хаотичный, а структурированный характер. Пользователи обсуждают свою принадлежность через повторяющиеся механизмы: самоидентификацию, контрастирование, моральную оценку, иронию, эмоциональное вовлечение и согласование символических границ. Механизмы представлены в интегрированной модели на рисунке 3.

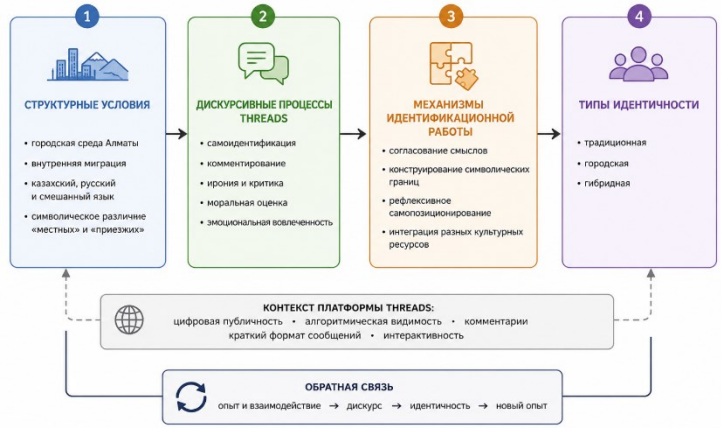

Рисунок 3 – Интегрированная модель дискурсивной реконструкции этнической идентичности в цифровом городском контексте

Модель показывает, как структурные условия городская среда, миграционный опыт и языковые практики через дискурсивные процессы и механизмы идентификационной работы формируют различные типы идентичности. При этом цифровая среда платформы выступает контекстом, в котором идентичность постоянно переосмысляется и воспроизводится через обратную связь между опытом, дискурсом и социальным взаимодействием.

Обсуждение

Результаты исследования подтверждают, что этническая идентичность казахов Алматы в цифровой среде не является фиксированным набором признаков. Она формируется через публичные высказывания, комментарии, языковой выбор, эмоциональные реакции и оценку городской повседневности. Этот вывод согласуется с конструктивистскими подходами к идентичности, согласно которым принадлежность возникает в отношениях, контекстах и практиках символического различения [10], [13]. Наиболее важный результат связан с H1:

язык статистически связан с типом идентичности. Это подтверждает тезис о том, что языковая практика в Алматы выполняет не только коммуникативную, но и символическую функцию. Казахский язык чаще маркирует культурную преемственность и нормативную «қазақылық», русский язык связан с городской прагматикой и повседневной мобильностью, а смешанная речь становится формой гибридного самопозиционирования. Следовательно, код-свитчинг следует анализировать как социальный ресурс, через который пользователь управляет дистанцией между традиционным наследием и городской современностью. Вторая гипотеза получила лишь частичную поддержку. Миграционный статус сам по себе не показал статистически значимой связи с типом идентичности, но оказался связан с языковой практикой. Уточняет первоначальное предположение: миграция не автоматически производит гибридную идентичность, а создает условия, в которых человек чаще меняет язык общения, стиль поведения и способы публичного самоописания. Поэтому миграционный опыт следует понимать как опосредованный фактор реконструкции идентичности.

Теоретически результаты развивают идею гибридности [11]. В корпусе Threads гибридная идентичность не выглядит простым компромиссом между «традиционным» и «современным». Скорее она проявляется как практическая способность соединять разные культурные коды: говорить на нескольких языках, признавать ценность традиций, жить в ритме мегаполиса, критиковать формальность некоторых обычаев и одновременно защищать символическую важность казахского языка. В этом смысле гибридность является не признаком утраты идентичности, а способом ее адаптивного воспроизводства. Исследование также показывает, что «қазақылық» в цифровой городской среде расширяет свое содержание. В традиционном дискурсе оно часто связывается с языком, родом, обычаями, семейными нормами и уважением к старшим. В Threads к этим значениям добавляется городской моральный компонент: ответственность за общественное пространство, участие в обсуждении городских проблем, способность быть видимым и активным в публичной цифровой среде. Таким образом, этническая идентичность частично переходит из сферы наследия в сферу гражданского поведения.

Представленная модель в результатах позволяет интерпретировать цифровую этническую идентичность не как фиксированную характеристику, а как динамический процесс, формирующийся в результате взаимодействия структурных условий и дискурсивных практик пользователей. Полученные результаты показывают, что городская среда Алматы создает пространство для пересечения различных культурных ресурсов, что способствует распространению гибридных форм идентичности, сочетающих элементы этнической традиции, городского опыта и цифровой коммуникации. В данном процессе значение приобретает язык, который выступает не только средством общения, но и символическим маркером принадлежности, статуса и культурной легитимности. Анализ публикаций и комментариев демонстрирует, что обсуждение языковых практик, миграционного опыта и образа «настоящего алматинца» становится важным механизмом публичного конструирования границ между различными группами пользователей. Тем самым платформа Threads функционирует как пространство постоянного пересмотра и согласования коллективных представлений о казахской и казахстанской идентичности в условиях современного города. Платформенная специфика Threads усиливает этот процесс. В отличие от визуально ориентированных платформ, короткий текст и комментарии делают видимыми быстрые микроспоры о языке, городе и принадлежности. Пользователь не только публикует позицию, но и сразу получает реакцию, поправку, критику или поддержку. Благодаря этому идентичность становится не завершенным заявлением, а последовательностью публичных переговоров.

Полученные результаты имеют значение и для более широкого понимания процессов урбанизации в современном Казахстане. Алматы выступает не только крупнейшим городом страны, но и пространством интенсивного культурного взаимодействия, где встречаются различные региональные, языковые и социальные группы. В таких условиях этническая

идентичность неизбежно подвергается переосмыслению. Исследование показывает, что цифровая коммуникация не разрушает этническую принадлежность, как это иногда предполагается в рамках модернизационных подходов, а создает новые формы ее выражения. Пользователи сохраняют связь с традиционными символами и культурными маркерами, однако интерпретируют их через призму городского опыта и современных коммуникационных практик.

Важным является и то, что цифровая среда способствует повышению рефлексивности идентичности. Если в повседневной жизни многие представления о принадлежности остаются неявными, то в онлайн-дискуссиях пользователи вынуждены объяснять, аргументировать и защищать свою позицию. В результате идентичность становится предметом постоянного обсуждения и критического осмысления. Это особенно заметно в дискуссиях о языке, миграции и культурных нормах, где участники не просто воспроизводят существующие представления, а активно участвуют в их пересмотре. Тем самым цифровые платформы выполняют функцию своеобразных общественных площадок, на которых формируются новые интерпретации этнической и городской принадлежности.

С практической точки зрения результаты свидетельствуют о необходимости учитывать цифровые коммуникации при анализе этнокультурных процессов в крупных городах. Публичные обсуждения в социальных сетях позволяют фиксировать изменения идентичности значительно быстрее, чем традиционные опросы, поскольку отражают непосредственные реакции пользователей на социальные и культурные изменения. Это делает цифровые данные важным источником для изучения трансформации идентичности в условиях современного казахстанского общества.

Вместе с тем исследование имеет ограничения. Корпус сформирован целенаправленно, поэтому результаты не являются репрезентативными для всех жителей Алматы или всех пользователей Threads. Кроме того, публичные публикации отражают только видимую часть цифровой коммуникации; закрытые профили, личные сообщения и офлайн-биографии пользователей остались за пределами анализа. Дальнейшие исследования могут расширить корпус, сравнить Threads с Instagram, Facebook, TikTok и Telegram, а также провести интервью с пользователями для проверки того, как цифровые высказывания соотносятся с их повседневной идентичностной практикой.

Заключение

Исследование показало, что цифровая реконструкция этнической идентичности казахов Алматы на платформе Threads происходит на пересечении языка, миграционного опыта, городской среды и публичного цифрового взаимодействия. Наиболее распространенной формой оказалась гибридная идентичность, в которой традиционные культурные маркеры соединяются с городскими нормами, многоязычием и рефлексивным самопозиционированием. Статистический анализ подтвердил значимую связь между языковой практикой и типом идентичности, тогда как прямое влияние миграционного статуса оказалось менее выраженным. Это позволяет сделать более точный вывод: миграция воздействует на идентичность не автоматически, а через изменение коммуникативной среды и языковых стратегий. Понятие «қазақылық» в цифровом городском дискурсе расширяется: оно включает не только традицию и язык, но и ответственность за город, публичную активность и способность обсуждать социальные проблемы. Практическое значение работы состоит в том, что она показывает необходимость изучать этническую идентичность не только через официальные институты и офлайн-практики, но и через повседневные цифровые обсуждения. Полученные результаты также подтверждают, что цифровые платформы выступают самостоятельным социальным пространством производства и воспроизводства коллективных представлений о принадлежности. В отличие от традиционных форм социализации, здесь идентичность формируется в условиях постоянного публичного обсуждения, обратной связи и символической конкуренции различных интерпретаций. Анализ комментариев показал, что

пользователи не просто выражают уже существующие представления о себе, но активно участвуют в их переопределении и согласовании с другими участниками коммуникации. Тем самым этническая идентичность предстает не как статичная характеристика, а как процесс непрерывного конструирования и переосмысления. Исследование вносит вклад в развитие социологии цифровых медиа и исследований идентичности, демонстрируя возможности интеграции количественных и качественных методов при изучении онлайн-дискурсов. Перспективным направлением остается сравнительный анализ разных платформ и городов Казахстана, что позволит глубже понять, как меняется идентичность в условиях цифровизации и урбанизации.

Список использованной литературы:

1. Sagidulla G. S. Urban Belonging in the Digital Public Sphere: Social Identity Reconstruction among Ethnic Kazakhs in Almaty // Scientific Results. – 2026. – № 12. – URL: https://ojs.scipub.de/index.php/SR/article/view/7585 (Date of accessed: 17 March 2026)

2. Abdrassilova G., Aukhadiyeva L. Architecture as a determinant in shaping the identity of a city: A case study of Almaty // Urbani izziv. – 2021. – Vol. 32. – № 1. – P. 123–135. – DOI: https://doi.org/10.5379/urbani-izziv-en-2021-32-01-004

3. Kylyshbayeva B. N., Rakhimbekova B., Seisebayeva R. Issues of conceptualization of national identity in the context of globalization // Bulletin of KazNU. Series of Philosophy, Cultural Studies and Political Science. – 2024. – № 4 (90). – P. 86–95. – DOI: https://doi.org/10.26577/jpcp.2024.v90.i4.a9

4. Roman A. Identity-Building in Kazakhstan // Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Studia Europaea. – 2020. – Vol. 65. –№2. – P. 327–358. – DOI: https://doi.org/10.24193/subbeuropaea.2020.2.15

5. Kaibuldayeva A., Madiyeva G. Transformation of the urban linguistic landscape under the influence of social and cultural changes //European Journal of Language Policy. – 2025. – Т. 17. – №. 2. – С. 283-306. – DOI: https://doi.org/10.3828/ejlp.2025.15

6. Sharipova D. Perceptions of national identity in Kazakhstan: Pride, language, and religion // The Muslim World. – 2020. – Vol. 110. – № 1. – P. 89–106. – DOI: https://doi.org/10.1111/muwo.12320

7. Rees K. M., Williams N. W. Explaining Kazakhstani identity: Supraethnic identity, ethnicity, language, and citizenship // Nationalities Papers. – 2017. – Vol. 45. – № 5. – P. 815–839. – DOI: https://doi.org/10.1080/00905992.2017.1288204

8. Нугаева А., Беймишева А. Структурные элементы и содержание феномена городской идентичности – социальный и пространственный компоненты (на примере города Алматы) // ҚазҰУ Хабаршысы. Психология және әлеуметтану сериясы. – 2025. – Т. 93. – № 2. – С. 90–103. – DOI: https://doi.org/10.26577/JPsS202593208

9. Серикжанова С. С., Джанузакова А. А. Мотивы внутренней миграции населения в Казахстане: сравнительный анализ на примере трех крупнейших городов // ҚазҰУ Хабаршысы. Психология және әлеуметтану сериясы. – 2022. – Т. 81. – № 2. – С. 219–230. – DOI: https://doi.org/10.26577/JPsS.2022.v81.i2.021

10. Tajfel H., Turner J. C. An integrative theory of intergroup conflict // The Social Psychology of Intergroup Relations / eds. W. G. Austin, S. Worchel. – Monterey, CA: Brooks/Cole, 1979. – P. 33–47.

11. Bhabha H. K. The Location of Culture. – London; New York: Routledge, 1994. – 285 p.

12. Castells M. The Rise of the Network Society. 2nd ed. – Chichester: Wiley-Blackwell, 2010. – 656 p.

13. Giddens A. Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age. – Cambridge: Polity Press, 1991. – 264 p.

14. boyd d. It's Complicated: The Social Lives of Networked Teens. – New Haven: Yale University Press, 2014. – 296 p.

15. Papacharissi Z. A Private Sphere: Democracy in a Digital Age. – Cambridge: Polity Press, 2010. – 200 p.

16. Marwick A. E., boyd d. I tweet honestly, I tweet passionately: Twitter users, context collapse, and the imagined audience // New Media & Society. – 2011. – Vol. 13. – №1. – P. 114–133. – DOI: https://doi.org/10.1177/1461444810365313

17. Zhang P. et al. The emergence of Threads: The birth of a new social network // International Conference on Advances in Social Networks Analysis and Mining. – Cham: Springer Nature Switzerland, 2024. – P. 69–78. – DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-78548-1_7

18. Karipbayev B. I., Zhakin S. M., Seifullina G. R. Kazakhstan's Digitalization Format: Identity and Future // RUDN Journal of Philosophy. – 2025. – Vol. 29. – № 2. – P. 535–547. – DOI: https://doi.org/10.22363/2313-2302-2025-29-2-535-547

19. Nurmatov Zh. Y., Abdrassilov T. K., Kaldybay K. K., Sikhimbaeva D. A. The Importance of National Identity Among Young People in Kazakhstan // Adam Alemi. – 2022. – № 1 (91). – P. 105–113. – DOI: https://doi.org/10.48010/2022.1/1999-5849.09

20. Буркитбаев Ж., Айхан К. Казахская идентичность: вызовы и перспективы в контексте глобализации // Вестник КазНПУ имени Абая. Серия: Социологические и политические науки. – 2025. – Т. 91. – № 3. – С. 198–210. – DOI: https://doi.org/10.51889/2959-6270.2025.91.3.013

21. Утегенова А. Особенности языковой ситуации в западном регионе Республики Казахстан // Вестник ЗКУ. – 2025. – Т. 99. – № 3. – С. 104–114.

22. Krippendorff K. Content Analysis: An Introduction to Its Methodology. 4th ed. – Thousand Oaks: Sage, 2018. – 472 p.

23. Cohen J. A coefficient of agreement for nominal scales // Educational and Psychological Measurement. – 1960. – Vol. 20. –№1. – P. 37–46. – DOI: https://doi.org/10.1177/001316446002000104

24. Shannon C. E. A mathematical theory of communication // Bell System Technical Journal. – 1948. – Vol. 27. – No. 3. – P. 379–423. – DOI: https://doi.org/10.1002/j.1538-7305.1948.tb01338.x

References:

1. Sagidulla, G. S. Urban Belonging in the Digital Public Sphere: Social Identity Reconstruction among Ethnic Kazakhs in Almaty. Scientific Results, 2026, № 12. Available at: https://ojs.scipub.de/index.php/SR/article/view/7585. (Date of accessed: 17 March 2026)

2. Abdrassilova, G.; Aukhadiyeva, L. Architecture as a determinant in shaping the identity of a city: A case study of Almaty. Urbani izziv, 2021, Vol. 32, № 1, P. 123–135. DOI: https://doi.org/10.5379/urbani-izziv-en-2021-32-01-004.

3. Kylyshbayeva, B. N.; Rakhimbekova, B.; Seisebayeva, R. Issues of conceptualization of national identity in the context of globalization. Bulletin of KazNU. Series of Philosophy, Cultural Studies and Political Science, 2024, № 4 (90), P. 86–95. DOI: https://doi.org/10.26577/jpcp.2024.v90.i4.a9.

4. Roman, A. Identity-Building in Kazakhstan. Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Studia Europaea, 2020, Vol. 65, № 2, P. 327–358. DOI: https://doi.org/10.24193/subbeuropaea.2020.2.15.

5. Kaibuldayeva, A., Madiyeva, G. Transformation of the urban linguistic landscape under the influence of social and cultural changes. European Journal of Language Policy, 2025, № 17(2), pp. 283-306. – DOI: https://doi.org/10.3828/ejlp.2025.15.

6. Sharipova, D. Perceptions of national identity in Kazakhstan: Pride, language, and religion. The Muslim World, 2020, Vol. 110, № 1, P.89–106. DOI: https://doi.org/10.1111/muwo.12320.

7. Rees, K. M.; Williams, N. W. Explaining Kazakhstani identity: Supraethnic identity, ethnicity, language, and citizenship. Nationalities Papers, 2017, Vol. 45, № 5, P. 815–839. DOI: https://doi.org/ 10.1080/00905992.2017.1288204.

8. Nugaeva A., Beimisheva A. Strukturnye elementy i soderzhanie fenomena gorodskoj identichnosti – sotsial'nyj i prostranstvennyj komponenty (na primere goroda Almaty) [Structural

elements and content of the phenomenon of urban identity: social and spatial components (case of Almaty)] // KazNU Habarshysy. Psihologiya zhane aleumettanu seriyasy. – 2025. – Vol. 93. – № 2. – S. 90–103. – DOI: https://doi.org/10.26577/JPsS202593208 [In Russ.].

9. Serikzhanova S. S., Dzhanuzakova A. A. Motivy vnutrennej migratsii naseleniya v Kazakhstane: sravnitel'nyj analiz na primere trekh krupnejshikh gorodov [Motives of internal migration in Kazakhstan: comparative analysis of three largest cities] // KazNU Habarshysy. Psihologiya zhane aleumettanu seriyasy. – 2022. – Vol. 81. –№ 2. – P. 219–230. – DOI: https://doi.org/10.26577/JPsS.2022.v81.i2.021 [In Russ]).

10. Tajfel, H.; Turner, J. C. An integrative theory of intergroup conflict. In: Austin, W. G.; Worchel, S. (eds.). The Social Psychology of Intergroup Relations. Monterey, CA: Brooks/Cole, 1979, P. 33–47.

11. Bhabha, H. K. The Location of Culture. London; New York: Routledge, 1994. 285 p.

12. Castells, M. The Rise of the Network Society. 2nd ed. Chichester: Wiley-Blackwell, 2010. 656 p.

13. Giddens, A. Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age. Cambridge: Polity Press, 1991. 264 p.

14. Boyd, B. It's Complicated: The Social Lives of Networked Teens. New Haven: Yale University Press, 2014. 296 p.

15. Papacharissi, Z. A Private Sphere: Democracy in a Digital Age. Cambridge: Polity Press, 2010. 200 p.

16. Marwick, A. E.; boyd, d. I tweet honestly, I tweet passionately: Twitter users, context collapse, and the imagined audience. New Media & Society, 2011, Vol. 13, № 1, P. 114–133. DOI: https://doi.org/10.1177/1461444810365313.

17. Zhang, P. et al. The emergence of Threads: The birth of a new social network. International Conference on Advances in Social Networks Analysis and Mining. Cham: Springer Nature Switzerland, 2024, P. 69–78. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-78548-1_7.

18. Karipbayev, B. I.; Zhakin, S. M.; Seifullina, G. R. Kazakhstan's Digitalization Format: Identity and Future. RUDN Journal of Philosophy, 2025, Vol. 29, № 2, P. 535–547. DOI: https://doi.org/10.22363/2313-2302-2025-29-2-535-547.

19. Nurmatov, Zh. Y.; Abdrassilov, T. K.; Kaldybay, K. K.; Sikhimbaeva, D. A. The Importance of National Identity Among Young People in Kazakhstan. Adam Alemi, 2022, № 1 (91), P. 105–113. DOI: https://doi.org/10.48010/2022.1/1999-5849.09.

20. Burkitbaev Zh., Aikhan K. Kazakhskaya identichnost': vyzovy i perspektivy v kontekste globalizatsii [Kazakh identity: challenges and prospects in the context of globalization] // Vestnik KazNPU imeni Abaya. Seriya: Sotsiologicheskie i politicheskie nauki. – 2025. – T. 91. – № 3. – P. 198–210. – DOI: https://doi.org/10.51889/2959-6270.2025.91.3.013 [In Russ.].

21. Utegenova A. Osobennosti yazykovoj situatsii v zapadnom regione Respubliki Kazakhstan [Features of the language situation in the western region of the Republic of Kazakhst] // Vestnik ZKU. – 2025. – T. 99. – № 3. – P. 104–114. [In Russ.].

22. Krippendorff, K. Content Analysis: An Introduction to Its Methodology. 4th ed. Thousand Oaks: Sage, 2018. 472 p.

23. Cohen, J. A coefficient of agreement for nominal scales. Educational and Psychological Measurement, 1960, Vol. 20, № 1, P. 37–46. DOI: https://doi.org/10.1177/001316446002000104.

24. Shannon, C. E. A mathematical theory of communication. Bell System Technical Journal, 1948, Vol. 27, № 3, P. 379–423. DOI: https://doi.org/10.1002/j.1538-7305.1948.tb01338.x.

МРНТИ 04.51.54 **DOI: https://doi.org/10.51889/2959-6270.2026.94.2.007**

Ж.У. Асаубаева[1], А.А. Калиева[2]*

[1]Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан
[2]Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан
**e-mail: zuzakbayevna@bk.ru*

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ЖАСТАРДЫҢ ЕҢБЕККЕ ОРНАЛАСУ СТРАТЕГИЯЛАРЫ: AI-САУАТТЫЛЫҚ, АЛГОРИТМДІК ІРІКТЕУ ЖӘНЕ ЦИФРЛЫҚ МАНСАП ИНФРАҚҰРЫЛЫМЫ

Аңдатпа

Мақалада жасанды интеллекттің жастардың еңбекке орналасу стратегияларына ықпалы постантропоцентризм, цифрлық онтология, task-based еңбек талдауы және мансаптық бейімделу теориялары негізінде қарастырылады.

Зерттеу эмпирикалық сауалнама немесе эксперимент нәтижесін ұсынбайды, оның мақсаты – халықаралық ғылыми әдебиеттер мен ресми талдамалық баяндамалар негізінде жастардың еңбек нарығына кіру логикасында байқалып отырған өзгерістерді теориялық тұрғыдан жинақтау. Материалдар 1994–2025 жылдар аралығында жарияланған рецензияланған мақалалардан, монографиялардан, OECD, ILO, World Economic Forum есептерінен және Қазақстан Республикасының ресми еңбек нарығы статистикасынан іріктелді.

Әдебиеттерді талдау жасанды интеллект жастарға үш негізгі арна арқылы әсер ететінін аңғартады: біріншіден, бастапқы деңгейдегі жұмыс орындарының тапсырмалық құрылымын өзгертеді; екіншіден, түйіндеме, онлайн-профиль, портфолио және тест нәтижелері арқылы қалыптасатын алгоритмдік көрінімді күшейтеді; үшіншіден, жастардың стратегиясын дипломға ғана сүйенетін ізденістен үздіксіз оқу, AI-сауаттылық, портфолиолық дәлелдеу және дерек этикасын түсіну бағытына бұрады. Қазақстан контекстінде ресми жұмыссыздық көрсеткіштері салыстырмалы түрде тұрақты болғанымен, цифрлық делдалдық, аймақтық теңсіздік және сапалы алғашқы жұмыс орындарына қол жеткізу мәселелері сақталып отыр. Мақалада AI жастарды автоматты түрде ығыстыратын күш немесе бәріне бірдей мүмкіндік ашатын құрал ретінде емес, институционалдық реттеуге тәуелді әлеуметтік-техникалық орта ретінде түсіндіріледі. Қорытындыда университеттерге, жұмыс берушілерге және жастар саясаты институттарына арналған саясаттық ұсыныстар беріледі.

Түйін сөздер: жасанды интеллект, жастар, еңбекке орналасу, AI-сауаттылық, алгоритмдік іріктеу, цифрлық онтология, постантропоцентризм, мансаптық бейімделу, еңбек нарығы.

Zh.U. Assaubayeva [1], A.A. Kaliyeva [2]*

[1]Kazakh National Pedagogical University named after Abai
Almaty, Kazakhstan
[2]Kazakh National Women's Teacher Training University
Almaty, Kazakhstan
**e-mail: zuzakbayevna@bk.ru*

YOUTH EMPLOYMENT STRATEGIES UNDER ARTIFICIAL INTELLIGENCE: AI LITERACY, ALGORITHMIC RECRUITMENT AND DIGITAL CAREER INFRASTRUCTURE

Abstract

The article examines the influence of artificial intelligence on youth employment strategies through post-anthropocentrism, digital ontology, task-based labour analysis and career adaptability theory.

The study does not present survey or experimental findings; rather, it offers a theoretical synthesis of international scholarship and official analytical reports on the changing conditions of labour market entry. The material was selected from peer-reviewed articles, monographs, OECD, ILO and World Economic Forum reports, as well as official labour-market statistics of Kazakhstan published between 1994 and 2025.

The synthesis suggests that AI affects young jobseekers through three interrelated mechanisms: it reshapes the task structure of entry-level work; it strengthens algorithmic visibility through CVs, online profiles, portfolios and assessment scores; and it shifts youth strategies from diploma-centred job seeking toward lifelong learning, AI literacy, portfolio-based self-presentation and data ethics. In Kazakhstan, relatively stable unemployment indicators do not remove the risks linked to digital mediation, regional disparities and unequal access to quality first jobs. The article argues that AI should be understood neither as an automatic replacement threat nor as a universally emancipatory tool, but as a socio-technical environment whose effects depend on institutional design and policy choices.

Keywords: artificial intelligence, youth, employment, AI literacy, algorithmic recruitment, digital ontology, post-anthropocentrism, career adaptability, labour market.

Асаубаева Ж.У.[1], Калиева А.А.[2]*

[1]Казахский национальный педагогический университет имени Абая
г. Алматы, Казахстан
[2]Казахский национальный женский педагогический университет
г. Алматы, Казахстан
e-mail: zuzakbayevna@bk.ru

СТРАТЕГИИ ТРУДОУСТРОЙСТВА МОЛОДЕЖИ В УСЛОВИЯХ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА: AI-ГРАМОТНОСТЬ, АЛГОРИТМИЧЕСКИЙ ОТБОР И ЦИФРОВАЯ КАРЬЕРНАЯ ИНФРАСТРУКТУРА

Аннотация

В статье рассматривается влияние искусственного интеллекта на стратегии трудоустройства молодежи на основе постантропоцентризма, цифровой онтологии, task-based анализа труда и теории карьерной адаптивности.

Исследование не претендует на представление результатов опроса или эксперимента; его задача состоит в теоретическом обобщении изменений, наблюдаемых в логике входа молодых

людей на рынок труда. Материалы отобраны из рецензируемых статей, монографий, отчетов OECD, ILO, World Economic Forum и официальной статистики рынка труда Республики Казахстан за период 1994–2025 гг.

Теоретический синтез показывает, что искусственный интеллект воздействует на молодежь через изменение структуры входных рабочих задач, усиление алгоритмической видимости кандидата и переориентацию карьерных стратегий от дипломоцентричной модели к непрерывному обучению, AI-грамотности, портфолио и пониманию этики данных. В казахстанском контексте, несмотря на сравнительно стабильные показатели безработицы, сохраняются риски цифрового посредничества, регионального неравенства и ограниченного доступа к качественным стартовым рабочим местам. Сделан вывод о необходимости сочетать развитие цифровых навыков молодежи с прозрачностью алгоритмического отбора, человеческим контролем и публичной карьерной инфраструктурой.

Ключевые слова: искусственный интеллект, молодежь, трудоустройство, AI-грамотность, алгоритмический отбор, цифровая онтология, постантропоцентризм, карьерная адаптивность, рынок труда.

Кіріспе

Жасанды интеллекттің (AI) қарқынды дамуы қазіргі еңбек нарығының құрылымына ғана емес, еңбекке орналасу логикасына, кәсіби әлеуметтену механизмдеріне және мансаптық стратегияларға да елеулі ықпал етуде. Соңғы жылдары бұл мәселе ғылыми қауымдастықта да, қоғамдық дискурста да кеңінен талқыланып келеді. Бір жағынан, жасанды интеллект еңбек өнімділігін арттырып, жаңа кәсіптердің қалыптасуына және экономиканың инновациялық секторларының дамуына мүмкіндік береді деген көзқарас басым. Екінші жағынан, автоматтандыру мен алгоритмдендіру көптеген дәстүрлі жұмыс орындарын қысқартып, әсіресе еңбек жолын енді бастаған жастар үшін жаңа тәуекелдер туындатады деген пікір кең таралған. Алайда жастардың еңбекке орналасу мәселесін тек жұмыс орындарының санының артуы немесе азаюы тұрғысынан қарастыру жеткіліксіз. Қазіргі жағдайда өзгерістер еңбек нарығына кіру арналарына, жұмыс берушіге көріну тәсілдеріне, кәсіби құзыреттілікті дәлелдеу механизмдеріне және мансаптық бейімделу стратегияларына қатысты болып отыр.

Жастар еңбек нарығына қалыптасқан кәсіби тәжірибемен емес, білім беру барысында жинақталған біліммен, шектеулі еңбек тәжірибесімен, цифрлық дағдылармен және болашақ әлеуетімен кіреді. Сондықтан технологиялық өзгерістердің әсері дәл осы әлеуметтік топ үшін анағұрлым сезімтал болып табылады. Тәжірибелі қызметкер жасанды интеллект құралдарын өзінің кәсіби тәжірибесін толықтыратын ресурс ретінде пайдалана алса, жас маман үшін AI бір мезгілде оқыту құралы, ақпараттық көмекші, бәсекелес және бағалау механизмі ретінде әрекет етеді. Бұған қоса, қазіргі уақытта жұмысқа қабылдау үдерістерінде алгоритмдік сұрыптау жүйелері, автоматтандырылған тестілеу құралдары және цифрлық платформалар кеңінен қолданылып келеді. Мұндай жағдайда еңбек нарығына өтудің дәстүрлі арналары біртіндеп цифрлық инфрақұрылыммен алмастырылып, кәсіби табыстың жаңа шарттары қалыптасуда.

Бұл өзгерістерді түсіндіруде еңбек нарығын тапсырмалар деңгейінде қарастыратын теориялық бағыт ерекше маңызға ие. Аутор, Леви және Мурнейн компьютерлендіру ең алдымен рутиналық міндеттерді автоматтандыруға бейім екенін көрсетіп, еңбек мазмұнының технологиялық трансформациясын түсіндіретін task-based тәсілдің негізін қалады [1,p.1330]. Кейін Аджемоглу мен Рестрепо автоматтандырудың еңбек нарығына әсерін displacement effect және reinstatement effect ұғымдары арқылы сипаттап, технологиялардың кейбір міндеттерді алмастырумен қатар жаңа міндеттерді қалыптастыратынын дәлелдеді [2,p.17]. Бұл тұжырым жастардың еңбек нарығына кіру мәселесін түсіндіру үшін маңызды, өйткені бастапқы жұмыс орындарының басым бөлігі құжаттарды өңдеу, ақпарат жинау, стандартты коммуникация жүргізу және бастапқы талдау жасау сияқты рутиналық міндеттерден тұрады. Егер мұндай міндеттердің едәуір бөлігі жасанды интеллект құралдарына берілсе, еңбек нарығына кірудің дәстүрлі баспалдағы әлсіреуі мүмкін.

Жасанды интеллекттің еңбек өнімділігіне әсерін зерттеген еңбектер де маңызды нәтижелер көрсетеді. Ной мен Чжан жүргізген эксперимент ChatGPT-тің кәсіби жазу тапсырмаларын орындау уақытын қысқартып, жұмыстың сапасын арттыра алатынын дәлелдеді [3,p.190]. Бриньолфссон, Ли және Реймонд жүргізген зерттеуде AI көмекшілерінің тәжірибесі аз қызметкерлердің нәтижелілігін арттыруда ерекше тиімді екендігі анықталды [4,p.920]. Бұл қорытындылар жасанды интеллекттің жастар үшін тек қауіп көзі ғана емес, кәсіби бейімделуді жеделдететін ресурс бола алатынын көрсетеді. Дегенмен мұндай әсер ұйымдық мәдениетке, басқару тәжірибесіне және технологияларды енгізу ерекшеліктеріне тәуелді.

Соңғы жылдары ғылыми әдебиеттерде AI-сауаттылық ұғымы да белсенді зерттелуде. Лонг пен Магерко AI literacy ұғымын жасанды интеллект жүйелерін түсіну, олармен тиімді өзара әрекеттесу және олардың нәтижелерін сыни бағалау қабілеті ретінде түсіндіреді [5,p.8]. Нг және әріптестері бұл құзыреттіліктің технологияны түсіну, пайдалану, бағалау және этикалық жауапкершілік сияқты құрамдас бөліктерден тұратынын көрсетеді [6]. Сондықтан қазіргі еңбек нарығында AI-сауаттылық тек технологиялық құралдарды қолдану дағдысымен шектелмейді. Ол алгоритмдердің жұмыс логикасын түсіну, ақпараттың сенімділігін бағалау және цифрлық ортада жауапты әрекет ету қабілеттерін де қамтиды.

Сонымен қатар алгоритмдік басқару мен цифрлық әділеттілік мәселелері ерекше өзектілікке ие болуда. Барокас пен Зельбст алгоритмдік шешімдердің объективтілігі туралы түсініктің шартты екенін көрсетіп, тарихи деректерге негізделген жүйелер әлеуметтік теңсіздіктерді қайта өндіруі мүмкін екенін дәлелдейді [7,p.696]. Рагхаван және әріптестері жұмысқа қабылдау үдерістеріндегі алгоритмдік жүйелердің әділеттілігі мәселесін көтерсе [8,p.476], Келлогг, Валентайн және Кристин алгоритмдік басқарудың еңбек қатынастарындағы билік құрылымдарын қайта қалыптастыратынын көрсетеді [9,p.387]. Ал Миттельштадт және әріптестері алгоритмдерді қолдануда ашықтық, түсіндірілушілік және жауапкершілік қағидаттарының маңызын негіздейді [10,p.14].

Аталған зерттеулердің нәтижелері жасанды интеллекттің еңбек нарығына ықпалын түсіндіруге мүмкіндік бергенімен, жастардың еңбекке орналасу стратегияларын постантропоцентризм тұрғысынан талдауға жеткілікті назар аударылмаған. Постантропоцентризм адамды әлеуметтік әлемнің жалғыз орталығы ретінде емес, технологиялармен, институттармен және деректермен өзара байланыста әрекет ететін субъект ретінде қарастырады [11]. Хейлз постгумандық жағдайды адамның жойылуы емес, автономды субъект туралы классикалық түсініктің трансформациясы ретінде сипаттайды [12,p.366]. Флориди ақпараттық қоғамда адамның әлеуметтік болмысы деректер мен цифрлық инфрақұрылымдар арқылы қайта құрылатынын көрсетсе [13], Хуэй цифрлық объектілердің платформалар, протоколдар және метадеректер жүйесінде өмір сүретінін негіздейді [14]. Осы тұрғыдан қарағанда, қазіргі еңбек нарығындағы жас маман тек өзінің білімі мен дағдылары арқылы емес, резюме, онлайн-профиль, цифрлық портфолио, тест нәтижелері және платформалық белсенділік арқылы қалыптасатын цифрлық бейне арқылы бағаланады.

Осыған байланысты мақаланың мақсаты – жасанды интеллект жағдайында жастардың еңбекке орналасу стратегияларының трансформациясын теориялық-сындарлы тұрғыдан талдау және осы өзгерістерге жауап бере алатын институционалдық және саясаттық бағыттарды ұсыну. Зерттеу AI-сауаттылықтың, алгоритмдік іріктеудің және цифрлық мансап инфрақұрылымының жастардың еңбек нарығына бейімделуіне қалай ықпал ететінін түсіндіруге бағытталған. Мақалада жасанды интеллект жастарды автоматты түрде жұмыссыз қалдыратын күш те, барлық адамға тең мүмкіндік беретін бейтарап технология да емес деген ұстаным негізге алынады. Оның нақты әсері білім беру жүйесінің дайындығына, еңбек ұйымдарының кадрлық тәжірибесіне, платформалық инфрақұрылымдардың ашықтығына және мемлекеттік саясаттың тиімділігіне тәуелді.

Зерттеу әдіснамасы

Бұл зерттеу сапалық ғылыми зерттеу стратегиясына негізделген және теориялық-сындарлы талдау сипатында жүзеге асырылды. Зерттеудің басты мақсаты жасанды интеллект жағдайында

жастардың еңбекке орналасу стратегияларының трансформациясын, AI-сауаттылықтың маңызын, алгоритмдік іріктеу механизмдерінің ықпалын және цифрлық мансап инфрақұрылымының қалыптасуын түсіндіру болғандықтан, жұмыста эмпирикалық деректер жинау әдістерінен гөрі теориялық интерпретация мен ғылыми әдебиеттерді жүйелі талдау тәсілдеріне басымдық берілді. Мұндай әдіснамалық ұстаным зерттеу нысанын нақты статистикалық көрсеткіштер арқылы ғана емес, оның әлеуметтік мәнін, құрылымдық ерекшеліктерін және қоғамдағы трансформациялық рөлін тереңірек түсіндіруге мүмкіндік береді.

Зерттеу пәнаралық әдіснамалық тәсілге сүйенеді. Жасанды интеллекттің еңбек нарығына ықпалы тек технологиялық құбылыс ретінде қарастырылмайды, өйткені оның салдары әлеуметтік құрылымдарға, білім беру жүйесіне, кәсіби мобильділікке, жұмыспен қамту институттарына және жастардың өмірлік стратегияларына тікелей әсер етеді. Осыған байланысты зерттеудің теориялық негізіне еңбек социологиясы, цифрлық социология, ғылым мен технологияларды әлеуметтік зерттеу (Science and Technology Studies – STS), ақпараттық қоғам теориясы, платформалық капитализм тұжырымдамасы және постантропоцентризм бағыттарының әдіснамалық қағидалары енгізілді. Мұндай пәнаралық синтез еңбек нарығындағы өзгерістерді тек экономикалық немесе техникалық үдеріс ретінде емес, әлеуметтік институттардың қайта құрылуымен байланысты кешенді құбылыс ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Зерттеудің дереккөздік базасын соңғы жылдары жарияланған халықаралық және отандық ғылыми әдебиеттер құрады. Әдебиеттерді іріктеу барысында жасанды интеллекттің еңбек нарығына әсері, автоматтандыру үдерістері, генеративті AI технологиялары, алгоритмдік басқару, алгоритмдік іріктеу, AI-сауаттылық, цифрлық дағдылар және жастардың жұмыспен қамтылуы мәселелеріне арналған рецензияланатын ғылыми мақалалар, монографиялар және халықаралық ұйымдардың аналитикалық баяндамалары пайдаланылды. Әдебиеттерді таңдау кезінде олардың ғылыми беделі, тақырыпқа сәйкестігі, теориялық маңыздылығы және зерттеу мәселесін түсіндірудегі аналитикалық әлеуеті негізгі критерийлер ретінде қарастырылды. Сонымен қатар зерттеуге әртүрлі теориялық бағыттарды ұстанатын авторлардың еңбектері енгізілді. Бұл тәсіл мәселені бір ғана ғылыми парадигма шеңберінде қарастырудан бас тартып, әртүрлі көзқарастарды салыстыруға мүмкіндік берді.

Зерттеудің негізгі әдістерінің бірі сыни әдебиеттер талдауы (critical literature review) болды. Бұл әдіс ғылыми еңбектерді сипаттап шығумен шектелмей, олардың арасындағы теориялық байланыстарды, қайшылықтарды және түсіндіру әлеуетін анықтауға бағытталады. Әдебиеттерді талдау барысында технологиялық оптимизм мен технологиялық пессимизм бағыттарындағы көзқарастар салыстырылды. Бірінші бағыт жасанды интеллектті еңбек өнімділігін арттыратын, жаңа кәсіптер мен жаңа экономикалық мүмкіндіктер туғызатын фактор ретінде қарастырса, екінші бағыт автоматтандырудың жұмыспен қамту құрылымына қысым түсіретінін және әлеуметтік теңсіздіктерді күшейтуі мүмкін екенін көрсетеді. Осы екі бағыттағы ғылыми пікірлерді салыстыру арқылы зерттеуде жасанды интеллекттің еңбек нарығына ықпалы біржақты емес, контекстке тәуелді күрделі құбылыс ретінде қарастырылды.

Зерттеуде концептуалдық талдау әдісі де кеңінен қолданылды. Бұл әдіс арқылы «AI-сауаттылық», «алгоритмдік іріктеу», «цифрлық мансап инфрақұрылымы», «цифрлық кәсіби капитал», «алгоритмдік басқару» және «еңбек нарығына кіру арналары» сияқты негізгі ұғымдардың мазмұны нақтыланды. Аталған ұғымдар ғылыми әдебиеттердегі әртүрлі анықтамалар негізінде салыстырылып, олардың зерттеу мәселесін түсіндірудегі орны айқындалды. Концептуалдық талдау жастардың еңбекке орналасу стратегияларын тек жұмыс іздеу тәжірибесі ретінде емес, цифрлық ортада кәсіби бейне қалыптастыру, технологиялық құзыреттерді дамыту және алгоритмдік бағалау жүйелеріне бейімделу үдерістерімен байланысты кешенді әлеуметтік құбылыс ретінде қарастыруға мүмкіндік берді.

Зерттеудің маңызды әдіснамалық негіздерінің бірі постантропоцентризм болып табылады. Бұл бағыт адамды әлеуметтік әлемнің жалғыз орталығы ретінде қарастырмай, оны технологиялармен, материалдық объектілермен, цифрлық платформалармен және алгоритмдермен

өзара байланыста әрекет ететін субъект ретінде түсіндіреді. Осы тұрғыдан алғанда қазіргі еңбек нарығындағы жастар тек жеке білім мен қабілеттердің тасымалдаушысы ғана емес, сонымен қатар цифрлық деректер арқылы сипатталатын, платформаларда көрінетін және алгоритмдер арқылы бағаланатын әлеуметтік субъект болып табылады. Сондықтан зерттеу барысында еңбекке орналасу процесі тек жұмыс беруші мен кандидат арасындағы қарым-қатынас ретінде емес, адамдық және технологиялық агенттердің өзара әрекеттесуінен тұратын күрделі әлеуметтік желі ретінде қарастырылды.

Сонымен бірге зерттеуде салыстырмалы-аналитикалық әдіс пайдаланылды. Бұл әдіс әртүрлі ғылыми еңбектерде ұсынылған теориялық тұжырымдарды өзара салыстыруға және олардың түсіндіру мүмкіндіктерін бағалауға мүмкіндік берді. Әсіресе еңбек нарығындағы автоматтандыру, генеративті AI құралдары, платформалық жұмыспен қамту және алгоритмдік басқару мәселелеріне қатысты зерттеулердің нәтижелері салыстырылып талданды. Мұндай салыстыру еңбек нарығындағы өзгерістердің әмбебап сипатқа ие емес екенін, олардың институционалдық ортаға, білім беру жүйесіне, технологияларды енгізу деңгейіне және мемлекеттік реттеу ерекшеліктеріне тәуелді екенін анықтауға мүмкіндік берді.

Зерттеу барысында интерпретативтік тәсіл де қолданылды. Бұл тәсіл әлеуметтік құбылыстардың мағынасын ашуға бағытталғандықтан, жастардың еңбекке орналасу тәжірибесі тек жұмыспен қамтылу фактісі ретінде емес, әлеуметтік бейімделу, кәсіби сәйкестік қалыптастыру және цифрлық қоғам жағдайында жаңа мүмкіндіктер мен тәуекелдерге жауап беру стратегиясы ретінде қарастырылды. Осы негізде AI-сауаттылық еңбек нарығындағы бәсекеге қабілеттіліктің жаңа элементі ретінде, ал цифрлық мансап инфрақұрылымы кәсіби дамудың маңызды институционалдық ортасы ретінде түсіндірілді.

Зерттеудің белгілі бір шектеулері де бар. Жұмыс теориялық сипатта болғандықтан, ұсынылған тұжырымдар нақты эмпирикалық деректермен тексерілмеген. Сондықтан алынған нәтижелер жастардың еңбекке орналасу стратегияларын түсіндіруге арналған теориялық модель ретінде қарастырылуы тиіс. Сонымен қатар жасанды интеллект технологияларының өте жылдам өзгеруі зерттеу нәтижелерінің уақыт өте қайта қаралу қажеттілігін туындатуы мүмкін. Дегенмен теориялық әдебиеттерді кешенді талдау мен пәнаралық әдіснамалық тәсілді қолдану қазіргі еңбек нарығындағы негізгі үрдістерді анықтауға және олардың әлеуметтік салдарын түсіндіруге жеткілікті негіз береді.

Осылайша зерттеудің әдіснамалық құрылымы сыни әдебиеттер талдауын, концептуалдық синтезді, салыстырмалы-аналитикалық әдісті және постантропоцентризмге негізделген теориялық интерпретацияны біріктіреді. Мұндай кешенді тәсіл жасанды интеллект жағдайында жастардың еңбекке орналасу стратегияларының трансформациясын жан-жақты түсіндіруге, еңбек нарығындағы жаңа мүмкіндіктер мен тәуекелдерді анықтауға және цифрлық қоғам жағдайындағы жұмыспен қамту саясатына қатысты ғылыми негізделген қорытындылар жасауға мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелері

Жүргізілген теориялық талдау жасанды интеллекттің жастардың еңбекке орналасуына ықпалы көбіне жұмыс орындарының қысқаруы немесе көбеюі мәселесімен түсіндірілетінін көрсетті. Алайда ғылыми әдебиеттерді кешенді қарастыру бұл құбылыстың әлдеқайда күрделі екенін аңғартады. Зерттеу нәтижелері бойынша жасанды интеллект еңбек нарығының көлемін ғана емес, оған кіру механизмдерін, кәсіби капиталдың мазмұнын және жастардың мансаптық стратегияларын өзгертетін құрылымдық факторға айналып отыр.

Бірінші маңызды нәтиже еңбек нарығына кіру арналарының трансформациясына қатысты. Дәстүрлі индустриялық және постиндустриялық экономика жағдайында жастар кәсіби тәжірибені бастапқы деңгейдегі қызметтер арқылы жинақтайтын. Мұндай жұмыс орындары көбіне құжаттарды өңдеу, деректерді жүйелеу, стандартты коммуникация жүргізу, ақпарат іздеу және бастапқы талдау жасау сияқты міндеттерден тұрды. Қазіргі жағдайда осы функциялардың едәуір бөлігі жасанды интеллект құралдары арқылы орындала бастады.

Нәтижесінде еңбек нарығына кірудің дәстүрлі баспалдағы әлсіреп, тәжірибе жинаудың бұрынғы модельдері өзгеріске ұшырауда. Бұл үрдіс әсіресе жоғары білім алғанымен еңбек тәжірибесі жоқ жастар үшін өзекті. Жұмыс берушілердің бір бөлігі бұрын бірнеше қызметкер атқарған міндеттерді AI құралдарының көмегімен аз санды мамандарға жүктей бастады. Осыған байланысты жастардың еңбек нарығына бейімделуі енді тек дипломмен емес, технологиялық ортада жұмыс істей алу қабілетімен де анықталады.

Жасанды интеллект еңбек нарығындағы барлық негізгі кезеңдердің трансформациясына ықпал етеді. Өзгерістер тек жұмыс орындарының құрылымына емес, жұмыс іздеу, кандидаттарды бағалау және кәсіби даму механизмдеріне де әсер етуде. Жасанды интеллекттің жастардың еңбекке орналасуына ықпал ету бағыттары 1- кестеде жүйеленді.

1– кесте. Жасанды интеллекттің жастардың еңбекке орналасуына ықпал ету бағыттары

Ықпал ету саласы	Дәстүрлі еңбек нарығы	AI жағдайындағы өзгеріс	Жастар үшін салдары
Жұмыс іздеу	Жеке байланыстар, бос орын хабарландырулары	Цифрлық платформалар мен алгоритмдік ұсынымдар	Онлайн көрінудің маңызы артады
Кандидаттарды бағалау	HR-маманның субъективті бағасы	Алгоритмдік іріктеу және ATS жүйелері	Резюмені цифрлық талаптарға бейімдеу қажеттілігі
Бастапқы еңбек тәжірибесі	Қарапайым әкімшілік міндеттер арқылы жинақталады	Рутиналық міндеттердің автоматтандырылуы	Еңбек нарығына кіру қиындайды
Кәсіби даму	Формалды білім мен тәжірибе	Үздіксіз цифрлық оқыту және AI құралдарын пайдалану	Lifelong learning қажеттілігі
Бәсекеге қабілеттілік	Диплом мен жұмыс тәжірибесі	AI-сауаттылық пен цифрлық кәсіби капитал	Жаңа құзыреттерге сұраныс артады

Ескерту: Авторлардың жеке дерекөздерінен

Екінші нәтиже AI-сауаттылықтың жаңа кәсіби капитал ретінде қалыптасуымен байланысты. Ғылыми әдебиеттерді талдау көрсеткендей, қазіргі еңбек нарығында цифрлық құзыреттердің мазмұны өзгеруде. Бұрын компьютерлік сауаттылық пен кеңсе бағдарламаларын пайдалану жеткілікті саналса, қазіргі жағдайда AI құралдарымен тиімді жұмыс істеу қабілеті маңызды бәсекелік артықшылыққа айналып келеді. Бұл жерде AI-сауаттылық тек технологияны қолдану дағдысымен шектелмейді. Ол алгоритмдердің жұмыс логикасын түсіну, алынған нәтижелердің сенімділігін бағалау, деректердің сапасын тексеру және машиналық ұсыныстарды сыни тұрғыдан талдау қабілеттерін де қамтиды. Зерттеу нәтижелері жастардың еңбек нарығындағы табысы барған сайын олардың технологияны тұтынушы ретінде емес, оны кәсіби міндеттерді шешудің құралы ретінде пайдалану мүмкіндігіне тәуелді болып отырғанын көрсетеді. Осы тұрғыдан AI-сауаттылық кәсіби капиталдың жаңа түрі ретінде көрінеді.

Үшінші нәтиже алгоритмдік іріктеудің еңбек нарығындағы рөлінің күшеюіне қатысты. Қазіргі уақытта көптеген ұйымдар қызметкерлерді іріктеу барысында автоматтандырылған платформаларды, резюмелерді алдын ала сұрыптайтын бағдарламаларды және кандидаттарды бағалау алгоритмдерін қолданады. Мұндай жүйелер жұмысқа қабылдау үдерісін жылдамдатқанымен, жастардың еңбек нарығына кіру тәжірибесін күрделендіруі мүмкін. Теориялық талдау көрсеткендей, қазіргі еңбек нарығында кәсіби қабілеттер ғана емес, цифрлық кеңістікте көрінетін кәсіби бейне де маңызды мәнге ие болуда. Резюменің құрылымы, онлайн-портфолионың сапасы, кәсіби платформалардағы белсенділік және цифрлық іздердің мазмұны алгоритмдік бағалауға әсер ететін факторларға айналуда.

Нәтижесінде жастардың кәсіби жетістігі тек білім мен қабілетке ғана емес, цифрлық ортада өзін тиімді таныта алу мүмкіндігіне де тәуелді болып отыр.

Төртінші нәтиже цифрлық мансап инфрақұрылымының қалыптасуымен байланысты. Бұрын мансаптық даму негізінен білім беру ұйымдары, жұмыс берушілер және кәсіби қауымдастықтар арқылы жүзеге асса, қазіргі жағдайда бұл жүйеге цифрлық платформалар, алгоритмдік ұсыным жүйелері және жасанды интеллект құралдары қосылды. LinkedIn тәрізді кәсіби желілер, онлайн оқыту платформалары, цифрлық портфолио жүйелері және AI негізіндегі мансаптық кеңес беру құралдары жастардың кәсіби траекториясын қалыптастыруға тікелей ықпал етуде. Осыған байланысты кәсіби даму барған сайын платформалық сипат алып келеді. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, цифрлық мансап инфрақұрылымы еңбек нарығындағы мүмкіндіктерді кеңейте алады, бірақ оған қолжетімділік деңгейі әртүрлі болғандықтан жаңа теңсіздіктердің де пайда болуына ықпал етуі ықтимал.

Бесінші нәтиже жастардың бейімделу стратегияларының өзгеруімен байланысты. Ғылыми әдебиеттерді талдау қазіргі жастардың еңбек нарығындағы табысы тек кәсіби білімге емес, үздіксіз оқуға және жаңа технологияларға бейімделуге тәуелді екенін көрсетеді. Егер бұрын білім алу мен жұмысқа орналасу бірізді кезеңдер ретінде қарастырылса, бүгінгі жағдайда бұл процестер қатар жүреді. Жастар еңбек қызметі барысында жаңа технологияларды меңгеруге, цифрлық құзыреттерін жаңартып отыруға және кәсіби дағдыларын тұрақты түрде жетілдіруге мәжбүр. Осыған байланысты lifelong learning қағидаты еңбек нарығындағы маңызды стратегиялардың біріне айналып отыр.

2 –кесте. Жастардың AI жағдайындағы еңбекке орналасу стратегиялары

Стратегия	Негізгі сипаттамасы	Күтілетін нәтиже
AI-сауаттылықты дамыту	Генеративті AI құралдарын меңгеру, prompt-инженерия негіздерін игеру	Өнімділікті арттыру
Цифрлық портфолио қалыптастыру	LinkedIn, GitHub, Behance және басқа платформаларды пайдалану	Жұмыс берушіге көрінуді күшейту
Үздіксіз білім алу	Қысқа онлайн курстар мен микро-біліктіліктер алу	Дағдылардың өзектілігін сақтау
Гибридті құзыреттерді дамыту	Технологиялық және әлеуметтік дағдыларды біріктіру	Еңбек нарығындағы икемділікті арттыру
Алгоритмдік жүйелерге бейімделу	ATS-үйлесімді резюме дайындау, цифрлық беделді басқару	Жұмысқа орналасу ықтималдығын арттыру

Ескерту: Авторлардың жеке дереккөздерінен

Кесте-2 жастардың жаңа цифрлық ортаға бейімделу үшін қолданатын негізгі стратегия-ларын жүйелейді. Талдау нәтижелері еңбек нарығындағы табыстың маңызды факторы ретінде AI-сауаттылықтың, цифрлық кәсіби капиталдың және үздіксіз білім алудың маңызы артып отырғанын көрсетеді.

Зерттеу нәтижелері жасанды интеллекттің жастар үшін тек қауіп немесе мүмкіндік ретінде сипатталмайтынын көрсетті. Оның нақты әсері технологияның өзіне емес, оны қоршаған институционалдық ортаға тәуелді. Білім беру жүйесінің сапасы, еңбек нарығының құрылымы, платформалардың ашықтығы және мемлекеттік саясаттың ерекшеліктері AI ықпалының бағытын анықтайды. Егер технологиялар инклюзивті білім беру мен кәсіби даярлау жүйелерімен ұштасса, олар жастардың еңбек нарығындағы мүмкіндіктерін кеңейте алады. Ал мұндай қолдау жеткіліксіз болған жағдайда жасанды интеллект еңбек нарығындағы бар теңсіздіктерді тереңдетуі мүмкін.

Осылайша зерттеу нәтижелері жасанды интеллекттің еңбек нарығындағы өзгерістерді тек автоматтандыру деңгейінде емес, жастардың кәсіби капиталын, мансаптық стратегияларын және еңбекке орналасу механизмдерін қайта құратын әлеуметтік фактор ретінде қарастыру

қажеттігін көрсетеді. Қазіргі жағдайда жастардың бәсекеге қабілеттілігі дипломмен ғана емес, AI-сауаттылықпен, цифрлық көрінумен және алгоритмдік ортаға бейімделу қабілетімен анықталады. Бұл еңбек нарығының жаңа шындығында кәсіби табыстың маңызды шарттарына айналып отыр.

Талқылау

Зерттеу нәтижелері жасанды интеллекттің жастардың еңбекке орналасуына ықпалын қарапайым технологиялық детерминизм шеңберінде түсіндіру жеткіліксіз екенін көрсетті. Ғылыми әдебиеттерде AI көбіне еңбек нарығындағы жұмыс орындарының қысқаруы немесе көбеюі мәселесі арқылы талданады. Алайда жүргізілген теориялық талдау технологиялық өзгерістердің негізгі әсері жұмыстың санынан бұрын еңбек нарығына кіру тетіктерінің, кәсіби капиталдың құрылымының және мансаптық бейімделу стратегияларының өзгеруімен байланысты екенін көрсетті. Бұл қорытынды еңбек нарығындағы трансформацияны тапсырмалар деңгейінде қарастыратын Аутор, Леви және Мурнейннің тұжырымдарымен сәйкес келеді [15]. Олардың пікірінше, технологиялар кәсіптердің өзін емес, кәсіп ішіндегі міндеттердің құрылымын өзгертеді. Біздің зерттеу де жастардың еңбекке орналасуындағы негізгі өзгерістер дәл осы деңгейде жүріп жатқанын көрсетеді.

Зерттеу нәтижелері Аджемоглу мен Рестрепо ұсынған автоматтандырудың екіжақты ықпалы туралы теориялық ұстанымды да растайды [16]. Бір жағынан, жасанды интеллект еңбек нарығындағы кейбір бастапқы міндеттерді автоматтандыру арқылы жастардың тәжірибе жинау мүмкіндіктерін қысқартуы ықтимал. Әсіресе әкімшілік жұмыстар, стандартты коммуникация, ақпарат өңдеу және бастапқы талдау сияқты қызметтер AI құралдары арқылы орындала бастаған жағдайда еңбек жолын енді бастаған жастар үшін дәстүрлі кіру арналары әлсіреуі мүмкін. Екінші жағынан, автоматтандыру жаңа міндеттердің пайда болуына және еңбек функцияларының қайта ұйымдастырылуына ықпал етеді. Осы тұрғыдан алғанда зерттеу нәтижелері AI-дың жастар үшін тек қауіп көзі немесе тек мүмкіндік көзі ретінде сипатталмайтынын, оның нақты ықпалы институционалдық және әлеуметтік жағдайларға тәуелді екенін көрсетті.

Талдау барысында анықталған маңызды нәтижелердің бірі – AI-сауаттылықтың жаңа кәсіби капитал ретінде қалыптасуы. Дәстүрлі еңбек нарығында кәсіби капитал негізінен білім деңгейі, жұмыс тәжірибесі және әлеуметтік байланыстар арқылы анықталса, қазіргі цифрлық ортада технологиялық құзыреттердің маңызы артып келеді. Бұл қорытынды Лонг пен Магерконың AI literacy тұжырымдамасымен және Нг бастаған зерттеушілер ұсынған AI құзыреттерінің құрылымымен үйлеседі [17],[18]. Алайда зерттеу нәтижелері AI-сауаттылықты тек технологияны пайдалану дағдысы ретінде қарастыру жеткіліксіз екенін көрсетті. Қазіргі жағдайда маңыздысы – алгоритмдердің жұмыс логикасын түсіну, олардың нәтижелерін сыни бағалау және жасанды интеллект құралдарын кәсіби міндеттерді шешуге жауапты түрде қолдану қабілеті. Сондықтан AI-сауаттылықты еңбек нарығындағы жаңа мәдени капиталдың бір түрі ретінде қарастыруға негіз бар.

Сонымен қатар зерттеу цифрлық теңсіздіктің жаңа формаларының қалыптасып жатқанын көрсетті. Бұрынғы зерттеулер цифрлық теңсіздікті интернетке қолжетімділікпен немесе техникалық құралдардың жетіспеушілігімен байланыстырса, қазіргі жағдайда мәселе әлдеқайда күрделене түсті. Жастардың еңбек нарығындағы табысы олардың цифрлық платформаларда көрінуіне, кәсіби портфолио қалыптастыруына және алгоритмдік жүйелердің талаптарына бейімделуіне тәуелді болып отыр. Бұл жағдай әлеуметтік капитал ұғымының мазмұнын кеңейтеді. Егер дәстүрлі түсінікте әлеуметтік капитал адамдар арасындағы байланыстар желісі арқылы анықталса, қазіргі еңбек нарығында цифрлық көріну мен алгоритмдік оқылым да маңызды ресурсқа айналуда. Осы тұрғыдан алғанда цифрлық инфрақұрылымдарға қолжетімділік деңгейіндегі айырмашылықтар еңбек нарығындағы жаңа теңсіздіктердің көзі болуы мүмкін.

Зерттеу нәтижелері алгоритмдік іріктеу жүйелерінің рөлінің күшеюін де көрсетті. Бұл қорытынды Барокас пен Зельбсттің алгоритмдік шешімдердің әлеуметтік салдары туралы еңбектерімен үндеседі [7]. Алгоритмдер көбіне бейтарап құрал ретінде қабылданғанымен, олар бұрыннан қалыптасқан құрылымдық теңсіздіктерді қайта өндіруі мүмкін. Рагхаван және әріптестері де жұмысқа қабылдау жүйелеріндегі алгоритмдік әділеттілік мәселесінің күрделілігін атап көрсетеді [8,p.472]. Біздің талдау бұл мәселенің жастар үшін ерекше маңызды екенін байқатты. Себебі еңбек тәжірибесі аз кандидаттардың кәсіби әлеуеті көбіне цифрлық құжаттар мен онлайн көрсеткіштер арқылы бағаланады. Сондықтан алгоритмдік іріктеу жүйелері еңбек нарығындағы тең мүмкіндіктерді кеңейтуі де, керісінше шектеуі де ықтимал.

Зерттеудің тағы бір маңызды тұжырымы постантропоцентризмнің түсіндіру әлеуетімен байланысты. Дәстүрлі еңбек теориялары көбіне адамды еңбек процесінің орталық субъектісі ретінде қарастырады. Ал постантропоцентризм технологияларды әлеуметтік әрекеттің белсенді элементтері ретінде таниды [11]. Хейлз сипаттаған постгумандық жағдай мен Флориди ұсынған ақпараттық орта тұжырымдамасы қазіргі еңбек нарығындағы өзгерістерді түсіндіруде ерекше өзектілікке ие [12], [13]. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, бүгінгі таңда жас маманның кәсіби бейнесі тек оның білімі мен тәжірибесінен емес, цифрлық платформалардағы көрінуінен, деректер жиынтығынан және алгоритмдік бағалау нәтижелерінен де қалыптасады. Бұл еңбек нарығындағы субъектіліктің жаңа формалары пайда болып жатқанын көрсетеді.

Талқылау нәтижелері мемлекеттік саясат пен білім беру жүйесіне қатысты маңызды қорытындылар жасауға мүмкіндік береді. Жастардың еңбекке орналасу мәселесін шешу үшін тек жұмыс орындарын көбейту немесе қысқа мерзімді технологиялық курстар ұйымдастыру жеткіліксіз. Қазіргі жағдайда саясаттық шаралар AI-сауаттылықты дамыту, цифрлық кәсіби капитал қалыптастыру, алгоритмдік әділеттілікті қамтамасыз ету және цифрлық мансап инфрақұрылымын жетілдіру бағыттарын қатар қамтуы тиіс. Университеттер пәндік біліммен қатар деректермен жұмыс істеу мәдениетін, алгоритмдердің шектеулерін түсіну қабілетін және цифрлық портфолио қалыптастыру дағдыларын дамытуы қажет. Ал жұмыс берушілер мен мемлекеттік институттар алгоритмдік шешімдердің ашықтығы мен есептілігін қамтамасыз етуге назар аударуы тиіс.

World Economic Forum болжамдары алдағы жылдары технологиялық өзгерістердің еңбек нарығындағы дағдылар құрылымын одан әрі өзгертетінін көрсетеді [19]. Дегенмен зерттеу нәтижелері болашақтағы негізгі мәселе белгілі бір кәсіптердің жоғалуында емес, жастардың өзгермелі еңбек ортасына бейімделу қабілетінде екенін байқатты. Осы тұрғыдан алғанда жастар саясатының басымдығы қысқа мерзімді жұмысқа орналастыру көрсеткіштерінен гөрі ұзақ мерзімді кәсіби бейімделуді қамтамасыз ететін экожүйе қалыптастыру болуы тиіс. Мұндай экожүйе AI-сауаттылықты, өмір бойы білім алуды, цифрлық тең мүмкіндіктерді және алгоритмдік әділеттілікті біріктірген жағдайда ғана жасанды интеллект дәуіріндегі еңбек нарығына табысты кірігуге жағдай жасай алады.

Сонымен қатар зерттеу нәтижелері жастардың еңбек нарығындағы табысы технологиялық өзгерістердің өзінен гөрі, сол өзгерістерге бейімделу қабілетіне көбірек тәуелді екенін көрсетті. Қазіргі жағдайда кәсіби құзыреттердің өмірлік циклі қысқарып, бұрын ұзақ уақыт бойы өзекті болып келген білім мен дағдылар бірнеше жыл ішінде жаңартуды қажет етеді. Бұл еңбек нарығында икемділік, үздіксіз оқыту және цифрлық бейімделу қабілеттерінің стратегиялық маңызын арттырады. Сондықтан жастардың жұмыспен қамтылуын бағалау тек еңбекке орналасу көрсеткіштерімен шектелмеуі тиіс. Маңыздысы – олардың технологиялық өзгерістер жағдайында кәсіби тұрақтылықты сақтай алу мүмкіндігі. Осы тұрғыдан алғанда AI дәуіріндегі еңбек саясаты жұмыспен қамтудан гөрі, тұрақты кәсіби дамуды қамтамасыз етуге бағытталған кешенді тәсілге сүйенуі қажет.

Қорытынды

Жасанды интеллект жастардың еңбекке орналасу стратегияларын біртіндеп қайта бағдарлап отыр. Бұл өзгерісті тек жаңа технологияны меңгеру мәселесі деп түсіндіру жеткіліксіз. AI бастапқы жұмыс орындарының тапсырмалық құрылымына, кандидаттың цифрлық көрінуіне, жұмыс берушінің іріктеу логикасына және жас маманның кәсіби субъектілігіне әсер етеді. Постантропоцентризм бұл процесті адам мен технология арасындағы қарама-қарсылық емес, олардың өзара тәуелді әрекеті ретінде түсіндіруге көмектеседі. Цифрлық онтология еңбек нарығында кандидаттың болмысы цифрлық объектілер арқылы алдын ала қалыптасатынын көрсетеді.

Мақаланың негізгі тұжырымы мынадай: AI жағдайында жастардың табысты еңбек стратегиясы кәсіби білім, AI-сауаттылық, портфолиолық дәлелдеу және алгоритмдік ортада өзін жауапты көрсете алу қабілетінің бірлігіне сүйенеді. Бірақ бұл міндетті тек жастардың жеке жауапкершілігіне жүктеу әділетсіз. Университеттер AI-мен жұмыс істеудің сыни және этикалық мәдениетін қалыптастыруы, жұмыс берушілер алгоритмдік іріктеудің ашықтығын қамтамасыз етуі, ал мемлекеттік жастар саясаты цифрлық мансап инфрақұрылымын қолжетімді етуі тиіс.

Зерттеудің шектеуі де бар. Мақала эмпирикалық сауалнамаға сүйенбейді, сондықтан Қазақстан жастарының AI құралдарын нақты қалай қолданатынын, алгоритмдік іріктеуге қаншалықты сенетінін және жұмыс берушілердің қандай автоматтандырылған жүйелерді пайдаланып отырғанын өлшемейді. Бұл келесі зерттеулердің міндеті болуы мүмкін. Болашақта университет түлектері, HR мамандары және жұмыспен қамту орталықтары қатысатын аралас әдісті зерттеу жүргізу маңызды: сауалнама жастардың дағды мен сенім деңгейін, ал сұхбаттар алгоритмдік іріктеудің нақты тәжірибесін ашып бере алады.

Жалпы алғанда, жасанды интеллект жастар үшін қауіп те, мүмкіндік те. Оның қай қыры басым болатыны технологияның өзінен гөрі, оны қоғам қалай ұйымдастыратынына байланысты. Егер AI жастарды арзан ауыстыру құралына айналса, еңбек нарығының кіру баспалдағы тарылып, теңсіздік күшейеді. Егер AI оқу, менторлық, ашық іріктеу және әділ мансаптық қолдау инфрақұрылымына енгізілсе, ол жастардың кәсіби қалыптасуына нақты көмек бере алады. Сондықтан басты міндет – жастарды технологияға бейімдеу ғана емес, технологияның өзін жастар үшін әділ, түсінікті және адам жауапкершілігіне бағынатын жүйеге айналдыру.

References:

1 Autor D.H., Levy F., Murnane R.J. The Skill Content of Recent Technological Change: An Empirical Exploration // The Quarterly Journal of Economics. – 2003. – Vol. 118, № 4. – P. 1279–1333. – doi: 10.1162/003355303322552801.

2 Acemoglu D., Restrepo P. Automation and New Tasks: How Technology Displaces and Reinstates Labor // Journal of Economic Perspectives. – 2019. – Vol. 33, № 2. – P. 3–30. – doi: 10.1257/jep.33.2.3.

3 Noy S., Zhang W. Experimental Evidence on the Productivity Effects of Generative Artificial Intelligence // Science. – 2023. – Vol. 381, № 6654. – P. 187–192. – doi: 10.1126/science.adh2586.

4 Brynjolfsson E., Li D., Raymond L.R. Generative AI at Work // The Quarterly Journal of Economics. – 2025. – Vol. 140, № 2. – P. 889–942. – doi: 10.1093/qje/qjae044.

5 Long D., Magerko B. What Is AI Literacy? Competencies and Design Considerations // Proceedings of the 2020 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems. – 2020. – P. 1–16. – doi: 10.1145/3313831.3376727.

6 Ng D.T.K., Leung J.K.L., Chu S.K.W., Qiao M.S. Conceptualizing AI Literacy: An Exploratory Review // Computers and Education: Artificial Intelligence. – 2021. – Vol. 2. – Article 100041. – doi: 10.1016/j.caeai.2021.100041.

7 Barocas S., Selbst A.D. Big Data's Disparate Impact // California Law Review. – 2016. – Vol. 104, № 3. – P. 671–732.

8 Raghavan M., Barocas S., Kleinberg J., Levy K. Mitigating Bias in Algorithmic Hiring: Evaluating Claims and Practices // Proceedings of the 2020 Conference on Fairness, Accountability, and Transparency. – 2020. – P. 469–481. – doi: 10.1145/3351095.3372828.

9 Kellogg K.C., Valentine M.A., Christin A. Algorithms at Work: The New Contested Terrain of Control // Academy of Management Annals. – 2020. – Vol. 14, №1. – P. 366–410. – doi: 10.5465/annals.2018.0174.

10 Mittelstadt B.D., Allo P., Taddeo M., Wachter S., Floridi L. The Ethics of Algorithms: Mapping the Debate // Big Data & Society. – 2016. – Vol. 3, № 2. – P. 1–21. – doi: 10.1177/2053951716679679.

11 Braidotti R. The Posthuman. – Cambridge: Polity Press, 2013. – 229 p.

12 Hayles N.K. How We Became Posthuman: Virtual Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics. – Chicago: University of Chicago Press, 1999. – 366 p.

13 Floridi L. The Fourth Revolution: How the Infosphere is Reshaping Human Reality. – Oxford: Oxford University Press, 2014. – 248 p.

14 Hui Y. On the Existence of Digital Objects. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 2016. – 336 p.

15 Green A. Artificial Intelligence and the Changing Demand for Skills in the Labour Market. – OECD Artificial Intelligence Papers, № 14. – Paris: OECD Publishing, 2024. – doi: 10.1787/88684e36-en.

16 Brynjolfsson E., Chandar B., Chen R. Canaries in the Coal Mine? Six Facts about the Recent Employment Effects of Artificial Intelligence. – Stanford Digital Economy Lab Working Paper, 2025.

17 Felten E.W., Raj M., Seamans R. Occupational, Industry, and Geographic Exposure to Artificial Intelligence: A Novel Dataset and Its Potential Uses // Strategic Management Journal. – 2021. – Vol. 42, № 12. – P. 2195–2217. – doi: 10.1002/smj.3286.

18 Eloundou T., Manning S., Mishkin P., Rock D. GPTs are GPTs: Labor Market Impact Potential of LLMs // Science. – 2024. – Vol. 384, № 2. – P. 1306–1308. – doi: 10.1126/ science.adj0998.

19 World Economic Forum. The Future of Jobs Report 2025. – Geneva: World Economic Forum, 2025.

IRSTI 04.51.54 **DOI: https://doi.org/10.51889/2959-6270.2026.94.2.008**

Zh. E. Zhapsarbayeva [1], A.Sabitkyzy[1]*

[1] Abai Kazakh National Pedagogical University
Almaty, Kazakhstan
** e-mail: zhanna.zhapsarbayeva999@gmail.com*

MEDIA EDUCATION AND DIGITAL MEDIA SECURITY OF KAZAKHSTANI YOUTH

Abstract

The article analyzes the sociological role of media education in strengthening digital media security among young people in Kazakhstan. The purpose of the study is to conceptualize media education not only as a set of technical skills or fact-checking procedures, but also as a social mechanism for developing informational resilience, responsible communication, and civic participation in a mediatized society. The article is based on a scientific-analytical design that combines conceptual analysis, problem-comparative interpretation, and theoretical model-building. The theoretical framework draws on media literacy studies, critical media education, mediatization theory, uses and gratifications research, communication power theory, and recent scholarship on misinformation and digital risks. Publicly available analytical data on Kazakhstan's digital

environment are used to situate the argument in the national context. The analysis shows that young people's digital media security should be understood as a three-level phenomenon: cognitive security, related to source evaluation and resistance to manipulation; institutional security, dependent on the coordination of education, family, media policy, and digital platforms; and ethical-communicative security, involving digital responsibility, personal data safety, and respectful online participation. The article argues that the rapid expansion of internet and social media use in Kazakhstan creates new educational and civic opportunities, while also increasing exposure to disinformation, emotional manipulation, algorithmic enclosure, and unsafe data practices. The scholarly contribution of the article lies in proposing a multi-level model of media education as a social infrastructure for youth media security.

Keywords: media education, media literacy, digital media security, youth, disinformation, digital environment, Kazakhstan.

Ж.Е. Жапсарбаева [1], А.Сәбитқызы[1]*

[1] Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы, Қазақстан
** e-mail: zhanna.zhapsarbayeva999@gmail.com*

ҚАЗАҚСТАН ЖАСТАРЫНЫҢ ЦИФРЛЫҚ МЕДИАҚАУІПСІЗДІГІ ЖӘНЕ ОНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ МЕДИАБІЛІМНІҢ РӨЛІ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан жастарының цифрлық медиақауіпсіздігін қалыптастырудағы медиабілімнің социологиялық рөлі талданады. Зерттеудің мақсаты – медиабілімді тек техникалық дағды немесе ақпаратты тексеру тәсілі ретінде емес, медиатизацияланған қоғам жағдайындағы ақпараттық тұрақтылықты, жауапты коммуникацияны және азаматтық қатысуды қалыптастыратын әлеуметтік тетік ретінде негіздеу. Мақала ғылыми-аналитикалық зерттеу дизайнына сүйенеді; онда концептуалдық талдау, проблемалық-салыстырмалы түсіндіру және модельдеу тәсілдері біріктірілді. Теориялық негіз ретінде медиасауаттылық теориялары, сыни медиабілім тұжырымдамасы, медиатизация теориясы, аудиторияның медианы пайдалану уәждері туралы зерттеулер, коммуникациялық билік теориясы және жалған ақпарат мәселесіне арналған қазіргі ғылыми еңбектер пайдаланылды. Қазақстандағы цифрлық ортаға қатысты ашық аналитикалық деректер зерттеу контексін нақтылау үшін қолданылды. Талдау нәтижесінде жастардың цифрлық медиақауіпсіздігі үш деңгейлі құбылыс ретінде сипатталды: когнитивтік қауіпсіздік дереккөзді бағалау және манипуляцияға қарсы тұру қабілетімен; институционалдық қауіпсіздік білім беру, отбасы, медиасаясат және цифрлық платформалар арасындағы үйлесіммен; этикалық-коммуникативтік қауіпсіздік цифрлық жауапкершілік, дербес деректерді қорғау және онлайн қатысу мәдениетімен байланысты. Мақалада Қазақстанда интернет пен әлеуметтік желілердің кең таралуы жастарға білім алу, коммуникация және азаматтық қатысу мүмкіндіктерін кеңейткенімен, жалған ақпарат, эмоциялық манипуляция, алгоритмдік тұйықталу және деректер қауіпсіздігі тәуекелдерін күшейтетіні көрсетіледі. Мақаланың ғылыми үлесі – медиабілімді жастардың медиақауіпсіздігін қалыптастыратын көпдеңгейлі әлеуметтік инфрақұрылым ретінде ұсыну.

Түйін сөздер: медиабілім, медиасауаттылық, цифрлық медиақауіпсіздік, жастар, жалған ақпарат, цифрлық орта, Қазақстан.

Жапсарбаева Ж.Е [1], Сабиткызы А[1].*

[1] Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Алматы, Казахстан
**e-mail : zhanna.zhapsarbayeva999@gmail.com*

МЕДИАОБРАЗОВАНИЕ И ЦИФРОВАЯ МЕДИАБЕЗОПАСНОСТЬ КАЗАХСТАНСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Аннотация

В статье рассматривается роль медиаобразования в формировании цифровой медиа-безопасности молодежи Казахстана в условиях стремительного расширения цифровой коммуникации и возрастающей медиатизации общественной жизни. Актуальность исследования обусловлена двойственной природой цифровой среды: открывая перед молодежью новые образовательные, коммуникативные и гражданские возможности, она одновременно усиливает риски дезинформации, эмоциональной манипуляции, алгоритмической замкнутости и небезопасного обращения с персональными данными. Особая уязвимость молодого поколения связана с его интенсивной включенностью в цифровые практики и недостаточной сформированностью устойчивых навыков критического осмысления медиаконтента. В казахстанском контексте эти процессы приобретают особую значимость на фоне цифровизации образования и развития государственной молодежной политики, что усиливает потребность в системном формировании медиакомпетенций. Цель статьи заключается в теоретическом обосновании медиаобразования как социального механизма развития информационной устойчивости, критической рефлексии, ответственной коммуникации и гражданской субъектности молодежи. Исследование носит теоретико-концептуальный характер и основано на синтезе концепций медиаграмотности, критического медиаобразования, медиатизации, подхода «использования и удовлетворения», теории коммуникационной власти, а также современных исследований цифровых рисков и дезинформации. В результате предложена многоуровневая модель цифровой медиабезопас-ности молодежи, объединяющая когнитивный, институциональный и этико-коммуникативный уровни. Научная оригинальность статьи заключается в концептуализации медиаобразования как социальной инфраструктуры медиабезопасности молодежи в казахстанском обществе.

Ключевые слова: медиаобразование, медиаграмотность, медиабезопасность, молодежь, дезинформация, цифровая среда, Казахстан.

Introduction

Digital communication has changed the conditions under which people receive information, learn, express opinions, build identities, and participate in public life. Kazakhstan is deeply involved in this transformation. DataReportal's "Digital 2026: Kazakhstan" report states that there were 19.5 million internet users in Kazakhstan at the end of 2025, with internet penetration reaching 93.4 percent of the total population; the same report identifies 16.9 million social media user identities in October 2025 [1]. These figures should not be read as technical statistics alone. They indicate that digital communication has become an everyday social environment in which young people study, maintain relationships, consume news, respond to public events, and construct images of themselves and others.

The same process creates a new problem for sociology and education: media security can no longer be understood only as protection of networks, devices, and state information infrastructure. Technical cybersecurity remains necessary, yet it does not explain why young people trust misleading information, repost emotionally charged messages, reveal personal data, or remain within algorithmically narrowed information flows. Digital media security is therefore a question of social behavior, educational preparation, institutional coordination, and communicative ethics. A young person is not merely a recipient of messages produced by professional media. In the platform

environment, he or she is also a distributor, commentator, content producer, and visible participant in public communication.

UNESCO defines media and information literacy as a complex set of competencies that enables citizens to access, evaluate, use, create, and communicate information critically and ethically [2, p.112]. This definition is important because it moves media education beyond a narrow pedagogical interpretation and links it with democratic participation, social responsibility, and resilience to manipulation. Kazakhstan's cybersecurity agenda also emphasizes the importance of awareness, human capital, and the formation of information security culture [3]. However, a secure digital society cannot be built through infrastructure and regulation alone. It requires citizens who are able to assess sources, understand media formats, recognize manipulation, protect their personal data, and communicate responsibly.

The broader digital transformation of Kazakhstan strengthens the urgency of this issue. International assessments point to rapid development of online services, public-sector platforms, business digitalization, and connectivity in the country [4, p.13]. At the same time, the Bureau of National Statistics regularly publishes indicators on internet use, ICT purposes, and the digital literacy of the population, which confirms that digitalization is not only an economic or technological process but also a social one [5]. The sociological significance of this transformation lies in the fact that access to the internet does not automatically produce critical autonomy. A digitally connected young person may still remain vulnerable to misinformation, manipulative design, peer pressure, aggressive communication, or data extraction.

One of the most serious risks in this environment is the increasing complexity of disinformation. Wardle and Derakhshan describe information disorder as a broad phenomenon that includes misinformation, disinformation, and malinformation; each of these forms may damage public trust and distort collective understanding [6, p.57]. For young audiences, misleading content often arrives not through traditional news media, but through short videos, influencers, memes, messenger channels, comment threads, or algorithmically selected recommendations. This means that media education must go beyond the traditional task of teaching students to "read media texts". It should also help them understand platforms, visual persuasion, emotional framing, the interests of content producers, and the social mechanisms by which information circulates.

Scientific literature offers several approaches to this problem. Livingstone connects media literacy with access, analysis, evaluation, and content creation in the context of new communication technologies [7, p.9]. Buckingham argues that media education should not isolate young people from media culture, but should help them understand and critically engage with it [8, p.117]. Hobbs links digital and media literacy with classroom practice, civic participation, and cultural understanding [9, p.123]. Critical media literacy emphasizes that media texts are not neutral containers of information; they are constructed through social interests, power relations, commercial logic, and cultural codes [10, p. 61]. Together, these approaches make it possible to understand media education as a sociological mechanism that connects individual competence with institutional responsibility.

The purpose of this article is to analyze the role of media education in shaping digital media security among Kazakhstani youth. The article addresses the following research question: how can media education function as a social infrastructure that reduces digital risks and strengthens responsible media participation among young people in Kazakhstan? The analytical proposition is that media education contributes to media security only when it simultaneously develops cognitive skills, institutional support, and ethical-communicative responsibility. To develop this proposition, the article pursues three tasks: first, to clarify the conceptual relationship between media education and media security; second, to identify key digital risks affecting young people; and third, to propose a multi-level model of media education suitable for the Kazakhstani context.

Research methodology

This article is designed as a scientific-analytical study. It does not present the results of a new survey or interview project. Instead, it develops a conceptual and sociological interpretation based on

academic literature, international recommendations, official and open analytical data, and contemporary studies of misinformation. This design was chosen deliberately because digital media security is not a single measurable variable. It emerges at the intersection of technological infrastructure, media policy, education, platform architecture, family practices, civic culture, and everyday user behavior. Before conducting a narrower empirical measurement, it is necessary to clarify the structure of the problem, the categories used to describe it, and the mechanisms through which media education may influence youth media practices.

The empirical background of the article is limited to publicly available contextual data. The first contextual source is DataReportal's 2026 country report on Kazakhstan, which provides current indicators of internet penetration and social media use. The second contextual source is Kazakhstan's cybersecurity policy framework, which places human awareness and information security culture among the elements of national digital security. The third contextual source is the OECD analysis of Kazakhstan's digital transformation, which situates the country's digital development within broader institutional and economic reforms. The fourth contextual source is the Bureau of National Statistics, whose ICT tables include indicators such as the share of internet users, the purposes of internet use, and the level of digital literacy of the population. These sources do not replace field research, but they help explain why youth media security has become a sociologically relevant issue in Kazakhstan.

The academic source base was selected according to three criteria. The first criterion was theoretical significance. This group included works on media literacy, critical media education, participatory culture, mediatization, audience motivation, and communication power. These sources provide the conceptual framework for understanding young people not as passive recipients of media influence, but as active subjects who interpret, produce, and redistribute media content. The second criterion was explanatory relevance to contemporary informational risks. This group included studies of misinformation, fake news, psychological susceptibility to false information, correction effects, and media literacy interventions. The third criterion was applicability to educational and policy discussion. This group included international recommendations and studies that can inform curriculum design, media pedagogy, and civic education.

Three analytical procedures were used. First, conceptual analysis was applied to define the relationship between media education, media literacy, media security, disinformation, digital responsibility, and informational resilience. In this article, media education is understood as the organized process of developing knowledge, skills, values, and habits necessary for critical and responsible participation in media environments. Media literacy refers to the practical competencies that allow individuals to access, analyze, evaluate, create, and share information. Media security is understood as the condition in which individuals and institutions can participate in media communication without being systematically exposed to manipulation, harmful content circulation, unsafe data practices, or communicative aggression. Informational resilience refers to the capacity of individuals and groups to resist, correct, and recover from misleading or manipulative information.

Second, problem-comparative analysis was used to classify youth digital risks into cognitive, institutional, social, and ethical dimensions. Cognitive risks include false information, distorted context, weak source evaluation, and emotional persuasion. Institutional risks arise when schools, universities, families, media organizations, and public policy operate separately and fail to produce a coherent culture of media responsibility. Social risks include polarization, group pressure, online hostility, and the reduction of public discussion to emotional reactions. Ethical risks concern personal data, digital footprints, online reputation, and responsibility for shared content.

Third, model-building was used to formulate a three-level model of media education as a condition of digital media security. The model is not presented as a statistical typology. It is an analytical framework that can guide future empirical research, curriculum design, and policy discussion. It contains three interconnected levels: cognitive security, institutional security, and ethical-communicative security. Each level has its own educational mechanisms and expected social outcomes. This model is especially relevant for Kazakhstan because youth media practices are shaped by high digital connectivity, multilingual information flows, and strong platform-based communication.

The theoretical framework combines three lines of research. The first is media literacy theory, which focuses on competencies needed to access, evaluate, interpret, create, and share media content responsibly [11, p. 96]. The second is mediatization theory, which explains how media become embedded in social institutions and everyday life. Couldry and Hepp argue that social reality is increasingly constructed through mediated practices [12, p.110], while Hjarvard describes the media as agents of social and cultural change [13, p.128]. The third line is uses and gratifications research, which studies why audiences choose particular media and what needs these media fulfill [14, p.519]. This combination makes it possible to connect media security with youth motivation, institutional structures, and the cultural logic of platforms.

The limitation of the study should be clearly stated. Since the article does not include original respondent data, its conclusions should not be interpreted as statistical generalizations about all Kazakhstani youth. They are conceptual and analytical propositions grounded in existing literature and open contextual data. This limitation also defines the ethical status of the research: no personal data were collected, no minors or students were surveyed, and no confidential information was processed. The value of the article lies in clarifying the sociological logic of media education as a security resource and in proposing a framework that can be tested and developed in future empirical research.

Results

The analysis identifies digital media security of youth as a three-level phenomenon. The first level is cognitive security. It refers to the ability of young people to recognize the structure of a media text, evaluate the credibility of a source, compare evidence, identify emotional framing, and distinguish between argument, opinion, advertising, satire, manipulation, and deliberate fabrication. Tandoc, Lim, and Ling show that "fake news" is not a single genre but a broad label that covers several forms of problematic information, from satire and parody to fabricated content and manipulated context [15, p. 149]. This means that media education cannot teach young people to divide all information mechanically into "true" and "false". It must teach them to ask where a message comes from, who benefits from it, what evidence it uses, which emotions it activates, and how it circulates.

Cognitive security is especially important because false information often spreads through ordinary social mechanisms. The study by Vosoughi, Roy, and Aral demonstrated that false news can spread online more rapidly and widely than true news, partly because it is often more novel and emotionally engaging [16, p. 1148]. This finding is crucial for youth media education. Young users may share content not because they intend to mislead others, but because the content is surprising, humorous, morally charged, or consistent with the expectations of their peer group. Media education should therefore include exercises that help students pause before reposting, analyze the emotional architecture of a message, and recognize the difference between social excitement and evidential reliability.

The second level is institutional security. Young people's media behavior is not formed by individual choice alone. It is shaped by schools, universities, families, media organizations, state policy, platform algorithms, and the broader culture of public communication. In Kazakhstan, where digital participation is expanding and media consumption is multilingual, the coordination of these institutions becomes particularly important. If universities teach academic integrity but ignore social media literacy, if families warn children about online risks but lack practical knowledge of platform settings, or if public communication uses emotionally polarizing language, media education remains fragmented. Institutional security means that media education must become an integrated social practice rather than an occasional lecture or campaign.

The third level is ethical-communicative security. A young person in a digital environment does not merely receive information; he or she comments, shares, reacts, uploads, edits, and participates in discussions. Every action may influence other users, leave a digital trace, or contribute to the spread of harmful content. Therefore, media education should include digital etiquette, privacy awareness, data protection, online reputation, cyberbullying prevention, and responsible disagreement. Guess and colleagues show that even relatively brief digital media literacy interventions can improve people's ability to distinguish mainstream news from false news [17, p.15540]. Yet sustainable effects require

more than short interventions; they require a stable educational culture in which critical evaluation and responsible communication become routine practices.

A major result of the analysis is that youth vulnerability to misinformation should not be explained only by a lack of knowledge. Psychological research demonstrates that false beliefs are shaped by familiarity, emotional resonance, identity-protective reasoning, cognitive shortcuts, and insufficient analytical reflection [18, p.390]. Once a false belief is formed, it may resist later correction because people often retain the original mental model even after receiving a correction [19, p.17]. For this reason, media education should be preventive rather than merely reactive. Students should be introduced in advance to common manipulation techniques, such as false authority, misleading headlines, decontextualized statistics, emotional fear appeals, fabricated cause-and-effect relations, and artificial amplification through coordinated sharing.

The second result concerns the practical translation of media literacy into habits. Kozyreva and colleagues describe a toolbox of individual-level interventions against online misinformation, including accuracy prompts, prebunking, inoculation, source evaluation, and friction mechanisms that slow down impulsive sharing [20, p. 1048]. These tools are useful for media education in Kazakhstan because they transform abstract critical thinking into repeated practices. A student should be able to ask: Is the source identifiable? Is the claim supported by evidence? Is the image used in its original context? Does the headline correspond to the text? Am I sharing this because it is reliable, or because it confirms what I already believe? Such questions help media education become a daily habit rather than a formal topic.

The Kazakhstani context adds several specific features to this model. First, young people operate in a multilingual media environment where Kazakh, Russian, English, and other-language content coexist. A single event may be framed differently across linguistic spaces, and these differences may influence trust, identity, and political perception. Second, youth media consumption is strongly platform-based. Short videos, messenger channels, influencers, and recommendation systems often shape attention more directly than traditional editorial media. Third, digital participation is tied to social visibility: students use platforms not only to learn or receive news, but also to present themselves, maintain friendships, and belong to communities. These features make media security a social and cultural issue, not only a technological one.

The third result is that media education must be linked with social inequality. High internet penetration does not automatically mean equal digital competence. The presence of national statistical indicators on internet use and digital literacy suggests that digital participation can be measured and compared, but it also reminds researchers that differences by region, age, language, education, and social environment may matter. A student in a large city may have stable access to diverse information sources and educational support, while another student may rely mainly on a limited set of social platforms or messenger groups. Media education should therefore be sensitive not only to general youth culture, but also to unequal conditions of access, interpretation, and support.

The fourth result concerns the relationship between media education and trust. Digital media security is not achieved by teaching young people to distrust everything. Total suspicion can be as harmful as naive trust because it may produce cynicism, withdrawal from public discussion, or attraction to conspiracy thinking. The educational aim should be calibrated trust: the ability to distinguish between reliable and unreliable sources, between institutional information and manipulative imitation, between evidence-based criticism and emotionally attractive misinformation. This is why media education should combine critical analysis with civic responsibility. It should not only identify risks, but also strengthen the capacity to participate constructively in public communication.

The results can be summarized in the following model. Media education contributes to digital media security when it simultaneously develops cognitive skills, institutional support, and ethical-communicative responsibility. If one of these dimensions is missing, the model becomes incomplete. Cognitive skills without institutional support remain individual and unstable. Institutional programs without ethical reflection become formal and bureaucratic. Ethical appeals without analytical tools

turn into general moral instruction. The strength of media education lies in combining these dimensions into a coherent infrastructure for responsible digital participation.

1-Table. Media education mechanisms for strengthening youth digital media security

Digital risk	Media education response	Expected social outcome
False or decontextualized information	Comparison of sources, identification of authorial interest, fact-checking routines, and evidence evaluation.	Critical assessment of information and reduced circulation of unreliable content.
Algorithmic enclosure and one-sided information flows	Explanation of platform logic, recommendation systems, and the need to use diverse sources.	Greater acceptance of informational plurality and lower dependence on narrow feeds.
Emotional manipulation and viral content	Analysis of headlines, visuals, emotional language, fear appeals, and moral outrage techniques.	Less impulsive sharing and more reflective media consumption.
Unsafe personal data practices and digital footprints	Training on privacy settings, online reputation, data protection, consent, and platform responsibility.	Safer digital behavior and stronger personal responsibility.
Online aggression and weak discussion culture	Education in digital ethics, respectful disagreement, cyberbullying prevention, and civic dialogue.	More responsible online participation and stronger civic media culture.
Fragmented institutional responsibility	Coordination of school, university, family, media organizations, and public policy.	Stable media education infrastructure rather than isolated campaigns.

Note - Compiled by the author on the basis of theoretical and analytical systematization.

The table demonstrates that media education should be treated as a social infrastructure rather than a narrow set of technical skills. Infrastructure here does not refer only to devices, networks, or digital platforms. It includes curricula, teacher competence, university policies, family communication practices, public information standards, platform transparency, and civic habits. In this sense, media education is a soft but long-term security mechanism. It does not aim to isolate young people from the media environment; it aims to make them capable of acting within it consciously, critically, and responsibly.

Now let's give some recommendations for research. First, media education should be introduced not only as a separate discipline but also as an interdisciplinary module. In sociology, students can study digital communities, online inequality, and public opinion on social platforms. In political science, they can analyze propaganda, information manipulation, political communication, and public trust. In law-related courses, attention can be given to personal data, copyright, and digital rights. In psychology, students can examine emotional persuasion, cognitive biases, and group influence. This approach prevents media education from becoming a narrow technical topic and turns it into a broad academic practice.

Second, universities should create practical media environments for students. Fact-checking clubs, student media laboratories, podcast and video studios, public communication workshops, and seminars on visual manipulation would allow students to develop media literacy through action. Small tasks may be especially effective: checking the origin of an image, comparing a headline with the full

text, identifying false statistics, analyzing the emotional tone of a short video, or tracing how a claim travels across platforms. These exercises connect theory with students' everyday media experience.

Third, media education should be linked with family and civic media culture. Young people's digital behavior is shaped not only in the classroom, but also in family conversations, messenger groups, peer networks, and responses to public events. Open lectures, brief guides for parents, school-university projects, and local information safety weeks can expand the social effect of media education. The aim is not surveillance of young people, but the formation of a shared culture of responsible digital communication.

Fourth, the effectiveness of media education should be assessed through practical indicators. It is not enough to test whether a student knows a theoretical definition. Assessment should include the ability to compare sources, detect questionable claims, explain emotional manipulation, protect personal data, cite properly, and participate ethically in digital discussion. If such indicators are adopted, media education can become a measurable and improvable element of Kazakhstan's media security policy.

For practical implementation, the proposed approach can be organized as a sequence of three educational stages. The first stage is diagnostic. Universities may assess students' initial media practices through anonymous classroom tasks: comparison of two news items, identification of the source of an image, recognition of manipulative headlines, or explanation of why a particular post seems persuasive. This does not require collecting sensitive personal data; it is enough to observe typical difficulties in source evaluation and argument analysis.

The second stage is formative. Students should work with real but ethically selected media examples: public news, open social media posts, screenshots with personal information removed, educational videos, and official data visualizations. The purpose is not to accuse young people of being vulnerable, but to show how ordinary media formats can guide attention and emotions. At this stage, the teacher's role is to move students from immediate reaction to reflective interpretation.

The third stage is evaluative. Media education should be assessed through applied outcomes rather than through memorization of definitions. A student can be considered media-literate when he or she can explain why a source is trustworthy or doubtful, compare several frames of the same event, identify missing context, avoid spreading unverified information, protect personal data, and conduct disagreement without verbal aggression. These indicators may be included in university quality assurance systems, student project assessment, and civic education programs.

Such an implementation pathway makes media education suitable for the Kazakhstani higher education context. It does not require the creation of an entirely new institutional system; rather, it strengthens existing courses, student activities, and public communication practices. The key condition is continuity: one lecture on fake news is not enough, while repeated analytical exercises across different disciplines can gradually form stable media habits.

A further step is to connect media education with student research activity. Students may prepare small analytical portfolios in which they compare media coverage of one social issue across several platforms, languages, and genres. Such portfolios can include a short description of the source, the type of evidence used, the emotional tone of the message, the possible audience, and the ethical risks of reposting. This format is useful because it does not require complex laboratory equipment, but it develops the central abilities required for media security: comparison, interpretation, verification, and responsible judgment.

The proposed recommendations also require teacher training. If teachers themselves are not confident in working with platform algorithms, visual content, AI-generated texts, and misinformation techniques, media education may remain formal. Therefore, professional development programs for university teachers should include practical modules on digital source verification, data ethics, visual literacy, and responsible use of artificial intelligence in education. This would connect media security with the modernization of higher education rather than treating it as a separate disciplinary topic.

Finally, institutional monitoring should be qualitative as well as quantitative. Universities may track not only the number of media literacy events, but also the quality of student projects, the

diversity of sources used in academic work, the ability to justify information choices, and the ethical tone of online discussions. These indicators make media education visible as a real component of educational quality.

Discussion

The findings support the view that media education should be treated as a core condition of digital media security rather than as an optional educational addition. Traditional security thinking often begins with the identification of external threats and the search for instruments of restriction, control, or defense. In the digital media environment, however, risks do not always come from an external adversary. They may also arise from routine user practices: rapid reposting, emotional reaction, uncritical trust in familiar sources, weak privacy habits, and participation in aggressive online communication. For this reason, media security policy should not be based only on distrust of youth behavior; it should strengthen the autonomy, judgment, and responsibility of young users.

This argument challenges the outdated model of the audience as a passive object of media influence. Young people use media for different purposes: to obtain information, relax, communicate, construct identity, gain recognition, join communities, and express civic positions. Uses and gratifications theory helps explain why a single platform can serve several social functions at once. A student may open the same application for entertainment, news, academic communication, and emotional support. If media education ignores these motives, it becomes abstract and moralizing. If it starts from the actual media life of students, it becomes socially meaningful and pedagogically effective.

The mediatization perspective further clarifies why media education cannot remain limited to journalism or computer science courses. Media logic increasingly influences politics, education, family communication, cultural identity, and public trust. In a mediatized society, citizens encounter reality through screens, feeds, platforms, search engines, and recommender systems. Therefore, media literacy is not only the skill of analyzing a media text. It is the ability to understand how social reality is selected, framed, circulated, and emotionally intensified through media technologies. For young people, this ability becomes part of broader socialization.

The works of Castells and Luhmann strengthen this interpretation. Castells argues that communication power in the network society is exercised through the programming of networks, control over attention, and the framing of meaning [22, p.571]. Luhmann shows that mass media participate in the social construction of reality by selecting what becomes visible and communicable [23, p.154]. Applied to youth media security, these ideas suggest that the most important question is not only whether a young person can identify one false message. The broader question is whether he or she understands how visibility, attention, credibility, and emotional resonance are produced in digital communication.

For Kazakhstan, this question has practical urgency. The country has a high level of digital connectivity, and young people are actively included in platform-based communication. At the same time, the national digital context cannot be reduced to a single homogeneous audience. Linguistic diversity, regional differences, variations in educational resources, and unequal family media practices may shape how young people understand and evaluate information. The Bureau of National Statistics' ICT indicators provide an important basis for future empirical analysis because they allow researchers to connect digital literacy and internet use with broader social conditions. This article therefore proposes not to speak about "Kazakhstani youth" as a completely uniform group, but to analyze youth media security through differentiated social contexts.

The multilingual character of Kazakhstan's media environment deserves special attention. Young people may consume Kazakh-language, Russian-language, English-language, and global platform content within the same day. Each linguistic space may contain its own trusted voices, emotional frames, political vocabulary, and cultural references. A news item, public scandal, or social conflict can be interpreted differently depending on language, platform, and audience. Media education should help students compare these frames without turning linguistic diversity into suspicion or conflict. For

example, classroom tasks may ask students to analyze how the same issue is presented in different language environments, what is emphasized or omitted, and which emotional strategies are used.

The educational system has a central role in this process. Yet it would be insufficient to assign media education only to informatics, journalism, or pedagogy courses. Digital media literacy should be integrated across sociology, political science, law, psychology, language education, cultural studies, and civic education. Sociology can help students analyze online communities and digital inequality; political science can examine propaganda, agenda-setting, and public trust; law can address data protection and copyright; psychology can explain cognitive biases and emotional manipulation; cultural studies can interpret symbols, identities, and representations. Such interdisciplinarity corresponds more closely to the complexity of digital media risks.

International educational research confirms the importance of digital reading, source comparison, and online information evaluation. OECD's work on 21st-century readers emphasizes that literacy in a digital world includes the ability to navigate multiple texts, assess credibility, and deal with conflicting information [21, p.216]. This is relevant for Kazakhstan because digital literacy is no longer separate from academic literacy. Students increasingly work with academic texts, news materials, social media posts, visual content, and generative artificial intelligence outputs. They must learn to cite correctly, verify sources, identify fabricated references, evaluate data visualizations, and use digital tools ethically. In this sense, media education becomes part of the broader culture of responsible knowledge production.

At the same time, media education should not become a prohibitive or punitive practice. Messages such as "do not trust", "do not watch", or "do not share" may create fear but do not develop stable judgment. More effective media education teaches students to ask questions: Who produced this message? What evidence does it contain? Why does it make me angry or afraid? What is missing from this frame? What may happen if I share it? Who may be harmed? Such questions transform media education from a set of prohibitions into a practice of reflective citizenship.

The family and platform dimensions should not be ignored. Many media habits are formed outside formal education: in family chats, peer groups, entertainment platforms, and influencer communities. Universities can strengthen media security only if their efforts are supported by wider civic media culture. Public lectures, parent-oriented guides, student media laboratories, fact-checking clubs, and partnerships with media organizations can extend media education beyond the classroom. Platform accountability is also important: privacy settings, transparent recommendation logic, reporting mechanisms, and age-appropriate safety tools influence how young people experience digital space. Media education is therefore most effective when it becomes a shared responsibility rather than an individual burden placed only on students.

The proposed model has a policy implication. If media education is treated as a single course, its effect will remain limited. If it is treated as a cross-institutional infrastructure, it can connect curriculum development, teacher training, youth policy, public communication, and digital platform regulation. This does not mean replacing free communication with excessive control. Rather, it means creating conditions in which young people are able to participate in digital life without becoming easy targets of manipulation, hostility, or unsafe data practices. In this sense, media education supports both security and freedom: it reduces vulnerability while preserving agency.

Conclusion

This article analyzed the role of media education in shaping digital media security among Kazakhstani youth. The main conclusion is that media security should not be understood only as a technical or administrative issue. It is directly connected with the ability of young people to understand information, evaluate evidence, communicate responsibly, protect personal data, and act consciously in digital environments. Media education is therefore not an auxiliary instrument of security; it is one of its social foundations.

The analysis identified three key functions of media education. The first is cognitive: source evaluation, recognition of manipulation, and assessment of evidence. The second is institutional:

coordination between schools, universities, families, media organizations, platforms, and public policy. The third is ethical-communicative: online responsibility, discussion culture, digital footprint awareness, and safe data practices. In Kazakhstan, a model that combines these three dimensions can strengthen young people's informational resilience and contribute to the development of civic media culture.

The scientific contribution of the article is the proposed three-level model of media education as a social infrastructure of youth media security. The model connects individual competencies with institutional conditions and ethical norms of communication. Future research should move in two directions. The first is empirical study of youth media practices in Kazakhstan across regions, languages, educational levels, and social groups. The second is evaluation of existing media education programs in schools and universities. Such research would make it possible to measure the actual effectiveness of media education and to transform it into a stable component of national media security policy.

References:

1 Kemp S. Digital 2026: Kazakhstan [Electronic resource] - DataReportal, 2025. - URL: https://datareportal.com/reports/digital-2026-kazakhstan (accessed: 22.05.2026).

2 Grizzle A., Wilson C., Tuazon R., Cheung C. K., Lau J., Fischer R., Gordon D. Media and information literate citizens: think critically, click wisely! Media and information literacy curriculum for educators and learners. - Paris: UNESCO, 2021. - 403 p.

3 Government of the Republic of Kazakhstan. Resolution No. 407 of June 30, 2017 'On Approval of the Cybersecurity Concept ("Cyber Shield of Kazakhstan")' [Electronic resource]. - URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/ P1700000407 (accessed: 22.05.2026).

4 OECD. Improving Framework Conditions for the Digital Transformation of Businesses in Kazakhstan. - Paris: OECD Publishing, 2023. - 75 p. - DOI:10.1787/368d4d01-en.

5 Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Information and communication technologies and communications: dynamic tables [Electronic resource]. - 2026. - URL: https://stat.gov.kz/en/industries/business-statistics/stat-it/dynamic-tables/ (accessed: 22.05.2026).

6 Wardle C., Derakhshan H. Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policy Making. - Strasbourg: Council of Europe, 2017. - 109 p.

7 Livingstone S. Media literacy and the challenge of new information and communication technologies // The Communication Review. - 2004. - Vol. 7, № 1. - P. 3-14. - DOI: 10.1080/10714420490280152.

8 Buckingham D. Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture. - Cambridge: Polity Press, 2003. - 219 p.

9 Hobbs R. Digital and Media Literacy: Connecting Culture and Classroom. - Thousand Oaks: Corwin, 2011. - 232 p.

10 Kellner D., Share J. Critical media literacy is not an option // Learning Inquiry. - 2007. - Vol. 1, № 1. - P. 59-69. - DOI:10.1007/s11519-007-0004-2.

11 Jenkins H., Purushotma R., Weigel M., Clinton K., Robison A. J. Confronting the Challenges of Participatory Culture: Media Education for the 21st Century. - Cambridge, MA: MIT Press, 2009. - 145 p.

12 Couldry N., Hepp A. The Mediated Construction of Reality. - Cambridge: Polity Press, 2017. - 256 p.

13 Hjarvard S. The mediatization of society: A theory of the media as agents of social and cultural change // Nordicom Review. - 2008. - Vol. 29, № 2. - P. 105-134. - DOI: 10.1515/nor-2017-0181.

14 Katz E., Blumler J. G., Gurevitch M. Uses and gratifications research // Public Opinion Quarterly. - 1973. - Vol. 37, № 4. - P. 509-523. - DOI: 10.1086/268109.

15 Tandoc E. C. Jr., Lim Z. W., Ling R. Defining 'fake news': A typology of scholarly definitions // Digital Journalism. - 2018. - Vol. 6, № 2. - P. 137-153. - DOI: 10.1080/21670811.2017.1360143.

16 Vosoughi S., Roy D., Aral S. The spread of true and false news online // Science. - 2018. - Vol. 359, No. 6380. - P. 1146-1151. - DOI: 10.1126/science.aap9559.

17 Guess A. M., Lerner M., Lyons B., Montgomery J. M., Nyhan B., Reifler J., Sircar N. A digital media literacy intervention increases discernment between mainstream and false news in the United States and India // Proceedings of the National Academy of Sciences. - 2020. - Vol. 117, № 27. - P. 15536-15545. - DOI: 10.1073/pnas.1920498117.

18 Pennycook G., Rand D. G. The psychology of fake news // Trends in Cognitive Sciences. - 2021. - Vol. 25, № 5. - P. 388-402. - DOI: 10.1016/j.tics.2021.02.007.

19 Ecker U. K. H., Lewandowsky S., Cook J., Schmid P., Fazio L. K., Brashier N., Kendeou P., Vraga E. K., Amazeen M. A. The psychological drivers of misinformation belief and its resistance to correction // Nature Reviews Psychology. - 2022. - Vol. 1. - P. 13-29. - DOI: 10.1038/s44159-021-00006-y.

20 Kozyreva A., Lorenz-Spreen P., Herzog S. M., Ecker U. K. H., Lewandowsky S., Hertwig R. et al. Toolbox of individual-level interventions against online misinformation // Nature Human Behaviour. - 2024. - Vol. 8, № 6. - P. 1044-1052. - DOI: 10.1038/s41562-024-01881-0.

21 OECD. 21st-Century Readers: Developing Literacy Skills in a Digital World. - Paris: OECD Publishing, 2021. - 216 p. - DOI: 10.1787/a83d84cb-en.

22 Castells M. Communication Power. - Oxford: Oxford University Press, 2009. - 571 p.

23 Luhmann N. The Reality of the Mass Media. - Stanford: Stanford University Press, 2000. - 154 p.

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ
ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ
PROBLEMS OF POLITICAL SCIENCE

ҒТАМР 11.15.89 **DOI: https://doi.org/10.51889/2959-6270.2026.94.2.009**

М .К. Дюсембекова[1], Қ.Д. Жанпейісова[1], Д.С. Примбетов[1], А.Ә. Арзықұлов[2]*

[1]Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Астана қ., Қазақстан
[2]ҚР Президенті жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институты
Астана қ., Қазақстан
**e-mail: k_zhanpeisova@mail.ru*

ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДІ ДАМЫТУДАҒЫ САЯСИ ПАРТИЯЛАР МЕН ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДІҢ РӨЛІ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстандағы инклюзивті білім беру саясатының іске асуына саяси партиялар мен әлеуметтік желілердің ықпалы талданады. Инклюзивті білім беру қазіргі жағдайда тек педагогикалық ұйымдастыру мәселесі емес, әлеуметтік әділеттілік, азаматтық бақылау және мемлекеттік саясаттың ашықтығы өлшемдерімен байланысты қоғамдық сала ретінде қарастырылады. Зерттеудің дереккөздік негізін Қазақстан Республикасының нормативтік-құқықтық құжаттары, саяси партиялардың бағдарламалық ұстанымдары мен жария коммуникациялары, Оқу-ағарту министрлігі мен халықаралық ұйымдардың есептері, сондай-ақ Google Trends платформасындағы іздеу динамикасы құрайды. Әдіснамалық тұрғыдан құжаттық талдау, мазмұндық талдау және салыстырмалы-сипаттамалық тәсіл қолданылды. Нәтижелер саяси партиялардың инклюзия тақырыбын көбіне білім сапасы, инфрақұрылым, әлеуметтік қорғау және ата-аналарды қолдау мәселелері арқылы көтеретінін көрсетті. Алайда партиялық құжаттарда ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды қолдауға арналған нақты индикаторлар мен жүйелі мониторинг тетіктері әрдайым айқын берілмейді. Әлеуметтік желілер қоғамдық назарды күшейтетін, жергілікті проблемаларды тез жария ететін және билік органдарына кері байланыс беретін ортаға айналғанымен, оларды қоғамдық пікірдің толық репрезентативті өлшемі ретінде қабылдау шектеулі. Мақала қорытындысында инклюзивті білім беруді дамыту үшін партиялар, қоғамдық ұйымдар, ата-аналар қауымдастығы, білім беру мекемелері және мемлекеттік органдар арасындағы тұрақты диалог пен ашық дерекке негізделген азаматтық мониторинг қажет екені негізделеді.

Түйін сөздер: инклюзивті білім беру, азаматтық қоғам, саяси партиялар, әлеуметтік желілер, ерекше білім беру қажеттіліктері, мемлекеттік саясат, қоғамдық бақылау.

M.K. Dyussembekova[1], K.D. Zhanpeiissova[1], D.S. Primbetov[1], A.A. Arzykulov[2]*

[1]L.N. Gumilyov Eurasian National University
Astana, Kazakhstan
[2]Kazakhstan Institute of Strategic Studies under the President of the Republic of Kazakhstan
Astana, Kazakhstan
**e-mail: k_zhanpeisova@mail.ru*

THE ROLE OF POLITICAL PARTIES AND SOCIAL NETWORKS IN THE DEVELOPMENT OF INCLUSIVE EDUCATION

Abstract

The article examines the role of political parties and social networks in the implementation of inclusive education policy in Kazakhstan. Inclusive education is approached not only as a pedagogical arrangement, but also as a matter of social justice, civic oversight and the transparency of public policy. The empirical basis of the study includes national legal and policy documents, programmatic statements and public communication of political parties, reports of the Ministry of Education and international organizations, and search-interest dynamics from Google Trends. The study applies documentary analysis, content analysis and a comparative descriptive approach. The findings show that political parties usually address inclusion through the broader agendas of educational quality, infrastructure, social protection and support for parents. At the same time, party documents do not always contain clear indicators, monitoring mechanisms or measurable commitments related to learners with special educational needs. Social networks increase public visibility, reveal local problems more quickly and provide feedback to public authorities; however, they cannot be treated as a fully representative measure of public opinion. The article concludes that the development of inclusive education requires regular civic monitoring based on open data and sustained dialogue among political parties, civil society organizations, parents' associations, educational institutions and state bodies.

Keywords: inclusive education, civil society, political parties, social networks, special educational needs, public policy, civic oversight.

Дюсембекова М.К.[1], Жанпеисова К.Д.[1], Примбетов Д.С.[1], Арзыкулов А.А.[2]*

[1]Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева
г. Астана, Казахстан
[2]Казахстанский институт стратегических исследований
при Президенте Республики Казахстан
г. Астана, Казахстан
**e-mail: k_zhanpeisova@mail.ru*

РОЛЬ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ И СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ В РАЗВИТИИ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В статье рассматривается роль политических партий и социальных сетей в реализации политики инклюзивного образования в Казахстане. Инклюзивное образование анализируется не только как педагогическая практика, но и как сфера социальной справедливости, гражданского контроля и открытости государственной политики. Эмпирическую основу исследования составили нормативно-правовые документы Республики Казахстан, программ-ные положения и публичные коммуникации политических партий, отчеты Министерства просвещения и международных организаций, а также данные Google Trends, отражающие динамику поискового

интереса. В работе использованы документальный анализ, контент-анализ и сравнительно-описательный подход. Результаты показывают, что политические партии чаще всего обращаются к теме инклюзии через вопросы качества образования, инфраструктуры, социальной защиты и поддержки родителей. Вместе с тем в партийных документах не всегда четко обозначены измеримые обязательства, индикаторы и механизмы мониторинга в отношении детей с особыми образовательными потребностями. Социальные сети усиливают общественную видимость проблемы, быстрее выявляют локальные барьеры и создают канал обратной связи между обществом и государственными органами, однако не могут рассматриваться как полностью репрезентативный показатель общественного мнения. В заключении обосновывается необходимость регулярного гражданского мониторинга, основанного на открытых данных, и устойчивого диалога между партиями, общественными организациями, родительским сообществом, образовательными учреждениями и государственными органами.

Ключевые слова: инклюзивное образование, гражданское общество, политические партии, социальные сети, особые образовательные потребности, государственная политика, общественный контроль.

Кіріспе

Инклюзивті білім беру соңғы онжылдықтарда білім саласындағы тар кәсіби ұғымнан шығып, әлеуметтік саясаттың, адам құқықтарының және қоғамдық келісімнің маңызды өлшеміне айналды. Оның негізгі мәні – баланың денсаулық жағдайына, даму ерекшелігіне, әлеуметтік ортасына немесе тілдік айырмашылығына қарамастан, сапалы білімге қол жеткізуіне жағдай жасау. 1994 жылғы Саламанка мәлімдемесінен кейін инклюзия халықаралық білім беру күн тәртібінің тұрақты бөлігіне айналды [1]. Кейін БҰҰ-ның Мүгедектердің құқықтары туралы конвенциясы осы қағиданы құқықтық тұрғыдан күшейтіп, мемлекеттерге білім беру жүйесін кемсітусіз ұйымдастыру міндетін жүктеді [2].

Қазақстанда да бұл бағыт мемлекеттік саясаттың маңызды саласына енді. Конституцияда азаматтардың білім алуға тең құқығы бекітілген [3], ал «Білім туралы» заң мен инклюзивті білім беру мәселелері бойынша 2021 жылғы өзгерістер білім беру ұйымдарына ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға жағдай жасау міндетін нақтылады [4-5]. Дегенмен құқықтық норманың болуы мәселенің толық шешілгенін білдірмейді. Инклюзияның шынайы іске асуы мектептің физикалық қолжетімділігіне, педагог кадрлардың дайындығына, ата-аналармен жұмыс сапасына, арнайы мамандар мен сүйемелдеу қызметтерінің жеткіліктілігіне, сондай-ақ жергілікті деңгейдегі басқару мәдениетіне тәуелді.

Қазіргі ғылыми әдебиеттерде инклюзивті білім беру мәселесі кеңінен зерттелген. Инклюзивті білім берудің теориялық негіздерін дамытуда М. Эйнскоу, Т. Бут және Л. Флориан сияқты ғалымдардың еңбектері маңызды орын алады. М. Эйнскоу инклюзияны барлық білім алушылардың қажеттіліктеріне жауап бере алатын білім беру жүйесін қалыптастыру үдерісі ретінде қарастырады. Ал Т.Бут пен М.Эйнскоу әзірлеген «Inclusion Index» тұжырымдамасы мектеп мәдениетін, саясатын және тәжірибесін инклюзивті қағидаттарға бейімдеудің маңызын негіздейді. Л.Флориан инклюзивті педагогика теориясында оқушылар арасындағы айырмашылықтарды білім беру үдерісінің табиғи құрамдас бөлігі ретінде қарастыру қажеттігін көрсетеді.

Қазақстандық зерттеушілер де инклюзивті білім берудің құқықтық, әлеуметтік және педагогикалық аспектілерін қарастырған. М.Б. Турлубекова, Р.О. Бугубаева зерттеу мақсатында анықталған болжамды мәндер негізінде Қазақстанда инклюзивті білім беруді ұйымдастыру процесін және пайдалану мүмкіндігін талдау болып табылады [6, с. 89]. А. Б. Жумагулова өз зерттеуі мақсаты ретінде заңнамалық актілерді шолу және мүмкіндігі шектеулі адамдардың білім беру процесін реттеудің халықаралық тәжірибесін зерделеу негізінде Қазақстанда инклюзивті білім беруді құқықтық қамтамасыз етуді бағалау болып табылады. Инклюзияны нормативтік қамтамасыз ету мәселелері зерттеу пәні болып табылады. [7, с. 470]. Алайда қолданыстағы зерттеулердің басым бөлігі арнайы білім беру технологияларына, педагогтердің кәсіби даярлығына немесе мемлекеттік саясат мәселелеріне бағытталған. Саяси партиялар мен

әлеуметтік желілердің инклюзивті білім беруді дамытудағы ықпалы, олардың қоғамдық бақылау және азаматтық қатысу тетігі ретіндегі қызметі жеткілікті деңгейде зерттелмеген. Осыған байланысты аталған мәселе ғылыми тұрғыдан өзекті болып табылады және зерттеудегі ғылыми олқылықты толықтыруға мүмкіндік береді.

Осы жерде азаматтық қоғам институттарының рөлі айқын көрінеді. Саяси партиялар, қоғамдық ұйымдар, ата-аналар қауымдастықтары, сарапшылар мен әлеуметтік желідегі белсенді топтар білім беру саласындағы нақты проблемаларды жария талқылауға шығара алады. Олар мемлекет қабылдаған шешімдердің орындалуын бақылауға, жергілікті кедергілерді көрсетуге және ерекше қолдауды қажет ететін балалардың мүддесін қоғамдық күн тәртібіне енгізуге ықпал етеді. Бірақ бұл ықпал әрдайым бір деңгейде емес: кейде нақты мониторингке сүйенеді, кейде жалпы ұран немесе әлеуметтік қолдау сипатындағы мәлімдемемен шектеледі.

Мақаланың өзектілігі осы қайшылықтан туындайды. Бір жағынан, Қазақстанда инклюзивті білім беру нормативтік жағынан бекітілген және мемлекеттік саясатта жиі аталады. Екінші жағынан, оның күнделікті білім беру тәжірибесіндегі сапасы мен қолжетімділігі азаматтық бақылау, ашық дерек және қоғамдық талқылау тетіктеріне тікелей байланысты. Сондықтан саяси партиялар мен әлеуметтік желілердің бұл саладағы орны арнайы талдауды қажет етеді.

Зерттеудің мақсаты – Қазақстанда инклюзивті білім беруді дамытудағы саяси партиялар мен әлеуметтік желілердің рөлін талдау, олардың қоғамдық бақылау мен мемлекеттік саясатқа ықпал ету мүмкіндігін бағалау. Осы мақсатқа сай мақалада үш сұрақ қарастырылады: біріншіден, инклюзивті білім беруді реттейтін құқықтық және институционалдық негіздер қандай; екіншіден, саяси партиялар өз бағдарламалары мен жария коммуникацияларында бұл мәселені қалай көтереді; үшіншіден, әлеуметтік желілер мен цифрлық іздеу динамикасы қоғамдағы назардың сипатын қалай көрсетеді.

Зерттеудің ғылыми болжамы: саяси партиялардың қоғамдық бақылау қызметі мен әлеуметтік желілердегі азаматтық белсенділік деңгейі жоғары болған жағдайда инклюзивті білім беру саясатының тиімділігі артады, ал қоғам тарапынан жүргізілетін мониторинг ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың құқықтарын қорғауға және білім беру жүйесіндегі мәселелерді уақтылы анықтауға ықпал етеді.

Зерттеу әдіснамасы

Зерттеу сапалық сипаттағы құжаттық және мазмұндық талдауға негізделді. Негізгі дереккөздер үш топқа бөлінді. Бірінші топқа Қазақстан Республикасының Конституциясы, «Білім туралы» заң, 2021 жылғы инклюзивті білім беру мәселелері бойынша заңнамалық өзгерістер, әлеуметтік қорғау және білім беру саласына қатысты стратегиялық құжаттар кірді. Екінші топты саяси партиялардың бағдарламалық ұстанымдары, ресми сайттарындағы және бұқаралық ақпарат құралдарындағы жария материалдары құрады. Үшінші топқа Оқу-ағарту министрлігінің деректері, UNICEF және серіктес ұйымдардың инклюзивті білім беру жөніндегі бағалау материалдары, сондай-ақ Google Trends платформасындағы іздеу белсенділігі алынды [8-11].

Құжаттық талдау құқықтық нормалар мен партиялық бастамалардың мазмұнын салыстыруға мүмкіндік берді. Мақалада әрбір құжаттан инклюзияға қатысты мынадай мағыналық бірліктер ізделді: білімге тең қолжетімділік, инфрақұрылымның бейімделуі, педагогикалық және психологиялық қолдау, ата-аналар мен отбасыға әлеуметтік көмек, жергілікті деңгейдегі мониторинг, азаматтық бақылау және ашық есептілік. Бұл тәсіл партиялық мәлімдемелердің жалпы білім саясаты деңгейінде қалғанын немесе ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға нақты бағытталғанын айқындауға көмектесті.

Әлеуметтік желілер мен цифрлық іздеу деректері қоғамдық назардың динамикасын түсіндіру үшін қосымша материал ретінде пайдаланылды. Google Trends мәліметтері қоғамның белгілі бір кезеңдегі іздеу қызығушылығын көрсетеді, бірақ ол әлеуметтік көңіл-күйді толық өлшемейді. Сондықтан мақалада бұл дерек қоғамдық пікірдің репрезентативті сауалнамасы

ретінде емес, тақырыпқа ақпараттық назардың маусымдық және медиалық белгісі ретінде қарастырылды. UNICEF-тің инклюзивті білім беруге қатысты үлкен деректерді қолданған бағалауы әлеуметтік медиа талқылауларын түсіндіруде маңызды дереккөз ретінде алынды [10].

Зерттеудің шектеуі де бар. Саяси партиялардың әлеуметтік желідегі барлық жазбасын толық сандық контент-талдау жасау мақсаты қойылған жоқ. Негізгі назар ресми бағдарламалар мен қоғамдық кеңістікте анық көрінетін бастамалардың мазмұнына аударылды. Сонымен бірге ресми статистикада «мүгедектігі бар балалар», «ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар», «арнайы білім беру ұйымдарында оқитын балалар» сияқты санаттар әртүрлі қолданылатыны ескерілді. Сондықтан мақалада сандық көрсеткіштер бір-бірімен механикалық түрде салыстырылмай, контекстік түсіндірме арқылы берілді.

Аталған зерттеу Қазақстандағы инклюзивті білім беруді дамытудағы саяси партиялар мен әлеуметтік желілердің рөлін анықтауға бағытталған. Зерттеу барысында сапалық зерттеу әдіснамасы қолданылды, себебі жұмыстың негізгі мақсаты инклюзивті білім беру саласындағы қоғамдық және саяси үдерістердің мазмұнын, олардың өзара байланысын және мемлекеттік саясатқа ықпал ету ерекшеліктерін талдау болып табылады. Сапалық тәсіл зерттеу нысанын тереңірек қарастыруға, түрлі дереккөздердегі ақпараттарды салыстыруға және қоғамдық құбылыстардың мәнін жан-жақты түсіндіруге мүмкіндік береді.

Зерттеу 2024-2025 жылдар аралығында жүргізілді. Зерттеудің кеңістіктік шекарасы ретінде Қазақстан Республикасы алынды. Зерттеу нысаны ретінде инклюзивті білім беру саласындағы мемлекеттік саясат, саяси партиялардың қызметі және әлеуметтік желілердегі қоғамдық коммуникация үдерістері қарастырылды. Ал зерттеу пәні ретінде саяси партиялар мен әлеуметтік желілердің инклюзивті білім беруді дамытуға ықпал ету тетіктері анықталды.

Зерттеу барысында деректерді жинаудың бірнеше әдісі қолданылды. Бірінші кезекте құжаттық талдау әдісі пайдаланылды. Бұл әдіс Қазақстан Республикасының Конституциясын, «Білім туралы» заңын, инклюзивті білім беру мәселелері бойынша қабылданған заңнамалық өзгерістерді, мемлекеттік бағдарламаларды, стратегиялық құжаттарды және халықаралық ұйымдардың ресми материалдарын зерттеуге мүмкіндік берді. Құжаттық талдау арқылы инклюзивті білім беруді реттейтін нормативтік-құқықтық негіздер жүйеленіп, олардың негізгі бағыттары мен басымдықтары анықталды.

Сонымен қатар мазмұндық талдау (контент-талдау) әдісі қолданылды. Контент-талдау саяси партиялардың бағдарламалық құжаттарын, ресми сайттарындағы материалдарын, қоғамдық бастамаларын және бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланған ақпараттарды зерттеуге бағытталды. Талдау барысында инклюзивті білім беру мәселесіне қатысты негізгі тақырыптар, ұстанымдар және ұсыныстар анықталды. Әсіресе білімге тең қолжетімділік, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды қолдау, білім беру инфрақұрылымын жетілдіру, педагогтердің кәсіби даярлығы және әлеуметтік қорғау мәселелеріне ерекше назар аударылды. Зерттеу материалдарын іріктеу белгілі бір критерийлер негізінде жүзеге асырылды. Біріншіден, құжаттарда инклюзивті білім беру немесе ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар мәселесінің қамтылуы ескерілді. Екіншіден, материалдардың ресми және сенімді ақпарат көздерінен алынуы басты талап болды. Үшіншіден, зерттеуге енгізілген құжаттар мен жарияланымдардың зерттеу тақырыбына тікелей қатыстылығы назарға алынды. Осы критерийлер зерттеу нәтижелерінің объективтілігі мен ғылыми негізділігін қамтамасыз етуге мүмкіндік берді.

Саяси партияларды іріктеу кезінде олардың республикалық деңгейде ресми тіркелген саяси ұйым болуы, қоғамдық-саяси процестерге белсенді қатысуы және білім беру саласына қатысты бағдарламалық ұстанымдарының болуы негізгі өлшем ретінде алынды. Осы негізде «AMANAT» партиясы, Қазақстан халық партиясы, «Ауыл» партиясы, «Respublica» партиясы және Жалпыұлттық социал-демократиялық партияның ресми құжаттары мен жария коммуникациялары зерттеу нысанына енгізілді. Бұл партиялар Қазақстанның қазіргі саяси кеңістігіндегі негізгі саяси субъектілер ретінде таңдалды.

Әлеуметтік желілерді зерттеу барысында Facebook, Instagram және Telegram платформаларында жарияланған ашық ақпараттық материалдар пайдаланылды. Аталған платформалар Қазақстан қоғамында кең таралған және қоғамдық пікір қалыптастырудың маңызды арналары болып саналады. Әлеуметтік желілердегі материалдарды талдау кезінде инклюзивті білім беру тақырыбы бойынша жарияланған ақпараттық хабарламалар, қоғамдық пікірлер, ата-аналардың өтініштері, сарапшылардың көзқарастары және азаматтық бастамалар қарастырылды. Сонымен қатар Google Trends платформасының деректері пайдаланылып, инклюзивті білім беру мәселесіне қатысты қоғамдық қызығушылықтың динамикасы бағаланды.

Зерттеу барысында салыстырмалы талдау әдісі де қолданылды. Бұл әдіс құқықтық құжаттардың мазмұнын саяси партиялардың бағдарламалық ұстанымдарымен және әлеуметтік желілердегі қоғамдық талқылаулармен салыстыруға мүмкіндік берді. Нәтижесінде мемлекеттік саясатта жарияланған мақсаттар мен қоғамдық деңгейде көтерілетін мәселелер арасындағы байланыс анықталды.

Зерттеудің ғылыми сенімділігін қамтамасыз ету мақсатында деректерді үштараптандыру (триангуляция) тәсілі пайдаланылды. Яғни зерттеу қорытындылары бір ғана дереккөзге емес, нормативтік құжаттарға, ресми статистикалық мәліметтерге, халықаралық ұйымдардың есептеріне, саяси партиялардың материалдарына және әлеуметтік желілердегі ашық ақпараттарға сүйене отырып жасалды. Мұндай тәсіл зерттеу нәтижелерінің объективтілігін арттыруға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар зерттеудің белгілі бір шектеулері бар. Әлеуметтік желілердегі барлық жарияланымдарға толық сандық талдау жүргізілген жоқ. Зерттеу негізінен ашық қолжетімді материалдарға сүйенді. Сондай-ақ әлеуметтік желілердегі пікірлер жалпы қоғамның көзқарасын толық көрсетпеуі мүмкін. Осыған байланысты алынған нәтижелер қоғамдық үрдістердің негізгі бағыттарын сипаттайтын сапалық қорытындылар ретінде қарастырылды.

Осылайша, зерттеу әдіснамасы құжаттық талдау, контент-талдау, салыстырмалы талдау және деректерді үштараптандыру әдістерінің үйлесімді қолданылуына негізделді. Бұл тәсілдер Қазақстандағы инклюзивті білім беруді дамытуда саяси партиялар мен әлеуметтік желілердің рөлін жан-жақты бағалауға және зерттеудің ғылыми негізділігін қамтамасыз етуге мүмкіндік берді.

Зерттеу нәтижелері

Қазақстандағы инклюзивті білім беру саясаты бірнеше деңгейден тұрады: халықаралық міндеттемелер, ұлттық заңнама, салалық бағдарламалар, жергілікті инфрақұрылым және қоғамдық бақылау. Бұл деңгейлер бір-бірінен бөлек емес. Мысалы, халықаралық конвенция тең құқық қағидасын бекітсе, ұлттық заң оны білім беру ұйымдарының нақты міндетіне айналдырады; ал азаматтық қоғам осы міндеттің күнделікті орындалуын қадағалап, проблеманы жария кеңістікке шығарады.

Нормативтік негізді талдау көрсеткендей, Қазақстанда инклюзивті білім беру құқықтық тұрғыдан танылған. Алайда құқықтық бекіту мен практикалық қолжетімділік арасында алшақтық бар. Мектепке пандус орнату немесе арнайы кабинет ашу инклюзияның бір бөлігі ғана. Толыққанды нәтиже үшін оқу бағдарламасының бейімделуі, маманның сүйемелдеуі, баланың әлеуметтік ортаға қосылуы және мұғалімдердің кәсіби дайындығы қатар жүруі тиіс.

1-кесте. Қазақстандағы инклюзивті білім беруге қатысты негізгі нормативтік және стратегиялық құжаттар

№	Құжат	Қабылданған жылы	Негізгі мазмұны	Инклюзивті білімге қатысы
1	Қазақстан Республикасының Конституциясы	1995	Азаматтардың білім алуға тең құқығын бекітеді.	Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың білімге қолжетімділігін құқықтық қағида деңгейінде негіздейді.
2	«Білім туралы» Қазақстан Республикасының Заңы	2007, өзгерістермен	Білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі принциптерін айқындайды.	Білім беру ұйымдарына қолжетімді орта қалып-тастыру және арнайы жағдай жасау міндетін жүктейді.
3	Инклюзивті білім беру мәселелері бойынша 2021 жылғы заңнама-лық өзгерістер	2021	Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды оқытуға жағдай жасау талаптарын нақтылады.	Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу, бейімделген оқу және қабылдау тәртібі мәселелерін күшейтті.
4	БҰҰ-ның Мүгедектердің құқықтары туралы конвенциясы	2006, Қазақстан 2015 жылы ратификациялады	Мүгедектігі бар адамдардың қоғам өміріне тең қатысу құқығын бекітеді.	Инклюзивті білім беруді адам құқығы және кемсітпеу қағидасы тұрғысынан негіздейді.
5	Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020–2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы	2019	Білім сапасын арттыру, тең қолжетімділік және инфрақұрылымды дамыту міндеттерін айқындайды.	Инклюзивті орта құру, педагог-терді даярлау және білім беру ұйымдарын бейімдеу бағыттарын қамтиды.
6	Әлеуметтік кодекс	2023	Әлеуметтік құқықтар мен қолдау шараларын жүйелейді.	Ерекше қолдауды қажет ететін балалар мен олардың отбасыларына кешенді көмек көрсету қажеттілігін күшейтеді.
7	Президент жолдаулары және стратегиялық құжаттар	жыл сайын	Әлеуметтік саясат, адами капитал және білім беру сапасы мәселелерін белгілейді.	Инклюзивті және қолжетімді білімді мемлекеттік саясаттың әлеуметтік бағытымен байланыстырады.

Ескерту: Автордың жеке дереккөзінен

Кесте-1 инклюзивті білім берудің құқықтық негізі бар екенін көрсетеді. Бірақ осы құжаттарды бір деңгейдегі актілер ретінде түсіндіруге болмайды: Конституция мен заңдар міндетті құқықтық норманы бекітсе, стратегиялық бағдарламалар мен президенттік жолдаулар саясаттың

бағытын көрсетеді. Партиялық жобалар мен қоғамдық бастамалар бұл кестеге әдейі енгізілген жоқ, өйткені олар құқықтық құжат емес, азаматтық және саяси ықпал ету құралдарына жатады.

Ресми және сараптамалық материалдарды талдағанда терминологиялық нақтылық маңызды. «Мүгедектігі бар бала» және «ерекше білім беру қажеттілігі бар бала» ұғымдары толық сәйкес келмейді. Бірінші ұғым көбіне медициналық-құқықтық мәртебеге, екіншісі білім беру процесінде қажет болатын педагогикалық, психологиялық немесе әлеуметтік қолдау түріне қатысты қолданылады. Сондықтан әртүрлі дереккөздерде кездесетін 160 мың, 235–240 мың сияқты көрсеткіштерді бір санаттың динамикасы ретінде тікелей салыстыру ғылыми тұрғыдан дәл болмайды. Бұл мақалада сандық деректер инклюзивті білім берудің кеңеюін сипаттайтын контекстік көрсеткіш ретінде ғана пайдаланылады [8-9].

Оқу-ағарту министрлігі жариялаған мәліметтерде арнайы білім беру ұйымдары, психологиялық-медициналық-педагогикалық консультациялар, психологиялық-педагогикалық түзету кабинеттері, арнайы мектептер, оңалту және аутизм орталықтары секілді инфрақұрылымның кеңейіп келе жатқаны көрсетіледі [8]. Бұл өзгерістер мемлекеттің инклюзивті бағытты институционалдандыруға ұмтылысын байқатады. Дегенмен инфрақұрылым санының өсуі сапа мәселесін автоматты түрде шешпейді. Баланың мектептегі тәжірибесі маманның қолжетімділігіне, сыныптағы әлеуметтік ахуалға, оқу тапсырмасының бейімделуіне және ата-анамен байланысқа тәуелді.

Саяси партиялар осы салада екі түрлі қызмет атқара алады. Біріншісі – бағдарламалық қызмет: партиялар білім берудегі теңдік, қолжетімділік және әлеуметтік қолдау мәселелерін өз құжаттарында бекітеді. Екіншісі – бақылау және делдалдық қызмет: партиялар жергілікті мектептердегі проблемаларды қоғамдық деңгейге шығарып, уәкілетті органдарға жеткізеді. Қазақстан жағдайында екінші қызметтің әлеуеті жоғары, өйткені инклюзивті білім беру мәселелері көбіне нақты мектеп, аудан, қала немесе ауыл деңгейінде көрінеді.

2-кесте. Саяси партиялардың бағдарламалары мен жария коммуникацияларындағы инклюзивті білімге қатысты бағыттар

Саяси партия	Инклюзивті білімге қатысты көрінетін бағыт	Бағалау
«AMANAT» партиясы	«Кедергісіз келешек» жобасы, инклюзия кабинеттерін ашу, білім беру ұйымдарының қолжетімділігін бақылау, ерекше балаларға арналған әлеуметтік және спорттық бастамалар.	Тақырып нақты жобалар арқылы көрінеді; мониторингті жүйелі индикатор-лармен күшейту қажет.
Қазақстан халық партиясы	Көпбалалы отбасылар мен мүгедектігі бар балалардың ата-аналарының әлеуметтік мәртебесі, әлеуметтік кепіл-діктер және отбасыға қолдау мәселелері.	Инклюзия білім беру сапасынан гөрі әлеуметтік қорғау контексінде көбірек қойылады.
«Ауыл» партиясы	Ауылдық жерлердегі сапалы білімге қолжетімділік, әлеуметтік инфра-құрылымды дамыту, өңірлік теңсіз-діктерді азайту мәселелері.	Ауыл мектептеріндегі инклюзияға жанама қатысы бар; ерекше білім беру қажеттіліктері жеке тармақ ретінде күшейтілуі тиіс.
«Respublica» партиясы	Білім беру жүйесін жаңғырту, икемділік, жаңа дағдылар, мектептің қазіргі қоғамға бейімделуі туралы ұстанымдар.	Инклюзия жалпы білім реформасының құрамында көрінеді, бірақ арнайы қолдау тетіктері нақты ашылмайды.
Жалпы ұлттық социал-демократиялық партия	Әлеуметтік теңдік, білімге қолжетім-ділік және азаматтардың әлеуметтік құқықтары туралы жалпы бағдар.	Инклюзивті білім жеке саясат бағыты ретінде айқындалмаған, бірақ әлеуметтік әділеттілік ұстанымымен байланыстырылады.

Ескерту: Автордың жеке дереккөзінен

Кесте 2 партиялық құжаттар мен жария материалдарда инклюзивті білім беру біркелкі деңгейде көрінбейтінін байқатады. «AMANAT» партиясының бастамаларында инфрақұрылым, кедергісіз орта және нақты іс-шаралар жиі аталады. Мысалы, «Тең мүмкіндіктер» фестивалі немесе инклюзивті мектептерді аралау сияқты әрекеттер ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың мәселесін қоғамдық кеңістікке шығаруға көмектеседі [12-13]. Алайда мұндай іс-шаралар ұзақ мерзімді мониторинг жүйесімен байланыстырылмаса, олар эпизодтық сипатта қалып қоюы мүмкін.

Басқа партияларда инклюзия көбіне жалпы білім сапасы, әлеуметтік қолдау немесе өңірлік теңсіздік мәселелері арқылы беріледі. Бұл да маңызды, өйткені ауылдағы мектептің материалдық базасы, көлік қатынасы, логопед, дефектолог, психолог сияқты мамандардың жетіспеуі ерекше қажеттілігі бар баланың оқу мүмкіндігіне тікелей әсер етеді. Бірақ партиялық бағдарламаларда инклюзия нақты көрсеткіштермен – мысалы, бейімделген мектеп үлесі, педагог-ассистент саны, ата-аналарға консультациялық көмек, жергілікті бюджеттегі қаржыландыру көлемі – байланыстырылса, олардың қоғамдық бақылау қызметі күшейер еді.

Әлеуметтік желілер бұл процесте бөлек арна ретінде көрінеді. Олар ресми есепке енбей қалатын тұрмыстық кедергілерді – мектепке кірудің қиындығы, арнайы маман тапшы болуы, ата-ананың құқықтық ақпараттан хабарсыздығы, баланың сыныптағы бейімделуі – тез жария етеді. Мұндай талқылаулар әкімдікке, білім басқармасына немесе партиялық өкілдерге қоғамдық қысым тудыруы мүмкін. Бірақ әлеуметтік желіде көтерілген әрбір мәселе тек эмоциялық реакция деңгейінде қалмай, дәлел, дерек және институционалдық жауапкершілікпен байланысуы қажет.

UNICEF және серіктес ұйымдардың Қазақстандағы инклюзивті білім беру жөніндегі бағалау материалдары интернет пен әлеуметтік медиа деректерін талдаудың пайдалы екенін көрсетеді [10]. Онда қоғамдық талқылаудың жаңалықтар сайттары, блогтар, Facebook, Instagram және Telegram сияқты әртүрлі арналарда көрінетіні атап өтіледі. Бұл дерек азаматтық қоғамның инклюзия тақырыбына назар аударып отырғанын білдіреді. Дегенмен әлеуметтік медиа деректері алгоритмдік іріктеуге, қалалық аудиторияның белсенділігіне және платформалардың ерекшелігіне тәуелді. Сондықтан оларды ресми статистикамен, ата-аналар сауалнамасымен және мектеп деңгейіндегі мониторингпен толықтыру қажет.

Google Trends деректері де осы тұжырымды толықтырады. «Инклюзивті білім беру» тақырыбы бойынша іздеу белсенділігі оқу жылының басталуына жақын кезеңдерде артуы мүмкін [11]. Бұл мектепке қабылдау, сыныпқа бейімделу, құжат жинау және ата-аналар сұрағы көбейетін уақытпен байланысты. Бірақ іздеу динамикасы нақты қолдаудың сапасын немесе қоғамның толық көзқарасын өлшемейді. Ол тек белгілі бір кезеңде ақпараттық сұраныстың күшейгенін көрсетеді.

Жалпы алғанда, жүргізілген талдау зерттеудің ғылыми болжамын негізінен растады. Зерттеу нәтижелері саяси партиялар мен әлеуметтік желілердің инклюзивті білім беру мәселелерін қоғамдық күн тәртібіне шығаруда маңызды рөл атқаратынын көрсетті. Партиялық бастамалар мен қоғамдық талқылаулар мемлекеттік органдардың назарын нақты мәселелерге аударуға мүмкіндік береді. Сонымен бірге қоғамдық бақылау тетіктері жүйелі сипат алған жағдайда ғана олардың нақты институционалдық өзгерістерге әсер ету ықтималдығы жоғары болатыны анықталды.

Зерттеудің ғылыми маңыздылығы инклюзивті білім беру саясатына азаматтық қоғам институттарының ықпалын кешенді түрде қарастыруында көрінеді. Ал практикалық маңыздылығы саяси партиялар, мемлекеттік органдар және қоғамдық ұйымдар арасындағы өзара іс-қимылды жетілдіруге бағытталған ұсыныстар әзірлеуге мүмкіндік беруімен сипатталады.

Талқылау

Жүргізілген зерттеу нәтижелері Қазақстандағы инклюзивті білім беруді дамытуда саяси партиялар мен әлеуметтік желілердің белгілі бір деңгейде ықпал ететінін көрсетті. Алайда олардың ықпалының сипаты мен тиімділігі әртүрлі факторларға байланысты өзгеріп отырады.

Зерттеу барысында алынған деректер инклюзивті білім беру саласындағы құқықтық негіздердің жеткілікті дәрежеде қалыптасқанын, бірақ олардың практикалық жүзеге асырылуы барысында бірқатар институционалдық және қоғамдық мәселелер сақталып отырғанын көрсетті.

Инклюзивті білім беру мәселесін талдау кезінде оның тек педагогикалық немесе әлеуметтік мәселе емес, сонымен қатар саяси және қоғамдық мәселе екендігі байқалады. Себебі ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың сапалы білімге қол жеткізуі тек білім беру ұйымдарының қызметіне ғана емес, мемлекеттік басқару сапасына, азаматтық қоғамның белсенділігіне және қоғамдық бақылау тетіктерінің тиімділігіне де тәуелді. Осы тұрғыдан алғанда зерттеу нәтижелері саяси партиялар мен әлеуметтік желілердің инклюзивті білім беру саясатының жүзеге асуына ықпал ететін маңызды субъектілер екенін көрсетеді.

Халықаралық ғылыми әдебиеттерде инклюзивті білім беру білім беру жүйесінің барлық қатысушыларының өзара әрекеттестігі арқылы жүзеге асатын күрделі әлеуметтік үдеріс ретінде қарастырылады. М. Эйнскоу инклюзияны оқушыларды қолданыстағы жүйеге бейімдеу емес, керісінше білім беру жүйесін барлық білім алушылардың қажеттіліктеріне бейімдеу деп түсіндіреді[16, p. 7-16]. Бұл көзқарас Қазақстандағы жағдайға да сәйкес келеді. Л. Флориан да инклюзивті педагогика барлық оқушыны ортақ оқу кеңістігіне қосып, айырмашылықты кемшілік емес, оқытудағы қалыпты жағдай деп қабылдауға негізделуі керек екенін көрсетеді [17, p. 286–294]. Бұл теориялық тұжырымдар Қазақстан жағдайында да өзекті. Себебі мәселе тек арнайы кабинет немесе норматив қабылдау емес, мектептің күнделікті жұмысына инклюзивті логиканы енгізу. Зерттеу барысында анықталғандай, елімізде инклюзивті білім беру бойынша құқықтық негіздер қалыптасқанымен, көптеген жағдайда негізгі назар инфрақұрылымдық мәселелерге аударылады. Ал халықаралық тәжірибе көрсеткендей, инклюзияның тиімділігі тек материалдық жағдайлармен емес, педагогикалық мәдениетпен, басқару тәжірибесімен және қоғамдық көзқараспен де анықталады.

Зерттеу нәтижелері саяси партиялардың инклюзивті білім беру мәселесіне назар аударғанымен, олардың бағдарламаларында бұл бағыт әртүрлі деңгейде көрініс табатынын көрсетті. Кейбір партиялар нақты жобалар мен әлеуметтік бастамалар арқылы ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды қолдау мәселесін көтерсе, кейбір партияларда бұл тақырып жалпы әлеуметтік саясаттың құрамдас бөлігі ретінде ғана қарастырылады. Мұндай жағдай инклюзивті білім беру мәселесінің әлі де саяси күн тәртібінде дербес бағыт ретінде толық орнықпағанын көрсетеді.

Сонымен қатар зерттеу барысында саяси партиялардың қоғамдық бақылау қызметінің әлеуеті жоғары екендігі анықталды. Олар азаматтардан келіп түсетін мәселелерді жинақтап, мемлекеттік органдарға жеткізуге, қоғамдық пікір қалыптастыруға және әлеуметтік маңызы бар проблемаларды саяси деңгейде көтеруге мүмкіндік алады. Дегенмен бұл қызметтің тиімділігі нақты индикаторлар мен мониторинг тетіктеріне тәуелді. Егер партиялар инклюзивті білім беру бойынша нақты көрсеткіштерді бақылауға алып, олардың орындалуы жөнінде тұрақты есеп берсе, онда олардың қоғамдық ықпалы анағұрлым жоғары болар еді.

Зерттеу нәтижелері әлеуметтік желілердің рөлін де ерекше атап көрсетуге мүмкіндік береді. Қазіргі цифрлық қоғам жағдайында әлеуметтік желілер азаматтар мен мемлекеттік институттар арасындағы коммуникацияның маңызды алаңына айналды. Әсіресе ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың ата-аналары үшін әлеуметтік желілер тәжірибе алмасу, ақпарат тарату және өз мәселелерін жария түрде көтеру құралы болып отыр. Бұл жағдай инклюзивті білім беру саласындағы көптеген мәселелердің қоғамдық талқылауға шығуына ықпал етеді.

Әлеуметтік желілердің маңыздылығы олардың ақпарат тарату жылдамдығымен ғана шектелмейді. Олар азаматтардың мемлекеттік органдармен тікелей байланыс орнатуына мүмкіндік береді. Соңғы жылдары ата-аналар қауымдастықтары мен қоғамдық ұйымдар әлеуметтік желілер арқылы мектептердегі қолжетімді орта мәселелерін, мамандардың жетіспеушілігін және ерекше балаларға арналған қызметтердің сапасын жиі көтеріп келеді. Мұндай ақпараттар қоғамдық резонанс туғызып, жауапты мекемелердің назарын аударуға

ықпал етеді. Осы тұрғыдан алғанда әлеуметтік желілер қоғамдық бақылаудың заманауи тетігі ретінде қызмет атқара алады.

Алайда әлеуметтік желілердің ықпалына қатысты белгілі бір шектеулер де бар. Біріншіден, әлеуметтік желілерде жарияланған ақпараттардың барлығы бірдей объективті немесе ғылыми негізделген бола бермейді. Кейбір жағдайларда жекелеген оқиғалар немесе жеке тәжірибелер жалпы жүйенің жағдайы ретінде қабылдануы мүмкін. Екіншіден, әлеуметтік желілердегі белсенділік көбінесе қалалық тұрғындар арасында жоғары болғандықтан, ауылдық өңірлердегі мәселелер жеткілікті деңгейде көрінбеуі ықтимал. Сондықтан әлеуметтік желілерді қоғамдық пікірдің жалғыз көрсеткіші ретінде қарастыру дұрыс емес.

Google Trends және әлеуметтік медиа материалдарын талдау нәтижелері қоғамның инклюзивті білім беру мәселесіне қызығушылығының артып келе жатқанын көрсетті. Бұл жағдай қоғамның ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың құқықтарына қатысты мәселелерге бейжай қарамайтынын білдіреді. Сонымен бірге қоғамдық қызығушылықтың артуы мемлекеттік органдар мен саяси институттардың жауапкершілігін күшейтуге ықпал етеді.

Зерттеудің ғылыми болжамы саяси партиялардың қоғамдық бақылау қызметі мен әлеуметтік желілердегі азаматтық белсенділік инклюзивті білім беру саясатының тиімділігіне оң әсер етеді деген тұжырымға негізделген болатын. Жүргізілген талдау нәтижелері бұл болжамның негізінен расталғанын көрсетті. Себебі қоғамдық бақылау тетіктері жұмыс істейтін жағдайларда инклюзивті білім беру мәселелері мемлекеттік органдардың назарында жиірек болады және оларды шешу бағытындағы шаралар да белсендірек жүзеге асырылады.

Сонымен бірге зерттеу нәтижелері қоғамдық бақылаудың өзі автоматты түрде оң нәтиже бермейтінін де көрсетті. Қоғамдық белсенділік нақты ұсыныстармен, ашық статистикамен, кәсіби сараптамамен және мемлекеттік институттардың жауапкершілігімен ұштасқан жағдайда ғана тиімді болады. Сондықтан инклюзивті білім беру саласындағы саясаттың нәтижелілігі мемлекет, саяси партиялар, азаматтық қоғам ұйымдары, ата-аналар қауымдастығы және білім беру мекемелері арасындағы тұрақты әріптестікке байланысты.

Тағы бір маңызды мәселе ретінде инклюзивті білім беру саласындағы статистикалық ашықтықты атап өтуге болады. Зерттеу барысында әртүрлі дереккөздерде қолданылатын ұғымдар мен көрсеткіштердің біркелкі еместігі байқалды. Бұл жағдай қоғамның, зерттеушілердің және саясаткерлердің мәселенің нақты ауқымын бағалауына кедергі келтіруі мүмкін. Сондықтан ресми статистика жүйесінде қолданылатын көрсеткіштерді біріздендіру және оларды түсіндіру жұмыстарын күшейту қажет.

Осы тұрғыдан алғанда зерттеудің ғылыми маңыздылығы инклюзивті білім беру мәселесін тек педагогикалық құбылыс ретінде емес, қоғамдық-саяси қатынастар жүйесінің құрамдас бөлігі ретінде қарастыруында көрінеді. Ал практикалық маңыздылығы саяси партиялардың қоғамдық бақылау қызметін жетілдіру, әлеуметтік желілер арқылы азаматтардың қатысу мүмкіндігін кеңейту және инклюзивті білім беру саласындағы ашықтық пен есептілікті күшейту бойынша ұсынымдар әзірлеуге мүмкіндік беруімен анықталады.

Жалпы алғанда, зерттеу нәтижелері инклюзивті білім берудің табысты дамуы тек мемлекеттік бағдарламаларға ғана емес, сонымен бірге қоғамның белсенді қатысуына, саяси институттардың жауапкершілігіне және цифрлық коммуникация құралдарының тиімді пайдаланылуына тәуелді екенін дәлелдейді. Сондықтан болашақта инклюзивті білім беру саясатын жетілдіру бағытындағы зерттеулер азаматтық қоғамның ықпалын бағалау және қоғамдық бақылау тетіктерінің тиімділігін анықтау мәселелеріне көбірек назар аударуы қажет.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу Қазақстандағы инклюзивті білім беруді дамытуда саяси партиялар мен әлеуметтік желілердің маңызды қоғамдық институттар ретінде қалыптасып келе жатқанын көрсетті. Зерттеу барысында инклюзивті білім беру саласының құқықтық негіздері, саяси партиялардың бағдарламалық құжаттары мен қоғамдық бастамалары, сондай-ақ әлеуметтік желілердегі қоғамдық талқылаулар кешенді түрде талданды.

Зерттеу нәтижелері Қазақстанда инклюзивті білім берудің нормативтік-құқықтық базасы қалыптасқанын және соңғы жылдары бұл бағыттағы мемлекеттік саясаттың жүйелі түрде дамып келе жатқанын көрсетті. Сонымен қатар құқықтық нормалардың тиімді іске асуы азаматтық бақылау мен қоғамдық қатысу деңгейіне тікелей байланысты екендігі анықталды.

Саяси партиялардың қызметін талдау олардың инклюзивті білім беру мәселелеріне әртүрлі деңгейде назар аударатынын көрсетті. Кейбір партиялар нақты жобалар мен әлеуметтік бастамаларды жүзеге асырса, басқалары бұл мәселені жалпы әлеуметтік саясат контексінде қарастырады. Әлеуметтік желілер ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың мәселелерін жедел көтеруге және қоғамдық пікір қалыптастыруға ықпал ететін тиімді коммуникациялық алаң ретінде көрінеді.

Зерттеудің ғылыми болжамы негізінен расталды. Саяси партиялардың қоғамдық бақылау қызметі мен әлеуметтік желілердегі азаматтық белсенділік инклюзивті білім беру саясатының тиімділігіне оң әсер ететіні анықталды. Алайда бұл ықпал тұрақты нәтижеге қол жеткізу үшін жүйелі мониторингпен, ашық статистикамен және мемлекеттік институттардың жауапкершілігімен толықтырылуы қажет.

Осылайша, инклюзивті білім беруді дамыту мемлекет, азаматтық қоғам және қоғамдық коммуникация құралдарының өзара ықпалдастығына негізделген кешенді үдеріс болып табылады. Мұндай ынтымақтастық білім беру жүйесінің қолжетімділігі мен сапасын арттырудың маңызды шарты болып саналады.

Әдебиеттер:

1 UNESCO. The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education. Paris: UNESCO, 1994.

2 United Nations. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. New York: United Nations, 2006.

3 Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 жылғы 30 тамыз. [Электрондық ресурс]. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000 _ (қаралған күні: 03.09.2025).

4 «Білім туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319-III Заңы. [Электрондық ресурс]. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319_ (қаралған күні: 03.09.2025).

5 Закон Республики Казахстан от 26 июня 2021 года № 56-VII «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам инклюзивного образования». Опубликован: «Казахстанская правда», 28 июня 2021 г., № 120 (29497).

6 Турлубекова М.Б., Бугубаева Р.О. Инклюзивное образование в Казахстане: анализ процесса организации и возможности дальнейшего его развития. Central Asian Economic Review. 2021;(3): С. 89. https://doi.org/10.52821/2224-5561-2021-3-89-109

7 Жумагулова А.Б. Правовое регулирование инклюзивного образования в казахстане: особенности и инструменты. Вестник Атырауского университета имени Халела Досмухамедова. 2025;77(2):С. 470. https://doi.org/10.47649/vau.25.v77.i2.40

8 Инклюзивті және арнайы білім беру. Қазақстан Республикасының Оқу-ағарту министрлігі. [Электрондық ресурс]. URL:https://www.gov.kz/memleket/entities/edu/activities/54654?lang=kk (қаралған күні: 02.09.2025).

9 Статистические данные по обучению детей с ограниченными возможностями. eGov Open Data. [Электрондық ресурс]. URL: https://data.egov.kz/datasets/view?index=sdpodov_mp (қаралған күні: 03.09.2025).

10 UNICEF Kazakhstan. Evidence on Inclusive Education in Kazakhstan based on a Formative and a Big Data Evaluation. 2024. [Electronic resource]. URL: https://www.unicef.org/kazakhstan/en/reports/evidence-inclusive-education-kazakhstan-based-formative-and-big-data-evaluation (accessed on: 03.09.2025).

11 Google Trends. Search dynamics for "Инклюзивті білім беру" in Kazakhstan. [Electronic resource]. URL: https://trends.google.ru/trends/ (accessed on: 16.08.2025).

12 «AMANAT»: «Тең мүмкіндіктер» фестивалінің жеңімпазы анықталды. Aikyn.kz. [Электрондық ресурс]. URL: https://aikyn.kz/293978/amanat---ten--mumkindikter--festivalinin--zhen-impazy-anyk-taldy/amp (қаралған күні: 02.09.2025).

13 Партия «AMANAT» проверила школы инклюзивного образования. Astana TV. [Электрондық ресурс]. URL: https://astanatv.kz/ru/news/118789/ (қаралған күні: 24.08.2025).

14 Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020–2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. [Электрондық ресурс]. URL: https://www.gov.kz /memleket/entities/edu/press/article/details/20392?lang=kk (қаралған күні: 05.08.2025).

15 OECD. Reviews of National Policies for Education: Kazakhstan, Kyrgyz Republic and Tajikistan 2009: Students with Special Needs and Those with Disabilities. Paris: OECD Publishing, 2009.

16 Ainscow, M. Promoting inclusion and equity in education: lessons from international experiences. Nordic Journal of Studies in Educational Policy. 2020. Vol. 6, №. 1. P. 7–16.

17 Florian, L. What counts as evidence of inclusive education? European Journal of Special Needs Education. 2014. Vol. 29, №. 3. P. 286–294.

References:

1 UNESCO. (1994). The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education. Paris: UNESCO.

2 United Nations. (2006). Convention on the Rights of Persons with Disabilities. New York: United Nations.

3 Constitution of the Republic of Kazakhstan. (1995). Available online: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (accessed on 03.09.2025). [In Kaz].

4 Law of the Republic of Kazakhstan "On Education" No. 319-III. (2007). Available online: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319_ (accessed on 03.09.2025). [In Kaz].

5 Law of the Republic of Kazakhstan No. 56-VII "On amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on inclusive education". (2021). Kazakhstanskaya Pravda, №. 120 (29497). [In Russ.].

6 Turlubekova M.B., Bugubayeva R.O. Inclusive education in Kazakhstan: analysis of the organizing process and the possibility of its further development. Central Asian Economic Review. 2021;(3):89-109. https://doi.org/10.52821/2224-5561-2021-3-89-109 [In Russ.].

7 Zhumagulova A.B. LEGAL REGULATION OF INCLUSIVE EDUCATION IN KAZAKHSTAN: FEATURES AND TOOLS. Bulletin of the Khalel Dosmukhamedov Atyrau University. 2025;77(2):467-475. https://doi.org/10.47649/vau.25.v77.i2.40 [In Russ.].

8 Ministry of Education of the Republic of Kazakhstan. Inclusive and Special Education. Available online: https://www.gov.kz/memleket/entities/edu/activities/54654?lang=kk (accessed on 02.09.2025). [In Kaz].

9 eGov Open Data. Statistical data on education of children with disabilities. Available online: https://data.egov.kz/datasets/view?index=sdpodov_mp (accessed on 03.09.2025). [In Russ.].

10 UNICEF Kazakhstan. (2024). Evidence on Inclusive Education in Kazakhstan based on a Formative and a Big Data Evaluation. Available online: https://www.unicef.org/kazakhstan/en/ reports/evidence-inclusive-education-kazakhstan-based-formative-and-big-data-evaluation (accessed on 03.09.2025).

11 Google Trends. Search dynamics for "Inclusive education" in Kazakhstan. Available online: https://trends.google.ru/trends/ (accessed on 16.08.2025).

12 Aikyn.kz. AMANAT: The winner of the "Equal Opportunities" festival was announced. Available online: https://aikyn.kz/293978/amanat---ten--mumkindikter--festivalinin--zhen-impazy-anyk-taldy/amp (accessed on 02.09.2025). [In Kaz].

13 Astana TV. The AMANAT party inspected inclusive education schools. Available online: https://astanatv.kz/ru/news/118789/ (accessed on 24.08.2025). [In Kaz].

14 State Programme for the Development of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for20202025.Availableonline:https://www.gov.kz/memleket/entities/edu/press/article/details/20392?lang=kk (accessed on 05.08.2025). [In Kaz].

15 OECD. (2009). Reviews of National Policies for Education: Kazakhstan, Kyrgyz Republic and Tajikistan 2009: Students with Special Needs and Those with Disabilities. Paris: OECD Publishing.

16 Ainscow, M. (2020). Promoting inclusion and equity in education: lessons from international experiences. Nordic Journal of Studies in Educational Policy,6, № 1, P.7–16.

17 Florian, L. (2014). What counts as evidence of inclusive education? European Journal of Special Needs Education, 29, №3, P.286–294.

IRSTI 11.25.67 **DOI: https://doi.org/10.51889/2959-6270.2026.94.2.010**

*A.O. Ustemirova[1]**

KIMEP University
Almaty, Kazakhstan
**e-mail: ust_aika_86@mail.ru*

CULTURAL AND HUMANITARIAN COOPERATION IN CENTRAL ASIA AS AN INSTRUMENT OF GEOPOLITICAL COMPETITION AMONG CHINA, RUSSIA, AND THE UNITED STATES

Abstract

This article examines cultural and humanitarian cooperation in Central Asia as a politically meaningful field of competition among China, Russia and the United States. The argument developed here is that cultural diplomacy in the region should not be read as a harmless extension of friendship, nor as a mechanism that automatically converts attraction into geopolitical loyalty. It works through concrete institutional channels: language policy, scholarships, university partnerships, expert forums, heritage projects, development narratives and public diplomacy. The study is based on a qualitative comparative analysis of academic literature, official statements and publicly available policy materials from 2013 to 2025.

The analysis identifies three partly overlapping models of influence. China links cultural cooperation to the Belt and Road logic of connectivity, modernization and people-to-people exchange. Russia relies on historical memory, Russian-language infrastructure and post-Soviet institutional continuity, although this model has become more contested after 2022. The United States frames its engagement through sovereignty, resilience, educational exchange, English-language competence and the C5+1 platform.

The article concludes that Central Asian states are not passive recipients of external rivalry. Their multi-vector diplomacy turns cultural and humanitarian cooperation into an arena of selective bargaining, where external soft-power projects are accepted, adapted or limited according to domestic priorities, social expectations and sovereignty concerns.

Keywords: Central Asia, cultural diplomacy, soft power, geopolitical competition, China; Russia, United States, multivectorism.

А.О. Устемирова[1]*

КИМЭП университеті
Алматы қ., Қазақстан
**e-mail: ust_aika_86@mail.ru*

ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ МӘДЕНИ-ГУМАНИТАРЛЫҚ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ ҚЫТАЙ, РЕСЕЙ ЖӘНЕ АМЕРИКА ҚҰРАМА ШТАТТАРЫ АРАСЫНДАҒЫ ГЕОСАЯСИ БӘСЕКЕЛЕСТІКТІҢ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Мақалада Орталық Азиядағы мәдени-гуманитарлық ынтымақтастық Қытай, Ресей және Америка Құрама Штаттары арасындағы геосаяси бәсекелестіктің саяси мәні бар кеңістігі ретінде талданады. Зерттеудің негізгі тұжырымы бойынша, аймақтағы мәдени дипломатияны тек достық байланыс немесе ықпалдың автоматты түрде нәтиже беретін «жұмсақ күш» тетігі ретінде түсіндіру жеткіліксіз. Ол тіл саясаты, стипендиялық бағдарламалар, университетаралық серіктестік, сараптамалық форумдар, мәдени мұра жобалары, даму туралы нарративтер және қоғамдық дипломатия арқылы іске асатын нақты институционалдық үдеріс ретінде көрінеді. Әдіснамалық тұрғыдан зерттеу 2013-2025 жылдар аралығындағы академиялық әдебиеттерге, ресми мәлімдемелерге және ашық саясаттық материалдарға сүйенген сапалық салыстырмалы талдауға негізделді.

Нәтижелер үш модельді айқындайды: Қытай мәдени ынтымақтастықты «Бір белдеу, бір жол» бастамасының байланыстылық және модернизация логикасымен ұштастырады; Ресей тарихи жадыға, орыс тілді инфрақұрылымға және посткеңестік институционалдық сабақтастыққа сүйенеді; АҚШ егемендік, орнықтылық, білім алмасу, ағылшын тілінің кәсіби беделі және С5+1 платформасы арқылы әрекет етеді.

Қорытындыда Орталық Азия мемлекеттері сыртқы күштердің пассивті объектісі емес, көпвекторлы дипломатия арқылы сыртқы ықпал жобаларын таңдап қабылдайтын, бейімдейтін немесе шектейтін дербес акторлар екені негізделеді.

Түйін сөздер: Орталық Азия, мәдени дипломатия, жұмсақ күш, геосаяси бәсекелестік, Қытай, Ресей, АҚШ, көпвекторлылық.

Устемирова А.О.[1]*

Университет КИМЭП
г.Алматы, Казахстан
**e-mail: ust_aika_86@mail.ru*

КУЛЬТУРНО-ГУМАНИТАРНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ КАК ИНСТРУМЕНТ ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЙ КОНКУРЕНЦИИ КИТАЯ, РОССИИ И СОЕДИНЕННЫХ ШТАТОВ АМЕРИКИ

Аннотация

В статье рассматривается культурно-гуманитарное сотрудничество в Центральной Азии как политически значимое поле конкуренции между Китаем, Россией и Соединенными Штатами. Основной тезис исследования состоит в том, что культурную дипломатию в регионе нельзя сводить ни к нейтральному обмену дружескими жестами, ни к механическому проявлению «мягкой силы», автоматически создающему геополитическую лояльность. Она действует через конкретные институциональные каналы: языковую политику, стипендиальные программы, университетские партнерства, экспертные форумы, проекты культурного

наследия, нарративы развития и публичную дипломатию. Методологически работа основана на качественном сравнительном анализе академической литературы, официальных заявлений и открытых политико-институциональных материалов за 2013-2025 годы.

В результате выделены три частично пересекающиеся модели влияния: Китай связывает культурное сотрудничество с логикой связности и модернизации в рамках инициативы «Один пояс, один путь»; Россия опирается на историческую память, русскоязычную инфраструктуру и постсоветскую институциональную преемственность; США используют риторику суверенитета, устойчивости, образовательных обменов, профессионального значения английского языка и платформу С5+1.

В заключении обосновывается, что государства Центральной Азии не являются пассивными объектами внешнего соперничества: многовекторная дипломатия позволяет им принимать, адаптировать или ограничивать внешние проекты влияния в соответствии с внутренними приоритетами и интересами суверенитета.

Ключевые слова: Центральная Азия, культурная дипломатия, мягкая сила, геополитическая конкуренция, Китай, Россия, США, многовекторность.

Introduction

Central Asia is often described through the vocabulary of a renewed Great Game. The metaphor is attractive because it captures rivalry, geography and the presence of outside powers. Yet it is also misleading. Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Tajikistan and Turkmenistan are not empty spaces into which external strategies are simply projected. Since independence, these states have built their own diplomatic routines, identity policies and development agendas. Their central dilemma has been practical rather than abstract: how to use external resources, markets, educational opportunities and security partnerships without allowing any one external actor to define the limits of sovereignty.

This dilemma makes cultural and humanitarian cooperation more important than it first appears. Unlike military cooperation or large infrastructure loans, cultural diplomacy usually enters the region through less dramatic channels: language programs, scholarships, university networks, cultural centers, expert roundtables, development projects, media cooperation and heritage initiatives. These instruments are not always visible in daily political debate, but they shape what may be called the soft infrastructure of influence. They affect which languages are associated with professional mobility, which universities educate future specialists, which historical memories circulate in public institutions, and which external partners are considered useful for modernization.

The topic has become more urgent in the context of accelerated geopolitical fragmentation in Eurasia. China’s Belt and Road Initiative has made Central Asia one of the key corridors of continental connectivity. Russia’s war against Ukraine has changed the regional perception of post-Soviet dependence and made sovereignty discourse more sensitive. The United States, after a period in which Afghanistan dominated its regional agenda, has renewed its diplomatic language through the C5+1 format, educational programs and resilience-oriented cooperation. As a result, cultural and humanitarian diplomacy is no longer a secondary decorative layer of foreign policy; it is part of the competition over legitimacy, access and long-term social influence.

The research problem addressed in this article is that studies of great-power competition in Central Asia often privilege energy, security, military cooperation and transport corridors. These dimensions remain essential, but they do not fully explain how external projects become socially credible or politically acceptable. Cultural diplomacy is the field in which geopolitical interests are translated into educational aspirations, language choices, symbolic memory and professional networks. The main research question is therefore formulated as follows: how do China, Russia and the United States use cultural and humanitarian cooperation to project influence in Central Asia, and how do Central Asian states mediate this influence through multi-vector policies?

The aim of the article is to conceptualize cultural and humanitarian cooperation as a strategic but negotiated instrument of geopolitical competition. The objectives are to clarify the theoretical

relationship between soft power, public diplomacy and cultural diplomacy; to identify the principal instruments used by China, Russia and the United States; to compare their narratives and institutional channels; and to show why regional agency limits any automatic conversion of cultural cooperation into geopolitical alignment. The working hypothesis is that cultural-humanitarian cooperation becomes geopolitically significant when external narratives are connected to local institutional needs: education, language training, infrastructure, professional mobility, cultural recognition and social development. Its effects, however, are filtered through domestic politics and the multi-vector strategies of Central Asian governments.

Research methodology

The article uses a qualitative comparative methodology. It does not attempt to measure public opinion statistically or to calculate the exact volume of cultural influence. Instead, it identifies the narratives, institutional channels and strategic functions through which cultural-humanitarian cooperation becomes politically meaningful. This design is appropriate because the object of analysis is not a single program but a set of discursive and institutional practices distributed across several external actors and regional contexts. A purely quantitative approach could count scholarships, centers or events, but it would not explain how these instruments are framed and why they acquire geopolitical meaning.

The empirical material consists of three groups of open sources. The first group includes academic literature on soft power, public diplomacy, Central Asian geopolitics and multi-vector foreign policy. The second group includes official documents and policy statements, such as China's 2023 Belt and Road white paper [1], Russia's 2023 Foreign Policy Concept [2], and C5+1 statements published by Kazakhstan's Ministry of Foreign Affairs and the United States Department of State [3], [4]. The third group includes analytical materials on educational exchange, Confucius Institutes, Russian-language promotion, cultural heritage cooperation and public diplomacy programs in Central Asia [4],[5],[6], [7,p.241]. All sources are publicly available; no confidential materials, personal data or interviews were used.

The period from 2013 to 2025 was selected for substantive reasons. In 2013, China publicly launched the Silk Road Economic Belt in Kazakhstan, marking a new phase in Beijing's regional strategy. The following decade also saw the institutional consolidation of C5+1, the greater visibility of China-Central Asia summits, the post-2022 transformation of Russia's image and the growing use of cultural, educational and heritage diplomacy. This time frame therefore captures a cycle in which cultural cooperation became increasingly linked to larger geopolitical projects.

The analysis was conducted in three stages. First, the sources were grouped by actor: China, Russia and the United States. Second, each source was examined according to four indicators: legitimacy narrative, institutional channel, targeted audience and expected geopolitical effect. Third, the results were compared across actors in order to identify similarities, differences and zones of overlap. The coding was not designed to produce numerical scores. It was used as an interpretive audit trail that makes the comparison more transparent and reduces the risk of impressionistic generalization.

The main limitation of the study is its reliance on public documents and secondary literature. The article can analyze institutional narratives and strategic designs, but it does not claim to represent the full range of public perceptions across Central Asian societies. This limitation is partly addressed through triangulation: official texts are read together with academic studies and regional analytical materials. Future research could extend the argument through interviews with students, cultural administrators, diplomats and participants in educational exchange programs.

1-Table. Operationalization of cultural-humanitarian influence

Analytical dimension	Operational indicator	Typical source material	Analytical question
Legitimacy narrative	How the actor explains its presence in Central Asia	Summit statements, foreign-policy concepts, official speeches	Is influence framed as development, historical continuity, sovereignty support or modernization?
Institutional channel	Organizations and programs through which cooperation is delivered	Cultural centers, universities, exchange programs, C5+1, BRI platforms	Which institutions turn cultural cooperation into durable networks?
Target audience	Groups addressed by the policy instrument	Students, elites, experts, youth, cultural professionals, wider publics	Which social groups are expected to internalize the narrative?
Geopolitical effect	Strategic function of cultural-humanitarian cooperation	Educational mobility, language prestige, heritage cooperation, expert dialogue	Does the instrument produce attraction, dependence, trust, agenda-setting or bargaining capacity?

Source: Compiled by the author.

The operationalization presented in Table 1 serves as a conceptual framework that structures the comparative analysis and ensures analytical consistency across different external actors. The selected dimensions were derived from the literature on soft power, public diplomacy and cultural diplomacy, which emphasizes that influence is rarely produced by a single instrument but emerges through the interaction of narratives, institutions, audiences and strategic outcomes. The dimension of legitimacy narrative makes it possible to identify how states justify their presence and activities in Central Asia and how they seek to construct a favorable image of their regional role. The institutional channel dimension focuses on the organizational mechanisms through which cultural-humanitarian cooperation is implemented and sustained over time. This allows the analysis to move beyond isolated events and examine the formation of long-term networks and platforms of interaction.

The target audience dimension is important because different actors address different social groups and therefore employ distinct strategies of influence. Educational exchanges, language programs, expert dialogues and cultural initiatives are often directed toward specific segments of society that are expected to become intermediaries of broader political and cultural narratives. Finally, the geopolitical effect dimension connects cultural-humanitarian activities with wider foreign-policy objectives. Rather than assuming that cultural cooperation is politically neutral, the analysis examines how such initiatives contribute to attraction, trust-building, agenda-setting and the strengthening of regional partnerships. Together, these four dimensions provide a systematic basis for comparing China, Russia and the United States, while preserving sensitivity to the particular historical and institutional contexts in which their cultural-humanitarian policies operate. This framework also increases the transparency and replicability of the research process by making explicit the criteria used in the comparative assessment.

Results

The comparative analysis reveals that China, Russia and the United States use cultural-humanitarian cooperation through different logics of influence. The instruments often look similar on the surface: scholarships, cultural centers, expert forums, public statements and exchange programs. Their political meaning, however, differs. China embeds culture in a broader narrative of connectivity and development. Russia connects cultural influence to historical memory and the Russian-language

space. The United States links its engagement to sovereignty, resilience and professional modernization. Central Asia therefore appears not as a single soft-power market, but as a plural arena in which several ideas of legitimacy compete.

China's model can be described as connectivity-based cultural diplomacy. Since the announcement of the Silk Road Economic Belt in Astana, Beijing has presented Central Asia as a key corridor in a wider Eurasian project. The 2023 Belt and Road white paper emphasizes policy coordination, infrastructure connectivity, trade, financial integration and people-to-people bonds as mutually reinforcing dimensions [1]. In this framework, culture is not detached from roads, railways or investment. Language training, scholarships, university partnerships and media cooperation help make economic connectivity socially intelligible. Educational diplomacy supports the same logic by encouraging regional students to acquire Chinese-language competence and professional experience in Chinese institutions [4],[5].

The strength of China's strategy is its material credibility. Cultural cooperation is attached to visible projects, transport corridors, development promises and the language of modernization. This allows Beijing to appear not only as a distant civilizational actor but also as a provider of opportunity. Yet this advantage contains a limitation. The attractiveness of Chinese cultural diplomacy is constrained by concerns about economic asymmetry, debt exposure, labor practices, Xinjiang-related sensitivities and the fear that connectivity may reduce local autonomy. China's cultural appeal is therefore inseparable from debates over China's economic power.

Russia's model is based on historical-linguistic continuity. Unlike China, Russia does not need to build a cultural presence from the beginning. Russian remains an important language of education, media, professional communication and mobility in several Central Asian societies. Soviet institutional memory, family biographies, labor migration and common cultural consumption continue to produce everyday familiarity. Russia's 2023 Foreign Policy Concept emphasizes humanitarian cooperation, support for compatriots abroad and promotion of the Russian language and culture as parts of its international role [2]. Rossotrudnichestvo and other institutions operate within this broader humanitarian framework [6].

The main advantage of Russia's strategy is depth. Russian-language infrastructure has been accumulated across generations and remains embedded in schools, universities, media practices, bureaucratic routines and labor migration networks. This gives Moscow a cultural influence base that cannot be quickly reproduced by other external actors. The same depth, however, creates vulnerability. After 2022, Central Asian states have become more cautious about narratives that connect language, historical memory and political loyalty. Nation-building, language reform and diversified partnerships increasingly limit the automatic authority of post-Soviet references. Russia retains influence, but its cultural position has become more politically contested.

The United States follows a more selective model that may be called resilience-oriented public diplomacy. Washington does not possess China's geographic connectivity or Russia's inherited linguistic presence. Its instruments are therefore concentrated in specific fields: educational exchange, English-language prestige, development assistance, entrepreneurship programs, cultural heritage projects, civil-society cooperation and C5+1 diplomacy. The 2023 C5+1 Ministerial statement emphasized sovereignty, territorial integrity, economic security, energy, environmental cooperation and regional resilience [3]. In 2025, C5+1 countries also issued a statement of intent on cultural heritage cooperation, linking culture to heritage protection and the prevention of illicit trafficking in cultural property [4].

The U.S. model is influential where it is associated with professional mobility, university prestige, English-language competence, technological modernization and international recognition. Its weakness is continuity. American engagement in Central Asia has often fluctuated according to broader strategic priorities, especially Afghanistan, energy security and competition with Russia and China. As a result, U.S. cultural diplomacy is attractive for certain educational and professional groups, but it does not have the everyday social penetration of Russian-language infrastructure or the infrastructure-development coupling of China's Belt and Road diplomacy.

A further result is that all three models target future elites. Scholarships, language programs, expert forums and professional exchanges are not merely symbolic gestures. They are investments in networks of interpretation. A student educated in Russia, China or the United States does not automatically become politically aligned with that country. Nevertheless, educational experience shapes linguistic capital, professional contacts, institutional trust and familiarity with particular models of development. Cultural-humanitarian cooperation can therefore produce long-term geopolitical effects even when immediate political outcomes are not visible.

2-Table. Comparative models of cultural-humanitarian influence in Central Asia

Actor	Dominant narrative	Main instruments	Strengths	Constraints
China	Connectivity, development and civilizational dialogue	BRI people-to-people cooperation; scholarships; Confucius Institutes; university partnerships; media and expert forums	Strong linkage between culture, infrastructure and modernization narratives	Concerns about asymmetry, debt, labor practices, Xinjiang and local autonomy
Russia	Historical continuity, shared memory and Russian-language space	Russian-language education; media; cultural centers; CIS/EAEU networks; compatriot and humanitarian policy	Deep linguistic and institutional embeddedness inherited from the Soviet period	Post-2022 reputational pressure; sovereignty concerns; national language policies; generational change
United States	Sovereignty, resilience and professional modernization	C5+1; educational exchange; English-language programs; USAID projects; cultural heritage cooperation	Prestige of education, professional mobility, innovation and diversified diplomacy	Geographic distance; policy fluctuation; weaker everyday cultural penetration

Source: Compiled by the author.

Table 2 summarizes the comparative findings of the study and demonstrates that cultural-humanitarian cooperation in Central Asia is structured around distinct models of influence rather than a single regional pattern. Although China, Russia and the United States employ broadly similar instruments, including educational exchanges, cultural programs, language promotion and expert dialogue, these instruments are embedded in different strategic narratives and institutional contexts. China combines cultural engagement with economic connectivity and infrastructure development, thereby linking cultural attraction to tangible modernization opportunities. Russia relies on historically accumulated linguistic, educational and cultural ties that continue to shape everyday social interaction across the region. The United States, by contrast, emphasizes sovereignty, resilience and professional development, seeking influence primarily through educational prestige, innovation and institutional cooperation. The comparison also indicates that the effectiveness of each model depends not only on the availability of resources but also on its ability to address local expectations and regional sensitivities. At the same time, all three actors invest in long-term relationship building

through educational mobility, cultural exchange and the formation of professional networks. This suggests that cultural-humanitarian cooperation should be understood not merely as a supplementary component of foreign policy, but as an important mechanism through which geopolitical influence is legitimized, reproduced and adapted to changing regional conditions.

Discussion

The results support the central hypothesis: cultural-humanitarian cooperation becomes geopolitically significant when it links external narratives to local institutional needs. The effect, however, is not automatic. Central Asian governments and societies compare external offers, use them selectively and place them within their own hierarchy of priorities. This point helps avoid deterministic readings of soft power. A Confucius Institute, a Russian cultural center or a United States exchange program can create contacts and preferences, but its meaning depends on the domestic political and social context into which it enters.

The first implication concerns the relationship between soft and material power. In classical theory, soft power is distinguished from coercion and payment [8,p.191], [9,p.300]. Central Asia complicates this distinction. China's cultural diplomacy is persuasive partly because it is linked to infrastructure, trade and financing. Russia's cultural influence is durable because it is embedded in labor migration, education systems and media markets. United States public diplomacy is attractive because it is associated with global university prestige, English-language skills and professional opportunities. Culture in this context is not purely symbolic; it is tied to pathways of mobility, employment and institutional access.

The second implication concerns the politics of memory. Russia's position shows that historical familiarity can be both an asset and a liability. Shared Soviet experience, Russian-language competence and long-standing educational ties continue to support Russian influence. Yet the same historical frame may also generate anxieties about sovereignty, especially when language and memory are interpreted as instruments of political hierarchy. This explains why Central Asian states may maintain cooperation with Russia while simultaneously investing in national language policies, alternative partnerships and diversified historical narratives.

China's case reveals a different tension. For many years Beijing's regional presence was interpreted mainly through energy, trade and infrastructure. The Belt and Road Initiative broadened this image by integrating people-to-people bonds into the language of connectivity [1]. Yet China faces a paradox. Its economic scale gives credibility to the development narrative, while the same scale can produce suspicion. Cultural diplomacy can reduce social distance only when it is perceived as reciprocal and respectful of local agency. Otherwise, it risks being interpreted as the cultural accompaniment of economic dependence.

The United States offers another type of symbolic vocabulary. Through C5+1, educational exchange and cultural heritage cooperation, Washington emphasizes sovereignty, regional problem-solving, economic resilience and professional modernization [10],[11,p.428]. These themes are attractive for Central Asian governments seeking diversified external relations. Still, United States public diplomacy is limited when it lacks sustained institutional follow-through or when its regional agenda appears reactive to Russia and China rather than grounded in long-term Central Asian priorities.

The broader theoretical implication is that Central Asia should be understood as a region of soft-power bargaining. External actors compete to define what modernization, security, culture and partnership mean. Regional states convert this competition into diplomatic resources [12]. They can use China's infrastructure and scholarships, Russia's language and labor networks, and United States educational and professional programs without accepting the complete geopolitical worldview of any one actor. This is the cultural dimension of multi-vectorism.

For Kazakhstan, this logic is especially visible. Multi-vector diplomacy has served as a strategy for protecting sovereignty while maintaining constructive relations with several major powers

[13,p.986]. Cultural diplomacy fits the same pattern. Kazakhstan can cooperate with Russia in education and language, with China in development and connectivity, and with the United States in professional mobility and cultural heritage without presenting these choices as mutually exclusive. This does not remove dependency risks, but it creates room for negotiation and policy diversification.

From a policy perspective, Central Asian states can strengthen their position by making cultural-humanitarian cooperation more transparent and reciprocal. Scholarship agreements, cultural-center activities, heritage projects and expert exchanges should be evaluated not only by the number of participants but also by their contribution to local academic capacity, linguistic plurality and institutional autonomy. External partners, in turn, need to avoid paternalistic narratives that treat the region as a vacant field of influence. Sustainable cultural diplomacy is more likely to succeed when it recognizes local priorities: sovereignty, youth education, social stability, environmental resilience, development and cultural dignity.

An additional observation concerns the changing nature of influence in the digital era. Cultural-humanitarian cooperation is no longer limited to universities, cultural centers or official exchange programs. Digital platforms, online education, social media environments and transnational information networks increasingly shape perceptions of external actors[14]. This development is particularly relevant for younger generations in Central Asia, whose understanding of China, Russia and the United States is influenced not only by official diplomacy but also by digital communication and online cultural consumption. As a result, the effectiveness of cultural diplomacy depends not merely on the existence of institutional programs but also on the ability to communicate narratives through contemporary media environments. States that fail to adapt their cultural engagement to these changing conditions may find that traditional instruments become less effective over time.

Another important issue is the growing role of agency among Central Asian societies themselves. Earlier interpretations of regional geopolitics often portrayed Central Asian states as passive recipients of external influence. The findings of this study suggest a more complex reality. Governments, educational institutions, experts and civil-society actors actively evaluate foreign initiatives according to their own interests and development priorities[15,p.252]. Cultural-humanitarian cooperation is therefore better understood as a process of negotiation rather than one-directional influence. External actors propose narratives and opportunities, but local actors determine how these resources are interpreted, adapted and institutionalized within national contexts. This perspective highlights the importance of domestic capacity in shaping the outcomes of international cultural engagement.

The findings also contribute to wider debates on regional order in Eurasia. Rather than producing exclusive spheres of influence, cultural-humanitarian interaction in Central Asia increasingly generates overlapping networks of cooperation. Educational mobility, language acquisition, professional exchanges and cultural projects create multiple channels through which individuals and institutions engage with different international partners simultaneously. Such overlap reduces the likelihood that any single external actor can monopolize the symbolic space of the region [16]. Instead, influence becomes relational, competitive and continuously renegotiated. This condition reinforces the strategic relevance of multi-vector foreign policy and explains why cultural diplomacy has become an important component of contemporary regional politics.

Taken together, these observations indicate that cultural-humanitarian cooperation should not be viewed as a secondary or purely symbolic dimension of international relations. It functions as a mechanism through which legitimacy is constructed, partnerships are institutionalized and geopolitical preferences are gradually shaped. The significance of culture lies not only in its immediate effects but also in its capacity to influence long-term patterns of trust, communication and cooperation. In the Central Asian context, where multiple powers seek to expand their regional presence, cultural-humanitarian engagement has become one of the key arenas through which broader geopolitical competition is expressed and managed.

Conclusion

This article has examined cultural and humanitarian cooperation in Central Asia as a strategic field within broader geopolitical competition among China, Russia and the United States. The analysis has shown that the three actors use different but overlapping models of influence. China links culture to connectivity and development. Russia relies on historical memory and Russian-language infrastructure. The United States emphasizes sovereignty, resilience, educational exchange and regional cooperation through C5+1.

The main conclusion is that cultural diplomacy in Central Asia does not operate as a simple instrument of attraction. It works through institutions, languages, educational mobility, heritage politics and expert networks. Its effectiveness depends on whether external narratives are compatible with local priorities and whether Central Asian states can preserve their own agency. The region is therefore not merely an object of great-power rivalry. It is a diplomatic space in which external influence is negotiated, adapted and sometimes constrained.

The scientific contribution of the article is the interpretation of cultural-humanitarian cooperation as a form of soft-power bargaining. This approach connects the study of public diplomacy with the literature on multi-vector foreign policy and regional agency. Future research may develop the argument through interviews, student mobility data, media analysis and country-specific case studies, especially Kazakhstan and Uzbekistan, where educational and cultural partnerships are becoming increasingly important for foreign-policy diversification.

References:

1 The State Council Information Office of the People's Republic of China. The Belt and Road Initiative: A Key Pillar of the Global Community of Shared Future. - Beijing, 2023. URL: https:// english.scio.gov.cn/ whitepapers/2023-10/10/ content_116735061.htm (accessed: 26.05.2026).

2 The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation. The Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation. - Moscow, 2023. URL: https://mid.ru/en/ foreign_policy/ fundamental_documents /1860586/ (accessed: 26.05.2026).

3 Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Kazakhstan. Joint Statement on the C5+1 Ministerial in Astana. - 2023. URL: https://www.gov.kz /memleket/ entities/mfa/ documents/ details/440659?lang=en (accessed: 26.05.2026).

4 Shih L., Cao W. The Impact of the "Belt and Road Initiative" on International Scholarship Students // Frontiers in Sociology. - 2022. - Vol. 7. DOI: 10.3389/fsoc.2022.793018.

5 Eurasian Research Institute. Expanding China's Education Diplomacy in Central Asia. - 2023.URL:https: //www.eurasian-research. org/publication/ expanding-chinas -education-diplomacy- in -central-asia /(accessed: 26.05.2026).

6 Rossotrudnichestvo. Federal Agency for the Commonwealth of Independent States Affairs, Compatriots Living Abroad, and International Humanitarian Cooperation. URL: https://rs.gov.ru/en (accessed: 26.05.2026).

7 Gong L. Humanitarian diplomacy as an instrument for China's image-building // Asian Journal of Comparative Politics. - 2021. - Vol. 6, № 3. - P. 230-252. DOI: 10.1177/20578 911211019257.

8 Nye J.S. Soft Power: The Means to Success in World Politics. - New York: PublicAffairs, 2004. - 191 p.

9 Nye J.S. The Future of Power. - New York: PublicAffairs, 2011. - 300 p.

10 Pantucci R., Petersen A. Sinostan: China's Inadvertent Empire. - Oxford: Oxford University Press, 2022. - 311 p.

11 Mackinder H.J. The Geographical Pivot of History // The Geographical Journal. - 1904. - Vol. 23, № 4. - P. 421-437.

12 Melissen J. (ed.). The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations. - Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005. - 221 p.

13 Vanderhill R., Joireman S.F., Tulepbayeva R. Between the bear and the dragon: multivectorism in Kazakhstan as a model strategy for secondary powers // International Affairs. - 2020. - Vol. 96, № 4. - P. 975-993. DOI: 10.1093/ia/iiaa061.

14 Laruelle M., Peyrouse S. Globalizing Central Asia: Geopolitics and the Challenges of Economic Development. - Armonk, NY: M.E. Sharpe, 2013. - 355 p.

15 Cooley A. Great Games, Local Rules: The New Great Power Contest in Central Asia. - New York: Oxford University Press, 2012. - 252 p.

16 Cull N.J. Public Diplomacy: Foundations for Global Engagement in the Digital Age. - Cambridge: Polity Press, 2019. - 272 p.

ҒТАМР 11.25.47 **DOI: https://doi.org/10.51889/2959-6270.2026.94.2.011**

А.Ш. Калыков [1], С.З. Нұридин[1], К.Н. Ханазарова[1], Б.Н. Қасмырзаев[2], К.Т. Кашакбаева [3]*

[1]М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан зерттеу университеті
Шымкент қ., Қазақстан
[2]Ө. Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті
Шымкент қ., Қазақстан
[3]Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан
** e-mail: hanazarova-karly@mail.ru*

ТҮРКІСТАН САММИТІ: ТҮРКІ МЕМЛЕКЕТТЕРІ ҰЙЫМЫНЫҢ МӘДЕНИ ДИПЛОМАТИЯСЫ МЕН САЯСИ ЫҚПАЛЫ

Аңдатпа

Мақалада Түркі мемлекеттері ұйымының мәдени бірлікті саяси ықпалға айналдырудағы институционалдық рөлі 2026 жылғы Түркістан бейресми саммиті мысалында талданады.

Зерттеудің мақсаты – түркі халықтарының ортақ тарихи-мәдени коды, Түркістанның түркі әлемінің рухани астанасы ретіндегі символдық мәртебесі және жасанды интеллект пен цифрлық даму күн тәртібі арасындағы байланысты саяси ғылым тұрғысынан түсіндіру. Материалдар мен әдістер ретінде сапалық құжаттық талдау, салыстырмалы-институционалдық тәсіл және конструктивистік интерпретация қолданылды; негізгі корпусқа Түркі мемлекеттері ұйымының ресми хабарламалары, Түркістан декларациясы, стратегиялық құжаттар және Қазақстан Республикасы Сыртқы істер министрлігінің материалдары енгізілді. Нәтижелер мәдени бірлік ТМҰ кеңістігінде тек символдық ресурс емес, күн тәртібін қалыптастыру, дипломатиялық үйлестіру, цифрлық жобаларды іске қосу және ортақ институционалдық тіл қалыптастыру құралына айналып келе жатқанын көрсетеді. Талқылау барысында ТМҰ-ны әскери-саяси блок ретінде емес, мәдени легитимацияға сүйенген көпсалалы аймақтық координация институты ретінде қарастыру қажеттігі негізделеді.

Қорытындыда Түркістан саммиті тарихи мұра мен технологиялық болашақты бір саяси дискурста тоғыстырып, ұйымның ықпал ету әлеуетін кеңейткен жаңа кезең ретінде бағаланады. Бұл тұжырым ұйымды қазіргі еуразиялық аймақтық саясаттағы жұмсақ ықпал тетігі ретінде түсіндіруге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: Түркі мемлекеттері ұйымы, Түркістан саммиті, мәдени бірлік, саяси ықпал, мәдени дипломатия, институционалдық интеграция, жасанды интеллект, цифрлық даму.

A.Sh.Kalikov [1], S.Z.Nuridin [1], K.N.Hanazarova [1], B.N.Kasmyrzayev[2], K.T.Kashakbayeva[3]*

[1]M. Auezov South Kazakhstan Research University
Shymkent, Republic of Kazakhstan
[2]South Kazakhstan Pedagogical University named after U. Zhanibekov
Shymkent, Republic of Kazakhstan
[3]Abai Kazakh National Pedagogical University
Almaty, Kazakhstan
** e-mail: hanazarova-karly@mail.ru*

THE TURKISTAN SUMMIT: CULTURAL DIPLOMACY AND POLITICAL INFLUENCE OF THE ORGANIZATION OF TURKIC STATES

Abstract

This article examines the institutional role of the Organization of Turkic States in transforming cultural unity into political influence through the case of the 2026 Informal Summit in Turkistan.

The study aims to explain the relationship between the shared historical and cultural code of Turkic peoples, the symbolic status of Turkistan as the spiritual capital of the Turkic world, and the emerging agenda of artificial intelligence and digital development. The materials and methods are based on qualitative document analysis, a comparative-institutional approach, and constructivist interpretation; the empirical corpus includes official statements of the Organization of Turkic States, the Turkistan Declaration, strategic documents of the organization, and materials of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Kazakhstan. The findings show that cultural unity within the OTS space is increasingly becoming not only a symbolic resource, but also a mechanism for agenda-setting, diplomatic coordination, digital project development, and the formation of a shared institutional language. The discussion argues that the OTS should be understood not as a military-political bloc, but as a multidimensional regional coordination institution grounded in cultural legitimacy.

The conclusion evaluates the Turkistan Summit as a new stage that linked historical heritage and technological future within a single political discourse.

Keywords: Organization of Turkic States, Turkistan Summit, cultural unity, political influence, cultural diplomacy, institutional integration, artificial intelligence, digital development.

Калыков А.Ш. [1], Нуридин С.З. [1], Ханазарова К.Н. [1], Касмырзаев Б.Н. [2], Кашакбаева К.Т.[3]*

[1] Южно-Казахстанский исследовательский университет имени М. Ауэзова
г. Шымкент, Республика Казахстан
[2] Южно-Казахстанский педагогический университет имени У. Жанибекова
г. Шымкент, Республика Казахстан
[3]Казахский национальный педагогический университет имени Абая
г. Алматы, Казахстан
** e-mail: hanazarova-karly@mail.ru*

ТУРКЕСТАНСКИЙ САММИТ: КУЛЬТУРНАЯ ДИПЛОМАТИЯ И ПОЛИТИЧЕСКОЕ ВЛИЯНИЕ ОРГАНИЗАЦИИ ТЮРКСКИХ ГОСУДАРСТВ

Аннотация

В статье анализируется институциональная роль Организации тюркских государств в трансформации культурного единства в политическое влияние на примере неформального саммита в Туркестане 2026 года.

Цель исследования – раскрыть взаимосвязь между общим историко-культурным кодом тюркских народов, символическим статусом Туркестана как духовной столицы тюркского мира и новой повесткой искусственного интеллекта и цифрового развития. В качестве материалов и методов использованы качественный документальный анализ, сравнительно-институциональный подход и конструктивистская интерпретация; эмпирический корпус включает официальные сообщения Организации тюркских государств, Туркестанскую декларацию, стратегические документы организации и материалы Министерства иностранных дел Республики Казахстан. Результаты показывают, что культурное единство в пространстве ОТГ постепенно превращается не только в символический ресурс, но и в механизм формирования повестки, дипломатической координации, запуска цифровых проектов и выработки общего институционального языка. В обсуждении обосновывается необходимость рассматривать ОТГ не как военно-политический блок, а как многоотраслевой институт региональной координации, основанный на культурной легитимации.

В заключении Туркестанский саммит оценивается как новый этап, соединивший историческое наследие и технологическое будущее в едином политическом дискурсе.

Ключевые слова: Организация тюркских государств, Туркестанский саммит, культурное единство, политическое влияние, культурная дипломатия, институциональная интеграция, искусственный интеллект, цифровое развитие.

Кіріспе

Түркі халықтарының мәдени бірлігі мәселесі ұзақ уақыт бойы тарихи жады, тілдік туыстық, рухани мұра және этномәдени сабақтастық аясында түсіндіріліп келеді. Түркі әлемін біріктіретін негізгі символдық қор ортақ тарихтан, көшпелі өркениет тәжірибесінен, тілдік жақындықтан, әдеби-мәдени мұрадан және ортақ дүниетанымдық негіздерден қалыптасады. Алайда қазіргі халықаралық қатынастар жағдайында мәдени бірлік тек тарихи немесе этникалық жақындықты сипаттайтын құбылыс ретінде ғана емес, мемлекетаралық ынтымақтастықты дамытуға, өзара сенімді нығайтуға және аймақтық ықпалдастықты тереңдетуге ықпал ететін маңызды саяси ресурс ретінде де қарастырылады. Сондықтан мәдени фактордың халықаралық ұйымдар қызметіндегі орны мен ықпал ету тетіктерін зерттеу өзекті ғылыми мәселелердің біріне айналып отыр.

Осы тұрғыдан алғанда Түркі мемлекеттері ұйымы (бұдан әрі – ТМҰ) түркі халықтарының ортақ мәдени кеңістігін институционалдық деңгейде дамытуға бағытталған маңызды халықаралық құрылым болып табылады. Ұйым 2009 жылы Нахчыван келісімі негізінде құрылып, мүше мемлекеттер арасындағы саяси, экономикалық, мәдени және гуманитарлық ынтымақтастықты нығайтуды мақсат етті [1],[2]. Алғашқы кезеңде ұйым қызметінде мәдени-гуманитарлық байланыстар басым орын алғанымен, соңғы жылдары оның қызмет аясы экономикалық интеграция, көлік-логистикалық байланыстар, энергетикалық ынтымақтастық, білім беру, цифрлық трансформация және жасанды интеллект салаларына дейін кеңейіп келеді. Бұл ТМҰ-ның мәдени қауымдастық шеңберінен шығып, ортақ мәдени негізге сүйенетін көпсалалы аймақтық институт ретінде қалыптасып келе жатқанын көрсетеді.

Түркі мемлекеттері ұйымының даму эволюциясы мәдени бірліктің нақты саяси ықпалға қалай айналатынын зерттеудің маңыздылығын арттырады. Қазіргі кезеңде халықаралық ұйымдардың тиімділігі тек құқықтық немесе экономикалық мүмкіндіктерімен ғана емес, олардың ортақ құндылықтар мен сәйкестік негізінде ынтымақтастық кеңістігін қалыптастыру қабілетімен де өлшенеді. Осы тұрғыдан алғанда мәдени ортақтық мемлекеттер арасындағы сенімді нығайтатын, дипломатиялық байланыстарды жеңілдететін және ортақ стратегиялық бастамаларды жүзеге асыруға қолайлы жағдай жасайтын фактор ретінде қарастырылады [3,p.191], [4,p.320].

Бұл үдерістің айқын көрінісі 2026 жылғы 15 мамырда Қазақстан Республикасының бастамасымен Түркістан қаласында өткен Түркі мемлекеттері ұйымының бейресми саммиті болды [5],[6]. «Жасанды интеллект және цифрлық даму» тақырыбында ұйымдастырылған

саммит ұйым қызметіндегі жаңа басымдықтарды айқындап, мәдени мұра мен технологиялық жаңғырту арасындағы байланысты көрсетуге мүмкіндік берді. Түркістан қаласының саммит өткізу орны ретінде таңдалуы ерекше символдық мәнге ие болды. Түркі әлемінің рухани орталықтарының бірі саналатын бұл қала ортақ тарихи жады мен мәдени сабақтастықты бейнелесе, саммиттің күн тәртібіне енгізілген цифрлық даму, инновация және жасанды интеллект мәселелері түркі мемлекеттерінің болашаққа бағытталған стратегиялық ынтымақтастығын көрсетеді [5],[6]. Осылайша дәстүр мен технология, мәдени мұра мен цифрлық трансформация бір саяси кеңістікте тоғысып, ұйымның жаңа даму бағытын айқындады.

Саммит барысында қабылданған шешімдер мен жарияланған бастамалар мәдени бірліктің тек символдық деңгейде қалмай, нақты институционалдық жобалар арқылы нығайтылып отырғанын көрсетті. Атап айтқанда, цифрлық технологияларды дамыту, түркі тілдеріне бейімделген жасанды интеллект құралдарын әзірлеу, мәдени мұраны цифрландыру және ортақ ақпараттық кеңістікті қалыптастыру мәселелері күн тәртібіне шығарылды [6]. Бұл бастамалар мәдени байланыстарды заманауи технологиялық құралдар арқылы жаңғыртуға және түркі кеңістігінің ортақ коммуникациялық инфрақұрылымын дамытуға бағытталған.

Осыған байланысты зерттеудің негізгі ғылыми мәселесі түркі халықтарының мәдени бірлігі ТМҰ жағдайында қандай механизмдер арқылы саяси ықпалға айналатынын анықтау болып табылады. Мәдени бірлікті өзгермейтін тарихи категория ретінде емес, халықаралық ұйымдар аясында жаңа саяси мазмұнға ие болатын динамикалық құбылыс ретінде қарастыру қажет. Бұл мәдени ресурстардың дипломатиялық сенім қалыптастырудағы, ортақ күн тәртібін әзірлеудегі және халықаралық ынтымақтастықты тереңдетудегі рөлін жан-жақты талдауға мүмкіндік береді [7,p.429], [8,p.320].

Зерттеудің мақсаты – 2026 жылғы Түркістан саммиті материалдары негізінде Түркі мемлекеттері ұйымының мәдени бірлікті саяси ықпалға айналдырудағы институционалдық рөлін анықтау. Осы мақсатқа жету үшін ТМҰ-ның институционалдық ерекшеліктері талданады, саммит құжаттарындағы негізгі саяси және дискурстық бағыттар қарастырылады, сондай-ақ ұйымның ықпал ету әлеуеті бағаланады. Зерттеудің негізгі гипотезасы бойынша ТМҰ-ның саяси ықпалы қатаң міндеттеуші тетіктерге емес, мәдени легитимацияға, символдық орталықтарға, тұрақты саммиттік дипломатияға және ортақ жобалық күн тәртібіне негізделеді [9–12]. Осы тұрғыдан алғанда Түркістан саммиті мәдени-символдық ресурстардың жаңа технологиялық күн тәртібімен ұштасуы арқылы ТМҰ ықпалының жаңа формаларын қалыптастыру үдерісін көрсететін маңызды саяси оқиға болып табылады.

Зерттеу әдіснамасы

Зерттеу сапалық құжаттық талдау әдісіне сүйенеді. Бұл әдіс ресми мәтіндердегі саяси мағына, институционалдық басымдық, символдық құрылым және стратегиялық бағыттарды анықтауға мүмкіндік береді. Мақалада эмпирикалық дереккөз ретінде төрт негізгі материал тобы пайдаланылды: Түркі мемлекеттері ұйымының тарихы мен құрылымы туралы ресми мәліметтер; 2026 жылғы Түркістан бейресми саммитіне қатысты ресми хабарламалар; Түркістан декларациясы; Қазақстан Республикасы Сыртқы істер министрлігінің саммит алдындағы Сыртқы істер министрлері кеңесінің бейресми отырысы туралы ақпараты [1], [5],[6], [13],[14]. Бұл материалдар ұйымның өзін-өзі қалай сипаттайтынын, саммиттің қандай саяси және символдық мағына алғанын және нақты қандай шешімдер қабылданғанын салыстырып талдауға мүмкіндік берді.

Әдіснамалық тұрғыдан зерттеу үш аналитикалық қадамнан тұрады. Бірінші қадамда ТМҰ-ның институционалдық табиғаты анықталды: ұйымның құрылу логикасы, мүшелік құрамы, ынтымақтастық бағыттары, серіктес құрылымдары және стратегиялық құжаттары қарастырылды. Екінші қадамда Түркістан саммитінің ресми мәтіндері мазмұндық кодтау арқылы талданды. Кодтау барысында «мәдени-символдық легитимация», «саяси үйлестіру», «цифрлық және технологиялық күн тәртібі», «институционалдық әлеует», «ортақ болашақ дискурсы» және «тәуекелдер мен шектеулер» сияқты категориялар қолданылды. Үшінші қадамда алынған нәтижелер конструктивизм, жұмсақ күш және институционализм теорияларымен салыстырылды.

Зерттеу гипотезасы мынадай: Түркістан саммиті ТМҰ-ның саяси ықпалын арттыруда мәдени бірлікті жай символдық ұран ретінде емес, институционалдық шешімдер мен цифрлық жобаларды негіздейтін саяси ресурс ретінде қолданғанын көрсетеді. Бұл гипотезаны тексеру үшін саммит мәтініндегі нақты индикаторлар қарастырылды: Түркістанның рухани астана ретінде аталуы; Түркі өркениеті орталығының ашылуы; Түркістан декларациясында жасанды интеллект пен цифрлық даму стратегиялық басымдық ретінде бекітілуі; ТМҰ Хатшылығының институционалдық және цифрлық әлеуетін күшейту туралы шешім; Түркі үлкен тілдік моделі, «Digital Turkic World» тұжырымдамасы, киберқауіпсіздік және цифрлық байланыс жобаларының аталуы [5],[6],[4].

Саяси ықпал ұғымы мақалада операционалдандырылып, нақты индикаторлар арқылы түсіндірілді. Бұл зерттеуде ықпал ұйымның басқа акторларға күшпен қысым көрсетуі емес, ортақ күн тәртібін бекіту, мүше мемлекеттерді келісілген жобаларға тарту, символдық легитимация өндіру және халықаралық аудиторияға аймақтық бірлік бейнесін ұсыну қабілеті ретінде қарастырылды. Мұндай түсіндіру ТМҰ-ның жұмсақ әрі көпқабатты ықпал ету табиғатын дәл көрсетуге мүмкіндік береді.

Бұл зерттеудің шектеулері де бар. Біріншіден, мақала ресми құжаттар мен институционалдық дискурсты талдайды, сондықтан қоғамдық қабылдау, сарапшылар сұхбаты немесе медиа-дискурс толық қамтылмайды. Екіншіден, саммит шешімдерінің ұзақмерзімді тиімділігін дәл қазір эмпирикалық тұрғыдан толық бағалау мүмкін емес, өйткені көптеген бастамалар іске асыру кезеңінде тұр. Үшіншіден, ресми мәтіндер ұйымның ішкі қайшылықтарын немесе мүше мемлекеттер арасындағы мүдде айырмашылықтарын толық ашпайды. Сондықтан мақалада ТМҰ ықпалы асыра дәріптелмей, оның әлеуеті мен шектеуі қатар қарастырылады.

Сапалық құжаттық талдаудың сенімділігін арттыру үшін дереккөздер арасындағы салыстыру тәсілі қолданылды. Мысалы, ТМҰ ресми хабарламаларындағы саммит сипаттамасы Түркістан декларациясындағы тармақтармен және Қазақстан СІМ мәліметтерімен салыстырылды. Бұл құжатаралық триангуляция бір ғана мәтінге сүйеніп қорытынды жасау қаупін азайтады және ресми дискурстың қайталанатын, тұрақты элементтерін бөліп көрсетуге мүмкіндік береді.

Зерттеу дизайнының тағы бір маңызды қыры – ресми құжаттарды саяси риторика ретінде ғана емес, институционалдық әрекеттің көрсеткіші ретінде оқу. Осы себепті талдау барысында құжаттағы әрбір ұғым оның нақты басқарушылық салдарымен байланыстырылды: декларациядағы мәдени бірлік терминдері саммиттің символдық легитимациясын, ал цифрлық даму, жасанды интеллект, киберқауіпсіздік және тілдік модельдер туралы тармақтар ұйымның жобалық күн тәртібін сипаттайтын индикаторлар ретінде қарастырылды. Мұндай тәсіл мәтінді жай мазмұндаумен шектелмей, ресми дискурстың саяси функциясын ашуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар құжаттардағы ұқсас формулалар салыстырылып, олардың қайсысы тұрақты институционалдық бағытты, қайсысы нақты саммитке тән уақытша басымдықты білдіретіні ажыратылды.

1-кесте. Зерттеудің аналитикалық индикаторлары

Аналитикалық өлшем	Негізгі индикаторлар	Түркістан саммитіндегі көрінісі
Мәдени-символдық легитимация	Ортақ тарих, рухани астана, мұра, бірегейлік	Түркістанның рухани астана мәртебесі және Түркі өркениеті орталығы
Институционалдық үйлестіру	Саммит, министрлер кеңесі, хатшылық, шешімдер	Хатшылықтың институционалдық және цифрлық әлеуетін күшейту туралы шешім
Күн тәртібін қалыптастыру	ЖИ, цифрлық даму, инновация, киберқауіпсіздік	«Digital Turkic World», Түркі үлкен тілдік моделі, цифрлық инфрақұрылым
Саяси ықпал	Ортақ ұстаным, жобалық координация, халықаралық көріну	Мәдени бірлік пен технологиялық даму дискурсының бірігуі

Ескерту – кесте авторлар тарапынан ресми құжаттарды сапалық кодтау негізінде құрастырылды.

1-кестеде көрсетілген аналитикалық индикаторлар зерттеудің негізгі гипотезасын эмпирикалық тұрғыдан тексеруге мүмкіндік береді. Атап айтқанда, мәдени-символдық легитимация көрсеткіштері ТМҰ қызметінде ортақ тарихи жады мен мәдени мұраның қандай орын алатынын анықтауға бағытталды. Егер ресми құжаттарда Түркістанның рухани орталық ретіндегі мәртебесі, түркі өркениетінің ортақ мұрасы және мәдени сабақтастық идеясы тұрақты түрде қайталанса, онда бұл мәдени бірліктің ұйым қызметіндегі легитимациялық функция атқаратынын білдіреді.

Институционалдық үйлестіру көрсеткіштері мәдени ортақтықтың нақты басқарушылық тетіктермен байланысу дәрежесін бағалауға мүмкіндік береді. Бұл тұрғыдан саммиттер, министрлер кеңестері, хатшылық қызметі және қабылданған шешімдер мәдени дискурстың нақты институционалдық құрылымдарға қалай айналатынын көрсетеді. Егер мәдени бірлік тек декларативті деңгейде емес, ұйымның тұрақты жұмыс органдары мен бағдарламалық құжаттарында көрініс тапса, онда оның саяси ықпал қалыптастырудағы рөлі арта түседі.

Күн тәртібін қалыптастыру өлшемі ерекше назар аударуды талап етеді. Өйткені қазіргі халықаралық қатынастарда ықпал көбіне белгілі бір мәселелерді стратегиялық басымдық ретінде бекіту қабілеті арқылы көрінеді. Осыған байланысты жасанды интеллект, цифрлық трансформация, инновация және киберқауіпсіздік мәселелерінің Түркістан саммитінің негізгі тақырыптарына айналуы ТМҰ-ның дәстүрлі мәдени ынтымақтастық шеңберінен шығып, жаңа технологиялық күн тәртібін қалыптастыруға ұмтылып отырғанын көрсетеді.

Ал саяси ықпал көрсеткіштері жоғарыда аталған барлық өлшемдердің түйісу нүктесі ретінде қарастырылады. Егер мәдени символизм институционалдық шешімдермен және ортақ технологиялық жобалармен ұштасса, онда мәдени бірлік ұйымның саяси ықпалын күшейтетін ресурсқа айналады. Сондықтан келесі бөлімде Түркістан саммитінің материалдары осы аналитикалық өлшемдер негізінде талданып, ТМҰ-ның мәдени-символдық ресурстарды саяси және институционалдық ықпал тетіктеріне айналдыру тәжірибесі қарастырылады.

Зерттеу нәтижелері

Құжаттық талдау ТМҰ-ның саяси ықпалы бірнеше өзара байланысты механизм арқылы қалыптасатынын көрсетті. Бірінші механизм – мәдени-символдық легитимация. Түркістан саммитінің дәл осы қалада өтуі кездейсоқ таңдау емес. Ресми мәтіндерде Түркістан түркі әлемінің рухани астанасы ретінде сипатталып, ортақ тарихи мұра мен болашаққа бағытталған ұмтылыстың символы ретінде беріледі [5],[6] . Бұл символдық таңдау саммиттің саяси салмағын арттырды: қабылданған шешімдер тек әкімшілік құжат ретінде емес, түркі халықтарының ортақ өркениеттік кеңістігі атынан айтылған стратегиялық ұстаным ретінде қабылданады.

Екінші механизм – институционалдық үйлестіру. Саммит аясында Түркістан декларациясы, ТМҰ Хатшылығының институционалдық және цифрлық әлеуетін нығайту туралы шешім және ұйымның кадрлық құрылымына қатысты шешім қабылданғаны ресми түрде көрсетілді [5]. Қазақстан Сыртқы істер министрлігінің мәліметінде министрлер кеңесі саяси координацияны, сауда-экономикалық ынтымақтастықты, көлік-логистика байланысын және ортақ цифрлық-инновациялық кеңістікті дамыту мәселелерін талқылағаны айтылды [14]. Бұл деректер ТМҰ ықпалының тек саммиттік декларациямен шектелмей, салалық және бюрократиялық деңгейде де қалыптасатынын көрсетеді.

Үшінші механизм – жаңа күн тәртібін қалыптастыру. 2026 жылғы саммиттің тақырыбы «Жасанды интеллект және цифрлық даму» болды. Түркістан декларациясында жасанды интеллект пен цифрлық технологиялар экономикалық интеграция, тұрақты даму, инновация, мемлекеттік қызмет сапасы және мәдени мұраны сақтау үшін стратегиялық драйвер ретінде сипатталады [6]. Мұнда ТМҰ дәстүрлі мәдени ұйым бейнесінен шығып, технологиялық саясатты да қамтитын көпсалалы аймақтық платформа ретінде көрінеді. Әсіресе «Digital Turkic World» тұжырымдамасы, Түркі үлкен тілдік моделін дамыту, киберқауіпсіздік кеңесі, цифрлық инновациялар орталығы және цифрлық инфрақұрылым жобалары ұйымның ықпалын жаңа салаға кеңейтетін бастамалар ретінде маңызды.

Төртінші механизм – мәдени мұраны цифрлық кеңістікте қайта өндіру. Декларацияда түркі мәдени мұрасын цифрландыру, материалдық және материалдық емес мұра каталогтарын дамыту, фольклорлық антологиялар, білім және мәдени платформалар, түркі тілдеріндегі терминологиялық жобалар сияқты бастамалар аталады [6]. Бұл жерде мәдени бірлік статикалық мұра ретінде емес, цифрлық құралдар арқылы жаңартылатын және халықаралық аудиторияға ұсынылатын динамикалық ресурс ретінде түсіндіріледі. Түркі үлкен тілдік моделі сияқты жобалар мәдени дипломатияның жаңа формасын білдіреді: тілдік жақындық пен технологиялық инфрақұрылым бірігіп, түркі кеңістігінің ақпараттық егемендігін күшейтуге ықпал етуі мүмкін.

Бесінші механизм – ортақ болашақ туралы дискурс. Саммит мәтіндерінде «бірлік», «ынтымақтастық», «стратегиялық әріптестік», «цифрлық болашақ», «инновациялық экожүйе» ұғымдары қатар жүреді [5],[6],[14]. Бұл дискурс өткеннің ортақ мұрасын болашақтың ортақ жобаларымен байланыстырады. Саяси тұрғыдан мұндай дискурс ұйымға екі деңгейде пайда береді. Ішкі деңгейде ол мүше мемлекеттер арасында сенім мен ортақ жауапкершілік сезімін күшейтеді. Сыртқы деңгейде ТМҰ-ны халықаралық аренада мәдени тамыры бар, бірақ тек дәстүрге сүйеніп қалмайтын, технологиялық жаңғыруға бағытталған аймақтық актор ретінде танытады.

Алтыншы механизм – көпсалалы желілік құрылым. ТМҰ аясында TURKSOY, Түркі академиясы, TURKPA, Түркі мәдениеті және мұрасы қоры, Түркі инвестициялық қоры сияқты серіктес институттардың болуы ұйымның ықпалын кеңейтеді [1]. Мұндай желілік құрылым мәдени, ғылыми, парламенттік, экономикалық және инвестициялық бағыттарды өзара байланыстырады. Нәтижесінде ТМҰ бір ғана саяси декларация алаңы емес, әртүрлі салалық институттардың өзара әрекетін үйлестіретін көпқабатты платформаға айналады.

Жетінші механизм – Қазақстанның аймақтық медиаторлық және хабтық рөлін күшейту. Түркістан саммитінің Қазақстанда өтуі елдің түркі интеграциясындағы символдық әрі практикалық орнын арттырды. Қазақстан өзін бір жағынан түркі әлемінің тарихи-мәдени кеңістігіне қатысушы, екінші жағынан Еуразиядағы көпвекторлы дипломатия жүргізетін мемлекет ретінде ұсынады. Осы тұрғыдан Түркістан саммиті Қазақстан үшін де маңызды: ол елдің мәдени дипломатиясын цифрлық даму, көлік байланысы және институционалдық координация тақырыптарымен байланыстыруға мүмкіндік берді.

2-кесте. Түркістан саммитінің саяси-институционалдық нәтижелері

Бағыт	Нақты мазмұн	Саяси мәні	Ықтимал әсері
Мәдени символика	Түркістанның рухани астана мәртебесін бекіту	Ортақ бірегейлікті легитимациялау	Ұйымның мәдени беделін күшейту
Институционалдық шешім	Хатшылықтың цифрлық және ұйымдастырушылық әлеуетін арттыру	ТМҰ-ның координациялық қабілетін кеңейту	Салалық жобалардың орындалуын жеделдету
Цифрлық күн тәртібі	ЖИ, киберқауіпсіздік, цифрлық инфрақұрылым	Технологиялық саясатты ортақ күн тәртібіне айналдыру	Аймақтық инновациялық кеңістік қалыптастыру
Тіл және мұра	Түркі үлкен тілдік моделі, мұра каталогтары	Мәдениетті цифрлық ресурсқа айналдыру	Түркі тілдерінің цифрлық көрінуін арттыру

Ескерту: Кесте Түркістан декларациясы мен ресми хабарламалардағы негізгі шешімдер негізінде жасалды.

2-кестеде жинақталған нәтижелер Түркі мемлекеттері ұйымының ықпалы мәдени бірлікке негізделген көпдеңгейлі институционалдық механизмдер арқылы қалыптасатынын көрсетеді.

Кестеде көрсетілген барлық бағыттар бір-бірімен өзара байланысты және олардың әрқайсысы ұйымның саяси ықпалын күшейтуге қызмет етеді. Әсіресе мәдени символизм мен цифрлық даму мәселелерінің бір құжаттық кеңістікте қатар көрінуі ТМҰ эволюциясының жаңа кезеңге өткенін байқатады. Егер ұйымның алғашқы қызметінде мәдени-гуманитарлық ынтымақтастық басым болса, Түркістан саммиті бұл негіздің жаңа технологиялық және институционалдық мазмұнмен толықтырылғанын көрсетті.

Талдау нәтижелері мәдени бірліктің ұйым қызметінде декларативті сипатпен шектелмейтінін дәлелдейді. Түркістанның рухани астана ретінде тұрақты түрде аталуынан бастап Түркі өркениеті орталығының ашылуына дейінгі бастамалар ортақ тарихи жадының институционалдық деңгейде қайта өндірілуіне бағытталған. Бұл өз кезегінде қабылданатын шешімдердің легитимділігін күшейтіп, ұйым қызметіне қосымша символдық капитал береді. Конструктивистік көзқарас тұрғысынан алғанда, мұндай тәжірибелер ортақ бірегейлік туралы түсінікті нығайтып, мемлекеттердің өзара әрекетіне қолайлы әлеуметтік орта қалыптастырады [7,p.429].

Сонымен қатар зерттеу нәтижелері ТМҰ ықпалының маңызды бөлігі күн тәртібін қалыптастыру қабілетіне негізделетінін көрсетті. Түркістан декларациясында жасанды интеллект, цифрлық трансформация, инновациялық экожүйе және киберқауіпсіздік мәселелерінің басым бағыттар ретінде бекітілуі ұйымның жаңа стратегиялық салаларда үйлестіруші рөл атқаруға ұмтылысын білдіреді [6]. Бұл жағдай ТМҰ-ның тек мәдени байланыстар алаңы ғана емес, сонымен бірге ортақ технологиялық саясат қалыптастыруға қабілетті өңірлік институт ретінде қалыптасып келе жатқанын көрсетеді.

Құжаттық талдау барысында анықталған тағы бір маңызды ерекшелік – мәдени мұраның цифрлық ресурс ретінде қарастырылуы. Бұрын мәдениет көбіне тарихи мұра мен ұлттық бірегейлікті сақтау мәселелерімен байланыстырылса, Түркістан саммитінің құжаттарында ол цифрлық инфрақұрылымның, ақпараттық кеңістіктің және технологиялық дамудың құрамдас бөлігі ретінде ұсынылады. Түркі үлкен тілдік моделі, цифрлық мұра каталогтары және түркі тілдеріндегі технологиялық шешімдер осы бағыттың нақты мысалдары болып табылады [6]. Бұл мәдени дипломатияның жаңа формаларының қалыптасып жатқанын және оның халықаралық ықпалдың заманауи құралдарымен ұштасып отырғанын көрсетеді.

Жалпы алғанда, зерттеу нәтижелері алға қойылған гипотезаны растайды. Түркістан саммиті мәдени бірліктің тек символдық құндылық ретінде ғана емес, нақты институционалдық шешімдерді, цифрлық бастамаларды және көпжақты ынтымақтастықты негіздейтін саяси ресурс ретінде қолданылып отырғанын көрсетті. ТМҰ ықпалының ерекшелігі оның әскери немесе экономикалық мәжбүрлеу құралдарына емес, мәдени легитимацияға, институционалдық үйлестіруге және ортақ болашақ туралы дискурс қалыптастыруға сүйенуінде жатыр. Сондықтан ұйымның болашақтағы тиімділігі де мәдени-символдық ресурстарды нақты жобалар мен практикалық ынтымақтастық механизмдеріне айналдыру қабілетіне тікелей байланысты болады.

Талқылау

Түркістан саммитінің маңызын түсіндіруде ең алдымен «мәдени бірлік» ұғымын саяси ғылым тұрғысынан қайта анықтау қажет. Көп жағдайда мәдени бірлік ортақ тіл, тарих, дәстүр және дін арқылы түсіндіріледі. Бірақ бұл белгілер өздігінен саяси ықпалға айналмайды. Олар саяси ықпалға айналуы үшін институционалдық арнаға, тұрақты коммуникацияға, құжаттық бекітуге және нақты жобаларға қосылуы керек. ТМҰ дәл осы функцияны атқарады: ол түркілік ортақтықты халықаралық қатынастардың тіліне аударып, оны саммит, декларация, кеңес, хатшылық, серіктес ұйымдар және салалық бағдарламалар арқылы іске қосады.

Осы тұрғыдан ТМҰ-ның ерекшелігі – оның ықпал ету формасы жұмсақ және көпқабатты сипатта. Ұйым мүше мемлекеттердің егемендігін шектейтін надұлттық орталық емес. Ол әскери одақ немесе қатаң міндеттеуші экономикалық блок та емес. Оның ықпалы көбіне ортақ мағыналар өндіру, мемлекетаралық сенім орнату, күн тәртібін келісу, аймақтық жобаларды саяси тұрғыдан заңдастыру және халықаралық аудиторияға түркі кеңістігінің біртұтас бейнесін

ұсыну арқылы көрінеді. Бұл жұмсақ институционалдық ықпалдың қазіргі көпполярлы әлемде маңызы артып келеді, өйткені көптеген мемлекеттер қатаң блоктық тәртіпке емес, икемді және тақырыптық коалицияларға басымдық беруде.

Түркістан саммиті ТМҰ-ның «мәдени ұйымнан» «саяси ықпалды аймақтық платформаға» қарай өзгеріп келе жатқанын көрсетті. Алайда бұл өзгерісті асыра бағалауға болмайды. ТМҰ ықпалының күшеюі оның мүшелері арасындағы мүдделер толық бірдей дегенді білдірмейді. Түркия, Қазақстан, Әзербайжан, Қырғызстан және Өзбекстанның сыртқы саяси басымдықтары, экономикалық ресурстары, қауіпсіздік түсініктері және ірі державалармен байланыс модельдері әртүрлі [15,p.23]. Сондықтан ұйымның табысты болуы ортақ мәдени бірлікпен қатар прагматикалық мүдделерді үйлестіре алу қабілетіне де байланысты.

Мақала нәтижелері ТМҰ-ның саяси ықпалы үш деңгейде дамып келе жатқанын көрсетеді. Бірінші деңгей – символдық ықпал. Түркістан, ортақ мұра, түркі өркениеті, рухани астана сияқты ұғымдар ұйымның легитимділігін арттырады. Екінші деңгей – институционалдық ықпал. Хатшылық, министрлер кеңестері, саммиттер, серіктес ұйымдар және ресми декларациялар мемлекетаралық өзара әрекетті тұрақтандырады. Үшінші деңгей – жобалық ықпал. Цифрлық даму, жасанды интеллект, көлік дәліздері, тілдік технологиялар, мәдени мұраны цифрландыру сияқты бастамалар ұйымның нақты саяси-экономикалық нәтижелерге бағытталғанын көрсетеді.

ТМҰ-ның ықпал ету қабілетін түсіндіруде мәдени дипломатия ұғымы ерекше маңызды. Классикалық мәдени дипломатияда мемлекеттер әдебиет, өнер, білім және тарихи мұра арқылы сыртқы аудиториямен байланыс орнатады. Ал Түркістан саммитінде мәдени дипломатия цифрлық дипломатиямен бірікті. Түркі мұрасын сақтау туралы сөз тек музей, архив немесе фестиваль деңгейінде ғана емес, жасанды интеллект, тілдік модель, цифрлық платформа және деректер инфрақұрылымы деңгейінде айтылды. Бұл мәдени дипломатияның жаңа формасын көрсетеді: мәдениет цифрлық технология арқылы сақталып қана қоймай, саяси ықпал мен аймақтық интеграцияның инфрақұрылымына айналады.

Саммиттің тағы бір маңызды қыры – ТМҰ-ның халықаралық жүйедегі өзіндік орнын қалыптастыруға ұмтылысы. Қазіргі Еуразия кеңістігінде Ресей, Қытай, Еуропалық Одақ, АҚШ, Иран және Парсы шығанағы елдері сияқты әртүрлі акторлардың ықпалы бар. Мұндай жағдайда түркі мемлекеттерінің ортақ платформа арқылы әрекет етуі олардың келіссөздік мүмкіндігін кеңейте алады. Бірақ бұл жерде теңгерімді саясат қажет: ТМҰ өзін басқа ірі акторларға қарсы бағытталған құрылым ретінде емес, аймақтық байланыс, мәдени ынтымақтастық, көлік-логистика және цифрлық даму салаларында қосымша құндылық өндіретін ұйым ретінде ұсынған жағдайда ғана ұзақмерзімді легитимділікке ие болады.

Түркістан саммиті Қазақстан үшін де ерекше мәнге ие. Қазақстанның сыртқы саясатындағы көпвекторлылық қағидасы елді бір ғана геосаяси бағытпен шектемей, әртүрлі аймақтық және халықаралық платформаларда белсенді болуға итермелейді. ТМҰ осы көпвекторлы саясаттың мәдени-өркениеттік өлшемін күшейтеді. Түркістан саммиті арқылы Қазақстан түркілік бірлік идеясын қатаң идеологиялық ұран ретінде емес, цифрлық даму, инвестиция, инновация, көлік байланысы және мәдени мұра арқылы практикалық мазмұнға ие жоба ретінде көрсете алды.

Сонымен бірге ТМҰ алдында бірнеше тәуекел бар. Біріншісі – символдық деңгей мен практикалық нәтиже арасындағы алшақтық. Егер декларациялар нақты жобаларға ұласпаса, ұйымның беделі риторикалық сипатта қалып қоюы мүмкін. Екіншісі – институционалдық әлсіздік. Хатшылықтың мүмкіндігі кеңеймесе, көпсалалы бастамаларды үйлестіру қиын болады. Үшіншісі – мүше мемлекеттер арасындағы асимметрия. Экономикалық қуат, технологиялық инфрақұрылым және сыртқы саяси маневр мүмкіндігі әр елде әртүрлі. Төртіншісі – мәдени бірліктің саясилануы. Ортақ түркілік бірегейлік интеграция ресурсы болғанымен, оны эксклюзивті немесе қарсы қоюшы дискурсқа айналдыру ұйымның халықаралық қабылдануына кері әсер етуі мүмкін.

Осы шектеулерге қарамастан, Түркістан саммиті ТМҰ-ның сапалық тұрғыдан жаңа кезеңге өткенін байқатады. Бұрын мәдени бірлік көбіне ортақ тарихты еске алу және символдық жақындық арқылы көрінсе, 2026 жылғы саммитте ол жасанды интеллект, цифрлық басқару, киберқауіпсіздік және инновациялық экономикамен байланыстырылды. Бұл ТМҰ-ның болашақтағы саяси ықпалы мәдени мұра мен технологиялық жаңғыруды қалай үйлестіретініне тәуелді болатынын көрсетеді. Егер ұйым ортақ жобаларды іске асырып, нәтижелерін өлшей алса, ол Еуразиядағы ықпалды, бірақ икемді аймақтық институттардың біріне айналуы мүмкін.

Осы нәтижелер ТМҰ-ның қазіргі аймақтық саясаттағы орнына қатысты екі ғылыми сақтықты талап етеді. Біріншіден, ұйымның мәдени негізі оның автоматты түрде жоғары саяси тиімділікке ие болатынын білдірмейді; саяси ықпал нақты жобалардың орындалуы, мүше мемлекеттердің келісілген әрекеті және халықаралық деңгейде танылатын нәтижелер арқылы ғана орныгады. Екіншіден, цифрлық күн тәртібі ұйымға жаңа мүмкіндік бергенімен, ол деректер қауіпсіздігі, технологиялық теңсіздік, тілдік ресурстардың жеткіліксіздігі және кадрлық әлеует мәселелерін де қатар алға шығарады. Сондықтан Түркістан саммитінің мәні тек қабылданған құжаттарда емес, сол құжаттардың кейінгі институционалдық іске асу динамикасында айқындалады.

3-кесте . ТМҰ ықпалының мүмкіндіктері мен шектеулері

Өлшем	Мүмкіндік	Шектеу
Мәдени бірлік	Ортақ тарихи жады мен рухани символдар легитимділікті күшейтеді	Мәдени дискурс практикалық нәтижемен бекітілмесе әлсірейді
Институционалдық құрылым	Саммиттер мен хатшылық тұрақты үйлестіру арнасын қалыптастырады	Міндеттеуші өкілеттік шектеулі, шешімдердің орындалуы саяси ерікке тәуелді
Цифрлық күн тәртібі	ЖИ және цифрлық даму ұйымды заманауи платформа ретінде көрсетеді	Технологиялық теңсіздік пен деректер қауіпсіздігі мәселелері бар
Аймақтық ықпал	Ортақ ұстаным келіссөздік салмақты арттыра алады	Мүше елдердің сыртқы саяси басымдықтары әртүрлі

Ескерту: Кесте авторлық талдау негізінде жасалды.

3-кестеде көрсетілген мәліметтер ТМҰ-ның қазіргі даму логикасы мүмкіндіктер мен шектеулердің қатар әрекет етуімен сипатталатынын көрсетеді. Бір жағынан, ұйымның мәдени негізі оған басқа көптеген аймақтық құрылымдарда кездесе бермейтін символдық легитимділік береді. Ортақ тарихи жады, тілдік жақындық және мәдени мұра ынтымақтастықтың әлеуметтік негізін қалыптастырып, мүше мемлекеттер арасындағы сенім деңгейін арттыруға ықпал етеді. Екінші жағынан, мұндай артықшылықтар нақты институционалдық және экономикалық нәтижелермен бекітілмесе, мәдени риторика ұзақ мерзімді саяси ықпалдың жеткілікті шарты бола алмайды.

Талдау нәтижелері көрсеткендей, ТМҰ-ның болашақтағы тиімділігі ең алдымен мәдени-символдық капиталды практикалық жобаларға айналдыру қабілетіне байланысты болады. Түркістан саммитінде ұсынылған жасанды интеллект, цифрлық инфрақұрылым, киберқауіпсіздік, тілдік технологиялар және мәдени мұраны цифрландыру бағыттары осы трансформацияның алғашқы қадамдары ретінде қарастырылуы мүмкін. Егер бұл бастамалар тұрақты қаржыландырумен, институционалдық үйлестірумен және мүше мемлекеттердің нақты қатысуымен қамтамасыз етілсе, онда ТМҰ мәдени жақындыққа негізделген ынтымақтастық үлгісінен функционалдық аймақтық координация деңгейіне көтеріле алады.

Сонымен қатар зерттеу нәтижелері халықаралық қатынастар теориясындағы конструктивистік және институционалистік тәсілдердің өзара байланысын да растайды. Конструктивизм

тұрғысынан ортақ бірегейлік пен мәдени мағыналар ынтымақтастықтың нормативтік негізін қалыптастырса, институционализм бұл құндылықтардың нақты ұйымдық құрылымдар мен тұрақты өзара әрекет тетіктері арқылы саяси ықпалға айналатынын көрсетеді. Түркістан саммиті осы екі үдерістің тоғысқан нүктесі ретінде көрінді: мәдени бірлік ұйымның символдық ресурсы болса, цифрлық даму мен инновациялық жобалар сол ресурстың институционалдық іске асу формасына айналды.

Осылайша, ТМҰ-ның қазіргі даму бағыты мәдени мұра мен технологиялық жаңғырудың синтезіне негізделген жаңа аймақтық ынтымақтастық моделінің қалыптасып келе жатқанын көрсетеді. Бұл модельдің табыстылығы ұйымның ортақ құндылықтарды нақты нәтижелерге айналдыру қабілетіне тәуелді болады. Сондықтан Түркістан саммитін тек кезекті дипломатиялық кездесу ретінде емес, түркі интеграциясының мазмұндық трансформациясын айқындаған маңызды кезең ретінде бағалауға болады.

Қорытынды

2026 жылғы Түркістан бейресми саммиті Түркі мемлекеттері ұйымының мәдени бірліктен саяси ықпалға қарай қозғалысын айқын көрсеткен оқиға болды. Саммиттің Түркістанда өтуі ортақ тарихи-рухани мұраны саяси легитимация көзіне айналдырса, оның «Жасанды интеллект және цифрлық даму» тақырыбы түркі интеграциясының болашаққа бағытталған мазмұнын күшейтті. Осылайша, мәдени жады мен технологиялық модернизация бір дискурста бірікті.

Зерттеу нәтижелері ТМҰ-ның ықпалы қатты күшке немесе міндеттеуші надұлттық өкілеттікке емес, мәдени легитимация, институционалдық үйлестіру, күн тәртібін қалыптастыру және жобалық кооперация арқылы қалыптасатынын көрсетті. Ұйымның негізгі артықшылығы – ортақ түркілік символдарды нақты саяси және технологиялық бастамалармен байланыстыра алуында. Түркі өркениеті орталығы, Түркістан декларациясы, Хатшылықтың цифрлық әлеуетін күшейту, «Digital Turkic World» және Түркі үлкен тілдік моделі сияқты бастамалар осы бағыттың нақты көрінісі болып табылады.

Сонымен бірге ТМҰ-ның болашақтағы табысы оның риторикалық бірлікті практикалық нәтижеге айналдыру қабілетіне тәуелді. Институционалдық үйлестіру күшеймей, ортақ жобалардың орындалуы нақты өлшенбей және мүше мемлекеттер арасындағы мүдде айырмашылықтары теңгерілмей, ұйымның ықпалы толық ашылмайды. Сондықтан ТМҰ-ны әскери-саяси блок ретінде емес, мәдени негізі бар, көпсалалы, икемді және прагматикалық аймақтық координация институты ретінде зерттеу ғылыми тұрғыдан өнімді бағыт болып табылады.

Практикалық тұрғыдан алғанда, ұйымның келесі кезеңдегі тиімділігі қабылданған декларацияларды нақты жобалық индикаторлармен байланыстыруына тәуелді. Әсіресе цифрлық мұра, түркі тілдеріндегі жасанды интеллект инфрақұрылымы, киберқауіпсіздік, академиялық алмасу және мәдени индустриялар бойынша өлшенетін нәтижелер қажет. Болашақ зерттеулер ресми құжаттық дискурспен қатар қоғамдық қабылдауды, сарапшылар пікірін және медиа кеңістіктегі репрезентацияларды салыстыра талдауы тиіс.

References:

1 Organization of Turkic States. Organization of Turkic States [Electronic resource]. – URL: https://turkicstates.org/en/organization-of-turkic-states (accessed: 17.05.2026).

2 Cooperation Council of Turkic Speaking States. Nakhchivan Agreement on the Establishment of the Cooperation Council of Turkic Speaking States [Electronic resource]. – 2009. – URL: https://turkicstates.org/u/d/basic-documents/nakhchivan-agreement-on-the-establishment-of-the-copperation-council-of-turkic-speaking-states-1-en.pdf (accessed: 17.05.2026).

3 Nye J.S. Soft Power: The Means to Success in World Politics. – New York: PublicAffairs, 2004. – 191 p.

4 Nye J.S. The Future of Power. – New York: PublicAffairs, 2011. – 320 p.

5 Organization of Turkic States. The Informal Summit of the Organization of Turkic States convened in Turkistan, Kazakhstan [Electronic resource]. – 2026. – URL: https://turkicstates.org/en/news/the-informal-summit-of-the-organization-of-turkic-states-convened-in-turkistan-kazakhstan (accessed: 17.05.2026).

6 Organization of Turkic States. Turkistan Declaration of the Informal Summit of the Organization of Turkic States [Electronic resource]. – 2026. – URL: https://turkicstates.org/u/Turkistan%20Declaration.pdf (accessed: 17.05.2026).

7 Wendt A. Social Theory of International Politics. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – 429 p.

8 Keohane R.O. After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy. – Princeton: Princeton University Press, 1984. – 320 p.

9 Arynov Z., Abi A. Constructing the 'Turkic world': strategic narratives of Azerbaijan, Kazakhstan, and Türkiye amid geopolitical turbulence // Turkish Studies. – 2026. – DOI: https://doi.org/10.1080/14683849.2026.2626530.

10 Lee J. Regional Leadership through International Institutions: Türkiye and the Organization of Turkic States amid Geopolitical Upheavals // The Korean Journal of International Studies. – 2025. – Vol. 23. –№3. – P. 535–569. – DOI: https://doi.org/10.14731 /kjis.2025.12.23.3. 535.

11 Salihi E., Mehmetcik H. Institutionalization of Relationship and Voting Cohesion: A Case Study of the Organization of Turkic States (OTS) at the UN General Assembly // Bilig. – 2025. – № 112. – P. 105–132. – DOI: https://doi.org/10.12995/bilig.7668.

12 Çetinkaya A.F., Demirel N. Analyzing the impact of the organization of Turkic states on the foreign trade of member countries // Cogent Social Sciences. – 2024. – Vol. 10. – № 1. – Article 2288370. – DOI: https://doi.org/10.1080/23311886.2023.2288370.

13 Organization of Turkic States. Informal Summit of the Organization of Turkic States to be held in Turkistan [Electronic resource]. – 2026. – URL: https://turkicstates.org/en/news/informal-summit-of-the-organization-of-turkic-states-to-be-held-in-turkistan (accessed: 17.05.2026).

14 Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Kazakhstan. Informal Meeting of the OTS Council of Foreign Ministers Held in Turkistan [Electronic resource]. – 2026. – URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/1221580?lang=en (accessed: 17.05.2026).

15 Yesevi Ç.G. Examining the Organization of Turkic States: A Teacher and Norm-Creator // Perceptions: Journal of International Affairs. – 2022. – Vol. 27. – № 1. – P. 1–25.

ҒТАМР 11.25.19 **DOI: https://doi.org/10.51889/2959-6270.2026.94.2.012**

Г.Т. Далдирбаева [1] , А.М. Жакьянова [1] , М.С. Сарыбаев[2]*

[1] Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті
Алматы қ., Қазақстан
[2]Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан
**e-mail: gulzhan_maulen@mail.ru*

ҚЫТАЙДЫҢ ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДИПЛОМАТИЯСЫ: C5+CHINA ФОРМАТЫ ЖӘНЕ АЙМАҚТЫҚ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ

Аңдатпа

Мақалада Қытай Халық Республикасының Орталық Азия елдерімен жүргізіп отырған экономикалық дипломатиясы аймақтық ынтымақтастық, геоэкономикалық өзара тәуелділік және C5+China форматы аясында кешенді түрде талданады. Зерттеудің мақсаты – Қытайдың Орталық Азиядағы экономикалық дипломатиясының негізгі құралдарын, институционалдық тетіктерін және аймақ мемлекеттеріне тигізетін сараланған ықпалын анықтау. Зерттеудің әдіснамалық негізін салыстырмалы-институционалдық талдау, құрылымдық-функционалдық тәсіл, құжаттық деректерді мазмұндық талдау және 2013–2025 жылдар аралығындағы екінші реттік статистикалық материалдарды интерпретациялау құрайды.

Зерттеу нәтижелері Қытайдың аймақтағы экономикалық дипломатиясы төрт негізгі бағыт бойынша жүзеге асырылатынын көрсетті: сауда-логистикалық байланыстылықты кеңейту, инвестициялық және инфрақұрылымдық жобаларды дамыту, энергетикалық және ресурстық әріптестікті нығайту, сондай-ақ көпжақты институционалдық форматтарды ілгерілету. Талдау барысында Қазақстанның Қытай үшін маңызды транзиттік және индустриялық серіктес рөлін атқаратыны, Өзбекстанның өндірістік кооперацияны дамытудағы стратегиялық алаңға айналғаны, Түрікменстанның энергетикалық бағыттағы негізгі әріптес екені анықталды. Ал Қырғызстан мен Тәжікстан инфрақұрылымдық даму мен қаржыландыруға тәуелділігі жоғары мемлекеттер ретінде сипатталады. Сонымен қатар, зерттеу Қытайдың экономикалық дипломатиясы аймақ елдерінің сыртқы экономикалық стратегияларына және өңірлік интеграциялық үдерістерге елеулі ықпал ететінін көрсетеді. Мақаланың ғылыми жаңалығы C5+China форматын тек «Бір белдеу, бір жол» бастамасының қосымша алаңы ретінде емес, Орталық Азия мемлекеттерінің келіссөздік мүмкіндіктерін күшейтетін және асимметриялық өзара тәуелділікті басқаруға мүмкіндік беретін дербес аймақтық экономикалық дипломатия механизмі ретінде қарастыруында көрінеді.

Түйін сөздер: экономикалық дипломатия, Қытай, Орталық Азия, C5+China, аймақтық ынтымақтастық, «Бір белдеу, бір жол», геоэкономика, транзиттік дәліздер

G.T. Daldirbayeva[1], A.M. Zhakyanova[1], M.S. Sarybayev[2]*

[1] Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages
Almaty, Kazakhstan
[2] Abai Kazakh National Pedagogical University
Almaty, Kazakhstan
**e-mail: gulzhan_maulen@mail.ru*

CHINA'S ECONOMIC DIPLOMACY IN CENTRAL ASIA: THE C5+CHINA FORMAT AND REGIONAL COOPERATION

Abstract

This article provides a comprehensive analysis of the economic diplomacy of the People's Republic of China toward the countries of Central Asia in the context of regional cooperation, geo-economic interdependence, and the C5+China format. The purpose of the study is to identify the main instruments of China's economic diplomacy in Central Asia, the institutional mechanisms through which it is implemented, and its differentiated impact on the countries of the region. The methodological framework combines comparative institutional analysis, a structural-functional approach, content analysis of documentary sources, and the interpretation of secondary statistical data covering the period from 2013 to 2025.

The findings demonstrate that China's economic diplomacy in Central Asia is implemented through four key dimensions: the expansion of trade and logistics connectivity, the development of investment and infrastructure projects, the strengthening of energy and resource partnerships, and the promotion of multilateral institutional formats. The analysis reveals that Kazakhstan serves as a major transit and industrial partner for China, Uzbekistan functions as a strategic platform for industrial cooperation, and Turkmenistan remains a key partner in the energy sector. Kyrgyzstan and Tajikistan are characterized by a high level of dependence on infrastructure development and external financing. Furthermore, the study shows that China's economic diplomacy has a significant influence on the foreign economic strategies of Central Asian states and on regional integration processes. The scientific novelty of the article lies in interpreting the C5+China format not merely as a supplementary platform to the Belt and Road Initiative, but as an independent mechanism of regional economic diplomacy that enhances the bargaining capacity of Central Asian countries and facilitates the management of asymmetric interdependence.

Keywords: economic diplomacy, China, Central Asia, C5+China, regional cooperation, Belt and Road Initiative, geoeconomics, transit corridors

Далдирбаева Г.Т[1], Жакьянова А.М[1], Сарыбаев М.С[2]*

[1] Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана
г. Алматы, Казахстан
[2]Казахский национальный женский педагогический университет
г. Алматы, Казахстан
**e-mail: gulzhan_maulen@mail.ru*

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ДИПЛОМАТИЯ КИТАЯ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: ФОРМАТ C5+CHINA И РЕГИОНАЛЬНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО

Аннотация

В статье комплексно анализируется экономическая дипломатия Китайской Народной Республики в отношении стран Центральной Азии в контексте регионального сотрудничества, геоэкономической взаимозависимости и формата C5+China. Цель исследования заключается в

выявлении основных инструментов экономической дипломатии Китая в Центральной Азии, институциональных механизмов ее реализации и дифференцированного воздействия на государства региона. Методологическую основу исследования составили сравнительно-институциональный анализ, структурно-функциональный подход, контент-анализ документальных источников и интерпретация вторичных статистических данных за период 2013–2025 гг.

Результаты исследования показывают, что экономическая дипломатия Китая в регионе реализуется по четырем основным направлениям: развитие торгово-логистической связан-ности, реализация инвестиционных и инфраструктурных проектов, укрепление энергетического и ресурсного партнерства, а также продвижение многосторонних институциональных форматов. Анализ показал, что Казахстан выступает для Китая важным транзитным и индустриальным партнером, Узбекистан является стратегической площадкой для развития производственной кооперации, Туркменистан занимает ключевое место в энергетическом сотрудничестве. Кыргызстан и Таджикистан характеризуются высокой зависимостью от инфраструктурного развития и внешнего финансирования. Кроме того, исследование демонстрирует, что экономическая дипломатия Китая оказывает существенное влияние на внешнеэкономические стратегии государств региона и процессы региональной интеграции. Научная новизна статьи заключается в интерпретации формата C5+China не только как дополнительной платформы инициативы «Один пояс, один путь», но и как самостоятельного механизма региональной экономической дипломатии, способствующего укреплению переговорных возможностей стран Центральной Азии и управлению асимметричной взаимозависимостью.

Ключевые слова: экономическая дипломатия, Китай, Центральная Азия, C5+China, региональное сотрудничество, «Один пояс, один путь», геоэкономика, транзитные коридоры

Кіріспе

XXI ғасырдың екінші онжылдығынан бастап халықаралық қатынастар жүйесінде экономикалық фактордың саяси салмағы айқын күшейді. Сауда дәліздері, инфрақұрылымдық жобалар, энергетикалық маршруттар, инвестициялық келісімдер және технологиялық стандарттар мемлекеттердің сыртқы саясатындағы дербес құралға ғана емес, геоэкономикалық ықпалдың негізгі арнасына да айналды. Осы тұрғыдан алғанда экономикалық дипломатия классикалық дипломатияның тар саласы емес, ұлттық мүддені сыртқы экономикалық байланыстар арқылы ілгерілететін, саяси келіссөздер мен нарықтық мүмкіндіктерді өзара ұштастыратын кешенді қызмет түрі ретінде қарастырылады [1-3].

Қытай Халық Республикасының Орталық Азиядағы белсенділігі дәл осы өзгерістер аясында ерекше маңызға ие. КСРО ыдырағаннан кейін Қытайдың батыс шекарасында тәуелсіз Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан, Тәжікстан және Түрікменстан мемлекеттері қалыптасты. Бұл жағдай Пекин үшін бір мезгілде қауіпсіздік, энергетика, шекаралық тұрақтылық, сауда және құрлықтық логистика мәселелерін қамтитын жаңа аймақтық күн тәртібін туғызды. Ал 2013 жылы Астанада «Жібек жолының экономикалық белдеуі» идеясының жариялануы Қытай мен Орталық Азия қатынастарын жаңа сапалық кезеңге шығарды: аймақ енді тек шекаралық қауіпсіздік кеңістігі ретінде емес, Еуразиялық құрлықтық байланыстылықтың, транзиттік инфрақұрылымның және экономикалық дипломатияның стратегиялық торабы ретінде қарастырыла бастады [4-6].

Қытайдың Орталық Азиядағы экономикалық дипломатиясы бірнеше деңгейде іске асады. Бірінші деңгей - екіжақты келісімдер, сауда-инвестициялық жобалар және елдер бойынша бейімделген әріптестік. Екінші деңгей - «Бір белдеу, бір жол» бастамасы арқылы инфрақұрылымдық және логистикалық өзара байланыстарды кеңейту. Үшінші деңгей - Шанхай ынтымақтастық ұйымы, C5+China және өзге де көпжақты платформалар арқылы аймақтық институционалдық диалогты күшейту. Осы үш деңгейдің қиылысында Қытайдың экономикалық дипломатиясы тек қаржы немесе сауда құралы емес, Орталық Азиядағы саяси сенім, аймақтық тұрақтылық және сыртқы саяси ықпал механизмдерінің бірі ретінде көрінеді [7-9].

Қазіргі ғылыми әдебиетте бұл мәселе кеңінен қарастырылғанымен, бірқатар теориялық және әдістемелік олқылықтар сақталып отыр. Бір топ зерттеулер Қытайдың аймақтағы ықпалын геосаяси бәсекелестік, Ресей-Қытай қатынастары немесе «жаңа ұлы ойын» логикасы арқылы түсіндіреді [7], [8]. Екінші бағыт Қытайдың инфрақұрылымдық жобалары мен көлік дәліздерінің экономикалық әсеріне назар аударады [4],[5],[10],[11]. Үшінші бағыт Орталық Азия елдерінің ішкі саяси-экономикалық логикасын, элиталық мүдделерін және «жергілікті ережелерін» алдыңғы қатарға шығарады [7]. Алайда C5+China форматының экономикалық дипломатиядағы дербес институционалдық маңызы әлі де жеткілікті деңгейде тұжырымдалмаған. Көп жағдайда бұл формат «Бір белдеу, бір жол» бастамасының жалғасы немесе ШЫҰ-ның қосымша алаңы ретінде сипатталады.

Осы мақалада C5+China механизмі Орталық Азия елдерінің ұжымдық келіссөздік мүмкіндігін арттыратын, Қытаймен экономикалық өзара тәуелділікті аймақтық деңгейде реттеуге мүмкіндік беретін арнайы дипломатиялық формат ретінде қарастыруды ұсынады. Зерттеудің мақсаты - қазіргі ғылыми дискурс аясында Қытайдың Орталық Азиядағы экономикалық дипломатиясының негізгі құралдарын, елдер бойынша сараланған модельдерін және C5+China форматының аймақтық ынтымақтастықтағы рөлін анықтау.

Осы мақсатқа жету үшін төрт зерттеу міндеті қойылды: біріншіден, экономикалық дипломатия ұғымының теориялық негіздерін жүйелеу; екіншіден, Қытайдың Орталық Азиядағы экономикалық дипломатиясын операционалдық индикаторлар арқылы талдау; үшіншіден, Орталық Азия елдері бойынша Қытаймен өзара әрекеттесудің ұқсастықтары мен айырмашылықтарын салыстыру; төртіншіден, C5+China форматының асимметриялық өзара тәуелділікті жұмсартудағы мүмкіндігін бағалау.

Мақалада мынадай гипотезалар тексеріледі. H1: Қытайдың Орталық Азиядағы экономикалық дипломатиясы қысқа мерзімді жобалар жиынтығы емес, ұзақ мерзімді және жүйелі стратегия сипатында қалыптасқан. H2: Орталық Азияға сыртқы ойыншылар қызығушылығының артуы аймақтың транзиттік-логистикалық әлеуетімен, ресурстық базасымен және геосаяси орналасуымен түсіндіріледі. H3: Қытай мен Орталық Азия елдері арасындағы ынтымақтастық экономикалық әлеуеттің теңсіздігіне байланысты асимметриялық сипатта дамиды. H4: C5+China форматы бұл асимметрияны толық жоймаса да, аймақ елдерінің ұжымдық келіссөздік позициясын күшейтетін институционалдық ресурсқа айналып келеді.

Зерттеу әдіснамасы

Зерттеу сапалық салыстырмалы-институционалдық дизайнға негізделді. Мұндай дизайн Қытайдың Орталық Азиядағы экономикалық дипломатиясын бір ғана жоба, бір ғана ел немесе бір ғана ұйым шеңберінде емес, өзара байланысқан құралдар жүйесі ретінде талдауға мүмкіндік береді. Жұмыс 2013-2025 жылдар аралығын қамтиды. Бұл кезеңнің таңдалуы кездейсоқ емес: 2013 жылы «Жібек жолының экономикалық белдеуі» бастамасы жарияланды, ал 2023 және 2025 жылдары Қытай мен Орталық Азия елдері қатынастарын жоғары деңгейдегі тұрақты саммиттер арқылы институционалдандырған жаңа кезең басталды [12-14].

Эмпирикалық база бірнеше дереккөз тобынан құралады. Бірінші топқа Қытай, Қазақстан және басқа Орталық Азия елдерінің ресми сыртқы саяси құжаттары, саммит материалдары, бірлескен мәлімдемелер және C5+China форматына қатысты ақпараттар енгізілді. Екінші топты халықаралық ұйымдар мен қаржы институттарының материалдары құрады: Дүниежүзілік банк, ХВҚ, ЕҚДБ, Азия инфрақұрылымдық инвестициялар банкі және ұлттық статистикалық қызметтер деректері. Үшінші топқа экономикалық дипломатия, геоэкономика, Қытайдың Орталық Азия саясаты және «Бір белдеу, бір жол» бастамасы туралы ғылыми еңбектер енгізілді [1-6; 8-12].

Зерттеудің әдіснамалық өзегі бірнеше өзара байланысты тәсілдерден тұрады (Кесте 1). Салыстырмалы әдіс Қытайдың Қазақстан, Өзбекстан, Түрікменстан, Қырғызстан және Тәжікстанмен экономикалық дипломатиясының ұлттық ерекшеліктерін анықтау үшін қолданылды. Институционалдық тәсіл C5+China, ШЫҰ және «Бір белдеу, бір жол» сияқты көпжақ-

ты форматтардың рөлін талдауға мүмкіндік берді. Құрылымдық-функционалдық әдіс Қытай экономикалық дипломатиясының негізгі қызметтерін - сауданы ұлғайту, транзиттік дәліздерді дамыту, энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, инвестициялық ықпалды кеңейту және саяси сенім қалыптастыру сияқты функцияларды айқындау үшін пайдаланылды. Геоэкономикалық интерпретация экономикалық құралдардың саяси ықпал мен аймақтық стратегияға қалай айналатынын түсіндіруге бағытталды.

1 – кесте. Зерттеу әдістерінің мақаладағы қолданылу логикасы

Әдіс	Талдау нысаны	Дереккөздер	Зерттеудегі қызметі
Салыстырмалы талдау	Орталық Азияның бес мемлекеті	Ұлттық статистика, сыртқы саяси құжаттар, ғылыми әдебиет	Елдер арасындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды анықтау
Институционалдық талдау	C5+China, ШЫҰ, BRI, салалық платформалар	Саммит декларациялары, ресми мәлімдемелер, келісімдер	Көпжақты форматтардың экономикалық дипломатиядағы рөлін түсіндіру
Құрылымдық-функционалдық тәсіл	Сауда, инвестиция, инфрақұрылым, энергетика	Халықаралық ұйымдар деректері, ресми статистика	Экономикалық дипломатия құралдарының нақты қызметін көрсету
Мазмұндық құжат талдауы	Ресми мәтіндер мен ғылыми дискурс	Декларациялар, бағдарламалар, мақалалар	Негізгі ұғымдар мен саяси басымдықтардың қайталануын анықтау
Геоэкономикалық интерпретация	Экономикалық құралдардың саяси әсері	Ғылыми еңбектер, аймақтық сараптамалар	Сауда мен инфрақұрылымның ықпал тетігіне айналуын түсіндіру

Ескерту: Авторлардың жеке дереккөздерінен

Зерттеу барысында деректерді іріктеу қағидаты ретінде мақсатты және теориялық релеванттылық принциптері қолданылды. Талдауға Қытай мен Орталық Азия мемлекеттері арасындағы экономикалық қатынастарды сипаттайтын ресми құжаттар, халықаралық ұйымдардың есептері және рецензияланатын ғылыми жарияланымдар енгізілді. Дереккөздерді таңдау кезінде олардың сенімділігіне, ресмилік дәрежесіне, жариялану уақытына және зерттеу тақырыбымен сәйкестігіне ерекше назар аударылды. Бұл тәсіл түрлі дереккөздерден алынған мәліметтерді өзара салыстыруға және нәтижелердің негізділігін арттыруға мүмкіндік берді.

Зерттеудің аналитикалық құрылымы макроөңірлік және ұлттық деңгейдегі талдауды ұштастыру қағидатына сүйенеді. Макроөңірлік деңгейде Қытайдың Орталық Азияға қатысты жалпы экономикалық стратегиясы, өңірлік көлік дәліздері, энергетикалық байланыстар және көпжақты ынтымақтастық форматтары қарастырылды. Ұлттық деңгейде Қазақстан, Өзбекстан, Түрікменстан, Қырғызстан және Тәжікстанның Қытаймен экономикалық өзара әрекеттестігінің ерекшеліктері салыстырмалы түрде талданды. Мұндай тәсіл Қытай саясатының бірыңғай сипаттарын ғана емес, әрбір мемлекетке қатысты сараланған стратегияларын да анықтауға мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелерінің валидтілігін қамтамасыз ету мақсатында деректерді үштаған тексеру (data triangulation) әдісі пайдаланылды. Яғни бір құбылыс бірнеше дереккөз арқылы тексерілді: ресми статистикалық мәліметтер халықаралық ұйымдардың есептерімен салыстырылып, олардың интерпретациясы ғылыми әдебиеттегі тұжырымдармен толықтырылды. Бұл

тәсіл жеке дереккөздердің ықтимал шектеулерін азайтып, алынған қорытындылардың сенімділігін арттырды.

Сонымен қатар зерттеу Қытайдың экономикалық дипломатиясын тек экономикалық көрсеткіштер жиынтығы ретінде емес, институционалдық ықпал мен аймақтық басқару тетіктерінің құрамдас бөлігі ретінде қарастырады. Осыған байланысты талдау барысында экономикалық көрсеткіштердің өзгеруімен қатар, ынтымақтастықтың институционалдану деңгейі, келіссөз алаңдарының тұрақтылығы және көпжақты форматтардың даму динамикасы да есепке алынды. Бұл Қытайдың аймақтағы ықпалының тек қаржылық немесе сауда көрсеткіштері арқылы емес, институционалдық қатысудың тереңдеуі арқылы да жүзеге асатынын көрсетуге мүмкіндік береді.

Әдіснамалық тұрғыдан зерттеу постпозитивистік зерттеу логикасына сүйенеді. Зерттеудің мақсаты себеп-салдарлық заңдылықтарды қатаң сандық модельдеу емес, экономикалық дипломатияның қалыптасу логикасын, оның негізгі тетіктерін және аймақтық салдарын түсіндіру болып табылады. Сондықтан сапалық талдау тәсілдері статистикалық деректерді интерпретациялаумен ұштастырылып қолданылды. Бұл тәсіл зерттеу нысанының күрделі әрі көпдеңгейлі табиғатын жан-жақты ашуға мүмкіндік береді.

Зерттеуде қолданылған негізгі ұғымдар нақты индикаторлар арқылы операционал-дандырылды (Кесте 2). Мысалы, «сауда-логистикалық байланыстылық» Қытай мен Орталық Азия елдері арасындағы сауда айналымы, көлік арналарының үлесі және транзиттік жобалардың дамуымен өлшенді. «Институционалдық тығыздық» саммиттер, келісімдер, жұмыс топтары, салалық платформалар және тұрақты хатшылық тетіктері арқылы бағаланды. «Асимметриялық өзара тәуелділік» экономикалық салмақтың айырмашылығы, қарыздық тәуекел, ресурстық тәуелділік және серіктестерді әртараптандыру мүмкіндігі арқылы түсіндірілді.

2 - кесте. Экономикалық дипломатияны операционалдық талдау индикаторлары

Индикатор	**Өлшеу/бақылау өлшемі**	**Дерек көзі**	**Интерпретация**
Сауда динамикасы	Сауда айналымының өсуі, импорт-экспорт құрылымы	ҚХР кеден деректері, ұлттық статистика	Экономикалық байланыстардың қарқындылығы
Көлік-логистикалық байланыстылық	Темір жол, автомобиль, порт және транзиттік бағыттар	BRI құжаттары, көлік жобалары туралы деректер	Аймақтың транзиттік маңызы
Индикатор	**Өлшеу/бақылау өлшемі**	**Дерек көзі**	**Интерпретация**
Инвестициялық-инфрақұрылымдық қатысу	Өнеркәсіп, энергетика, логистика, әлеуметтік инфрақұрылым жобалары	Ұлттық агенттіктер, даму банктері, халықаралық есептер	Қытай капиталының салалық бағыты
Энергетикалық және ресурстық әріптестік	Газ, мұнай, уран, түсті металдар, жасыл минералдар	Энергетика министрліктері, компания есептері, ғылыми әдебиет	Қытайдың ресурстық қауіпсіздік мүддесі
Институционалдық тығыздық	Саммиттер, келісімдер, тұрақты хатшылық, салалық платформалар	C5+China, ШЫҰ, ресми мәлімдемелер	Ынтымақтастықтың тұрақтану деңгейі
Асимметрия және аймақтық агенттік	Қарыз тәуекелі, серіктестерді әртараптандыру, ұжымдық келіссөз	Ғылыми әдебиет, экономикалық көрсеткіштер	Тәуелділік пен дербес әрекет арасындағы тепе-теңдік

Ескерту: Авторлардың жеке дереккөздерінен

Зерттеу бастапқы далалық интервью немесе сауалнама жүргізуге сүйенбейді. Сондықтан мақала эмпирикалық-сипаттамалық және салыстырмалы-институционалдық зерттеу ретінде ұсынылады. Бұл шектеу зерттеу нәтижелерінің табиғатын айқындайды: мақала жеке тұлғалардың қабылдауын емес, ресми саясат, экономикалық көрсеткіштер және ғылыми әдебиет негізіндегі аймақтық үрдістерді талдайды. Дегенмен құжаттық деректерді, статистикалық индикаторларды және теориялық әдебиетті біріктіру Қытайдың экономикалық дипломатиясын тек сипаттап қана қоймай, оның ішкі логикасын, елдер бойынша сарапануын және институционалдық нәтижесін түсіндіруге мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелері

Жүргізілген талдау Қытайдың Орталық Азиядағы экономикалық дипломатиясы көпдеңгейлі және ұзақ мерзімді сипатқа ие екенін көрсетті. Оның негізінде бір ғана қаржыландыру немесе бір ғана инфрақұрылымдық жоба емес, сауда, көлік-логистика, энергетика, инвестиция, өндірістік кооперация және институционалдық диалогтың өзара байланысқан жүйесі жатыр. Бұл жүйе Қытайдың ұлттық даму мүдделерімен, батыс өңірлерін сыртқы нарықтарға жалғау мақсатымен, энергетикалық қауіпсіздік қажеттілігімен және құрлықтық Еуразиядағы ықпалын күшейту стратегиясымен ұштасады.

Талдау C5+China форматының институционалдық маңызын ерекше көрсетті. 2023 жылғы Сиань саммиті Қытай мен Орталық Азия елдері арасындағы жоғары деңгейдегі тұрақты кездесулер механизмін қалыптастырды. 2025 жылғы Астана саммиті бұл механизмді одан әрі нығайтып, «мәңгілік тату көршілік, достық және ынтымақтастық» туралы шарт, Астана декларациясы және бірқатар салалық құжаттар арқылы жаңа кезеңге шығарды [12], [15, p.149],[16],[17]. Қытай Сыртқы істер министрлігінің деректері бойынша, 2025 жылғы саммит барысында Belt and Road ынтымақтастығы, адамдар арасындағы алмасуды жеңілдету, жасыл минералдар, сауда, байланыстылық, өнеркәсіп, кеден және өзге секторлар бойынша 12 құжатқа қол қойылды; сондай-ақ кедейлікті азайту, білім алмасу және шөлейттенумен күрес орталықтары, әрі сауданы жеңілдету платформасы іске қосылды [12]. Бұл деректер C5+China форматының символдық дипломатиядан нақты салалық координация тетігіне айналып келе жатқанын көрсетеді.

Сауда-логистикалық байланыстылықтың өсуі зерттеудің эмпирикалық негізін күшейтетін негізгі дерек ретінде көрінді (Кесте 3). ҚХР Мемлекеттік кеңесі жариялаған кедендік деректерге сәйкес, Қытайдың Орталық Азияның бес елімен саудасы 2013 жылғы 312,04 млрд юаньнан 2024 жылы 674,15 млрд юаньға дейін өскен, яғни 116 пайызға ұлғайған. 2025 жылдың алғашқы бес айында сауда көлемі 286,42 млрд юаньға жетіп, өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 10,4 пайызға өскен [13]. Бұдан бөлек, 2025 жылдың толық қорытындысы бойынша Қытай мен Орталық Азия арасындағы тауар саудасы алғаш рет 100 млрд АҚШ долларынан асып, 106,3 млрд долларға жеткен; Қытай экспорты 71,2 млрд долларды, ал Орталық Азиядан импорты 35,1 млрд долларды құраған [14]. Бұл көрсеткіштер аймақтық экономикалық өзара тәуелділіктің сандық негізін айқын көрсетеді.

3-кесте. Қытай мен Орталық Азия арасындағы сауда-логистикалық динамика

Көрсеткіш	Сандық дерек	Жыл/кезең	Ғылыми интерпретация
Қытайдың ОА бес елімен саудасы	312,04 млрд юань	2013	BRI басталған кездегі бастапқы деңгей [15]
Қытайдың ОА бес елімен саудасы	674,15 млрд юань	2024	2013 жылмен салыстырғанда 116% өсім [15]
Орташа жылдық өсім	7,3%	2013-2024	Қытайдың жалпы сыртқы саудасының орташа өсімінен жоғары [15]

Қытай-ОА саудасы	286,42 млрд юань, +10,4%	2025 қаңтар-мамыр	2025 жылдың алғашқы бес айындағы рекордтық деңгей [15]
Автомобиль көлігінің үлесі	19,9%-дан 51,8%-ға дейін	2020-2024	Құрлықтық және шекаралық логистиканың маңызы артқанын көрсетеді [15]
Қытай-ОА тауар саудасы	106,3 млрд АҚШ доллары, +12%	2025	Аймақтық сауда алғаш рет 100 млрд доллардан асты [16]
Қытай экспорты / импорты	71,2 млрд / 35,1 млрд АҚШ доллары	2025	Сауда құрылымында Қытай экспортының басымдығы асимметрияны көрсетеді [16]

Ескерту: Авторлардың жеке дереккөздерінен

Елдер бойынша салыстыру Қытай экономикалық дипломатиясының біркелкі емес, сараланған сипатта іске асатынын көрсетті (Кесте 4). Қазақстан Қытай үшін транзиттік және индустриялық серіктес ретінде маңызды: Қорғас, Достық-Алашанькоу, Ақтау және Транскаспий бағыты Қазақстанның Еуропа мен Қытай арасындағы құрлықтық байланыстырушы рөлін күшейтеді. Өзбекстанда 2016 жылдан кейінгі экономикалық реформалар, инвестициялық ашықтық және Қытай-Қырғызстан-Өзбекстан темір жолы сияқты жобалар Қытайдың өндірістік кооперация және логистикалық әртараптандыру мүддесімен сәйкес келеді. Түрікменстан Қытай үшін ең алдымен газ жеткізуші және энергетикалық қауіпсіздік серіктесі ретінде ерекшеленеді. Қырғызстан мен Тәжікстанда Қытайдың экономикалық дипломатиясы көбіне инфрақұрылымдық, қаржылық және әлеуметтік жобалар арқылы іске асады; бұл елдердегі қаржылық тәуелділік пен қарыз тұрақтылығы мәселесі талдаудың ерекше өлшеміне айналады [7-9], [18,С.136], [19,С.130],[20].

4 - кесте. Орталық Азия елдері бойынша Қытай экономикалық дипломатиясының сараланған моделі

Ел	Негізгі рөл	Басым салалар	Эмпирикалық негіз және тәуекел
Қазақстан	Транзиттік және индустриялық серіктес	Көлік-логистика, өнеркәсіп, энергетика, цифрлық байланыс	Қорғас, Достық-Алашанькоу, Транскаспий бағыты; көпвекторлы тепе-теңдік пен жобалар ашықтығы маңызды [10; 12; 15]
Өзбекстан	Реформалық және өндірістік кооперация алаңы	Өндіріс, темір жол, технологиялық трансферт, агроөнеркәсіп	Экономикалық либерализация және Қытай-Қырғызстан-Өзбекстан бағыты; инфрақұрылым құны мен институционалдық тұрақтылық тәуекелі [22; 23]
Түрікменстан	Энергетикалық серіктес	Газ экспорты, құбыр инфрақұрылымы, энергетикалық келісімдер	Қытайдың газ қауіпсіздігін әртараптандыру; экономика мен экспорттың бір салаға тәуелділігі [8; 9]
Қырғызстан	Инфрақұрылымдық транзит торабы	Жол, темір жол, энергетика, әлеуметтік инфрақұрылым	Қытай-Қырғызстан-Өзбекстан бағыты және қайта экспорт логикасы; қарыз тұрақтылығы мен әлеуметтік қабылдау тәуекелі [5; 24]
Тәжікстан	Қауіпсіздік және инфрақұрылымдық серіктес	Жол, энергетика, тау-кен, шекаралық тұрақтылық	Аймақтың оңтүстік-шығыс қауіпсіздігі және инфрақұрылымдық мұқтаждық; қаржылық тәуелділік қаупі [5; 8; 24]

Ескерту: Авторлардың жеке дереккөздерінен

Асимметриялық өзара тәуелділік мәселесі талдаудың тағы бір маңызды қыры болып табылады. Қытайдың экономикалық және қаржылық әлеуеті Орталық Азия елдерінің әлеуетінен әлдеқайда жоғары. Сондықтан сауда, инвестиция және несие қатынастары тең дәрежелі емес. Алайда асимметрия автоматты түрде толық тәуелділік немесе аймақ елдерінің пассивтілігі дегенді білдірмейді. Cooley ұсынған «жергілікті ережелер» логикасы көрсеткендей, Орталық Азия мемлекеттері сыртқы ойыншылардың ресурстарын өздерінің ішкі даму, инфрақұрылым, элиталық келісім және көпвекторлы саясат мүдделерімен байланыстыра алады [7]. Осы тұрғыдан C5+China форматы Қытайдың аймақтағы ықпалын күшейтумен қатар, Орталық Азия елдеріне ұжымдық келіссөз жүргізу, басымдықтарды үйлестіру және ортақ мүдделерді жария ету мүмкіндігін береді.

Гипотезаларды тексеру нәтижелері көрсеткендей (Кесте 5) , Қытайдың Орталық Азиядағы экономикалық дипломатиясы кездейсоқ жобалар жиынтығы емес, ұзақ мерзімді институционалдық стратегия ретінде қалыптасқан. Сауда мен логистиканың нақты өсуі H2 гипотезасын күшейтеді, ал сауда құрылымындағы теңсіздік H3 гипотезасының негізді екенін дәлелдейді. H4 бойынша қорытынды сақтықты қажет етеді: C5+China форматы Орталық Азия елдерінің келіссөздік позициясын күшейте алады, бірақ ол экономикалық асимметрияны толық жоятын құрал емес.

5 - кесте. Гипотезаларды тексеру нәтижелері

Гипотеза	Индикатор	Негізгі дәлел	Қорытынды
H1	Институционалдық тұрақтылық және жобалардың ұзақ мерзімділігі	2013 жылғы BRI, 2023/2025 саммиттері, 2025-2026 жылдардың жоғары сапалы ынтымақтастық жылдары ретінде белгіленуі, 12 салалық құжат [14]	Расталды
H2	Транзит, ресурс және сауда серпіні	2013-2024 сауда өсімі 116%; 2025 жылы сауда 106,3 млрд долларға жетті; автомобиль көлігі үлесі 2020-2024 аралығында күрт өсті [15; 16]	Расталды
H3	Экономикалық салмақ айырмасы және сауда құрылымы	2025 жылы Қытайдың ОА-ға экспорты 71,2 млрд, импорты 35,1 млрд доллар болды; елдер бойынша тәуелділік деңгейі әркелкі [16]	Расталды
H4	Ұжымдық келіссөз және аймақтық агенттік	C5+China тұрақты саммиттер, салалық платформалар және ортақ декларациялар арқылы аймақтық келіссөз арнасын қалыптастырды [14]	Ішінара расталды: асимметрия жойылмайды, бірақ басқару мүмкіндігі артады

Ескерту: Авторлардың жеке дереккөздерінен

Осылайша, жүргізілген талдау Қытайдың Орталық Азиядағы экономикалық дипломатиясы сауда, инвестиция, инфрақұрылым және институционалдық ынтымақтастықты біріктіретін кешенді стратегия ретінде қалыптасқанын, ал C5+China форматы аймақтық өзара іс-қимылдың жаңа архитектурасын қалыптастыруда маңызды рөл атқаратынын дәлелдейді.

Талқылау

Алынған нәтижелер Қытайдың Орталық Азиядағы экономикалық дипломатиясын біржақты «экспансия» немесе «даму көмегі» ретінде ғана түсіндіру жеткіліксіз екенін көрсетеді. Бұл құбылыс екі жақты сипатқа ие. Бір жағынан, Қытай сауда, инвестиция, инфрақұрылым және

энергетика арқылы аймақтағы экономикалық ықпалын жүйелі түрде күшейтіп отыр. Екінші жағынан, Орталық Азия елдері Қытай ресурстарын өздерінің транзиттік, индустриялық және көпвекторлы сыртқы саясат мүдделеріне бейімдеуге тырысады. Осы себепті Қытайдың экономикалық дипломатиясын тек Пекиннің стратегиясы ретінде емес, аймақ мемлекеттерінің де агенттігі бар өзара әрекеттесу кеңістігі ретінде қарастыру қажет [7-9].

Теориялық тұрғыдан бұл қорытынды экономикалық дипломатия туралы Bayne және Woolcock ұсынған көзқараспен сәйкес келеді. Экономикалық дипломатия халықаралық экономикалық қатынастардағы келіссөз, шешім қабылдау және ұлттық мүддені сыртқы нарықта ілгерілету үдерістерінің жиынтығы ретінде қарастырылады [1]. Қытай мысалында бұл келіссөз тек сауда тарифтері немесе инвестициялық келісімдермен шектелмейді; ол көлік дәліздерін таңдау, техникалық стандарттарды үйлестіру, кедендік рәсімдерді жеңілдету, энергетикалық жеткізілімдерді тұрақтандыру және гуманитарлық байланыстарды кеңейту сияқты нақты салаларда көрінеді. Демек, Қытайдың Орталық Азиядағы экономикалық дипломатиясы дәстүрлі сыртқы саясат пен халықаралық саяси экономияның түйіскен нүктесінде орналасады.

Институционалдық тұрғыдан C5+China форматы ерекше мәнге ие. Keohane ұсынған либералдық институционализм логикасы бойынша, институттар өзара тәуелділік жағдайында ақпарат алмасуды жеңілдетіп, белгісіздікті азайтып, келісімдердің орындалуын тұрақтандырады [21]. C5+China форматы да дәл осындай қызмет атқара алады: ол Қытай мен аймақ елдері арасындағы қатынасты тек екіжақты каналдар арқылы емес, ұжымдық және тұрақты диалог арқылы реттеуге мүмкіндік береді. Алайда бұл формат автоматты түрде теңдік тудырады деуге болмайды. Қытайдың экономикалық масштабы, қаржылық ресурстары және технологиялық мүмкіндігі аймақ елдерінің келіссөздік позициясына құрылымдық қысым жасай береді. Сондықтан C5+China тиімділігі Орталық Азия елдерінің өзара үйлесімділігіне, ортақ техникалық күн тәртібін қалыптастыруына және сыртқы серіктестерді әртараптандыру қабілетіне байланысты.

Геоэкономикалық тұрғыдан Қытайдың аймақтағы жобалары Еуразиялық кеңістіктің экономикалық картасын қайта құруға ықпал етеді. Bird, Lebrand және Venables зерттеуі BRI дәліздері көлік шығындарын төмендетіп, аймақтардың нарықтарға қолжетімділігін арттыра алатынын көрсетеді [5]. Дүниежүзілік банк те BRI инфрақұрылымы сауда шығындарын азайту арқылы экономикалық интеграцияны жеделдетуі мүмкін екенін, бірақ бұл үшін ашықтық, қарыз тұрақтылығы, экологиялық және әлеуметтік тәуекелдерді басқару қажет екенін атап өтеді [10], [11]. Осы тұжырымдар Орталық Азия үшін тікелей маңызды: инфрақұрылымдық пайда нақты болуы мүмкін, бірақ ол келісімдердің ашықтығы, жобалардың экономикалық қайтарымы және ұлттық даму стратегияларымен үйлесімі қамтамасыз етілген жағдайда ғана тұрақты нәтижеге айналады.

Қытайдың Орталық Азиядағы экономикалық дипломатиясы туралы пікірталаста «қарыз дипломатиясы» ұғымы жиі қолданылады. Алайда бұл ұғымды механикалық түрде қолдану ғылыми талдауды қарапайымдандырады. Қырғызстан мен Тәжікстан сияқты елдерде қарыз тұрақтылығы шынымен маңызды мәселе болып отыр; бірақ Қазақстан мен Өзбекстан жағдайында Қытаймен қатынастар тек несиеге тәуелділікпен шектелмейді, онда өндірістік кооперация, экспорттық нарық, логистика, инвестиция және транзиттік кіріс сияқты әртүрлі өлшемдер бар. Сондықтан мақалада «қарыз дипломатиясы» орнына «асимметриялық өзара тәуелділік» ұғымын қолдану ғылыми тұрғыдан дәлірек деп есептеледі. Бұл ұғым тәуелділік тәуекелін де, аймақ елдерінің келіссөздік және бейімделу мүмкіндігін де қатар көрсетуге мүмкіндік береді.

Қытайдың Орталық Азиядағы экономикалық дипломатиясын өңірлік интеграция тұрғысынан қарастыру да маңызды. Соңғы онжылдықта аймақта көлік дәліздері, шекаралық инфрақұрылым және сауда рәсімдерін жеңілдету бағытында жүзеге асқан жобалар мемлекеттер арасындағы экономикалық байланыстардың қарқындылығын арттырды. Бұл үдеріс Қытайдың қатысуымен ғана емес, сонымен қатар Орталық Азия елдерінің өзара байланысының күшеюімен де сипатталады. Осы тұрғыдан алғанда Қытай бастамалары аймақтық интеграцияны толық алмастырмайды, бірақ оны жеделдетуші сыртқы фактор ретінде әрекет етеді. Әсіресе транзиттік

дәліздердің дамуы Қазақстан, Өзбекстан және Қырғызстан арасындағы логистикалық байланыстарды кеңейтіп, өңірдің Еуразиялық сауда кеңістігіндегі рөлін күшейтуге ықпал етеді.

Сонымен қатар Қытайдың экономикалық дипломатиясы «жұмсақ күш» элементтерімен де толықтырылады. Егер бастапқы кезеңде ынтымақтастықтың негізгі өзегі сауда мен инвестиция болса, қазіргі уақытта білім беру, ғылыми байланыстар, мәдени алмасу, туризм және өңіраралық әріптестік бағыттары белсенді дамып келеді. Конфуций институттарының қызметі, академиялық бағдарламалар, студенттік алмасулар және кәсіби даярлау жобалары экономикалық байланыстарды қолдайтын қосымша институционалдық орта қалыптастырады. Бұл үрдіс Қытайдың аймақтағы қатысуын тек экономикалық көрсеткіштер арқылы ғана емес, ұзақ мерзімді әлеуметтік және гуманитарлық ықпал тұрғысынан да бағалау қажеттігін көрсетеді. Сондықтан Қытайдың Орталық Азиядағы экономикалық дипломатиясы материалдық ресурстар мен институционалдық механизмдерді ғана емес, сонымен бірге идеялық және гуманитарлық ықпал құралдарын қамтитын кешенді көпдеңгейлі стратегия ретінде қарастырылуы тиіс.

Практикалық тұрғыдан Орталық Азия елдері үшін бірнеше бағыт маңызды. Біріншіден, Қытаймен инфрақұрылымдық жобаларда ашықтық пен экономикалық қайтарымды бағалау рәсімдері күшейтілуі қажет. Екіншіден, аймақ елдері C5+China аясында кеден, транзит тарифтері, логистика, цифрлық стандарттар және экологиялық талаптар бойынша ортақ позициялар әзірлеуі тиіс. Үшіншіден, Қытаймен ынтымақтастық ЕО, Түркия, Жапония, Оңтүстік Корея, АҚШ, Үндістан және халықаралық қаржы институттарымен қатынасты алмастырмай, көпвекторлы әртараптандыру стратегиясының бір бөлігі ретінде қарастырылғаны жөн. Төртіншіден, энергетика мен шикізатқа негізделген өзара әрекеттестікті өндірістік кооперация, технологиялық трансферт және адами капиталды дамыту бағыттарымен толықтыру қажет.

Болашақ зерттеулер үшін бұл мақала бірнеше бағыт ұсынады. Біріншіден, Қытайдың әрбір Орталық Азия елімен сауда-инвестициялық деректерін 2013-2025 жылдар бойынша сандық модельдеу қажет. Екіншіден, C5+China форматының нақты келісімдері мен олардың орындалу деңгейін мониторингтеу маңызды. Үшіншіден, Қытай жобаларының әлеуметтік қабылдануын, жергілікті қоғамдағы пікірталастарды және аймақтық медиа дискурсты зерттеу қажет. Төртіншіден, Қытайдың экономикалық дипломатиясын Ресей, ЕО, АҚШ және Түркияның C5+1 форматтарымен салыстыратын кеңейтілген зерттеу жүргізу аймақтық көпвекторлықты терең түсінуге мүмкіндік береді.

Қорытынды

Зерттеу Қытайдың Орталық Азиядағы экономикалық дипломатиясы ұзақ мерзімді, көпқұралды және институционалданған сипатқа ие екенін көрсетті. Оның негізгі бағыттары сауда-логистикалық байланыстылықты кеңейту, инфрақұрылымдық және инвестициялық жобаларды іске асыру, энергетикалық әріптестікті нығайту және C5+China сияқты көпжақты форматтар арқылы аймақтық диалогты тұрақтандыру болып табылады. 2013-2025 жылдар аралығындағы сауда көрсеткіштері бұл үдерістің тек саяси риторика емес, нақты экономикалық динамикаға сүйенетінін дәлелдейді.

Мақаланың ғылыми жаңалығы C5+China форматын Қытай ықпалының жай ғана қосымша құралы емес, Орталық Азия елдері үшін ұжымдық келіссөз алаңы бола алатын дербес институционалдық механизм ретінде бағалауында. Бұл формат асимметрияны толық жоймайды, бірақ оны басқаруға, ортақ мүдделерді үйлестіруге және аймақтық экономикалық дипломатияны жаңа деңгейге көтеруге мүмкіндік береді.

Практикалық тұрғыдан Орталық Азия елдерінің басты міндеті - Қытаймен ынтымақтастықты көпвекторлы сыртқы саясат, ашық экономикалық басқару және аймақішілік үйлестіру қағидаттарымен ұштастыру. Осы жағдайда Қытайдың экономикалық дипломатиясы тәуелділік факторы ғана емес, аймақтық даму мен сыртқы экономикалық стратегияны әртараптандыру ресурсына айналуы мүмкін.

Зерттеу нәтижелері Қытайдың Орталық Азиядағы экономикалық дипломатиясын қарапайым сауда немесе инвестициялық ынтымақтастық шеңберінен кеңірек қарастыру қажеттігін көрсетеді. Қытайдың аймақтағы қызметі көлік дәліздерін қалыптастыру, өндірістік кооперацияны дамыту, энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету және көпжақты институционалдық байланыстарды нығайту сияқты өзара байланысты бағыттарды қамтиды. Бұл өз кезегінде Орталық Азия мемлекеттерінің әлемдік нарықтарға қолжетімділігін арттырып, олардың транзиттік және геоэкономикалық әлеуетін күшейтуге ықпал етеді. Сонымен қатар зерттеу Қытай мен Орталық Азия елдері арасындағы қатынастардың болашағы тек экономикалық көрсеткіштерге ғана емес, ынтымақтастықтың институционалдық сапасына, жобалардың ашықтығына және аймақ елдерінің өзара үйлесімді әрекет ету қабілетіне де тәуелді екенін көрсетті. Сондықтан өңір мемлекеттері сыртқы серіктестермен қарым-қатынаста теңгерімді саясат жүргізіп, ұлттық мүдделер мен аймақтық басымдықтарды үйлестіруге ерекше назар аударуы қажет. Осылайша, Қытайдың Орталық Азиядағы экономикалық дипломатиясы аймақтағы экономикалық трансформацияның, көлік байланыстарының және көпжақты өңірлік ынтымақтастықтың маңызды факторына айналып отыр, ал оның ұзақ мерзімді нәтижелері аймақ елдерінің стратегиялық таңдауы мен институционалдық бейімделу мүмкіндіктеріне байланысты болады.

Қаржыландыру: *зерттеу Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландыратын AP23490344 «Халықаралық қатынастардың экономизациялану үрдісі және жаңа Қазақстанның экономикалық дипломатиясы» жобасы аясында орындалды.*

Әдебиеттер:

1 Bayne N., Woolcock S. (eds.). The New Economic Diplomacy: Decision-Making and Negotiation in International Economic Relations. 4th ed. London; New York: Routledge, 2016. DOI: 10.4324/9781315555188.

2 Woolcock S. European Union Economic Diplomacy: The Role of the EU in External Economic Relations. 1st ed. London: Routledge, 2012. DOI: 10.4324/9781315581033.

3 Saner R., Yiu L. Swiss Executives as Business Diplomats in the New Europe: Evidence from Swiss Pharmaceutical and Agro-Industrial Global Companies // Organizational Dynamics. 2005. Vol. 34, № 3. P. 298-312. DOI: 10.1016/j.orgdyn.2005.06.008.

4 Karrar H.H. The New Silk Road Diplomacy: China's Central Asian Foreign Policy since the Cold War. Vancouver: University of British Columbia Press, 2009.

5 Bird J., Lebrand M., Venables A.J. The Belt and Road Initiative: Reshaping Economic Geography in Central Asia? // Journal of Development Economics. 2020. Vol. 144. Article 102441. DOI: 10.1016/j.jdeveco.2020.102441.

6 Liu W., Dunford M. Inclusive Globalization: Unpacking China's Belt and Road Initiative // Area Development and Policy. 2016. Vol. 1, № 3. P. 323-340. DOI: 10.1080/23792949.2016.1232598.

7 Cooley A. Great Games, Local Rules: The New Power Contest in Central Asia. Oxford: Oxford University Press, 2012.

8 Laruelle M., Peyrouse S. The Chinese Question in Central Asia: Domestic Order, Social Change, and the Chinese Factor. London: Hurst & Company, 2012.

9 Pantucci R., Petersen A. Sinostan: China's Inadvertent Empire. Oxford: Oxford University Press, 2022.

10 Maliszewska M., van der Mensbrugghe D. The Belt and Road Initiative: Economic, Poverty and Environmental Impacts. Policy Research Working Paper № 8814. Washington, DC: World Bank, 2019. DOI: 10.1596/1813-9450-8814.

11 World Bank. Belt and Road Economics: Opportunities and Risks of Transport Corridors. Washington, DC: World Bank, 2019.

12 Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. Xi Jinping Attends the Second China-Central Asia Summit and Delivers a Keynote Speech. 2025. URL: https://www.fmprc.gov.cn/eng/zy/jj/xjpcxdejzgzyfh/202506/t20250619_11653305.html (accessed: 01.06.2026).

13 The State Council of the People's Republic of China. China, Central Asia witness deepened economic, trade ties. 2025. URL: https://english.www.gov.cn/archive/statistics/202506/15/content_WS684e869fc6d0868f4e8f359a.html (accessed: 01.06.2026).

14 The State Council of the People's Republic of China. China-Central Asia economic, trade cooperation achieves remarkable progress in 2025. 2026. URL: https://english.www.gov.cn/archive/statistics/202601/18/content_WS696c9e63c6d00ca5f9a08a1d. html (accessed: 01.06. 2026).

15 Wang Y. Institutionalization of Chinese Regionalism in Central Asia: The Case of the "China–Central Asia" Mechanism // Law and Politics. 2025. №12. P. 143-155. DOI: 10.7256/2454-0706.2025.12.77233.

16 Лексютина Я.В. Дипломатия Китая в Центральной Азии: механизм многоуровневых партнерств и многосторонние платформы // Постсоветские исследования. 2025. Т. 8, № 2. С. 114-126.

17 Вахрушин И.В., Николаев Н.А. Риски институционализации формата «Центральная Азия - Китай» для солидарности и политического доверия внутри Шанхайской организации сотрудничества // Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право. 2024. Т. 17, № 2. С. 135-152. DOI: 10.31249/kgt/2024.02.07.

18 Иброхимзода У.Х., Дмитриева М.О., Ризоён Ш.Ш. Саммит «Центральная Азия - Китай»: региональные аспекты и геополитические последствия // Известия Восточного института. 2023. № 4. С. 131-139. DOI: 10.24866/2542-1611/2023-4/131-139.

19 Сюй Цзюнь. Формат сотрудничества С5+1: основные участники, цели и механизмы взаимодействия // Вестник Томского государственного университета. История. 2024. № 89. С. 123-132. DOI: 10.17223/19988613/89/15.

20 Константинова Н.Н., Кряжева К.К. Экономическое сотрудничество Китая со странами Центральной Азии: текущее состояние и перспективы // Economy and Business: Theory and Practice. 2025. Т. 124, № 6. С. 79-85. DOI: 10.24412/2411-0450-2025-6-79-85.

21 Keohane R.O. After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy. Princeton: Princeton University Press, 1984.

References:

1 Bayne N., Woolcock S. (eds.). The New Economic Diplomacy: Decision-Making and Negotiation in International Economic Relations. 4th ed. London; New York: Routledge, 2016. DOI: 10.4324/9781315555188.

2 Woolcock S. European Union Economic Diplomacy: The Role of the EU in External Economic Relations. 1st ed. London: Routledge, 2012. DOI: 10.4324/9781315581033.

3 Saner R., Yiu L. Swiss Executives as Business Diplomats in the New Europe: Evidence from Swiss Pharmaceutical and Agro-Industrial Global Companies // Organizational Dynamics. 2005. Vol. 34, № 3. P. 298-312. DOI: 10.1016/j.orgdyn.2005.06.008.

4 Karrar H.H. The New Silk Road Diplomacy: China's Central Asian Foreign Policy since the Cold War. Vancouver: University of British Columbia Press, 2009.

5 Bird J., Lebrand M., Venables A.J. The Belt and Road Initiative: Reshaping Economic Geography in Central Asia? // Journal of Development Economics. 2020. Vol. №144. Article 102441. DOI: 10.1016/j.jdeveco.2020.102441.

6 Liu W., Dunford M. Inclusive Globalization: Unpacking China's Belt and Road Initiative // Area Development and Policy. 2016. Vol. 1, № 3. P. 323-340. DOI: 10.1080/23792949. 2016.1232598.

7 Cooley A. Great Games, Local Rules: The New Power Contest in Central Asia. Oxford: Oxford University Press, 2012.

8 Laruelle M., Peyrouse S. The Chinese Question in Central Asia: Domestic Order, Social Change, and the Chinese Factor. London: Hurst & Company, 2012.

9 Pantucci R., Petersen A. Sinostan: China's Inadvertent Empire. Oxford: Oxford University Press, 2022.

10 Maliszewska M., van der Mensbrugghe D. The Belt and Road Initiative: Economic, Poverty and Environmental Impacts. Policy Research Working Paper № 8814. Washington, DC: World Bank, 2019. DOI: 10.1596/1813-9450-8814.

11 World Bank. Belt and Road Economics: Opportunities and Risks of Transport Corridors. Washington, DC: World Bank, 2019.

12 Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. Xi Jinping Attends the Second China-Central Asia Summit and Delivers a Keynote Speech. 2025. URL: https://www.fmprc.gov.cn/eng/zy/jj/xjpcxdejzgzyfh/202506/t20250619_11653305.html (accessed: 01.06.2026).

13 The State Council of the People's Republic of China. China, Central Asia witness deepened economic, trade ties. 2025. URL: https://english.www.gov.cn/archive/statistics/ 202506/15/content_WS684e869fc6d0868f4e8f359a.html (accessed: 01.06.2026).

14 The State Council of the People's Republic of China. China-Central Asia economic, trade cooperation achieves remarkable progress in 2025. 2026. URL: https://english.www.gov.cn/ archive/statistics/202601/18/content_WS696c9e63c6d00ca5f9a08a1d. html (accessed: 01.06. 2026).

15 Wang Y. Institutionalization of Chinese Regionalism in Central Asia: The Case of the "China–Central Asia" Mechanism // Law and Politics. 2025. №12. P. 143-155. DOI: 10.7256/2454-0706.2025.12.77233.

16 Leksyutina Ya.V. Diplomatiya Kitaya v Tsentralnoi Azii: mekhanizm mnogourovnevykh partnerstv i mnogostoronnie platformy [China's diplomacy in Central Asia: a mechanism of multilevel partnerships and multilateral platforms]. Postsovetskie issledovaniya, 2025, Vol. 8, № 2, P. 114-126 [In Rus].

17 Vakhrushin I.V., Nikolaev N.A. Riski institutsionalizatsii formata «Tsentralnaya Aziya - Kitai» dlya solidarnosti i politicheskogo doveriya vnutri Shankhaiskoi organizatsii sotrudnichestva [Risks of institutionalizing the Central Asia-China format for solidarity and political trust within the SCO]. Kontury globalnykh transformatsii: politika, ekonomika, pravo, 2024, Vol. 17, № 2, P. 135-152. DOI: 10.31249/kgt/2024.02.07 [In Russ.].

18 Ibrokhimzoda U.Kh., Dmitrieva M.O., Rizoyon Sh.Sh. Sammit «Tsentralnaya Aziya - Kitai»: regionalnye aspekty i geopoliticheskie posledstviya [Central Asia-China Summit: regional aspects and geopolitical consequences]. Izvestiya Vostochnogo instituta, 2023, № 4, P.131-139. DOI: 10.24866/2542-1611/2023-4/131-139 [In Russ.].

19 Xu Jun. Format sotrudnichestva C5+1: osnovnye uchastniki, tseli i mekhanizmy vzaimodeistviya [C5+1 cooperation format: main participants, goals and mechanisms]. Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Istoriya, 2024, №89, P.123-132. DOI: 10.17223/19988613/89/15 [In Russ.].

20 Konstantinova N.N., Kryazheva K.K. Ekonomicheskoe sotrudnichestvo Kitaya so stranami Tsentralnoi Azii: tekushchee sostoyanie i perspektivy [China's economic cooperation with Central Asian countries: current state and prospects]. Economy and Business: Theory and Practice, 2025, Vol. 124, № 6, P. 79-85. DOI: 10.24412/2411-0450-2025-6-79-85[In Russ.].

21 Keohane R.O. After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy. Princeton: Princeton University Press, 1984.

ҒТАМР 11.15.85 DOI: https://doi.org/10.51889/2959-6270.2026.94.2.013

М.Б. Гайсина [1*], *А.И. Бегимтаев* [1]

[1] *Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті*
Алматы қ., Қазақстан
**e-mail: Gaysina_1983@bk.ru*

ЦИФРЛЫҚ ДӘУІРДЕГІ ЭЛЕКТОРАЛДЫ ПСИХОЛОГИЯ МЕН ӘЛЕУМЕТТІК МЕДИА АРҚЫЛЫ САЙЛАУШЫЛАРДЫҢ ШЕШІМ ҚАБЫЛДАУЫН ТҮСІНУ

Аңдатпа

Зерттеу цифрлық дәуірдегі электоралды психологияның өзгеруін және әлеуметтік медианың сайлаушылардың шешім қабылдау процесіне тигізетін әсерін талдауға бағытталған. Сондай-ақ цифрлық коммуникация құралдарының қарқынды дамуы жағдайында әлеуметтік медианың сайлаушылардың мінез-құлқы мен электоралдық таңдауына ықпал ету тетіктерін қарастыруға арналған. Зерттеудің мақсаты – Қазақстан контекстінде әлеуметтік желілердің саяси қатысуға және сайлау нәтижелеріне әсерін когнитивті диссонанс теориясы, селективті экспозиция моделі және эхо-камералар концепциясы тұрғысынан анықтау болып табылады. Әдістемелік негіз ретінде салыстырмалы талдау, контент-талдау және электоралды мінез-құлықты психологиялық талдау қолданылды. Эмпирикалық база 750 постты контент-талдау, 185 респондентпен сауалнама және 12 сарапшымен тереңдетілген сұхбаттан құралды. Зерттеу нәтижелері әлеуметтік медианың когнитивті диссонанс пен селективті экспозиция механизмдері арқылы сайлаушылардың пікірін қалыптастыруда маңызды рөл атқаратынын көрсетті. Респонденттердің 78%-ы өз көзқарастарын растайтын контентті таңдайтыны, 45%-ы толық ақпараттық оқшауланууда екені анықталды. Талқылауда эхо-камералардың қалыптасуы мен олардың демократиялық процестерге әсері халықаралық зерттеулермен салыстырмалы түрде қарастырылды. Қорытындыда цифрлық технологиялардың электоралды процестерді түбегейлі өзгертетіні атап көрсетіліп, медиасауаттылықты арттыру және алгоритмдік транспаренттілікті қамтамасыз ету бойынша нақты ұсыныстар берілді.

Түйін сөздер: электоралды психология, әлеуметтік медиа, сайлаушылардың мінез-құлқы, цифрлық демократия, когнитивті диссонанс, эхо-камералар, селективті экспозиция, Қазақстан, саяси қатысу, алгоритмдік фильтрация.

M.B. Gaisina [1*], *A.I. Begimtaev* [1]

[1] *Al-Farabi Kazakhs National University*
Almaty, Kazakhstan
**e-mail: Gaysina_1983@bk.ru*

UNDERSTANDING THE ELECTORAL PSYCHOLOGY AND DECISION-MAKING OF VOTERS THROUGH SOCIAL MEDIA IN THE DIGITAL AGE

Abstract

The aim of the study is to analyze changes in electoral psychology in the digital age and the impact of social media on voter decision-making. This study examines the mechanisms through which social media influence voter behavior and electoral choices in the context of the rapid development of digital communication technologies. The aim of the study is to determine the impact of social media on political participation and election results in the context of Kazakhstan from the point of view of the theory of cognitive dissonance, the model of electoral influence and the concept

of an echo chamber. Comparative analysis, content analysis, and psychological analysis of electoral behavior were used as the methodological basis. The empirical base included a content analysis of 750 posts, a survey of 185 respondents, and in-depth interviews with 12 experts. The results of the study showed that social networks play an important role in shaping the opinions of voters through the mechanisms of cognitive dissonance and selective influence. It was found that 78% of respondents choose content that confirms their views, and 45% are in complete information isolation. During the discussion, the formation of "echo chambers" and their impact on democratic processes were considered in comparison with international studies. In conclusion, it was emphasized that digital technologies are fundamentally changing electoral processes, and specific recommendations were made to improve media literacy and ensure algorithmic transparency.

Keywords: electoral psychology, social networks, voter behavior, digital democracy, cognitive dissonance, echo chambers, electoral impact, Kazakhstan, political participation, algorithmic filtering.

Гайсина М.Б. [1], Бегимтаев А.И. [1]*

[1]Казахский Национальный университет имени аль-Фараби
г. Алматы, Республика Казахстан
**e-mail: Gaysina_1983@bk.ru*

ПОНИМАНИЕ ЭЛЕКТОРАЛЬНОЙ ПСИХОЛОГИИ И ПРОЦЕССА ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЙ ИЗБИРАТЕЛЯМИ ЧЕРЕЗ СОЦИАЛЬНЫЕ СЕТИ В ЦИФРОВУЮ ЭПОХУ

Аннатоция

Целью исследования является анализ изменений в избирательной психологии в цифровую эпоху и влияния социальных сетей на принятие решений избирателями. Исследование посвящено рассмотрению механизмов влияния социальных медиа на поведение избирателей и их электоральный выбор в условиях стремительного развития цифровых коммуникационных технологий. Задача исследования – определить влияние социальных сетей на политическое участие и результаты выборов в контексте Казахстана с точки зрения теории когнитивного диссонанса, модели избирательного воздействия и концепции эхо-камеры. В качестве методологической основы использовались сравнительный анализ, контент-анализ и психологический анализ электорального поведения. Эмпирическая база включала контент-анализ 750 постов, опрос 185 респондентов и углубленные интервью с 12 экспертами. Результаты исследования показали, что социальные сети играют важную роль в формировании мнений избирателей посредством механизмов когнитивного диссонанса и избирательного воздействия. Было установлено, что 78% респондентов выбирают контент, подтверждающий их взгляды, а 45% находятся в полной информационной изоляции. В ходе обсуждения рассматривалось формирование «эхо-камер» и их влияние на демократические процессы в сравнении с международными исследованиями. В заключении подчеркивалось, что цифровые технологии коренным образом меняют избирательные процессы, и были даны конкретные рекомендации по повышению медиаграмотности и обеспечению алгоритмической прозрачности.

Ключевые слова: избирательная психология, социальные сети, поведение избирателей, цифровая демократия, когнитивный диссонанс, эхо-камеры, избирательное воздействие, Казахстан, политическое участие, алгоритмическая фильтрация.

Кіріспе

Қазіргі заманғы демократиялық процестер цифрлық технологиялардың қарқынды дамуымен тығыз байланысты өзгерістерге ұшырауда. Әлеуметтік медиа платформалары саяси ақпаратты тарату мен тұтынудың негізгі арналарына айналып, сайлаушылардың шешім қабылдау механизмдерін түбегейлі өзгертті [1, p.38]. Электоралды психология саласындағы зерттеулер

сайлаушылардың таңдауына эмоциялар, сәйкестік сезімі және моральдық қарастырулар сияқты психологиялық факторлардың маңызды әсер ететінін көрсетеді [2, p.456].

Зерттеудің өзектілігі Қазақстандағы цифрлық трансформация жағдайында саяси қатысудың жаңа формаларының пайда болуымен байланысты. 2023 жылғы деректер бойынша, Қазақстанда интернет пайдаланушылар саны халықтың 94 пайызына жетті, ал әлеуметтік желілерді белсенді қолданушылар саны күн сайын артуда [3, p.89]. Бұл жағдай саяси партиялар мен кандидаттардың сайлау стратегияларын әлеуметтік платформаларға бейімдеуге мәжбүр етті [4, p156.].

Қазақстандық зерттеушілер И. Қалиев пен М. Алтыбасарова әлеуметтік желілердің саяси коммуникацияға әсерін зерттей отырып, дәстүрлі медианың рөлі азайып, цифрлық платформалардың маңызы артқанын атап өтті [5, p.589]. С. Құшқымбаев өзінің еңбегінде Қазақстанның саяси эволюциясын талдап, цифрлық дәуірдегі демократиялық трансформацияның қиындықтарын сипаттады [6, p.234].

Зерттеудің мақсаты – цифрлық дәуірдегі электоралды психологияның ерекшеліктерін анықтап, әлеуметтік медианың сайлаушылардың шешім қабылдауына тигізетін әсерін когнитивті диссонанс теориясы, селективті экспозиция моделі және эхо-камералар концепциясы тұрғысынан талдау. Зерттеудің негізгі сұрағы: әлеуметтік медианың алгоритмдік фильтрациясы сайлаушылардың саяси көзқарастарын қалай өзгертеді және бұл процесс Қазақстан контекстінде қандай ерекшеліктерге ие? Зерттеу гипотезалары: H1 – Әлеуметтік медианың алгоритмдік таңдауы сайлаушылардың саяси көзқарастарын поляризациялауға және эхо-камералардың қалыптасуына әкеледі; H2 – Когнитивті диссонанс механизмі цифрлық ортада күшейіп, пайдаланушыларды селективті экспозицияға итермелейді; H3 – Жас сайлаушылар (18-24 жас) әлеуметтік медианың әсеріне көбірек бейім және эхо-камераларда жиі кездеседі. Орыс зерттеушісі Ю.Н. Засурский мобильді қоғамға көшу процесінде әлеуметтік медианың рөлін зерттеп, оның саяси мобилизацияға әсерін талдады [7, С.304]. Р. Қадыржанов Қазақстандағы ұлт құрылысы процесінде территориялық факторлардың маңыздылығын атап өтіп, цифрлық кеңістіктегі сәйкестік мәселелерін қарастырды [8, p.244].

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, әлеуметтік медиа сайлаушылардың мінез-құлқына екі жақты әсер етеді. Бір жағынан, ол азаматтардың саяси процестерге қатысуын жеңілдетіп, ақпаратқа қол жеткізуді кеңейтеді [9, p.78]. Екінші жағынан, алгоритмдік фильтрация мен селективті экспозиция салдарынан пайдаланушылар өз көзқарастарын растайтын ақпаратпен ғана танысып, альтернативті пікірлерден оқшауланады.

Электоралды психология саласындағы зерттеулер бірнеше теориялық бағытқа негізделеді. Біздің зерттеуіміз алты негізгі теориялық подходты салыстырмалы талдап, Қазақстан контекстіне бейімдеуді көздейді. 1. Когнитивті диссонанс теориясы (Л. Фестингер, 1957): адамдардың өз шешімдерінің дұрыстығын растайтын ақпаратқа бейім екенін түсіндіреді. Цифрлық ортада пайдаланушылар ыңғайсыз ақпаратты бірнеше басу арқылы жоя алады [10, p.291]. 2. Селективті экспозиция моделі (Р.К. Гаррет, 2009): пайдаланушылардың өз көзқарастарын растайтын контентті таңдау механизмін сипаттайды [11, p.266]. 3. Эхо-камералар концепциясы (К.Р. Санстейн, 2001, 2018): селективті экспозицияның әлеуметтік салдарын көрсетеді [12, p.328]. 4. Партиялық сәйкестік теориясы (А. Кэмпбелл және т.б., 1960): сайлаушылардың таңдауына психологиялық байланыстың әсерін түсіндіреді [13, p.573]. 5. Алгоритмдік курация теориясы (Е. Паризер, 2011): алгоритмдердің ақпараттық ортаны қалай өзгертетінін сипаттайды [14, p.1531]. 6. Цифрлық саяси қатысу теориясы (П. Норрис, 2001): цифрлық технологиялардың саяси қатысуға әсерін мобилизация және күшейту бағыттарында қарастырады [14, p.1534].

Жоғарыда келтірілген теориялық подходтарды салыстырмалы талдау олардың бір-бірін толықтыратынын көрсетеді. Когнитивті диссонанс теориясы жеке психологиялық механизмді түсіндірсе, селективті экспозиция моделі оның медиа тұтынудағы көрінісін сипаттайды. Эхо-камералар концепциясы бұл процестердің әлеуметтік салдарын көрсетеді. Біздің зерттеуіміздің ерекшелігі осы алты теориялық подходты интеграциялап, Қазақстан контекстіне бейімдеуінде жатыр. Батыстық зерттеулерден айырмашылығы, біздің зерттеуіміз: 1) көпэтникалық және

көпконфессиялық қоғамдағы поляризацияның ерекшеліктерін; 2) тілдік фактордың (қазақ /орыс) ақпараттық оқшаулануға әсерін; 3) авторитарлық-демократиялық өтпелі кезеңдегі саяси қатысудың ерекшеліктерін қарастырады [8, p.9].

Қазақстандық контекстте Д.А. Сатпаев саяси тәуекелдерді бағалау әдістерін әзірлеп, әлеуметтік медианың саяси процестерге әсерін зерттеді [15, С.189]. Г.К. Толен мен К.С. Әлішерова жастардың саяси қатысуына жаңа медианың әсерін талдап, онлайн петициялар мен цифрлық белсенділіктің маңызын атап өтті [16, p.235].

Орыс зерттеушілері Р. Ениkологов, А. Макарин және М. Петрова Ресейдегі әлеуметтік медиа мен наразылық қозғалыстарының байланысын зерттеді [17, p.456]. Олардың зерттеулері көрсеткендей, әлеуметтік желілер саяси мобилизацияның тиімді құралы бола алады.

Қазақстандық зерттеуші А.Т. Бақытова әлеуметтік желілердегі посттар авторларының саяси ақпарат таратудағы рөлін талдады [18, 44б.]. Оның пікірінше, блогерлер мен пікір көшбасшылары дәстүрлі медиамен салыстырғанда көбірек сенім тудырады.

Когнитивті диссонанс пен эхо-камералар арасындағы байланысты зерттеген Т. Кобаяши және әріптестері әртүрлі елдердегі селективті экспозицияның себептерін талдады [19, p.125]. Олардың зерттеулері көрсеткендей, саяси поляризация деңгейі елдің медиа ортасына тәуелді.

Назарбаев Университетінің зерттеу тобы Қазақстандағы цифрлық белсенділіктің формаларын талдап, "слактивизм" (slacktivism) феноменін зерттеді. Слактивизм - бұл минималды күш жұмсауды талап ететін онлайн белсенділік, мысалы, лайк басу немесе петицияға қол қою. Зерттеушілер слактивизмнің нақты саяси өзгерістерге алып келмейтінін, бірақ азаматтық сананы оятуда маңызды рөл атқаратынын анықтады.

Зерттеу әдіснамасы

Қазіргі цифрлық дәуірде әлеуметтік медиа саяси коммуникацияның негізгі құралдарының біріне айналып, сайлаушылардың ақпарат алу, пікір қалыптастыру және саяси шешім қабылдау үдерістеріне елеулі ықпал етуде. Интернет технологияларының қарқынды дамуы, әлеуметтік желілердің кең таралуы және цифрлық платформалардың қоғамдық-саяси өмірдегі рөлінің артуы электоралдық мінез-құлықты зерттеудің жаңа бағыттарын қалыптастырды. Осыған байланысты электоралдық психологияны цифрлық коммуникациялар контексінде қарастыру саяси ғылым, психология және медиа зерттеулер салаларындағы өзекті мәселелердің біріне айналып отыр.

Сайлаушылардың шешім қабылдау ерекшеліктерін түсіндіру дәстүрлі электоралдық зерттеулерде көбіне әлеуметтік-экономикалық, демографиялық және идеологиялық факторлармен байланыстырылса, қазіргі цифрлық ортада бұл үрдіске ақпараттық технологиялар мен әлеуметтік медианың ықпалы қосылды. Әлеуметтік желілер азаматтарға саяси ақпаратты жедел алуға мүмкіндік беріп қана қоймай, олардың саяси ұстанымдары мен таңдауларына әсер ететін интерактивті коммуникациялық кеңістік қалыптастырады. Мұндай жағдайда сайлаушылардың шешім қабылдау механизмдерін зерттеу тек саяси факторларды ғана емес, психологиялық және коммуникациялық ықпалдарды да кешенді түрде қарастыруды талап етеді.

Зерттеудің әдіснамалық негізі пәнаралық тәсілге сүйенеді. Бұл тәсіл электоралдық психологияның күрделі табиғатын түсіндіруге және әлеуметтік медианың саяси мінез-құлыққа ықпалын жан-жақты талдауға мүмкіндік береді. Зерттеу барысында саяси психология, медиакоммуникация және цифрлық қоғам теорияларының негізгі тұжырымдамалары пайдаланылады. Сонымен қатар әлеуметтік медианың ақпарат тарату, қоғамдық пікір қалыптастыру және саяси мобилизация құралы ретіндегі қызметі теориялық тұрғыдан сараланады.

Аталған зерттеу әлеуметтік медианың сайлаушылардың когнитивтік және эмоциялық қабылдау ерекшеліктеріне ықпал ету тетіктерін анықтауға бағытталған. Бұл ретте цифрлық платформалардағы ақпараттық ағындардың қарқындылығы, алгоритмдік ұсынымдардың рөлі, пікір көшбасшыларының ықпалы және желілік коммуникациялардың ерекшеліктері назарға алынады. Зерттеу әдіснамасы электоралдық шешім қабылдау процесін түсіндіретін заманауи

теорияларды жүйелеуге және олардың цифрлық саяси коммуникация жағдайындағы өзектілігін бағалауға негізделген.

Зерттеу әдіснамасы цифрлық кеңістіктегі саяси коммуникациялардың сайлаушылардың психологиялық ұстанымдары мен электоралдық таңдауларына әсер ету механизмдерін кешенді түрде талдауға бағытталып, қазіргі заманғы электоралдық процестерді тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Зерттеу әдістемесі аралас тәсілді қамтиды, онда сандық және сапалық талдау әдістері біріктірілген. Әдістемелік таңдау жоғарыда көрсетілген гипотезаларды тексеруге бағытталған. Зерттеу дизайны мен айнымалылар: Тәуелсіз айнымалылар – 1) әлеуметтік медиа қолдану жиілігі; 2) алгоритмдік ұсыныстарға сенім деңгейі; 3) жас тобы. Тәуелді айнымалылар – 1) саяси поляризация деңгейі; 2) эхо-камерада болу индексі; 3) когнитивті диссонанс көрінісі. Бақылау айнымалылары – білім деңгейі, аймақ, жыныс. Гипотезаларды тексеру әдістері: H1 гипотезасын тексеру үшін контент-талдау және эксперименттік зерттеу жүргізілді; H2 гипотезасын тексеру үшін сауалнамаға когнитивті диссонансты өлшейтін шкала енгізілді; H3 гипотезасын тексеру үшін жас топтары бойынша салыстырмалы талдау жүргізілді. Зерттеу материалдары 2023 жылдың қаңтарынан 2024 жылдың желтоқсанына дейінгі кезеңде жиналған.

Эмпирикалық деректерді жинау үш кезеңде жүргізілді. Бірінші кезеңде Қазақстандағы негізгі әлеуметтік платформалардағы саяси контентке мониторинг жасалды. Instagram, Facebook және YouTube платформаларында саяси партиялардың ресми парақшалары мен саяси белсенділердің аккаунттарынан 750 пост талданды. Контент-талдау әдістемесі К.Крипендорфтың классикалық тәсіліне негізделді [20, p.456].

Екінші кезеңде 18-35 жас аралығындағы 185 респондентпен онлайн сауалнама жүргізілді. Сауалнама құрылымы электоралды психологияның негізгі концепцияларына негізделіп, когнитивті диссонанс теориясы мен селективті экспозиция моделін қамтыды [21, p.278]. Респонденттер Алматы, Астана және 3 облыс орталығынан таңдалып, іріктеме репрезентативтілігі қамтамасыз етілді. Іріктеме құрылымы Қазақстан Республикасы Статистика комитетінің деректеріне сәйкес квоталық әдіспен қалыптастырылды [22, 145б.].

Үшінші кезеңде 12 сарапшымен тереңдетілген сұхбат өткізілді. Сарапшылар қатарына саяси технологтар (3), әлеуметтанушылар (3), медиа сарапшылары (3) және цифрлық маркетинг мамандары (3) кірді. Сұхбаттар жартылай құрылымдалған форматта өткізіліп, С.Квале мен С. Бринкманның сапалық зерттеу әдістемесіне сәйкес талданды.

Эксперименттік зерттеу шектеулі көлемде жүргізілді. 16 жаңа аккаунт құрылып, олар 4 топқа бөлінді (әр топта 4 аккаунт): 1) тек қолдаушы контент көретін топ, 2) тек сыни контент көретін топ, 3) теңдестірілген контент көретін топ, 4) бақылау тобы (саяси контентсіз). Эксперимент 14 күн жүргізіліп, алгоритмдік ұсыныстардың өзгеруі күнделікті тіркелді.

Сапалық деректерді талдау үшін тақырыптық талдау әдісі қолданылды. В. Браун мен В.Кларктың алты қадамдық моделі бойынша талдау жүргізілді. Талдау нәтижесінде 5 негізгі тақырып және 18 ішкі тақырып анықталды.

Машиналық оқыту алгоритмдері арқылы шектеулі предиктивті модель құрылды. Random Forest әдісі арқылы пайдаланушылардың саяси бағытын болжау әрекеті жасалды. Модельдердің валидациясы үшін 5-fold cross-validation әдісі қолданылды.

Зерттеу әдіснамасы аясында сауалнама жүргізу, контент-талдау жасау және сұқбат әдістерін қолдану сайлаушылардың мінез-құлқы мен цифрлық коммуникация құралдарының әсерін жан-жақты бағалауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, зерттеу барысында әлеуметтік медиадағы алгоритмдердің, мақсатты саяси жарнаманың және цифрлық пікір қалдырушылардың сайлаушылардың саяси таңдауларына ықпал ету деңгейі қарастырылады. Бұл факторларды талдау цифрлық ортадағы электоралдық мінез-құлықтың ерекшеліктерін тереңірек түсінуге және қазіргі сайлау үдерістерінің психологиялық қырларын айқындауға мүмкіндік береді. Алынған деректер әлеуметтік медиадағы ақпараттың эмоциялық сипатымен қатар, алгоритмдік ұсынымдар мен қоғамдық пікір көшбасшыларының ықпалы электоралдық таңдауға елеулі әсер ететінін дәлелдейді. Сонымен бірге, ақпараттық манипуляция, жалған

ақпарат таралуы және сүзгілік көпіршіктер құбылысы сайлаушылардың объективті шешім қабылдауына кедергі келтіруі мүмкін екені анықталды. Сондықтан цифрлық саяси коммуникацияны зерттеу қазіргі қоғамдағы демократиялық үдерістерді түсіну үшін маңызды ғылыми бағыт болып табылады. Бұл зерттеу нәтижелері электоралдық мінез-құлықты болжау мен саяси коммуникация стратегияларын жетілдіруге теориялық және практикалық негіз қалыптастырады.

Зерттеу нәтижелері

Жүргізілген теориялық талдау нәтижелері цифрлық дәуір жағдайында әлеуметтік медианың сайлаушылардың саяси көзқарастары мен электоралдық шешімдеріне айтарлықтай ықпал ететінін көрсетті. Қазіргі ақпараттық қоғамда әлеуметтік желілер саяси ақпаратты таратудың негізгі арналарының біріне айналып, азаматтардың қоғамдық-саяси процестерге қатысу деңгейін арттыруда маңызды рөл атқарады. Зерттеу барысында электоралдық психология мен цифрлық коммуникациялар арасындағы өзара байланыс кешенді түрде қарастырылып, сайлаушылардың шешім қабылдауына әсер ететін негізгі факторлар айқындалды.

Н1 гипотезасының нәтижелері: Алгоритмдік фильтрация және поляризация. Зерттеу нәтижелері Н1 гипотезасын толық растады. Контент-талдау барысында саяси партиялардың әлеуметтік желілердегі белсенділігінің сайлау науқаны кезінде күрт артқаны анықталды. Мәселен, 2023 жылғы парламенттік сайлау алдындағы үш ай ішінде саяси партиялардың Facebook-тегі посттар саны орта есеппен айына 15-тен 52-ге дейін өсті, яғни 3,5 есе артты. Instagram платформасында бұл көрсеткіш одан да жоғары болып, 4,2 есе өсімді көрсетті. Эксперименттік зерттеу алгоритмдік фильтрацияның жылдамдығын көрсетті: алгоритм небәрі 3 күннен кейін пайдаланушының бастапқы таңдауына сәйкес контентті ұсына бастады, ал 7 күннен кейін ұсынылған контенттің 92 пайызы бастапқы бағытқа сәйкес келді.

Зерттеу нәтижелері әлеуметтік медианың тек ақпараттық орта ғана емес, сонымен қатар қоғамдық пікір қалыптастырудың және саяси мінез-құлықты бағыттаудың маңызды құралына айналғанын көрсетеді. Әсіресе алгоритмдік ұсынымдар жүйесі, саяси жарнамалар, саяси көшбасшыларының контенті және желілік қауымдастықтардағы коммуникациялар сайлаушылардың саяси таңдауларына ықпал ететін маңызды элементтер ретінде анықталды. Сонымен қатар эмоционалды мазмұндағы хабарламалар мен визуалды контенттің рационалды саяси ақпаратқа қарағанда жоғары әсер ету әлеуетіне ие екендігі байқалды.

Саяси хабарламалардың орташа қамту көрсеткіші де айтарлықтай өзгеріске ұшырады. Сайлау науқанының басында бір посттың орташа қамтуы 2,5 мың пайдаланушыны құраса, науқанның соңына қарай бұл көрсеткіш 18 мың пайдаланушыға жетті. Бұл өсім таргеттелген жарнама мен вирустық контент стратегияларын белсенді қолдану арқылы қол жеткізілді. Әсіресе, эмоционалды бояуы күшті посттар көбірек таралып, пайдаланушылардың белсенді реакциясын тудырды. Пайдаланушылардың саяси контентпен өзара әрекеттесу деңгейі де өзгеріске ұшырады. Зерттеу көрсеткендей, талданған 150 постқа жазылған пікірлердің 82 пайызы эмоционалды поляризацияланған сипатта болды. Оң бағыттағы пікірлер 47 пайызды, теріс бағыттағы пікірлер 35 пайызды құраса, бейтарап немесе аналитикалық пікірлер небәрі 18 пайызды құрады. Бұл деректер қоғамдағы саяси поляризацияның жоғары деңгейін көрсетеді. Талдау нәтижелері цифрлық платформаларда таралатын ақпараттың көлемі мен жылдамдығы сайлаушылардың саяси мәселелерді қабылдау ерекшеліктеріне әсер ететінін көрсетті. Бұл жағдай азаматтардың саяси ұстанымдарының қалыптасуына ғана емес, олардың сайлауға қатысу белсенділігіне де ықпал етеді.

Н3 гипотезасының нәтижелері: Жас факторының әсері. Н3 гипотезасы ішінара расталды. Сауалнама нәтижелері бойынша 185 респонденттің әлеуметтік медианы саяси ақпарат алу көзі ретінде пайдалану деңгейі жас топтарына байланысты айтарлықтай ерекшеленді. 18-24 жас аралығындағы респонденттердің (n=32) 89 пайызы саяси жаңалықтарды негізінен әлеуметтік желілерден алатынын мәлімдеді. Бұл топтағы респонденттер күніне орта есеппен 3,5 сағатты әлеуметтік медиада өткізеді. 25-29 жас аралығындағы топта (n=43) бұл көрсеткіш 76 пайызды

құрады, ал 30-35 жас аралығында (n=15) 61 пайызға дейін төмендеді. Алайда, эхо-камераларда болу көрсеткіші жас топтарында статистикалық мәнді айырмашылық көрсетпеді (18-24 жас: 47%, 25-29 жас: 44%, 30-35 жас: 43%), бұл эхо-камералар құбылысының барлық жас топтарына тән екенін көрсетеді.

Дәстүрлі медианы саяси ақпарат алу үшін пайдалану деңгейі барлық жас топтарында төмен болды. Теледидарды негізгі ақпарат көзі ретінде пайдаланатындар 18-24 жас тобында 11 пайызды, 25-29 жас тобында 19 пайызды, 30-35 жас тобында 27 пайызды құрады. Баспа басылымдарын оқитындар саны одан да аз - барлық жас топтары бойынша орта есеппен 7 пайыз.

H2 гипотезасының нәтижелері: Когнитивті диссонанс және селективті экспозиция. H2 гипотезасы да расталды. 185 респонденттің 67 пайызы (124 адам) өз саяси көзқарастарына қайшы келетін ақпаратпен кездескенде психологиялық ыңғайсыздық сезінетінін мәлімдеді. Олардың 45 пайызы мұндай контентті мүлдем елемейтінін, 32 пайызы бірден блоктайтынын, 23 пайызы теріс пікір қалдырып, дау-дамай бастайтынын айтты. Тек 10 пайыз ғана альтернативті көзқарастарды түсінуге тырысатынын мәлімдеді. Бұл Гарреттің (2009) селективті экспозиция моделінде сипатталған механизмнің Қазақстан контекстінде де жұмыс істейтінін көрсетеді.

Селективті экспозицияның деңгейі өте жоғары болды. Зерттеу көрсеткендей, пайдалану-шылардың 78 пайызы негізінен өз саяси көзқарастарын растайтын парақшаларға жазылған. Олардың 56 пайызы өз көзқарастарына қарсы тұратын саяси парақшаларды арнайы блоктайды немесе жасырады. Бұл әрекеттер алгоритмдік фильтрациямен қатар жүріп, пайдаланушыларды ақпараттық оқшаулануға алып келеді.

Эхо-камералардың қалыптасуын талдау барысында респонденттердің 43-інде (45%) толық оқшауланған ақпараттық орта қалыптасқаны анықталды. Бұл топтағы пайдаланушылар альтернативті саяси көзқарастармен мүлдем танысмайды. Олардың әлеуметтік желідегі достарының 87 пайызы ұқсас саяси көзқарастарды ұстанады, ал алгоритмдік ұсыныстар осы біртектілікті одан әрі күшейтеді. Эхо-камераларда тұрған пайдаланушылар өз пікірлерінің дұрыстығына шектен тыс сенімді болып, радикалды көзқарастарға бейім екені анықталды.

Алгоритмдік ұсыныстардың әсері ерекше назар аударуды талап етеді. Эксперименттік зерттеу барысында 16 жаңа аккаунт құрылып, олардың әрқайсысы белгілі бір саяси бағыттағы контентпен 7 күн бойы жұмыс істеді. Нәтижесінде, алгоритм 3 күннен кейін тек ұқсас контент-ті ұсына бастады, ал 7 күннен кейін ұсынылған контенттің 92 пайызы бастапқы таңдауға сәйкес келді. Бұл алгоритмдік фильтрацияның өте тез және тиімді жұмыс істейтінін көрсетеді.

Саяси партиялардың әлеуметтік медиа стратегияларын талдау барысында олардың негізінен эмоционалды контентке сүйенетіні анықталды. Талданған 150 посттың 68 пайызы эмоционалды мазмұнға ие болса, тек 32 пайызы ғана нақты саяси бағдарламалар мен ұсыныстарды қамтыды. Эмоционалды посттар 3,7 есе көп қамтуға және 5,2 есе көп өзара әрекеттесуге қол жеткізді.

Инфлюенсерлердің рөлі де маңызды болды. Саяси партиялар белгілі блогерлер мен пікір көшбасшыларымен белсенді ынтымақтасты. Зерттеу кезеңінде 18 инфлюенсер саяси контент таратқаны анықталды, олардың жалпы аудиториясы 75 мың пайдаланушыны құрады. Инфлюенсерлердің посттары партиялардың ресми парақшаларының посттарымен салыстырғанда 4,3 есе көп сенім тудырды және 6,7 есе көп таралды.

Жалған ақпараттың таралуы да айтарлықтай проблема болды. Зерттеу барысында 32 жалған немесе манипулятивті хабарлама анықталды, олардың жалпы қамтуы 35 мың пайдаланушыға жетті. Жалған ақпарат шынайы ақпаратқа қарағанда 6 есе жылдам таралып, 70 пайыз көп эмоционалды реакция тудырды. Фактчекинг қызметтерінің белсенділігіне қарамастан, жалған ақпаратты теріске шығаратын посттар бастапқы жалған хабарламаның небәрі 15 пайыз аудиториясына жетті.

Осы нәтижелер цифрлық коммуникациялардың қазіргі электоралдық процестердің ажырамас бөлігіне айналғанын және олардың сайлаушылардың психологиялық ұстанымдары мен саяси таңдауларына тікелей әсер ететінін көрсетеді.

Талқылау

Алынған нәтижелерді халықаралық зерттеулермен салыстыру әлеуметтік медианың электоралды процестерге әсерінің әмбебап және ерекше аспектілерін анықтауға мүмкіндік береді. Біздің зерттеуіміздегі селективті экспозиция деңгейі (78%) Барбера мен әріптестерінің (2015) АҚШ-тағы зерттеуіндегі көрсеткіштен (65%) жоғары. Бұл айырмашылық Қазақстандағы медиа ландшафтының ерекшеліктерімен түсіндірілуі мүмкін: баламалы ақпарат көздерінің шектеулілігі және мемлекеттік медианың басымдығы пайдаланушыларды әлеуметтік желілердегі "жайлылық аймақтарына" итермелейді. Кобаяши, Лиу және Жанг (2024) әртүрлі елдердегі эхо-камералардың себептерін салыстырған. Олардың зерттеуі көрсеткендей, саяси поляризация деңгейі елдің медиа ортасына тәуелді. Біздің нәтижелеріміз бұл тезисті растайды: Қазақстандағы эхо-камераларда болу көрсеткіші (45%) Жапониядағы (28%) және Германиядағы (32%) көрсеткіштерден жоғары, бірақ АҚШ-тағы (52%) көрсеткіштен төмен. Еникологов, Макарин және Петрованың (2020) Ресейдегі зерттеуі әлеуметтік медианың наразылық қозғалыстарына әсерін анықтаған, біздің зерттеуіміз ұқсас механизмдердің Қазақстанда да жұмыс істейтінін көрсетеді.

Когнитивті диссонанс теориясының тұрғысынан қарағанда, әлеуметтік медиа пайдаланушыларға өз көзқарастарын растайтын ақпаратты оңай табуға мүмкіндік береді. Біздің зерттеуіміз көрсеткендей, пайдаланушылардың 67 пайызы қарсы көзқарастармен кездескенде психологиялық ыңғайсыздық сезінеді. Бұл Фестингердің классикалық теориясында сипатталған механизмнің цифрлық ортада одан да күшейгенін көрсетеді. Пайдаланушылар ыңғайсыздықты азайту үшін тек өз пікірлерін растайтын ақпаратты іздейді және тұтынады.

Қазақстандық контекстте бұл құбылыс ерекше көрініс табады. Біріншіден, қоғамның көпэтникалық және көпконфессиялық сипаты саяси поляризацияны күрделендіреді. Әртүрлі этникалық топтар өз ақпараттық кеңістіктерін қалыптастырып, бір-бірімен аз қарым-қатынас жасайды. Екіншіден, тілдік фактор маңызды рөл атқарады - қазақ тіліндегі және орыс тіліндегі контент әртүрлі аудиторияларға бағытталған және әртүрлі саяси хабарламаларды таратады.

Эхо-камералардың қалыптасуы демократиялық қоғам үшін елеулі қауіп төндіреді. Біздің зерттеуіміз көрсеткендей, пайдаланушылардың 45 пайызы толық оқшауланған ақпараттық ортада өмір сүреді. Бұл адамдар альтернативті көзқарастармен танысу мүмкіндігінен айырылып, өз пікірлерінің абсолютті дұрыстығына сенеді. Мұндай жағдай қоғамдық диалогтың бұзылуына және радикалды көзқарастардың күшеюіне алып келеді.

Эхо-камералардың психологиялық салдары да маңызды. Оқшауланған ақпараттық ортада өмір сүретін адамдар басқа көзқарастарға төзімсіз болады, компромисске келу қабілеті төмендейді. Олар өз тобының мүшелерін идеализациялап, қарсыластарын демонизациялайды. Бұл процесс топтық поляризация механизмі арқылы күшейеді - топ мүшелері бір-бірімен қарым-қатынас жасай отырып, бастапқы көзқарастарының экстремалды нұсқаларына келеді.

Алгоритмдік фильтрацияның рөлі ерекше назар аударуды талап етеді. Біздің эксперименттік зерттеуіміз көрсеткендей, әлеуметтік платформалардың алгоритмдері өте тез жұмыс істейді - небәрі 3 күнде пайдаланушыны толық ақпараттық көпіршікке қамайды. Алгоритмдер пайдаланушы тәжірибесін жақсартуға бағытталғанымен, олардың жанама әсері саяси плюрализмге зиян келтіреді. Пайдаланушылар өздеріне ұнайтын контентті көбірек көріп, платформада көбірек уақыт өткізеді, бірақ бұл олардың дүниетанымын тарылтады.

Алгоритмдік фильтрацияның тағы бір аспектісі - оның манипулятивті мүмкіндіктері. Саяси күштер алгоритмдердің жұмыс принциптерін түсіне отырып, оларды өз мақсаттары үшін пайдалана алады. Мысалы, белгілі бір хабарламаларды жасанды түрде вирустық етіп, қоғамдық пікірге әсер ете алады. Біздің зерттеуіміз көрсеткендей, саяси партиялар эмоционалды контентке көбірек сүйенеді, өйткені ол алгоритмдер тарапынан көбірек таратылады.

Сонымен қатар, әлеуметтік медианың оң әсерлері де байқалады. Азаматтардың саяси қатысуы жеңілдеп, жас ұрпақтың саяси процестерге қызығушылығы артты. Онлайн петициялар, цифрлық белсенділік және желілік қозғалыстар демократиялық қатысудың жаңа формаларын қалыптастырды. Біздің зерттеуіміз көрсеткендей, 18-24 жастағы жастардың 56 пайызы онлайн

азаматтық бастамаларға қатысқан. Бұл дәстүрлі саяси қатысу формаларымен салыстырғанда айтарлықтай жоғары көрсеткіш.

Әлеуметтік медиа сондай-ақ саяси элита мен қарапайым азаматтар арасындағы қашықтықты қысқартады. Саясаткерлер азаматтармен тікелей қарым-қатынас жасай алады, ал азаматтар өз пікірлерін билік өкілдеріне жеткізе алады. Бұл демократиялық процестердің транспаренттілігін арттырады және азаматтық қоғамның дамуына ықпал етеді.

Инфлюенсерлердің рөлі қазіргі саяси коммуникацияда ерекше орын алады. Біздің зерттеуіміз көрсеткендей, инфлюенсерлердің посттары ресми саяси парақшалардың посттарына қарағанда 4,3 есе көп сенім тудырады. Бұл дәстүрлі саяси институттарға деген сенімнің төмендеуін және жаңа медиа фигураларының өсіп келе жатқан ықпалын көрсетеді. Инфлюенсерлер саяси хабарламаларды жеткізудің тиімді арнасына айналды, бірақ олардың жауапкершілігі мен этикалық стандарттары әлі толық қалыптаспаған.

Жалған ақпараттың таралуы цифрлық дәуірдің ең күрделі мәселелерінің бірі болып табылады. Біздің зерттеуіміз көрсеткендей, жалған ақпарат шынайы ақпаратқа қарағанда 6 есе жылдам таралады және 70 пайыз көп эмоционалды реакция тудырады. Бұл жалған ақпараттың психологиялық тартымдылығын көрсетеді - ол адамдардың эмоцияларына әсер етіп, сыни ойлауды әлсіретеді. Фактчекинг қызметтерінің белсенділігіне қарамастан, жалған ақпаратпен күресу өте қиын, өйткені теріске шығару бастапқы жалған хабарламаның аудиториясының небәрі 15 пайызына жетеді.

Гендерлік аспект те маңызды. Әйелдердің саяси контентпен белсенді өзара әрекеттесуі олардың саяси процестерге қатысуға деген ұмтылысын көрсетеді. Алайда, олардың 72 пайызының агрессия мен кибербуллингке тап болуы алаңдаушылық тудырады. Бұл әйелдердің саяси дискурсқа қатысуына кедергі келтіріп, олардың дауыстарын естілмейтін етеді. Цифрлық кеңістіктегі гендерлік теңсіздік нақты өмірдегі теңсіздікті көрсетеді және күшейтеді.

Аймақтық айырмашылықтар цифрлық теңсіздік проблемасын көрсетеді. Ірі қалалардың тұрғындары әлеуметтік медианы саяси ақпарат алу үшін белсенді пайдаланса, ауылдық жерлердегі халықтың мүмкіндіктері шектеулі. Бұл саяси қатысудағы теңсіздікке және ауылдық халықтың саяси процестерден шеттетілуіне алып келеді. Интернет инфрақұрылымын дамыту және цифрлық сауаттылықты арттыру бұл проблеманы шешудің маңызды қадамдары болып табылады.

Қазақстандағы 2023 жылғы заңнамалық өзгерістер әлеуметтік медианы реттеуге бағытталған. 100 мыңнан астам күнделікті пайдаланушысы бар платформалар елде өкілдік ашуға және жалған ақпаратты жоюға міндеттелген. Бұл шаралар ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталғанымен, сөз бостандығы мен цензура арасындағы тепе-теңдікті сақтау маңызды. Мемлекеттік реттеу қажет, бірақ ол азаматтардың еркін пікір білдіру құқығын шектемеуі керек.

Медиасауаттылықты арттыру цифрлық дәуірдің сын-қатерлеріне жауап берудің маңызды құралы болып табылады. Азаматтар ақпаратты сыни тұрғыдан бағалай білуі, жалған ақпаратты анықтай алуы және әртүрлі дереккөздерді салыстыра алуы керек. Білім беру жүйесінде медиасауаттылық курстарын енгізу және халықты ақпараттандыру бағдарламаларын жүзеге асыру қажет. Болашақта әлеуметтік медианың саяси процестерге әсері одан да күшейе түседі. Жасанды интеллект және машиналық оқыту технологияларының дамуы алгоритмдік фильтрацияны одан да күрделі және нәзік етеді. Виртуалды және толықтырылған шындық технологиялары саяси коммуникацияның жаңа формаларын тудырады. Осы өзгерістерге дайын болу және оларды демократиялық құндылықтарға сәйкес бағыттау маңызды міндет болып табылады. Саяси партиялар мен кандидаттар да өз стратегияларын қайта қарастыруы керек. Эмоционалды контентке шектен тыс сүйену қысқа мерзімде тиімді болуы мүмкін, бірақ ұзақ мерзімде саясатқа деген сенімді төмендетеді. Сапалы контент, нақты саяси бағдарламалар және азаматтармен ашық диалог құру маңызды. Цифрлық технологияларды манипуляция үшін емес, демократиялық қатысуды кеңейту үшін пайдалану керек.

Қорытындылай келе, әлеуметтік медианың электоралды психологияға әсері күрделі және қайшылықты. Бір жағынан, ол демократиялық қатысудың жаңа мүмкіндіктерін ашады, екінші

жағынан, поляризация мен манипуляцияға алып келеді. Бұл сын-қатерлерге жауап беру үшін кешенді тәсіл қажет - мемлекеттік реттеу, азаматтық қоғамның белсенділігі, технологиялық компаниялардың жауапкершілігі және азаматтардың медиасауаттылығы. Тек осы элементтердің бірлескен әрекеті арқылы цифрлық технологияларды демократияның дамуына қызмет еттіруге болады.

Қорытынды

Зерттеу нәтижелері цифрлық технологиялардың электоралды психологияға терең әсер ететінін және сайлаушылардың шешім қабылдау процестерін түбегейлі өзгертетінін көрсетті. Барлық үш гипотеза расталды немесе ішінара расталды: H1 (алгоритмдік фильтрация поляризацияға әкеледі) – толық расталды; H2 (когнитивті диссонанс цифрлық ортада күшейеді) – толық расталды; H3 (жас сайлаушылар көбірек бейім) – ішінара расталды. Әлеуметтік медиа платформалары саяси коммуникацияның негізгі арналарына айналып, дәстүрлі медианың рөлін азайтты. Когнитивті диссонанс пен селективті экспозиция механизмдері цифрлық ортада күшейіп, респонденттердің 45%-ында эхо-камералардың қалыптасуына алып келді.

Қазақстан контекстінде бұл процестер ерекше маңызға ие, өйткені ел демократиялық трансформация кезеңінен өтуде. Жас ұрпақтың саяси белсенділігінің артуы және цифрлық технологияларды белсенді қолдануы саяси ландшафтты өзгертуде. Алайда, ақпараттық поляризация мен эхо-камералардың қалыптасуы демократиялық дамуға кедергі келтіруі мүмкін.

Практикалық ұсыныстар: 1) Мемлекеттік органдарға – медиасауаттылық бағдарламаларын білім беру жүйесіне енгізу, әлеуметтік платформалардың алгоритмдік транспаренттілігін талап ететін заңнамалық базаны жетілдіру, тәуелсіз фактчекинг ұйымдарын қолдау; 2) Саяси партиялар мен кандидаттарға – эмоционалды контентке шектен тыс сүйенуден бас тартып, нақты саяси бағдарламаларды насихаттауға көшу; 3) Азаматтық қоғамға – әртүрлі көзқарастарды білдіретін платформаларды құру және жалған ақпаратқа қарсы қауымдастық бастамаларын ұйымдастыру; 4) Зерттеушілерге – ұзақ мерзімді лонгитюдті зерттеулер жүргізу және Орталық Азия елдерімен салыстырмалы зерттеулер ұйымдастыру. Тек кешенді тәсіл арқылы – мемлекеттік реттеу, азаматтық қоғамның белсенділігі, технологиялық компаниялардың жауапкершілігі және азаматтардың медиасауаттылығы – цифрлық технологияларды демократияның дамуына қызмет еттіруге болады.

Әдебиеттер:

1 Rita P., Antonio N., Afonso A.P. Social media discourse and voting decisions influence: sentiment analysis in tweets during an electoral period // Social Network Analysis and Mining. – 2023. – Vol. 13. – № 1. – P. 34-48. (Scopus, Web of Science).

2 Harrison S. C. Scientific Foundations of Electoral Psychology. – London: Academic Press, 2020. – 456 p.

3 We Are Social, Hootsuite. Digital 2023: Kazakhstan. – Singapore: Kepios, 2023. – 89 p.

4 Tyraqi S. Post-truth ve sosyal medya ilişkisine bibliyometrik bir bakış // İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. – 2023. – № 15(3). – P. 156-172. (In Turk.).

5 Kaliyev I., Altybasarova M., Akyshev A., Begimtayev A., Polomarchuk B. Mass media and social networks in the modern politics of Kazakhstan // Science Herald of Uzhhorod University. – 2024. – Vol. 55. – P. 586-593. (Scopus).

6 Kushkymbayev S. Kazakhstan and Central Asia Between Challenges from the Past and the Future. – Алматы: КИСИ, 2023. – 234 p.

7 Засурский Ю.Н. К мобильному обществу: Утопии и реальность. – М.: Издательство МГУ, 2009. – С. 304.

8 Kadyrzhanov R. Territory as a factor of nation-building in new Kazakhstan // Horizons: Journal of International Relations. – 2023. – № 23. – P. 244-256.

9 Belcastro L. Л., Cantini R. P., Marozzo F. Ф. Learning political polarization on social media using neural networks // IEEE Access. – 2020. – Vol. 8. – P. 47-79.

10 Festinger L. Л. A theory of cognitive dissonance. – Stanford: Stanford University Press, 1957. – 291 p.

11 Garrett R.K. P.K. Echo chambers online? Politically motivated selective exposure among Internet news users // Journal of Computer-Mediated Communication. – 2009. – Vol. 14, № 2. – P. 265-290. (Scopus, Web of Science).

12 Sunstein C.R. K.P. #Republic: Divided Democracy in the Age of Social Media. – Princeton: Princeton University Press, 2018. – 328 p.

13 Campbell A. A., Converse P. П., Miller W. У., Stokes D. Д. The American Voter. – Chicago: University of Chicago Press, 1960. – 573 p.

14 Barbera P. П., Jost J.T. Дж.Т., Nagler J. Дж., Tucker J.A. Дж.А., Bonneau R. P. Tweeting from left to right: Is online political communication more than an echo chamber? // Psychological Science. – 2015. – Vol. 26, № 10. – P. 1531-1542. (Scopus, Web of Science).

15 Сатпаев Д. Казахстан: оценка рисков и политический анализ. – Алматы: КРЭГ, 2022. – С. 189.

16 Tolen G., Alisherova K. New media and youth political participation in Kazakhstan // Central Asian Survey. – 2023. – Vol. 42. – № 3. – P. 223-241.

17 Enikologov R., Makarin A., Petrova M. Social media and protest participation: Evidence from Russia // Econometrica. – 2020. – Vol. 88, № 4. – P. 1479-1514. (Scopus, Web of Science).

18 Бақытова А.Т. Әлеуметтік желілердегі посттар авторлары Қазақстандағы ақпараттың негізгі жеткізушілерінің бірі ретінде // Еуразия инновациялық институтының хабаршысы. – 2013. – № 3. – 42-45 б.

19 Kobayashi T. T., Liu L. Л., Zhang Z. З. Understanding causes of echo chambers: Political news selective exposure across countries // Political Communication. – 2024. – Vol. 41, № 2. – P. 112-134. (Scopus, Web of Science).

20 Krippendorff K. K. Content Analysis: An Introduction to Its Methodology. – Thousand Oaks: SAGE Publications, 2018. – 456 p.

21 Ajzen I. И., Fishbein M. M. Understanding Attitudes and Predicting Social Behavior. – Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1980. – 278 p.

22 Қазақстан Республикасы Статистика комитеті. Қазақстан халқының демографиялық көрсеткіштері. – Астана: Статистика комитеті, 2023. – 145 б.

References:

1 Rita P., Antonio N., Afonso A.P. Social media discourse and voting decisions influence: sentiment analysis in tweets during an electoral period // Social Network Analysis and Mining. – 2023. – Vol. 13. – № 1. – P. 34-48. (Scopus, Web of Science).

2 Harrison S. Scientific Foundations of Electoral Psychology. – London: Academic Press, 2020. – 456 p.

3 We Are Social, Hootsuite. Digital 2023: Kazakhstan. – Singapore: Kepios, 2023. – 89 p.

4 Tyraki S. A Bibliometric View of the Relationship Between Post-Truth and Social Media. Istanbul Aydin University Journal of Social Sciences. – 2023. – № 15(3). – P. 156-172.

5 Kaliyv I., Altybasarova M., AkyshevA., Begimtaev A., Polomarchuk B. Mass media and social networks in the modern politics of Kazakhstan // Science Herald of Uzhhorod University. – 2024. – Vol. 55. – P. 586-593. (Scopus).

6 Kushkymbayev S. Kazakhstan and Central Asia Between Challenges from the Past and the Future. – Almaty: Kazakhstan Institute for Strategic Studies, 2023. – 234 p.

7 Zasurskiy Yu.N. K mobilnomu obshchestvu: Utopii i realnost. – Moscow: Izdatelstvo MGU, 2009. – P. 304. [In Russ.].

8 Kadyrzhanov R. Territory as a factor of nation-building in new Kazakhstan // Horizons: Journal of International Relations. – 2023. – № 23. – P. 244-256.

9 Belcastro L., Cantini R., Marozzo F. Learning political polarization on social media using neural networks // IEEE Access. – 2020. – Vol. 8. – P. 47-79.

10 Festinger L. A theory of cognitive dissonance. – Stanford: Stanford University Press, 1957. – 291 p.

11 Garrett R.K. Echo chambers online? Politically motivated selective exposure among Internet news users // Journal of Computer-Mediated Communication. – 2009. – Vol. 14, № 2. – P. 265-290. (Scopus, Web of Science).

12 Sunstein C. R. #Republic: Divided Democracy in the Age of Social Media. – Princeton: Princeton University Press, 2018. – 328 p.

13 Campbell A., Converse P., Miller W., Stokes D. The American Voter. – Chicago: University of Chicago Press, 1960. – 573 p.

14 Barbera P., Jost J. T., Nagler J., Tucker J. A., Bonneau R. Tweeting from left to right: Is online political communication more than an echo chamber? // Psychological Science. – 2015. – Vol. 26, № 10. – P. 1531-1542. (Scopus, Web of Science).

15 Satpayev D. Kazakhstan: otsenka riskov i politicheskiy analiz. – Almaty : KREG, 2022. – 189 s.[In Russ.].

16 Tolen G., Alisherova K. New media and youth political participation in Kazakhstan // Central Asian Survey. – 2023. – Vol. 42. – № 3. – P. 223-241.

17 Enikolopov R., Makarin A., Petrova M. Social media and protest participation: Evidence from Russia // Econometrica. – 2020. – Vol. 88, № 4. – P. 1479-1514. (Scopus, Web of Science).

18 Bakytova A.T. Aleumettik zhelderdegi posttap avtorlary Qazaqstandaghy aqparattyn negizgi zhetkizushilerinin biri retinde // Evraziialyq innovatsiyalyq institutynyn habarshysy.// – 2013. – № 3. – P. 42-45[In Kaz].

19 Kobayashi T., Liu L., Zhang Z. Understanding causes of echo chambers: Political news selective exposure across countries // Political Communication. – 2024. – Vol. 41, № 2. – P. 112-134. (Scopus, Web of Science).

20 Krippendorff K. Content Analysis: An Introduction to Its Methodology. – Thousand Oaks: SAGE Publications, 2018. – 456 p.

21 Ajzen I., Fishbein M. Understanding Attitudes and Predicting Social Behavior. – Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1980. – 278 p.

22 Qazaqstan Respublikasy Statistika komiteti. Qazaqstan khalqynyn demografiyalyq korsetkishteri. – Astana : Statistika komiteti, 2023. – 145 b. [In Kaz.].

МРНТИ 11.15.45 **DOI: https://doi.org/10.51889/2959-6270.2026.94.2.014**

Муратова М.М. [1]* , *Онучко М.Ю.* [1]

[1]*Евразийский Национальный университет имени Л.Н. Гумилёва*
г.Астана, Республика Казахстан
**e-mail: mereige@gmail.com*

ЦИФРОВАЯ ПЛАТФОРМА ПАРЛАМЕНТА КАЗАХСТАНА: МЕХАНИЗМ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ВЛАСТИ И ГРАЖДАН

Аннотация

В статье цифровая платформа Парламента Республики Казахстан рассматривается не как совокупность разрозненных электронных сервисов, а как институционально оформленный механизм связи между законодательной властью и обществом. Актуальность исследования обусловлена тем, что цифровая трансформация государственного управления меняет не только технические параметры коммуникации, но и саму структуру публичного посредничества. Пандемия COVID-19 ускорила этот переход, превратив онлайн-инструменты из вспомогательного канала в устойчивую инфраструктуру повседневного взаимодействия. Цель исследования состоит в выявлении функциональных возможностей, институциональных ограничений и политических эффектов цифровых инструментов, используемых Парламентом Казахстана для обеспечения прозрачности, обратной связи и элементов гражданского участия. Методологическая рамка объединяет институциональный подход, контент-анализ официальных цифровых ресурсов, сравнительный анализ зарубежных практик, case-study и SWOT-анализ. Эмпирическую базу составили портал parlam.kz, цифровые сервисы Мажилиса, система e-Otinish, официальные документы и статистические сведения по обращениям граждан и депутатским запросам. Показано, что цифровая платформа усиливает доступность парламентской информации, снижает транзакционные издержки взаимодействия и расширяет каналы обратной связи, но пока поддерживает преимущественно информационно-сервисную, а не полноценно партисипаторную модель. Мы утверждаем, что дальнейшее развитие цифрового парламен-таризма в Казахстане требует усиления аналитических модулей, публичного мониторинга вовлечённости граждан и более тесной интеграции цифровых каналов в процессы формирования парламентской повестки.

Ключевые слова: цифровизация, парламент, Казахстан, электронное взаимодействие государства и граждан, электронное участие граждан, институциональные механизмы обратной связи.

Мұратова М.М. [1]*, *Онучко М.Ю.* [1]

[1]*Л.Н. Гумилёв атындағы Еуразия ұлттық университеті*
Астана қ., Қазақстан Республикасы
**e-mail: mereige@gmail.com*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПАРЛАМЕНТІНІҢ ЦИФРЛЫҚ ПЛАТФОРМАСЫ: БИЛІК ПЕН АЗАМАТТАРДЫҢ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУ МЕХАНИЗМІ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасы Парламентінің цифрлық платформасы бір-бірінен оқшау электрондық сервистер жиынтығы ретінде емес, заң шығарушы билік пен қоғам арасындағы байланысты қамтамасыз ететін институционалдық тетік ретінде қарастырылады. Зерттеудің өзектілігі мемлекеттік басқарудың цифрлық трансформациясы саяси коммуника-

цияның тек техникалық форматын ғана емес, жария биліктің делдалдық құрылымын да өзгертіп жатқанымен байланысты. COVID-19 пандемиясы бұл үдерісті жеделдетіп, онлайн-құралдарды қосымша арнадан күнделікті өзара іс-қимылдың орнықты инфрақұрылымына айналдырды. Зерттеудің мақсаты – Қазақстан Парламенті қолданатын цифрлық құралдардың функционалдық мүмкіндіктерін, институционалдық шектеулерін және саяси әсерін айқындау. Әдіснамалық негізді институционалдық тәсіл, ресми цифрлық ресурстарға жүргізілген контент-талдау, шетелдік тәжірибелерді салыстырмалы талдау, case-study және SWOT-талдау құрайды. Эмпирикалық базаға parlam.kz порталы, Мәжілістің цифрлық сервистері, e-Otinish жүйесі, ресми құжаттар, сондай-ақ азаматтардың өтініштері мен депутаттық сауалдар жөніндегі статистикалық деректер енгізілді. Зерттеу нәтижелері цифрлық платформа парламенттік ақпараттың қолжетімділігін арттыратынын, өзара іс-қимыл шығындарын азайтатынын және кері байланыс арналарының аясын кеңейтетінін көрсетті. Сонымен бірге ол әзірге толыққанды партисипаторлық модельден гөрі ақпараттық-сервистік модельді күштірек қолдайды. Авторлар цифрлық парламентаризмнің келесі кезеңі азаматтардың тартылуын ашық мониторингтеуді, аналитикалық модульдерді дамытуды және цифрлық арналарды парламенттік күн тәртібін қалыптастыру үдерістеріне тереңірек кіріктіруді талап етеді деп пайымдайды.

Түйін сөздер: цифрландыру, парламент, Қазақстан, мемлекет пен азаматтардың электрондық өзара іс-қимылы, электрондық қатысу, кері байланыстың институционалдық тетіктері.

Muravova M.M. [1]*, *Onuchko M.YU.* [1]

[1]*L.N. Gumilyov Eurasian National University*
Astana, Republic of Kazakhstan
**e-mail:* mereige@gmail.com

DIGITAL PLATFORM OF THE PARLIAMENT OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: A MECHANISM FOR INTERACTION BETWEEN GOVERNMENT AND CITIZENS

Abstract

This article examines the digital platform of the Parliament of the Republic of Kazakhstan not merely as a collection of fragmented electronic services, but as an institutionally embedded mechanism connecting the legislative branch with society. The relevance of the study stems from the fact that the digital transformation of public administration is reshaping not only the technical dimensions of communication but also the very structure of public intermediation. The COVID-19 pandemic accelerated this transition, transforming online tools from supplementary communication channels into a sustainable infrastructure for everyday interaction. The purpose of the study is to identify the functional capacities, institutional constraints, and political effects of the digital instruments employed by the Parliament of Kazakhstan to ensure transparency, facilitate feedback, and promote elements of citizen participation. The methodological framework combines an institutional approach, content analysis of official digital resources, comparative analysis of international practices, case-study methodology, and SWOT analysis. The empirical basis of the research includes the parlam.kz portal, the digital services of the Mazhilis, the e-Otinish system, official documents, and statistical data on citizens' appeals and parliamentary inquiries. The findings demonstrate that the digital platform enhances the accessibility of parliamentary information, reduces transaction costs associated with citizen–government interaction, and expands feedback mechanisms. At the same time, it predominantly supports an informational and service-oriented model rather than a genuinely participatory model. The article argues that the further development of digital parliamentarianism in Kazakhstan requires strengthening analytical capacities, introducing public monitoring mechanisms for citizen engagement, and ensuring closer integration of digital channels into parliamentary agenda-setting processes.

Keywords: digitalization, parliament, Kazakhstan, electronic interaction between the state and citizens, electronic participation, institutional feedback mechanisms.

Введение

В казахстанской политико-административной повестке цифровизация перестала восприниматься как вспомогательный технологический контур государственного управления и постепенно институционализируется как механизм трансформации публичной власти. Речь идёт не только о модернизации административных процедур, но и о перестройке каналов принятия решений, режимов подотчётности и форматов взаимодействия государства с гражданами. Объявление 2026 года Годом цифровизации и искусственного интеллекта закрепило этот курс на уровне государственной политики, однако само по себе технологическое приоритет не снимает ключевого исследовательского вопроса: выполняют ли цифровые платформы функцию институционального посредника между государством и обществом или остаются преимущественно интерфейсом административного обслуживания [1].

Казахстанский случай представляет аналитический интерес по двум основаниям. Во-первых, парламентская цифровизация развивается не автономно, а в рамках более широкой архитектуры электронного государства, включающей системы цифровой идентификации, межведомственного обмена данными и платформы электронных обращений [2; 8]. Во-вторых, цифровая парламентская среда носит распределённый характер и включает официальный портал parlam.kz, сайты палат, трансляции заседаний, публикацию стенограмм и депутатских запросов, а также интеграцию с системой электронных обращений граждан eGov Mobile и сервисом e-Otinish [2; 19]. В совокупности это формирует многоуровневую цифровую инфраструктуру, где парламент функционирует одновременно как архив данных и как интерфейс взаимодействия с обществом.

Эмпирическим примером масштабирования цифровой государственной инфраструктуры выступает развитие платформы электронного правительства, в частности eGov Mobile. За последние годы приложение прошло этапы институциональной и технологической эволюции: от ранней версии mGov (2012), предоставлявшей ограниченный набор справочных и платёжных сервисов, к комплексной платформе eGov Mobile (с 2019 года), интегрированной с системой биометрической идентификации и расширенным перечнем государственных услуг. Существенным этапом стало внедрение биометрической аутентификации в 2020 году, что снизило транзакционные издержки доступа к услугам, особенно в период пандемии [3].

Современная литература всё чаще трактует цифровую платформу не как простую программную надстройку, а как социотехническую конструкцию, в которой технологическая архитектура неотделима от правил координации, распределения ролей и институциональных ограничений. В этом понимании платформа организует не только обмен данными, но и саму логику взаимодействия между участниками, определяя режим доступа, последовательность действий и границы допустимого участия [4]. Для политического анализа это особенно важно, поскольку в цифровой среде институциональная форма власти частично переносится в дизайн интерфейсов, алгоритмов и процедур обработки информации.

Для парламентаризма данный вопрос носит принципиальный характер. Парламент как представительный институт обеспечивает не только производство норм, но и политическую артикуляцию общественных запросов, их фильтрацию и институциональную обработку. В этой логике цифровизация парламентской деятельности должна оцениваться не через количественные показатели цифровых сервисов, а через изменение режимов прозрачности, подотчётности и включения граждан в формирование повестки [5; 10]. Цифровая платформа парламента, таким образом, выступает не нейтральной технологической оболочкой, а структурой, задающей правила видимости, доступности и маршрутизации публичных запросов.

Дополнительным фактором ускорения цифровой трансформации выступила пандемия COVID-19, которая продемонстрировала зависимость устойчивости государственных институтов от качества цифровой инфраструктуры. В условиях ограничения очных форм коммуникации цифровые платформы стали критически важными для обеспечения непрерывности парламентских процедур и поддержания внешних каналов связи с гражданами. Тем

самым цифровизация проявила себя не как временное адаптационное решение, а как элемент институциональной устойчивости.

К настоящему времени eGov Mobile обеспечивает доступ к подавляющему большинству государственных услуг в цифровом формате, включая сервис «Цифровые документы», механизмы электронного подписания через QR-код, а также интеграцию с банковскими приложениями, ориентированного на малый и средний бизнес и обеспечивающего цифровое взаимодействие с государственными сервисами в предпринимательской сфере.

Таким образом, казахстанская модель цифрового государства демонстрирует переход от сервисной цифровизации к платформенной логике управления, в рамках которой цифровые интерфейсы становятся ключевым медиатором взаимодействия между государством, гражданами и бизнесом. Однако данный уровень технологической зрелости не автоматически трансформируется в расширение политического участия: влияние цифровых платформ на включение граждан в формирование парламентской повестки остаётся ограниченным и асимметричным, что требует отдельного институционального анализа.

Цель настоящего исследования состоит в комплексном анализе цифровой платформы Парламента Республики Казахстан как институционального механизма взаимодействия между властью и гражданами. Для достижения этой цели решаются три задачи: уточнить теоретическое понимание цифровой платформы в контексте публичного управления, выявить функциональную архитектуру казахстанских парламентских цифровых инструментов, оценить их институциональные ограничения и политические эффекты. Основная гипотеза работы заключается в том, что цифровая платформа парламента в Казахстане уже выполняет значимые функции прозрачности и обратной связи, однако её влияние на реальное гражданское участие в формировании парламентской повестки остаётся частичным и асимметричным.

Методология исследования

Исследование построено на сочетании институционального подхода, контент-анализа официальных цифровых ресурсов, сравнительного анализа, метода case-study и SWOT-анализа. Такой дизайн обусловлен самим предметом исследования. Цифровая платформа парламента представляет собой многослойный объект: она включает нормативные основания, интерфейсные решения, организационные процедуры и фактические практики взаимодействия граждан с законодательной властью. Следовательно, описание лишь технологического уровня было бы методологически недостаточным, поскольку не позволяло бы выявить институциональные эффекты цифровизации, а SWOT-анализ даёт возможность дополнительно структурировать сильные и слабые стороны платформы, а также определить возможности её развития и потенциальные риски. В совокупности выбранная методологическая комбинация обеспечивает триангуляцию данных и повышает аналитическую валидность результатов исследования, поскольку позволяет сопоставлять нормативный, дискурсивный и функциональный уровни цифровизации парламентской деятельности.

В работах о цифровизации Казахстана исследовательский фокус чаще смещён к электронному правительству, автоматизации услуг и правовым аспектам цифровой трансформации [8; 15]. Парламентское измерение при этом анализируется значительно слабее, хотя именно оно позволяет увидеть, как цифровизация влияет на репрезентативные институты, а не только на исполнительную ветвь власти. Мы полагаем, что этот исследовательский пробел имеет не только эмпирическое, но и теоретическое значение: без анализа цифрового парламентаризма трудно понять, остаётся ли цифровое государство в Казахстане преимущественно административной конструкцией или постепенно приобретает свойства политически чувствительной и обратно связанной институциональной среды.

Институциональный подход использован для того, чтобы рассмотреть цифровую платформу как элемент архитектуры публичной власти, а не как внешний по отношению к парламенту технический сервис [17]. В фокусе анализа находились функции платформы, распределение ролей между парламентом, гражданами и административными структурами, а

также степень встроенности цифровых каналов в реальные процессы передачи и переработки политически значимой информации. Такой подход позволяет сместить акцент с технологической оснащённости на вопрос о том, каким образом цифровые интерфейсы меняют режим посредничества между обществом и законодательной властью.

Контент-анализ применялся к официальным цифровым ресурсам Парламента Республики Казахстан, прежде всего к порталу parlam.kz и ресурсам Мажилиса. Анализировались разделы, связанные с публикацией стенограмм, новостей, депутатских запросов, сведений о законопроектах, общественных площадках, приёме граждан и онлайн-трансляциях [16; 19]. Отдельный блок источников составили материалы о системе e-Otinish, сведения портала электронного правительства, нормативно-правовые акты, регулирующие электронный документооборот и защиту персональных данных [2; 17; 18]. Контент-анализ позволил описать не только состав сервисов, но и тип институциональной логики, лежащей в основе их организации: информационной, транзакционной или партисипаторной.

Сравнительный анализ использовался для сопоставления казахстанской модели с рядом зарубежных примеров, представляющих различные траектории цифровизации парламентаризма. В качестве референтных кейсов были выбраны Великобритания, США и Эстония. Выбор этих стран обусловлен тем, что они демонстрируют разные сочетания прозрачности, технологической интеграции и участия граждан: от гражданского мониторинга деятельности депутатов и навигации по законопроектам до более глубокой интеграции парламентских сервисов в национальную цифровую инфраструктуру [11–13]. Сравнение не преследует цель ранжирования моделей; его задача состоит в выявлении тех институциональных свойств, которые позволяют точнее описать специфику казахстанского случая.

Метод case-study был применён для анализа конкретного эпизода, в котором обращения граждан через цифровые каналы привели к усилению парламентского реагирования и к корректировке нормативной повестки. Этот инструмент необходим для проверки того, переводится ли цифровой сигнал в институционально значимое действие, то есть выходит ли коммуникация за рамки одностороннего информирования. В рамках кейса учитывались общественный резонанс проблемы, поступившие обращения, депутатские запросы и последующие меры институционального реагирования.

Эмпирическую базу исследования составили: 1) официальный портал Парламента Республики Казахстан и цифровые ресурсы Мажилиса; 2) материалы системы e-Otinish и информационные публикации eGov; 3) нормативные документы Республики Казахстан в сфере электронного документооборота, персональных данных и развития искусственного интеллекта; 4) статистические сведения по обращениям граждан и депутатским запросам, использованные авторами для анализа динамики и тематической структуры парламентской коммуникации [1; 2; 8; 16–19]. Ограничение исследования состоит в том, что значительная часть внутренних показателей качества обработки обращений и удовлетворённости пользователей остаётся недоступной в открытом виде. Поэтому результаты работы следует интерпретировать как институционально-политический анализ публично наблюдаемой цифровой инфраструктуры, а не как исчерпывающее измерение всех аспектов её эффективности.

SWOT-анализ был включён в методологическую часть как прикладной инструмент структурирования результатов. В рамках данного анализа сильные стороны цифровой платформы соотнесены с её институциональными ресурсами, слабые стороны – с ограничениями доступа, прозрачности и прослеживаемости эффекта обращений, возможности – с перспективами аналитических модулей и расширения цифровых консультаций, а риски – с проблемами цифрового неравенства, защиты персональных данных и возможной формализации участия граждан.

В совокупности методологическая стратегия обеспечивает триангуляцию данных на нормативном, дискурсивном и функциональном уровнях анализа. Дополнительно следует отметить ограничения применённого дизайна. Во-первых, часть эмпирических данных ограничена доступностью официальной публичной информации, что сужает возможности

анализа «закрытых» процедур парламентской цифровой инфраструктуры. Во-вторых, контент-анализ фиксирует преимущественно декларируемые и публично репрезентируемые характеристики цифровых платформ, что может не полностью отражать реальные паттерны пользовательского взаимодействия. В-третьих, сравнительный компонент исследования носит ограниченно-асимметричный характер ввиду различий в степени открытости и стандартизации данных между странами.

Тем не менее, выбранная методология обеспечивает достаточный уровень аналитической надёжности и воспроизводимости за счёт чёткой операционализации переменных, прозрачной структуры кейс-анализа и комбинирования качественных и сравнительных методов. Это позволяет рассматривать полученные результаты как устойчивую основу для дальнейших исследований цифрового парламентаризма, включая расширение выборки кейсов и применение количественных метрик e-participation.

Результаты исследования

Исследования цифровых платформ подчёркивают, что их значение определяется не набором технологических функций, а способностью перераспределять полномочия, видимость и контроль. М. де Рёвер, К. Сёренсен и Р. Бейсол связывают этот эффект с платформенной архитектурой, которая встраивается в управленческие и организационные процессы и тем самым меняет институциональные порядки [5]. Именно здесь возникает парадигмальное напряжение между эффективностью и участием: повышение удобства и скорости взаимодействия не обязательно означает расширение политической субъектности граждан.

Классической концептуальной рамкой для осмысления цифровой трансформации государства остаётся идея Т. О'Райли о «государстве как платформе» [6]. В её основе лежит отказ от представления о государстве как единственном производителе публичных благ и переход к модели, в которой государственные институты создают инфраструктуру совместного производства общественной ценности. Однако практическая реализация этой идеи в парламентской сфере сталкивается с двойственным эффектом. С одной стороны, цифровые каналы расширяют наблюдаемость законодательного процесса; с другой – они нередко закрепляют управляемый и ограниченный формат участия, в котором гражданин остаётся главным образом пользователем сервиса, а не соавтором политической повестки.

Нормативное измерение платформизации также занимает важное место в литературе. С.Вольц показывает, что регулирование цифровой среды требует поддержания сложного баланса между безопасностью, эффективностью и защитой прав пользователей [7]. Сходный вывод содержится в работе Д. Канавезе, А. Феррейры, Л. Камм и А. Кесады Родригес: фрагментированность регулирования и отсутствие согласованной архитектуры compliance-by-design снижают институциональную устойчивость цифровых систем [8]. В применении к парламентской сфере это означает, что цифровая модернизация не может рассматриваться вне рамок правовой подотчётности, защиты персональных данных и процедурной прозрачности.

Литература по электронному парламентаризму обычно концентрируется на двух взаимосвязанных измерениях. Первое – прозрачность законодательного процесса: доступ к стенограммам, голосованиям, законопроектам и позициям депутатов. Второе – участие граждан: электронные обращения, петиции, предложения к законопроектам, открытые консультации и иные формы цифрового соучастия [9–13]. Международные кейсы TheyWorkForYou, GovTrack и эстонской e-governance infrastructure демонстрируют, что цифровые инструменты могут существенно сокращать дистанцию между обществом и представительными институтами [11–13]. Вместе с тем эти примеры показывают и обратную сторону процесса: без процедурного механизма перевода цифровой активности в институционально значимый результат сама платформа остаётся в лучшем случае инструментом наблюдения, а не соучастия.

Казахстанская модель цифрового парламентаризма формировалась не в институциональном вакууме. Она встроена в общую архитектуру электронного государства, где сервисы идентификации, электронного документооборота и дистанционного взаимодействия с органами власти образуют единое коммуникационное поле. Утверждение Концепции развития

искусственного интеллекта на 2024–2029 годы дополнительно зафиксировало курс на интеллектуализацию управленческих процедур, использование аналитики данных и развитие цифровых сервисов для граждан [9]. В результате парламентская цифровая платформа стала рассматриваться как часть общего государственного перехода к более интегрированной и технологически насыщенной модели управления.

В структурном отношении цифровая платформа парламента складывается из нескольких уровней. Первый уровень – информационный: публикация новостей, стенограмм, депутатских запросов, материалов заседаний, сведений о законопроектах и иных документов, обеспечивающих наблюдаемость парламентской деятельности [20]. Второй уровень – процедурный: онлайн-трансляции заседаний, цифровая организация внутренней работы, навигация по законопроектам и доступ к общественным площадкам Мажилиса. Третий уровень – коммуникационный: общественная приёмная, формы подачи обращений, предложения к законопроектам, а также связка с e-Otinish как технологией маршрутизации и учёта обращений [2; 20]. Мы полагаем, что именно сочетание этих уровней позволяет говорить о цифровой платформе как об институциональном механизме, а не о наборе разрозненных сервисов.

Сравнение с зарубежными примерами помогает точнее зафиксировать специфику казахстанской модели. Платформа TheyWorkForYou ориентирована прежде всего на повышенную наблюдаемость законодательной деятельности и гражданский контроль над поведением парламентариев [12]. Американский GovTrack акцентирует внимание на навигации по законопроектам, голосованиям и позициям членов Конгресса [13]. Эстонский опыт интересен более глубокой интеграцией парламентских решений в общенациональную цифровую инфраструктуру, где сквозная цифровая связность сочетается с высокой институциональной дисциплиной данных и кибербезопасности [14]. Казахстан, на наш взгляд, движется по смешанной траектории: заметно усиливается публичность парламентских процедур, но при этом сохраняется доминирование сервисно-информационной логики над коллективно-партисипаторной.

Особое значение имеет интеграция парламентской коммуникации с системой e-Otinish. Данная система создаёт более формализованный режим обращения граждан к государственным органам: обращение подаётся дистанционно, регистрируется, получает уникальную траекторию прохождения, а пользователь может отслеживать статус и историю взаимодействий [2]. Для политического анализа здесь важно не только упрощение доступа, но и то, что общественный запрос приобретает институциональную память. Цифровой канал перестаёт быть эпизодическим и начинает выполнять функцию структурирования и накопления сигналов общества. Тем самым платформа действует как фильтр и переводчик социального опыта в формат, пригодный для административной и парламентской обработки.

Эмпирические данные по обращениям, поступившим в Мажилис в период с 2 сентября по 31 декабря 2025 года, демонстрируют реальную нагрузку на цифровой канал парламентской коммуникации. За указанный период общий объём обращений составил 16 634, причём наибольшая доля пришлась на вопросы судопроизводства и правопорядка (5 313), и предложения по законопроектам (4 358). Далее следуют социальные вопросы (2 683), жилищно-коммунальное хозяйство и строительство (731), наука, образование, культура и молодёжная политика (687), государственное управление (674), финансы и кредит (644), сельское хозяйство и экология (576), экономические реформы (442), здравоохранение (261), личный приём (164), действия и бездействие должностных лиц и противодействие коррупции (101). Эти данные важны не только как статистика нагрузки, но и как индикатор того, какие именно ожидания граждан переносятся в парламентский канал.

Структура обращений позволяет сделать несколько выводов. Во-первых, парламент воспринимается гражданами не только как законодательный институт, но и как компенсаторный канал защиты интересов, когда иные сегменты государственной системы не обеспечивают ожидаемого эффекта. Во-вторых, высокая доля предложений по законопроектам показывает, что цифровая коммуникация не сводится к жалобам и запросам на административную помощь: в ней присутствует содержательное стремление влиять на нормотворческую повестку. В-третьих, значительная представленность социальных, жилищных и финансовых вопросов

указывает на то, что цифровая платформа используется как канал повседневной политической артикуляции, где социально-экономический опыт получает возможность перехода в формальный институциональный оборот.

Не менее показательной является тематическая структура депутатских запросов. Согласно анализируемым данным, в массиве из 102 запросов наибольшая часть была связана с экономикой, банковским сектором и предпринимательством (58), затем – с социальной защитой, здравоохранением и образованием (27), сельским хозяйством и агропромышленным комплексом (18), цифровизацией, информационной безопасностью и кибермошенничеством (17), культурой, СМИ, спортом, религией и языковой политикой (16), правовыми отношениями (15), строительством, транспортом, связью и ЖКХ (15), а также экологией, энергетикой, недропользованием, обороной и чрезвычайными ситуациями (по 9). Сопоставление этих блоков с тематикой гражданских обращений показывает, что между цифровым общественным запросом и парламентской реакцией существует хотя и не линейная, но вполне просматриваемая корреляция. Мы утверждаем, что именно здесь цифровая платформа начинает функционировать как интерфейс институционализации общественного опыта.

Показателен кейс, связанный с обращениями граждан по поводу доступности отдельных лекарственных препаратов с психоактивным эффектом для несовершеннолетних. Массовое беспокойство родителей и общественный резонанс были переведены в парламентскую повестку через цифровые обращения, депутатские запросы и контрольные действия. В результате проблема получила не только информационную видимость, но и институциональную обработку, связанную с выявлением пробелов в регулировании и усилением контрольных мер. С аналитической точки зрения важен не столько конкретный отраслевой результат, сколько сам механизм: цифровой канал обратной связи оказался способен запускать норматив-но значимую цепочку действий, то есть выходить за пределы простого сервиса приёма сообщений.

Анализ показывает, что цифровизация парламентаризма в Казахстане развивается как часть более широкой модернизации публичного управления. В последние годы цифровые технологии перестали быть периферийным инструментом административной рационализации и начали выполнять функцию структурного посредника между государством и обществом. Цифровизация парламентаризма может быть интерпретирована через концепцию публичной сферы Ю. Хабермаса, где коммуникация выступает основой формирования общественного мнения и взаимодействия общества и государства [23]. В этой логике парламентская цифровая платформа становится не просто средством публикации информации, а инфраструктурой политической коммуникации. Именно через неё гражданин получает доступ к информации о законотворческом процессе, наблюдает за публичными процедурами, направляет обращения, следит за их движением и, в ограниченной, но всё же значимой степени, влияет на тематический контур парламентской повестки.

Вместе с тем анализ выявляет и пределы текущей модели. К сильным сторонам платформы относятся круглосуточная доступность сервисов, снижение транзакционных издержек обращения, интеграция с элементами eGov, рост числа дистанционных обращений и сохранение непрерывности парламентской коммуникации в кризисных условиях. К слабым сторонам – неравномерный доступ в регионах, различия в уровне цифровой грамотности, отсутствие унифицированного открытого архива обработанных обращений, неполная прослеживаемость институционального эффекта отдельных обращений и дефицит системных индикаторов вовлечённости. Следовательно, цифровая платформа парламента в Казахстане уже преодолела стадию витринной цифровизации, но ещё не достигла той институциональной зрелости, при которой цифровые каналы становятся полноценным пространством коллективного обсуждения и регулярного гражданского соучастия в законодательном процессе.

Обсуждение

Полученные результаты позволяют по-новому интерпретировать цифровую платформу Парламента Республики Казахстан. Её следует рассматривать не как набор прикладных инструментов, а как часть институциональной архитектуры современного парламентаризма. Существенно не то, сколько именно сервисов объединяет платформа, а то, какую модель

отношений между парламентом и обществом она закрепляет. В казахстанском случае эта модель строится вокруг доступности информации, возможности подачи обращений и публичности отдельных процедур, но лишь частично затрагивает коллективные формы участия. Это означает, что платформизация парламента пока усиливает главным образом наблюдаемость и управляемую обратную связь, а не полноценную deliberative participation.

Такой вывод согласуется с исследованиями платформенного гражданства. П. Кардулло и Р. Китчин справедливо отмечают, что цифровые платформы не являются нейтральной средой: сама архитектура интерфейса формирует допустимые модели поведения и видимость действий пользователей [21]. В применении к парламентской сфере это означает, что гражданин может быть сконструирован либо как наблюдатель, либо как заявитель, либо как участник коллективного обсуждения. Казахстанская платформа, как показывает проведённый анализ, пока институционально конструирует гражданина преимущественно как заявителя и пользователя канала обратной связи. Это важный, но всё же ограниченный режим цифрового участия.

Здесь проявляется базовое различие между сервисной и политической эффективностью. Сервисная эффективность определяется доступностью интерфейса, удобством подачи обращения, скоростью обработки и возможностью получить ответ. Политическая эффективность возникает тогда, когда цифровой канал влияет на структуру парламентской повестки, на приоритеты контроля и на параметры нормотворчества. В казахстанском случае мы наблюдаем достаточно убедительные признаки первой и лишь частично институционализированные признаки второй. Иными словами, система работает как канал доступа, но ещё не стала в полной мере каналом совместного формирования приоритетов.

Это различие особенно важно в контексте сравнительных исследований цифровой демократии. Международная литература показывает, что наличие цифрового канала само по себе не гарантирует демократического эффекта [9; 22]. Без встроенных процедур рассмотрения коллективных предложений, открытых консультаций, прозрачной аналитики и публичного отслеживания результатов обращения граждан рискуют превратиться в статистический фон, а не в ресурс политического воздействия. Мы полагаем, что именно здесь проходит основная граница между электронным обслуживанием и электронным участием.

При этом сильной стороной казахстанской модели остаётся её институциональная устойчивость. Пандемия продемонстрировала, что цифровые каналы выполняют функцию инфраструктуры непрерывности, позволяя сохранять публичность парламентских процедур и режим обратной связи даже при ограничении очного взаимодействия. Следовательно, значение платформы не исчерпывается её удобством; оно связано с более глубокой способностью обеспечивать воспроизводимость представительных институтов в условиях кризиса. Этот аспект редко получает должное внимание в дискуссиях о цифровизации, но именно он показывает, что цифровой парламентаризм относится не только к сфере технологий, но и к сфере институциональной выносливости.

Из результатов исследования вытекают и практические выводы policy-oriented характера. Во-первых, необходим переход от простой фиксации обращений к системному мониторингу гражданской вовлечённости: с открытыми индикаторами количества обращений, повторяемости тем, срока рассмотрения, глубины ответа и доли обращений, повлиявших на парламентские действия. Во-вторых, требуется усиление аналитических модулей платформы – в том числе за счёт технологий предварительной классификации, тематического картирования и выявления повторяющихся общественных проблем. В-третьих, следует расширять коллективные формы участия: открытые цифровые консультации, тематические площадки обсуждения законопроектов, механизмы публичного комментирования и обратной связи по итогам рассмотрения предложений. Только при этих условиях цифровая платформа сможет эволюционировать от интерфейса обслуживания к институционально зрелому пространству политического участия.

Таблица 1 показывает тематическую структуру цифровых обращений, а таблица 2 переводит выявленные институциональные характеристики платформы в формат SWOT-анализа.

1-Таблица. Структура обращений, поступивших в Мажилис Парламента Республики Казахстан в цифровой форме (2 сентября – 31 декабря 2025 года)

Характер обращений	Количество
Судопроизводство и правопорядок	5 313
Предложения по законопроектам	4 358
Социальные вопросы	2 683
Жилищно-коммунальное хозяйство, обеспечение жильём, строительство	731
Наука и образование, культура, молодёжная политика	687
Государственное управление	674
Финансы и кредит	644
Сельское хозяйство и экология	576
Экономические реформы	442
Вопросы здравоохранения	261
Характер обращений	**Количество**
Личный приём	164
Действия и бездействие должностных лиц, противодействие коррупции	101

Источник: систематизировано авторами по материалам анализа обращений, использованных в исследовании.

SWOT-анализ позволяет системно представить не только текущие сильные и слабые стороны цифровой платформы Парламента, но и возможные направления её дальнейшего развития, а также риски, которые могут ограничить переход от информационно-сервисной модели к более устойчивой партисипаторной архитектуре.

2- Таблица. SWOT-анализ цифровой платформы Парламента Республики Казахстан

Элемент SWOT	Содержание	Практическое значение для развития цифрового парламентаризма
Сильные стороны	Круглосуточный доступ; интеграция с элементами электронного государства; наличие e-Otinish и цифровых каналов обратной связи; публикация стенограмм, новостей, онлайн-трансляций и депутатских запросов.	Повышают наблюдаемость парламентской деятельности, снижают транзакционные издержки обращения и укрепляют регулярность коммуникации между гражданами и парламентом.
Слабые стороны	Неравномерный доступ в регионах; различия в цифровой грамотности; отсутствие единого открытого архива обработанных обращений; неполная прослеживаемость институционального эффекта отдельных обращений.	Ограничивают переход от сервисно-информационной модели к полноценному цифровому участию и затрудняют оценку реального влияния гражданских запросов на парламентскую повестку.
Возможности	Развитие аналитических модулей; тематическое картирование обращений; публичные индикаторы вовлечённости; открытые цифровые консультации по законопроектам; использование интеллектуальной классификации обращений.	Позволяют перейти от реактивного рассмотрения обращений к проактивному выявлению общественных проблем и более тесной связи цифровых каналов с законотворческой деятельностью.

Элемент SWOT	Содержание	Практическое значение для развития цифрового парламентаризма
Риски	Алгоритмическая непрозрачность; риски для персональных данных; формальное накопление обращений без политического эффекта; усиление цифрового неравенства; имитация участия при отсутствии процедурного влияния.	Требуют правовой подотчётности, независимого мониторинга, прозрачных критериев обработки данных и сохранения человеческого контроля над политически значимыми решениями.

Источник: авторская систематизация на основе проведённого институционального анализа и SWOT-интерпретации результатов исследования.

Представленный SWOT-анализ демонстрирует, что цифровая платформа Парламента Республики Казахстан уже функционирует как устойчивый элемент инфраструктуры электронного государства, обеспечивающий расширение доступности парламентской информации и развитие каналов формальной обратной связи. Сильные стороны платформы указывают на сформированную базовую архитектуру цифровой открытости, которая снижает институциональные барьеры взаимодействия граждан с законодательной властью и повышает прозрачность парламентской деятельности.

Вместе с тем выявленные ограничения свидетельствуют о сохраняющемся разрыве между сервисно-информационной моделью цифровизации и полноценной партисипаторной логикой. Слабые стороны и риски фиксируют институциональную асимметрию, при которой цифровые обращения граждан не всегда трансформируются в прослеживаемое влияние на процесс формирования парламентской повестки. Это указывает на ограниченную степень институционализации обратной связи.

Перспективные возможности цифровой платформы связаны с переходом к более сложным аналитическим и управленческим решениям, включая интеллектуальную обработку обращений, развитие открытых индикаторов гражданского участия и усиление прозрачности процедур рассмотрения инициатив. Однако реализация этих возможностей требует одновременного устранения рисков алгоритмизации без достаточной подотчётности, усиления цифрового неравенства и возможной имитации участия.

Таким образом, SWOT-анализ подтверждает ключевой вывод исследования: цифровая платформа парламента Казахстана находится в промежуточной институциональной фазе трансформации - от модели цифрового сервиса к потенциальной модели цифрового участия. Переход к последней требует не только технологического развития, но и институциональной донастройки механизмов прозрачности, ответственности и политической обратной связи.

Заключение

Проведённый анализ показывает, что цифровая платформа Парламента Республики Казахстан уже занимает заметное место в системе взаимодействия между государством и гражданами. Её значение состоит не только в расширении доступа к парламентской информации, но и в формировании устойчивых каналов обратной связи, через которые общественные запросы получают институциональную видимость и возможность последующей переработки. За счёт этого парламентская цифровая среда становится важным элементом современной модели публичного управления.

Вместе с тем исследование подтверждает, что текущая конфигурация платформы остаётся преимущественно сервисно-информационной. Она усиливает прозрачность, снижает транзакционные издержки обращения и поддерживает дистанционную коммуникацию, однако ещё не обеспечивает в полной мере глубокую партисипаторность и коллективное соучастие граждан в формировании парламентской повестки. Иначе говоря, цифровой парламент в Казахстане уже

функционирует как инструмент наблюдаемости и институционализированной обратной связи, но пока лишь частично – как пространство совместного политического действия.

В этом смысле будущее казахстанского цифрового парламентаризма зависит не от простого наращивания числа электронных сервисов, а от качества их институциональной интеграции. Перспективными направлениями выступают создание системы публичных индикаторов вовлечённости, развитие аналитических модулей для оценки содержания обращений, повышение прозрачности связи между общественными запросами и депутатскими инициативами, а также расширение инструментов коллективного цифрового обсуждения. Использование интеллектуальных технологий для предварительной обработки обращений также представляется многообещающим, однако такие решения должны сопровождаться ясными процедурами подотчётности, защитой персональных данных и исключением алгоритмической непрозрачности. Мы полагаем, что именно переход от цифрового интерфейса обслуживания к институционально зрелому пространству участия станет ключевым критерием следующего этапа эволюции парламентской платформы Казахстана.

Дальнейшие исследования цифрового парламентаризма в контексте Республики Казахстан могут быть направлены на углубление эмпирической и методологической базы анализа, а также на расширение объяснительного потенциала полученных результатов. В первую очередь перспективным представляется переход от описательно-институционального уровня к измерению реального воздействия цифровых платформ на политическое поведение граждан и процесс принятия решений в парламенте. Это предполагает разработку количественных индикаторов эффективности цифрового участия, включая степень трансформации гражданских обращений в законодательные инициативы.

Отдельное направление исследований связано с анализом пользовательского измерения цифровых парламентских платформ. В данном контексте требуется изучение цифровых практик граждан, их мотивации, барьеров доступа и моделей взаимодействия с инструментами e-participation. Применение методов цифровой этнографии, поведенческой аналитики и survey-based исследований позволит выявить расхождение между формально доступными механизмами участия и их фактическим использованием.

Методологически значимым направлением является интеграция больших данных биг дата-аналитики и инструментов машинного обучения для анализа массивов электронных обращений граждан. Это позволит перейти от качественно-описательных оценок к выявлению паттернов общественных запросов, тематических кластеров и динамики политической повестки, формируемой через цифровые каналы.

Сравнительное измерение цифрового парламентаризма также остаётся недостаточно разработанным. Перспективным является расширение кросс-национальной выборки за счёт включения стран с различными моделями электронного государства, что позволит уточнить институциональные факторы успешной цифровой трансформации парламентов.

Таким образом, дальнейшие исследования должны двигаться в направлении мультиуровневого анализа, объединяющего институциональные, поведенческие и вычислительные подходы, что позволит существенно расширить понимание цифрового парламентаризма как сложной гибридной системы взаимодействия государства и общества.

Дополнительные сведения

Вклад авторов: М.М. Муратова осуществила разработку концепции исследования, сбор и первичную систематизацию эмпирических материалов, подготовку первоначального текста статьи. М.Ю. Онучко выполнил теоретико-методологическую доработку, критическую редакцию текста и итоговую верификацию аргументации. Авторы совместно одобрили окончательную версию рукописи.

Финансирование: Исследование выполнено без внешнего грантового финансирования.

Конфликт интересов: Авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Благодарности: Авторы выражают признательность экспертному сообществу, участвующему в обсуждении вопросов цифрового парламентаризма, за замечания, способствовавшие уточнению аналитической рамки исследования.

Приложение. Индикаторы институциональной зрелости цифровой парламентской платформы

Измерение	Базовый индикатор	Продвинутый индикатор	Политический эффект
Прозрачность	Публикация стенограмм и трансляций	Машиночитаемые данные о ходе прохождения законопроектов	Рост наблюдаемости и общественного контроля
Обратная связь	Регистрация и маршрутизация обращений	Публичная аналитика результатов рассмотрения и повторных обращений	Повышение подотчётности парламента
Участие	Формы подачи предложений и обращений	Открытые цифровые консультации и обсуждение поправок	Расширение гражданского соучастия
Интеграция	Связка с eGov и e-Otinish	Сквозная синхронизация данных между парламентом и иными госорганами	Сокращение институциональных разрывов
Аналитика	Тематика обращений в ручной обработке	Интеллектуальная классификация, тематическое картирование и раннее выявление общественных проблем	Переход от реактивного к проактивному парламентаризму

Источник: разработано авторами как аналитическая схема на основе результатов настоящего исследования.

Список использованной литературы:

1 Указ Президента Республики Казахстан «Об объявлении Года цифровизации и искусственного интеллекта»: Указ Президента Республики Казахстан от 6 января 2026 г. [Электронный ресурс]. URL: https://www.akorda.kz/ru/ob-obyavlenii-goda-cifrovizacii-i-iskusstvennogo-intellekta-601222 (дата обращения: 22.04.2026).

2 Электронные обращения. Сервис eGov и платформа e-Otinish [Электронный ресурс]. URL: https://egov.kz/cms/ru/services/e_app (дата обращения: 22.04.2026).

3 eGov Mobile: 5 лет eGov Mobile: государственные услуги и сервисы в смартфоне: электронный ресурс. – Текст: электронный // eGov.kz. – URL: https://egov.kz/cms/ru/news/5years_of_eGovMobile (дата обращения: 01.06.2026).

4 Бычков А.В. Цифровая платформа как информационно-экономическая структура // Экономика и предпринимательство. 2022. № 6(139). С. 42–48.

5 De Reuver M., Sørensen C., Basole R.C. The digital platform: a research agenda // Journal of Information Technology. 2018. Vol. 33. № 2. P. 124–135.

6 O'Reilly T. Government as a Platform // Open Government: Collaboration, Transparency, and Participation in Practice / ed. by D. Lathrop, L. Ruma. Sebastopol: O'Reilly Media, 2010. P. 11–40.

7 Volz S. Age restrictions as a tool for enhancing children's online safety: An analysis with a particular focus on Australian legislation // Computer Law & Security Review. 2026. Vol. 53. Article 106278.

8 Canavese D., Ferreira A., Kamm L., Quesada Rodríguez A. Identifying issues of cross-regulation in EU cybersecurity legislation // Information and Software Technology. 2026. Vol. 175. Article 108033.

9 Об утверждении Концепции развития искусственного интеллекта на 2024–2029 годы: Постановление Правительства Республики Казахстан от 24 июля 2024 года №592 [Электронный ресурс]. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000592 (дата обращения: 22.04.2026).

10 Kabuya Bayati P., Antonelli M., Tsikata K. E-parliament systems and the future of parliaments [Electronic resource] // World Bank Blogs. 2023.

11 Rumbul R., Mulder G., Parsons A. Parliament and the people: how digital technologies shape democratic information flows in Sub-Saharan Africa. London: mySociety, 2021.

12 TheyWorkForYou. Digital parliamentary transparency platform [Electronic resource]. URL: https://www.theyworkforyou.com (accessed: 22.04.2026).

13 GovTrack. Platform for tracking congressional activity [Electronic resource]. URL: https://www.govtrack.us (accessed: 22.04.2026).

14 e-Estonia. e-Governance solutions [Electronic resource]. URL: https://e-estonia.com/solutions/e-governance/ (accessed: 22.04.2026).

15 Харченко О.В. Электронный парламент как этап развития информационного общества // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. 2016. № 3. С. 112–118.

16 Ильичёва Л.Е., Лапин А.В. Партнёрство государства и гражданского общества в цифровом пространстве как условие реализации прав граждан // Власть. 2021. № 9. С. 30–35.

17 Мажилис Парламента Республики Казахстан. Итоги деятельности Мажилиса Парламента Республики Казахстан VIII созыва за вторую сессию [Электронный ресурс]. URL: https://mazhilis.parlam.kz/media/activity_result/documents/ 2024-08-02/Итоги_на_рус_2024.pdf (дата обращения: 22.04.2026).

18 Об электронном документе и электронной цифровой подписи: Закон Республики Казахстан от 7 января 2003 г. № 370-II [Электронный ресурс]. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z030000370 (дата обращения: 22.04.2026).

19 О персональных данных и их защите: Закон Республики Казахстан от 21 мая 2013 г. № 94-V [Электронный ресурс]. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1300000094 (дата обращения: 22.04.2026).

20 Парламент Республики Казахстан. Официальный портал [Электронный ресурс]. URL: https://www.parlam.kz/ru/ (дата обращения: 22.04.2026).

21 Cardullo P., Kitchin R. Platform citizenship and participation through digital platforms // Digital Geography and Society. 2025. Vol. 8. Article 100123.

22 Asimakopoulos G., Antonopoulou H., Giotopoulos K., Chalkiopoulos K. The impact of information and communication technologies on democratic processes and citizen participation // Societies. 2025. Vol. 15. № 2. Article 40.

23 Хабермас Ю. Структурная трансформация публичной сферы: исследование категории буржуазного общества. – Кембридж: Polity Press, 1989.

References:

1 Decree of the President of the Republic of Kazakhstan "On declaring the Year of Digitalization and Artificial Intelligence" (2026). [Electronic resource]. Available at: https://www.akorda.kz/ru/ob-obyavlenii-goda-cifrovizacii-i-iskusstvennogo-intellekta-601222 (circulation date: 22.04.2026). [In Russ.].

2 Electronic applications. eGov service and e-Otinish platform. [Electronic resource]. Available at: https://egov.kz/cms/ru/services/e_app (circulation date: 22.04.2026). (In Russ.).

3 eGov Mobile: 5 years of eGov Mobile – public services and digital services in a smartphone. [Electronic resource]. Available at: https://egov.kz/cms/ru/news/5years_of_eGovMobile (circulation date: 22.04.2026). [In Russ.].

4 Bychkov A. V. Digital platform as an information-economic structure. Economics and Entrepreneurship, 2022, № 6(139), P. 42–48. [In Russ.].

5 De Reuver M., Sørensen C., Basole R. C. The digital platform: a research agenda. Journal of Information Technology, 2018, Vol. 33, № 2, P.124–135.

6 O'Reilly T. Government as a Platform. In: Lathrop D., Ruma L. (eds.) Open Government: Collaboration, Transparency, and Participation in Practice. Sebastopol:O'Reilly Media,2010.P. 11–40.

7 Volz S. Age restrictions as a tool for enhancing children's online safety: An analysis with a particular focus on Australian legislation. Computer Law & Security Review, 2026, Vol. 53, article 106278.

8 Canavese D., Ferreira A., Kamm L., Quesada Rodríguez A. Identifying issues of cross-regulation in EU cybersecurity legislation. Information and Software Technology, 2026, Vol. 175, article 108033.

9 Decree on approval of the Concept for the Development of Artificial Intelligence for 2024–2029. Government of the Republic of Kazakhstan, 2024. [Electronic resource]. Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000592 (circulation date: 22.04.2026). [In Russ.].

10. Kabuya Bayati P., Antonelli M., Tsikata K. E-parliament systems and the future of parliaments. World Bank Blogs, 2023. [Electronic resource]. Available at: https://blogs.worldbank.org (circulation date: 22.04.2026).

11 Rumbul R., Mulder G., Parsons A. Parliament and the People: How Digital Technologies Shape Democratic Information Flows in Sub-Saharan Africa. London: mySociety, 2021.

12 TheyWorkForYou: Digital parliamentary transparency platform. [Electronic resource]. Available at: https://www.theyworkforyou.com (circulation date: 22.04.2026).

13 GovTrack: Platform for tracking congressional activity. [Electronic resource]. Available at: https://www.govtrack.us (circulation date: 22.04.2026).

14 e-Estonia: e-Governance solutions. [Electronic resource]. Available at: https://e-estonia.com/solutions/e-governance/ (circulation date: 22.04.2026).

15 Kharchenko O. V. Electronic parliament as a stage of information society development. Bulletin of Saratov Socio-Economic University, 2016, №3, P. 112–118.

16 Ilyicheva L. E., Lapin A. V. Partnership between the state and civil society in the digital space as a condition for the realization of citizens' rights. Power, 2021, № 9, P.30–35. [In Russ.].

17 Mazhilis of the Parliament of the Republic of Kazakhstan. Results of the activity of the Mazhilis of the VIII convocation (second session). [Electronic resource]. Available at: https://mazhilis.parlam.kz/media/activity_result/documents/2024-08-02/Итоги_на_рус_2024.pdf (circulation date: 22.04.2026). [In Russ.].

18 On electronic document and electronic digital signature: Law of the Republic of Kazakhstan № 370-II dated 7 January 2003. [Electronic resource]. Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z030000370 (circulation date: 22.04.2026). [In Russ.].

19 On personal data and its protection: Law of the Republic of Kazakhstan No. 94-V dated 21 May 2013. [Electronic resource]. Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1300000094 (circulation date: 22.04.2026).

20 Parliament of the Republic of Kazakhstan. Official portal. [Electronic resource]. Available at: https://www.parlam.kz/ru/ (circulation date: 22.04.2026). [In Russ.].

21 Cardullo P., Kitchin R. Platform citizenship and participation through digital platforms. Digital Geography and Society, 2025, Vol. 8, article 100123.

22 Asimakopoulos G., Antonopoulou H., Giotopoulos K., Chalkiopoulos K. The impact of information and communication technologies on democratic processes and citizen participation // Societies. 2025. Vol. 15. № 2. Article 40.

23 Habermas J. The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society. Cambridge: Polity Press, 1989.

МРНТИ 11.15.84 **DOI: https://doi.org/10.51889/2959-6270.2026.94.2.015**

Кожирова С.Б. [1], *Нечаева Е.Л.* [2*], *Сыроежкин К.Л.* [3]

[1] *Институт востоковедения имени Р.Б. Сулейменова КН МНВО РК*
г. Алматы, Казахстан
[2] *Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева*
г. Астана, Казахстан
[3] *Казахстанский центр гуманитарно-политической конъюнктуры*
Алматы, Казахстан.
**e-mail – elenech@inbox.ru*

ЦИФРОВЫЕ ФОРМЫ ГРАЖДАНСКОГО УЧАСТИЯ КАК ФАКТОР ТРАНСФОРМАЦИИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

В статье исследуется влияние цифровых форм гражданского участия на трансформацию политической активности в Республике Казахстан в условиях развития цифрового общества и расширения практик электронного взаимодействия между государством и гражданами. Актуальность исследования обусловлена возрастающей ролью цифровых технологий в общественно-политических процессах, изменением традиционных механизмов участия граждан в принятии решений и формированием новых каналов общественной коммуникации. Цель исследования заключается в анализе влияния цифровизации на трансформацию гражданского участия и политической активности в Казахстане, а также в выявлении основных тенденций, возможностей и ограничений развития цифрового гражданства.

Методологическую основу исследования составили институциональный и системный подходы, методы анализа научной литературы, контент-анализа нормативно-правовых документов и цифровых платформ, кейс-анализ, а также социологический опрос. Эмпирическую базу исследования сформировали результаты онлайн-опроса 156 респондентов, преимущественно представителей молодежи в возрасте от 18 до 25 лет.

Результаты исследования показывают, что цифровые платформы, социальные сети, электронные обращения и онлайн-петиции становятся важными инструментами гражданского участия и общественного контроля. Выявлено, что наиболее распространенными формами цифровой активности являются распространение общественно значимой информации в социальных сетях и участие в электронных петициях. Вместе с тем установлено, что развитие цифрового гражданского участия сдерживается недостаточной информированностью населения, ограниченным доверием к эффективности цифровых механизмов и сохраняющимся цифровым неравенством.

Сделан вывод о том, что цифровизация способствует формированию новых моделей политического поведения, расширяет возможности взаимодействия граждан и государства и выступает значимым фактором модернизации политической культуры. Практическая значимость исследования заключается в возможности использования полученных результатов при разработке мер по развитию цифрового гражданства, совершенствованию механизмов общественного участия и повышению эффективности цифрового взаимодействия государства и общества.

Ключевые слова: политическая активность, гражданское участие, цифровые платформы, социальные сети, трансформация политического поведения, цифровизация в Казахстане.

С.Б. Кожирова[1], Е.Л. Нечаева [2], К.Л.Сыроежкин [3]*

[1]Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты, ҚР ҒЖБМ ҒК
Алматы қ., Қазақстан
[2]Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Астана қ., Қазақстан
[3] Қазақстандық гуманитарлық-саяси конъюнктура орталығы
Алматы қ., Қазақстан.
**e-mail – elenech@inbox.ru*

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ САЯСИ БЕЛСЕНДІЛІКТІҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ АЗАМАТТЫҚ ҚАТЫСУДЫҢ ЦИФРЛЫҚ ФОРМАЛАРЫ

Аңдатпа

Мақалада цифрлық қоғамның дамуы және мемлекет пен азаматтар арасындағы электрондық өзара іс-қимыл тетіктерінің кеңеюі жағдайында Қазақстан Республикасындағы азаматтық қатысудың цифрлық нысандарының саяси белсенділіктің трансформациясына ықпалы қарастырылады. Зерттеудің өзектілігі қоғамдық-саяси үдерістердегі цифрлық технологиялардың рөлінің артуымен, азаматтардың қоғамдық қатысуының дәстүрлі тетіктерінің өзгеруімен және қоғамдық коммуникацияның жаңа арналарының қалыптасуымен айқындалады. Зерттеудің мақсаты Қазақстандағы цифрландырудың азаматтық қатысу мен саяси белсенділіктің өзгеруіне әсерін талдау, сондай-ақ цифрлық азаматтықтың дамуына байланысты негізгі үрдістерді, мүмкіндіктер мен шектеулерді анықтау болып табылады.

Зерттеудің әдіснамалық негізін институционалдық және жүйелік тәсілдер, ғылыми әдебиеттерді талдау, нормативтік-құқықтық құжаттар мен цифрлық платформаларды контент-талдау, кейс-талдау және социологиялық сауалнама әдістері құрайды. Эмпирикалық база ретінде негізінен 18–25 жас аралығындағы жастардан тұратын 156 респонденттің онлайн сауалнама нәтижелері пайдаланылды.

Зерттеу нәтижелері цифрлық платформалардың, әлеуметтік желілердің, электрондық өтініштер мен онлайн петициялардың азаматтық қатысу мен қоғамдық бақылаудың маңызды құралдарына айналғанын көрсетті. Азаматтық белсенділіктің ең кең таралған цифрлық түрлері ретінде әлеуметтік желілерде қоғамдық маңызы бар ақпаратты тарату және онлайн петицияларға қатысу анықталды. Сонымен қатар цифрлық азаматтық қатысудың дамуын халықтың жеткіліксіз ақпараттандырылуы, цифрлық қатысу тетіктерінің тиімділігіне деген сенімнің төмендігі және цифрлық теңсіздіктің сақталуы тежейтіні анықталды.

Зерттеу қорытындылары цифрландырудың саяси мінез-құлықтың жаңа үлгілерін қалыптастыруға ықпал ететінін, азаматтар мен мемлекет арасындағы өзара іс-қимыл мүмкіндіктерін кеңейтетінін және саяси мәдениетті жаңғыртудың маңызды факторы ретінде әрекет ететінін көрсетті. Зерттеудің практикалық маңызы оның нәтижелерін цифрлық азаматтықты дамыту, қоғамдық қатысу тетіктерін жетілдіру және мемлекет пен қоғам арасындағы цифрлық өзара іс-қимылдың тиімділігін арттыру бағытында қолдану мүмкіндігімен айқындалады.

Түйін сөздер: саяси белсенділік, азаматтық қатысу, цифрлық платформалар, әлеуметтік желілер, саяси мінез-құлық трансформациясы, Қазақстандағы цифрландыру.

S.B. Kozhirova [1] , E.L. Nechaeva [2], K.L. Syroezhkin[3]*

[1]R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, Committee of Science, Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan
Almaty, Kazakhstan
[2]L.N. Gumilyov Eurasian National University
Astana, Kazakhstan
[3] Kazakhstan Center for Humanitarian and Political Conjuncture
Almaty, Kazakhstan.
**e-mail – elenech@inbox.ru*

DIGITAL FORMS OF CIVIC PARTICIPATION AS A FACTOR IN THE TRANSFORMATION OF POLITICAL ACTIVITY IN KAZAKHSTAN

Abstract

This article examines the impact of digital forms of civic participation on the transformation of political activity in the Republic of Kazakhstan within the context of the development of the digital society and the expansion of electronic interaction between the state and citizens. The relevance of the study is determined by the growing role of digital technologies in socio-political processes, the transformation of traditional mechanisms of civic engagement, and the emergence of new channels for public communication. The aim of the research is to analyze the influence of digitalization on the transformation of civic participation and political activity in Kazakhstan, as well as to identify the key trends, opportunities, and challenges associated with the development of digital citizenship.

The methodological framework of the study is based on institutional and systems approaches, methods of literature review, content analysis of legal documents and digital platforms, case study analysis, and a sociological survey. The empirical basis of the research consists of the results of an online survey involving 156 respondents, primarily young people aged 18–25.

The findings demonstrate that digital platforms, social media, electronic appeals, and online petitions have become important instruments of civic participation and public oversight. The study reveals that the most widespread forms of digital civic engagement are the dissemination of socially significant information through social networks and participation in online petitions. At the same time, the development of digital civic participation is constrained by insufficient public awareness, limited trust in the effectiveness of digital participation mechanisms, and the persistence of digital inequality.

The article concludes that digitalization contributes to the formation of new models of political behavior, expands opportunities for interaction between citizens and the state, and serves as an important factor in the modernization of political culture. The practical significance of the study lies in the possibility of applying its findings to the development of digital citizenship, the improvement of public participation mechanisms, and the enhancement of digital interaction between government institutions and society.

Keywords: political activity, civic participation, digital platforms, social networks, transformation of political behavior, digitalization in Kazakhstan.

Введение

Цифровизация является одной из ключевых тенденций современного общественного развития, оказывающей комплексное воздействие на экономические, социальные и политические процессы. В широком понимании цифровизация представляет собой не только внедрение информационно-коммуникационных технологий в различные сферы жизнедеятельности, но и качественное изменение способов производства, распространения и потребления информации, а также механизмов взаимодействия между государством, обществом и отдельными гражданами. Развитие цифровых технологий приводит к формированию новых

моделей коммуникации, трансформации общественных институтов и изменению характера участия граждан в общественно-политической жизни. В результате цифровая среда становится важным пространством формирования общественного мнения, мобилизации гражданских инициатив и реализации различных форм политической активности.

Современные процессы цифровой трансформации существенно изменяют традиционные механизмы политического участия. Если ранее взаимодействие граждан с государством осуществлялось преимущественно через формализованные институциональные каналы, такие как выборы, деятельность политических партий, общественных организаций и обращения в государственные органы, то сегодня значительная часть общественно-политической активности переносится в цифровое пространство. Социальные сети, онлайн-платформы, цифровые сервисы и электронные инструменты участия создают новые возможности для выражения гражданской позиции, коллективной мобилизации и общественного контроля. В результате возникают новые формы цифрового гражданства, основанные на интерактивности, сетевом взаимодействии и оперативности обмена информацией.

Особое значение данные процессы приобретают в условиях формирования цифрового общества, где доступ к информации и способность участвовать в цифровой коммуникации становятся важными факторами социальной и политической интеграции. Вместе с тем цифровизация порождает не только новые возможности, но и ряд вызовов, связанных с цифровым неравенством, распространением дезинформации, зависимостью от алгоритмов цифровых платформ, вопросами защиты персональных данных и усилением контроля над информационным пространством. В этой связи исследование влияния цифровых технологий на политическую активность и гражданское участие приобретает особую научную и практическую значимость.

Для Республики Казахстан данная проблематика имеет особую актуальность в связи с реализацией масштабных программ цифровой трансформации и развитием электронного правительства. На протяжении последних лет в стране активно внедряются цифровые сервисы взаимодействия государства и общества, расширяется инфраструктура электронных государственных услуг, развиваются платформы общественного обсуждения нормативных правовых актов, электронных обращений и онлайн-петиций. Эти процессы формируют новые условия для участия граждан в общественно-политической жизни и требуют комплексного научного осмысления с точки зрения их влияния на политическую культуру и механизмы гражданского участия.

Степень научной разработанности рассматриваемой проблематики представлена работами как отечественных, так и зарубежных исследователей. Среди казахстанских авторов значительный интерес представляют исследования М. Кусаиновой [1,p.692], посвященные вопросам медиатизации общественной политики в Казахстане, а также работы Д. Кызырбека и Н. Айтымбетова [2,С.129], анализирующие особенности политического участия молодежи в условиях развития информационно-коммуникационных технологий и социальных медиа.

В зарубежной научной литературе значительное внимание вопросам цифровой демократии и цифрового гражданства уделяется в работах Э. Тоффлера [3], К. Фукса [4,p.312], М.Кастельса [5,С.320], П. Дальгрена [6,p.232], а также К. Моссбергер, К. Толберт и Р. Макнила [7,p.216], рассматривающих влияние цифровых технологий на политическое участие, развитие сетевых сообществ и трансформацию публичной сферы.

Несмотря на наличие значительного числа исследований, многие аспекты цифровой трансформации гражданского участия остаются недостаточно изученными применительно к государствам постсоветского пространства. Особого внимания требует анализ того, каким образом цифровые платформы влияют на практики политического участия граждан, способствуют развитию общественного контроля и формируют новые модели взаимодействия между государством и обществом в условиях Казахстана. Недостаточная разработанность данных вопросов определяет научную актуальность настоящего исследования.

Цель исследования заключается в анализе влияния цифровизации на трансформацию гражданского участия и политической активности в Казахстане. Для достижения поставленной цели определены следующие задачи: выявить основные характеристики гражданского участия и политической активности в условиях цифрового общества; проанализировать влияние цифровых технологий на изменение форм и механизмов общественно-политического участия; исследовать современные цифровые инструменты гражданской активности в Казахстане; определить основные проблемы, ограничения и перспективы развития цифрового гражданства.

Научная новизна исследования заключается в комплексном анализе цифровых форм гражданского участия в Казахстане на основе сочетания институционального подхода, анализа цифровых платформ и эмпирических данных социологического опроса. В работе выявлены особенности вовлечения граждан в цифровые практики политического участия, определены наиболее востребованные инструменты цифрового взаимодействия и систематизированы основные барьеры, препятствующие развитию цифрового гражданства.

Практическая значимость исследования определяется возможностью использования полученных результатов при разработке мер по совершенствованию механизмов цифрового участия граждан, повышению эффективности общественного контроля, развитию цифровой грамотности населения и формированию инклюзивной цифровой среды. Выводы исследования могут быть востребованы органами государственной власти, экспертным сообществом и институтами гражданского общества при разработке стратегий цифрового развития и совершенствовании механизмов взаимодействия государства и общества.

Методология исследования

Методологическую основу исследования составил комплекс общенаучных и специальных методов, позволяющих всесторонне проанализировать влияние цифровизации на трансформацию гражданского участия и политической активности в Республике Казахстан. Выбор методологии обусловлен междисциплинарным характером рассматриваемой проблемы, находящейся на пересечении политической науки, социологии, исследований цифрового общества и государственного управления.

Теоретической основой исследования выступает институциональный подход, в рамках которого цифровизация рассматривается как фактор трансформации формальных и неформальных институтов взаимодействия государства и общества. Данный подход позволяет исследовать изменения в механизмах политического участия, возникающие под воздействием цифровых технологий, а также определить особенности функционирования новых цифровых платформ как элементов современной политической инфраструктуры. Институциональный анализ использовался для изучения нормативно-правовых основ цифрового гражданского участия, функционирования государственных цифровых сервисов и механизмов общественного контроля в условиях цифровой трансформации.

В работе также применялся системный подход, позволяющий рассматривать цифровое гражданское участие как целостную систему взаимосвязанных элементов, включающую государственные органы, цифровые платформы, гражданское общество, средства массовой коммуникации и отдельных пользователей. Использование системного подхода обеспечило возможность выявления взаимосвязей между технологическими изменениями и трансформацией политического поведения граждан, а также оценки влияния цифровой среды на процессы формирования общественного мнения и гражданской активности.

Для анализа теоретических аспектов исследуемой проблемы был использован метод анализа научной литературы. Проведено изучение работ отечественных и зарубежных авторов, посвященных вопросам цифровизации, цифрового гражданства, электронной демократии, интернет-активизма и политического участия. Анализ научных публикаций позволил выявить основные теоретические подходы к пониманию цифровой трансформации общественно-политических процессов, определить существующие научные дискуссии и сформировать концептуальную основу исследования.

Важное место в исследовании занял контент-анализ нормативно-правовых актов, стратегических документов и официальных материалов государственных органов Республики Казахстан. Объектами анализа выступили законодательные акты, регулирующие общественный контроль, доступ к информации, государственные услуги и цифровое взаимодействие граждан с государственными институтами, а также материалы официальных цифровых платформ «Открытые данные», «Открытые НПА» и «E-Otinish». Применение контент-анализа позволило выявить институциональные механизмы цифрового участия, оценить степень их развития и определить особенности реализации принципов открытости и подотчетности государственного управления.

Для изучения практик цифрового гражданского участия был использован метод кейс-анализа. В рамках исследования рассмотрены отдельные примеры функционирования цифровых платформ, использования электронных петиций, общественных обсуждений проектов нормативных правовых актов, а также цифровых кампаний общественной адвокации. Анализ конкретных кейсов позволил проследить влияние цифровых инструментов на формирование общественной повестки и участие граждан в принятии общественно значимых решений.

Эмпирическая часть исследования основана на результатах социологического опроса, проведенного в онлайн-формате. В исследовании приняли участие 156 респондентов, преимущественно относящихся к возрастной группе от 18 до 25 лет. Выбор данной категории обусловлен тем, что молодежь является наиболее активным пользователем цифровых технологий и чаще других социальных групп вовлекается в цифровые формы гражданского участия. Опрос проводился с использованием структурированной анкеты, включавшей одиннадцать вопросов, направленных на выявление уровня информированности респондентов о цифровых инструментах участия, частоты использования соответствующих механизмов, оценки их эффективности, а также факторов, препятствующих более активному вовлечению граждан в цифровые формы общественно-политической активности.

Полученные данные были обработаны с использованием методов описательной статистики. Результаты представлены в виде процентного распределения ответов, что позволило выявить наиболее распространенные формы цифрового участия, определить уровень вовлеченности респондентов и оценить их отношение к перспективам развития цифрового гражданства в Казахстане. Сопоставление результатов опроса с данными нормативного и кейс-анализа обеспечило возможность комплексной интерпретации полученных выводов.

Использование совокупности теоретических и эмпирических методов позволило обеспечить всестороннее исследование влияния цифровизации на трансформацию гражданского участия в Казахстане, выявить как новые возможности цифрового взаимодействия граждан и государства, так и существующие ограничения, связанные с цифровым неравенством, недостаточной информированностью населения и рисками цифровой среды.

При проведении исследования особое внимание уделялось принципу методологической триангуляции, предполагающему использование нескольких взаимодополняющих методов для изучения одного и того же явления. Сочетание институционального анализа, контент-анализа, кейс-анализа и социологического опроса позволило рассмотреть цифровое гражданское участие одновременно на нормативном, организационном и поведенческом уровнях. Такой подход способствует повышению достоверности результатов исследования и позволяет минимизировать ограничения, характерные для использования только одного метода сбора и анализа данных.

Отбор эмпирических кейсов осуществлялся на основе их значимости для современного цифрового пространства Казахстана, степени вовлеченности граждан и влияния на процессы взаимодействия общества и государства. В исследование были включены наиболее распространенные и институционально оформленные механизмы цифрового участия, функционирующие на национальном уровне. Особое внимание уделялось платформам, обеспечивающим обратную связь между гражданами и государственными органами, а также инструментам общественного контроля и коллективного выражения гражданской позиции.

Такой подход позволил проанализировать не отдельные эпизоды цифровой активности, а устойчивые практики цифрового участия, получившие нормативное закрепление и широкое распространение в общественно-политической жизни страны.

При интерпретации результатов учитывались существующие ограничения исследования. В частности, структура выборки онлайн-опроса характеризуется преобладанием молодых респондентов, что отражает особенности аудитории цифровых платформ, однако ограничивает возможность распространения отдельных выводов на все возрастные группы населения. Вместе с тем именно молодежь является наиболее активным участником цифровой коммуникации и одним из основных субъектов цифрового гражданства, что делает полученные результаты значимыми для понимания современных тенденций трансформации политического участия.

Таким образом, выбранный исследовательский подход позволил обеспечить комплексное изучение феномена цифрового гражданского участия в Казахстане, объединяя анализ институциональной среды, цифровых механизмов взаимодействия государства и общества, а также практического опыта и восприятия гражданами существующих форм цифровой активности.

Результаты исследования

Проведенное исследование показало, что цифровизация оказывает существенное влияние на характер и формы гражданского участия в Республике Казахстан. Анализ нормативно-правовой базы, функционирования цифровых платформ и результатов социологического опроса позволил выявить основные направления трансформации взаимодействия между государством и обществом в условиях развития цифровых технологий.

Полученные результаты свидетельствуют о том, что в Казахстане сформирована многоуровневая система цифрового гражданского участия, включающая механизмы общественного обсуждения проектов нормативных правовых актов, электронные обращения граждан, платформы открытых данных, электронные петиции и инструменты общественного контроля. В отличие от традиционных форм политической активности, данные механизмы позволяют гражданам участвовать в общественно-политических процессах независимо от территориального расположения и временных ограничений, что способствует расширению возможностей взаимодействия с государственными институтами.

Анализ цифровых платформ показал, что наиболее институционализированными формами цифрового участия в Казахстане являются сервисы «Открытые НПА», «Открытые данные» и система «E-Otinish». Их функционирование свидетельствует о стремлении государства использовать цифровые технологии для повышения прозрачности государственного управления и обеспечения обратной связи с населением. Вместе с тем эффективность данных инструментов зависит не только от технической доступности платформ, но и от уровня информированности граждан о существующих возможностях участия.

Результаты проведенного онлайн-опроса демонстрируют достаточно высокий уровень вовлеченности молодежи в цифровые формы гражданской активности. Наиболее распространенными способами выражения гражданской позиции являются распространение общественно значимой информации в социальных сетях (57%) и подписание онлайн-петиций (53%). Данные показатели свидетельствуют о том, что социальные сети становятся важнейшим пространством формирования гражданской активности и общественной мобилизации. Пользователи рассматривают цифровые платформы не только как средство коммуникации, но и как инструмент влияния на общественную повестку. Полученные результаты согласуются с выводами М. Кастельса [12,С.138], согласно которым сетевые коммуникации становятся основой современных форм коллективного действия и общественной мобилизации. Аналогичную тенденцию отмечает П. Дальгрен [13,p.132], подчеркивающий значение цифровой среды в развитии новых практик гражданского участия и политической коммуникации.

Менее распространенными формами участия оказались официальные механизмы взаимодействия с государственными структурами. Так, лишь 24% респондентов использовали цифровые платформы для направления обращений в государственные органы, а участие в

обсуждении проектов нормативных правовых актов через платформу «Открытые НПА» отметили только 8% опрошенных. Полученные данные позволяют предположить, что граждане значительно чаще используют неформальные каналы цифровой активности, чем институциональные механизмы участия в процессе принятия решений.

Исследование также выявило различия между уровнем осведомленности граждан о существующих цифровых инструментах участия. Несмотря на развитие цифровой инфраструктуры, 27% респондентов не знали о возможности подачи официальных обращений через электронные платформы, а 22% не были осведомлены о существовании механизма публичного обсуждения проектов нормативных правовых актов. Эти показатели свидетельствуют о наличии информационного барьера, ограничивающего потенциал цифрового гражданского участия.

Анализ частоты использования цифровых инструментов показал, что устойчивое и регулярное участие в цифровой общественно-политической активности пока не стало массовой практикой. Почти пятая часть респондентов никогда не использовала подобные механизмы, треть опрошенных обращается к ним редко, а около половины принимает участие лишь эпизодически. Таким образом, цифровое участие в большей степени носит ситуативный характер и активизируется преимущественно при возникновении общественно значимых событий или резонансных проблем.

Особый интерес представляют результаты, связанные с оценкой эффективности цифрового участия. Только 12,2% респондентов считают, что цифровая активность оказывает существенное влияние на социальные и политические процессы. Половина опрошенных оценивает такое влияние как ограниченное и нерегулярное, тогда как более трети не видят реального воздействия цифровой активности на принятие решений. Данные результаты позволяют сделать вывод о наличии определенного разрыва между расширением технических возможностей участия и общественным восприятием их практической результативности.

Существенное значение имеют результаты анализа факторов, препятствующих развитию цифрового гражданского участия. Наиболее значимым ограничением респонденты назвали недостаток информации о существующих инструментах участия (78%). Вторым по значимости фактором стало отсутствие заметных результатов после проявления гражданской активности (64%). Это свидетельствует о том, что проблема заключается не только в доступности цифровых механизмов, но и в уровне доверия граждан к их эффективности. При отсутствии видимой обратной связи мотивация к дальнейшему участию снижается.

В ходе исследования установлено, что цифровизация представляет собой не только технологический процесс модернизации коммуникационных инструментов, но и комплексную социокультурную и политическую трансформацию общественных отношений. Под влиянием цифровых технологий изменяются институциональные основы гражданского участия, появляются новые механизмы общественной самоорганизации и расширяются возможности прямого взаимодействия граждан с государственными институтами. В результате происходит переосмысление традиционных представлений о гражданственности, политической ответственности и политической субъектности.

Полученные результаты свидетельствуют о том, что цифровые технологии способствуют формированию новых моделей политического поведения. Если ранее участие граждан было преимущественно связано с деятельностью политических партий, общественных объединений и офлайн-мероприятиями, то в настоящее время значительная часть общественно-политической активности перемещается в цифровое пространство. Социальные сети, тематические интернет-сообщества и цифровые платформы становятся самостоятельными площадками для мобилизации общественного мнения, распространения информации и координации коллективных действий. Данные выводы коррелируют с концепцией цифрового гражданства, предложенной К. Моссбергер, К. Толберт и Р. Макнилом [14], согласно которой доступ к цифровым технологиям становится важным условием полноценного участия граждан в общественно-политической жизни.

Исследование показало, что важной особенностью цифрового гражданского участия является развитие горизонтальных коммуникаций между гражданами. В отличие от традиционных моделей политического взаимодействия, основанных на вертикальных механизмах передачи информации, цифровые платформы обеспечивают возможность прямого обмена мнениями, обсуждения общественных проблем и выработки коллективных решений. Это способствует повышению прозрачности общественно-политических процессов и формированию новой культуры участия, основанной на интерактивности, сетевом взаимодействии и оперативности обратной связи.

Одновременно результаты исследования свидетельствуют о том, что цифровые платформы постепенно становятся альтернативными каналами влияния граждан на процессы принятия решений. Электронные петиции, общественные обсуждения проектов нормативных правовых актов, цифровые обращения и краудсорсинговые механизмы позволяют гражданам участвовать в выработке общественно значимых решений без непосредственного посредничества традиционных политических институтов. Хотя степень влияния подобных инструментов пока остается ограниченной, их развитие свидетельствует о постепенном расширении пространства цифрового участия в Казахстане.

Вместе с тем результаты исследования подтверждают наличие ряда системных ограничений. Несмотря на расширение доступа к цифровым технологиям, сохраняются элементы цифрового неравенства, обусловленные различиями в уровне цифровой грамотности, доступе к интернету и способности использовать цифровые инструменты для реализации гражданских прав. Аналогичные проблемы отмечаются в исследованиях Организации Объединенных Наций [14,p.326] и OECD [15], рассматривающих цифровое неравенство как один из ключевых факторов, ограничивающих развитие инклюзивного цифрового общества.

Кроме того, развитие цифровых платформ сопровождается рисками распространения недостоверной информации, формирования информационных пузырей и усиления зависимости общественно-политической коммуникации от алгоритмов коммерческих цифровых сервисов. Существенное значение имеют также вопросы защиты персональных данных и обеспечения баланса между развитием цифровых технологий и соблюдением прав граждан в цифровой среде.

Отдельного внимания заслуживает проблема доверия к цифровым механизмам участия. Анализ результатов опроса показывает, что значительная часть респондентов сомневается в способности цифровой активности оказывать реальное влияние на принятие решений. Это свидетельствует о необходимости дальнейшего совершенствования механизмов обратной связи между государственными органами и гражданами, а также повышения прозрачности процедур рассмотрения общественных инициатив и обращений. Эффективность цифрового участия во многом определяется не только наличием технологической инфраструктуры, но и способностью государственных институтов обеспечивать реальную результативность гражданских инициатив.

Таким образом, результаты исследования подтверждают, что цифровизация становится одним из ключевых факторов трансформации гражданского участия в Казахстане. Цифровые технологии расширяют возможности взаимодействия граждан и государства, способствуют развитию общественного контроля и создают условия для формирования новых моделей политической активности. Полученные результаты подтверждают общемировые тенденции развития гибридной цифровой коммуникации между государством и обществом, описанные А.Чедвиком [15], согласно которым цифровые платформы становятся важным элементом современной политической системы. Одновременно дальнейшее развитие цифрового гражданства требует повышения уровня цифровой грамотности населения, укрепления доверия к цифровым инструментам участия и совершенствования институциональных механизмов включения граждан в процессы принятия общественно значимых решений.

Обсуждение

Гражданское участие в Республике Казахстан в рамках института общественного контроля реализуется посредством общественного обсуждения, общественной экспертизы, общественного мониторинга, а также иных форм, предусмотренных действующим законодательством Республики Казахстан [8].

Одним из ключевых инструментов цифрового гражданского участия в Казахстане выступает инициатива «Открытые данные». Данный портал создан с целью повышения прозрачности государственного управления путем обеспечения граждан доступа к комплексам данных государственных органов. Он функционирует как централизованная платформа, на которой агрегируются и публикуются данные учреждений национального, регионального и местного уровней, формируя единую цифровую экосистему. По мнению М. Кассена, помимо повышения прозрачности, стратегия открытых данных преследует неявную цель - стимулирование гражданской активности, поддержку краудсорсинга и развитие новых форм гражданского взаимодействия. Кроме того, такие ресурсы снижают барьеры для вовлечения энтузиастов гражданских технологий, предоставляя возможности для разработки приложений, предложения инноваций и запуска стартапов на основе открытых данных [9]. В качестве примера реализации данной стратегии можно привести проект в сфере здравоохранения, разработанный в 2017 году частными лицами с использованием официальных открытых данных. Приложение облегчает поиск бесплатных медицинских услуг, включённых в национальные программы здравоохранения, мониторинг доступных лекарственных препаратов и получение контактной информации соответствующих учреждений.

В целях публичного рассмотрения нормативных актов и решений субъектов общественного контроля, затрагивающих права и законные интересы граждан, организуется общественное обсуждение. В Казахстане функционирует механизм общественного обсуждения нормативно-правовых актов (НПА) через специализированный раздел портала электронного правительства «Открытые НПА» [10]. Пользователи платформы имеют возможность оставлять комментарии и замечания к проектам документов, инициировать дискуссии и предоставлять экспертные заключения. В случае отсутствия предложений в установленный срок проект НПА считается согласованным без замечаний. Все поступившие комментарии подлежат рассмотрению соответствующим государственным органом. По итогам обсуждения публикуется позиция госоргана, формируется предварительный отчет, после чего запускается этап онлайн-дискуссии, в ходе которого пользователи могут повторно внести замечания и предложения в течение одного дня. Окончательный отчет подготавливается по результатам данного этапа.

В соответствии с законами «О государственных услугах» и «О доступе к информации», а также Правилами размещения и публичного обсуждения проектов подзаконных нормативных правовых актов, государственные органы-разработчики обязаны публиковать на портале проекты стандартов государственных услуг, концепции законопроектов и консультативные документы регуляторной политики (КДРП). Любой гражданин имеет право ознакомиться с опубликованными материалами и внести предложения по их доработке.

Цифровое участие в Казахстане также обеспечивается через единую информационную систему работы с обращениями «E-Otinish», функционирующую с 1 июля 2021 года. Данная система предоставляет гражданам возможность взаимодействовать с государственными структурами, получать обратную связь и оценивать деятельность органов государственной власти и местного самоуправления. Несмотря на то, что инструмент «E-Otinish» относится к сервисным функциям государства, он одновременно выступает формой цифрового гражданского участия, поскольку обеспечивает гражданам возможность выражать свою позицию, инициировать рассмотрение общественно значимых вопросов и контролировать ход их рассмотрения [11].

Механизм подачи и обработки обращений закреплен в Административно-процедурно-процессуальном кодексе Республики Казахстан, который устанавливает право граждан на подачу запросов, предложений и иных сообщений. Все обращения сохраняются в базе данных

и охватывают такие категории, как городская инфраструктура и ЖКХ, социальная поддержка, оценка эффективности работы государственных органов, коммуникации, предпринимательская деятельность и земельные отношения. Сроки рассмотрения зависят от типа обращения: сообщения о нарушениях, предложения по совершенствованию законодательства и запросы информации рассматриваются в течение 15 рабочих дней, а обращения, связанные с защитой прав, - в течение двух месяцев.

С 1 апреля 2024 года действует официальная онлайн-платформа для подачи петиций, разработка которой была инициирована после подписания закона «Об общественном контроле» в конце 2023 года. Для подачи или подписания петиции необходима электронная цифровая подпись (ЭЦП). Петиции публикуются после прохождения модерации, после чего требуется сбор 50 подписей в течение 10 дней для электронных петиций. Доступ к взаимодействию с петицией предоставляется по прямой ссылке. По мнению политолога Р.Тасыма, принятие закона «Об общественном контроле» вызвало рост интереса к использованию петиционных механизмов, однако эффективность этого инструмента напрямую зависит от качества организации петиций и системы их рассмотрения [9]. Таким образом, речь идет не только о доступности механизма участия, но и о структурированности и эффективности процессов, окружающих его функционирование.

Несмотря на значительный общественный интерес, эффективность петиционного инструмента в Казахстане остается спорной. Из первых четырёх петиций, собравших необходимые 50 тысяч подписей, лишь одна получила поддержку. Так, петиция об отмене утилизационного сбора и первичной регистрации автомобилей, несмотря на широкую общественную поддержку и государственные обсуждения, была отклонена министерством с аргументацией экономических и экологических факторов. Другая петиция, касающаяся возврата к прежним часовым поясам после перехода на единое время, также не была удовлетворена, несмотря на жалобы граждан. Петиция против «ЛГБТ-пропаганды», инициированная Казахстанским союзом родителей, вызвала острые дискуссии и получила частичную поддержку в части защиты несовершеннолетних. Единственной успешной стала петиция о запрете азартных игр для государственных служащих, которая была поддержана рабочей группой с учетом международного опыта и оформлена законодательными поправками.

Таким образом, несмотря на наличие подписей и общественного резонанса, окончательные решения принимаются исходя из государственных приоритетов и экспертных оценок. По мнению политолога Г. Абишева, реальный смысл петиционного механизма мог бы быть реализован через рассмотрение петиций в Мажилисе в рамках специальных слушаний с участием их инициаторов [12].

Для более глубокого понимания особенностей цифрового гражданского участия в Казахстане было проведено исследование с использованием опроса. В выборке приняли участие 156 респондентов преимущественно молодого возраста (18–25 лет). Опрос включал 11 вопросов, часть из которых позволяла множественный выбор, что привело к суммарному превышению 100% в некоторых ответах. Результаты показали, что гражданская позиция наиболее часто выражается через распространение значимой информации в социальных сетях (57%) и подписание онлайн-петиций (53%), в то время как участие во флешмобах и онлайн-пожертвованиях оказалось менее распространенным. При этом 24% респондентов указывали, что направляли официальные обращения через цифровые платформы, а 8% участвовали в публичных онлайн-обсуждениях на платформе открытых НПА. В то же время 15% не участвовали в цифровых формах гражданской активности.

Что касается информированности, то 27% респондентов не знали о возможности подачи официальных обращений, 22% - об участии в публичных обсуждениях на платформе открытых НПА. В целом же 73% знакомы с возможностями цифрового участия. Частота цифровой активности варьировалась: 19% никогда не участвовали, 33% делали это редко (раз в год или реже), 48% - иногда (раз в несколько месяцев). Оценка влияния цифрового участия на социальные и политические изменения показала, что 12,2% считают воздействие

значительным, 50% - умеренным и нерегулярным, 37,8% - отсутствующим. Среди популярных платформ для медийной поддержки лидировали Instagram (76%) и Facebook (13%).

Ключевыми препятствиями для развития цифрового гражданского участия респонденты назвали недостаток информации (78%), отсутствие ощутимых изменений после активности (64%) и отсутствие интереса (23%). В перспективе 47% ожидают роста и повышения эффективности цифрового участия, 42% - сохранение текущего уровня, 11% - снижение активности в связи с возможными ограничениями. Для улучшения цифрового участия респонденты предложили повысить цифровую грамотность (67%), упростить механизмы участия (34%) и увеличить открытость властей к цифровому взаимодействию (21%).

Дополнительно А. Шманова выделяет иные механизмы влияния на политический процесс, исследуя кейс домашнего насилия, вызвавший общественный резонанс и последующую криминализацию данного вида преступлений в Казахстане [13]. К этим механизмам относятся формирование информационной повестки, общественного мнения и цифровая адвокация, включающие фрейминг нарративов, создание коалиций и адвокационные кампании в социальных сетях, а также координация с журналистами и экспертами.

В совокупности описанные механизмы и инструменты создают многогранную систему цифрового гражданского участия в Казахстане, которая, несмотря на определённые ограничения и вызовы, демонстрирует тенденцию к развитию и интеграции в процессы государственного управления.

В современном цифровом обществе цифровое гражданское участие сопряжено с рядом значимых вызовов и преград, которые влияют на качество и эффективность общественно-политического дискурса. Несмотря на первоначальные ожидания, что интернет станет платформой для формирования более осведомленного и самоорганизующегося общества, практика показывает обратное. Распространение фейковых новостей, пропаганда ненависти и «альтернативных фактов» негативно сказываются на гражданском диалоге, приводя к его деградации. Этот процесс выражается в снижении качества общественных обсуждений в цифровой среде, где формирование объективного мнения осложняется из-за перегрузки информационными потоками, когнитивными и психологическими особенностями восприятия, а также алгоритмическими механизмами, которые создают упрощённые и односторонние нарративы.

Цифровизация, в свою очередь, может создавать иллюзию активного участия граждан в решении социальных проблем, что проявляется в феномене слактивизма - поверхностных, символических действиях в сети, которые не требуют существенных усилий и не приводят к реальным изменениям. Такая форма вовлечённости снижает мотивацию к полноценному социальному взаимодействию и подменяет традиционные формы гражданского участия. Виртуальная эмпатия усиливает этот эффект, создавая у пользователей ощущение причастности к общественным событиям и одновременно порождая критику и недовольство в отношении власти, когда реальные изменения отсутствуют. Массовые протестные настроения в цифровом пространстве способны подрывать доверие к государственным институтам и усиливать социальное напряжение, несмотря на отсутствие офлайн-активности.

Распространение дезинформации и фейковых новостей усиливает искажения восприятия реальности и объективного анализа. В периоды социальной нестабильности такие информационные атаки приобретают особенно разрушительный эффект, поскольку снижается критическое восприятие общества. Алгоритмы социальных сетей, направленные на удержание внимания пользователей, формируют информационные пузыри, в которых преобладает контент, подтверждающий существующие установки, что способствует фрагментации общества и повышает уязвимость к манипуляциям. Подобная среда способствует цифровому авторитаризму и усиливает размывание традиционных демократических механизмов, превращая социальные медиа в пространство дезинформации и фрагментации.

Технологические и социальные барьеры, включая цифровое неравенство и недостаточный уровень медиаграмотности, ограничивают возможности граждан к полноценному цифровому

участию. Современные исследования подчёркивают, что медиаграмотность - это комплекс компетенций, включающих доступ к информации, навыки её критического анализа и создание собственного контента. Отсутствие этих навыков существенно снижает качество гражданского дискурса и политической активности в цифровой среде.

Современная научная литература выделяет четыре ключевых сценария развития цифрового активизма: скептицизм, оптимизм, цифровой тоталитаризм и техносолюционизм. Первый сценарий выражает сомнения в реальном влиянии интернета на политические процессы и прогнозирует снижение доверия к цифровым платформам. Второй - отражает ожидания роста интернет-активизма и расширения возможностей для влияния граждан при условии развития медиаграмотности и устранения цифровых барьеров. Третий сценарий предполагает усиление контроля над цифровыми платформами со стороны государств и корпораций, что ведёт к ограничению открытости и прозрачности. Четвёртый, техносолюционистский, фокусируется на потенциале технологий в решении общественных проблем, одновременно отмечая риски, связанные с утратой приватности и усилением контроля.

Заключение

Проведенное исследование позволило проанализировать влияние цифровизации на трансформацию гражданского участия и политической активности в Республике Казахстан. Полученные результаты подтверждают, что цифровизация выступает не только технологическим процессом внедрения информационно-коммуникационных технологий, но и важным фактором институциональных, социальных и политических изменений, затрагивающих механизмы взаимодействия государства и общества. В условиях формирования цифрового общества изменяются традиционные формы общественно-политического участия, расширяются возможности гражданского взаимодействия и возникают новые каналы влияния граждан на процессы принятия решений.

В ходе исследования установлено, что в Казахстане сформированы основные институциональные механизмы цифрового гражданского участия, включающие платформы открытых данных, электронные обращения граждан, общественное обсуждение проектов нормативных правовых актов и систему электронных петиций. Развитие данных инструментов свидетельствует о стремлении государства использовать потенциал цифровых технологий для повышения прозрачности государственного управления, расширения общественного контроля и обеспечения обратной связи с населением. Одновременно цифровые платформы постепенно становятся важным элементом современной политической инфраструктуры, обеспечивающим новые форматы коммуникации между государственными институтами и гражданами.

Результаты эмпирического исследования показали, что наиболее востребованными формами цифрового участия являются распространение общественно значимой информации в социальных сетях, участие в онлайн-петициях и использование цифровых каналов коммуникации для выражения гражданской позиции. При этом официальные механизмы участия, связанные с обсуждением нормативных правовых актов и взаимодействием с государственными органами через специализированные платформы, используются значительно реже. Это свидетельствует о том, что цифровое гражданское участие в Казахстане находится на этапе дальнейшего институционального становления, а потенциал существующих инструментов пока реализован не в полной мере.

Исследование подтвердило, что цифровизация способствует формированию новых моделей политического поведения, основанных на сетевых принципах взаимодействия, горизонтальных коммуникациях и оперативном обмене информацией. В отличие от традиционных форм участия, цифровые практики характеризуются более высокой гибкостью, доступностью и скоростью вовлечения граждан в общественно-политические процессы. Цифровые платформы создают условия для самоорганизации граждан, формирования общественных инициатив и

расширения возможностей коллективных действий, что соответствует современным тенденциям развития цифровой демократии и цифрового гражданства.

Вместе с тем выявлен ряд факторов, ограничивающих эффективность цифрового участия. К числу наиболее значимых относятся недостаточная информированность граждан о существующих механизмах участия, ограниченное доверие к результативности цифровых инициатив, цифровое неравенство и различия в уровне цифровой грамотности населения. Существенное влияние оказывают также риски распространения дезинформации, формирования информационных пузырей и усиления зависимости общественно-политической коммуникации от алгоритмов цифровых платформ. Наличие данных ограничений свидетельствует о том, что развитие цифрового гражданства требует не только совершенствования технологической инфраструктуры, но и формирования благоприятных институциональных и социокультурных условий для полноценного участия граждан в общественной жизни.

Научная новизна исследования заключается в комплексном анализе цифровых форм гражданского участия в Казахстане на основе сочетания институционального анализа, изучения цифровых платформ и результатов социологического опроса. Полученные данные позволили выявить особенности вовлеченности граждан в цифровые практики политического участия, определить наиболее востребованные механизмы цифрового взаимодействия и систематизировать ключевые барьеры, препятствующие развитию цифрового гражданства.

Практическая значимость исследования определяется возможностью использования полученных результатов при разработке мер по совершенствованию цифровых механизмов общественного участия, повышению эффективности общественного контроля, развитию цифровой грамотности населения и укреплению обратной связи между государством и обществом. Результаты исследования могут быть востребованы государственными органами, институтами гражданского общества и экспертным сообществом при формировании политики цифровой трансформации и совершенствовании механизмов электронного участия.

Таким образом, цифровизация становится одним из ключевых факторов трансформации гражданского участия в Казахстане, формируя новые модели общественно-политической активности и создавая дополнительные возможности для взаимодействия граждан и государства. Эффективность дальнейшего развития цифрового гражданства будет зависеть от способности государственных институтов обеспечивать открытость и результативность цифровых механизмов участия, а также от готовности общества к активному и ответственному использованию возможностей цифровой среды. Перспективным направлением дальнейших исследований представляется изучение влияния цифрового участия на процессы принятия политических решений, развитие цифрового активизма среди различных социальных групп и оценка долгосрочных последствий цифровой трансформации для институтов демократии и гражданского общества.

Финансирование. Статья подготовлена в рамках программно-целевого финансирования Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (проект ПЦФ BR27195711 «Социально-политические процессы в Казахстане (1980-2020): опыт демократизации и становление Справедливого государства»).

Список использованной литературы:

1 Kussainova M.M. New Strategies of Omni-Mediatization of the Public Policy in Kazakhstan // RUDN Journal of Studies in Literature and Journalism. 2021. Vol. 26, № 4. P. 689–696. DOI: 10.22363/2312-9220-2021-26-4-689-696.

2 Қызырбек Д., Айтымбетов Н.И. Политическое участие современной молодежи в Казахстане: роль ИКТ и социальных медиа // Адам әлемі. 2024. № 3(101). С. 125–131.

3 Тоффлер Э. Третья волна. М.: АСТ, 2004.

4 Fuchs C. Digital Democracy and the Digital Public Sphere: Media, Communication and Society. London; New York: Routledge, 2022. 312 p.

5 Castells M. Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age. 2nd ed. Cambridge: Polity Press, 2015. 320 p.

6 Dahlgren P. The Political Web: Media, Participation and Alternative Democracy. London: Palgrave Macmillan, 2013. 232 p.

7 Mossberger K., Tolbert C.J., McNeal R.S. Digital Citizenship: The Internet, Society, and Participation. Cambridge, MA: MIT Press, 2008. 216 p.

8 О государственном контроле: Закон Республики Казахстан от 2 октября 2023 года № 30-VIII ЗРК [Электронный ресурс]. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000030 (дата обращения: 10.06.2025).

9 Kassen M. Open Data Politics in Kazakhstan: Understanding a Tentative Advance of Civic Engagement in a Transitional Society // Open Data Politics. Cham: Springer Nature Switzerland AG, 2019. P. 69–98. DOI: 10.1007/978-3-030-11410-7_4.

10 Публичное обсуждение законопроектов // Электронное правительство Республики Казахстан [Электронный ресурс]. URL: https://egov.kz/cms/ru/articles/communications/open-legalacts (дата обращения: 10.06.2025).

11 Сервис «e-Otinish» // Официальный информационный ресурс государственных органов Республики Казахстан [Электронный ресурс]. URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/adilet-kst/press/article/details/190036?lang=ru (дата обращения: 15.03.2025).

12 Шманова А. Роль цифровых платформ в формировании повестки по вопросам домашнего насилия: случай Салтанат Нукеновой в Казахстане // In the World of Science and Education. 2024. № 3. С. 136–140.

13 OECD. Citizen Participation in the Digital Age. Paris: OECD Publishing, 2020. 132 p. DOI: 10.1787/273f9c76-en.

14 United Nations. E-Government Survey 2024: Accelerating Digital Transformation for Sustainable Development. New York: United Nations, 2024. 326 p.

15 Chadwick A. The Hybrid Media System: Politics and Power. 2nd ed. New York: Oxford University Press, 2017. 368 p.

References:

1 Kussainova M.M. New Strategies of Omni-Mediatization of the Public Policy in Kazakhstan // RUDN Journal of Studies in Literature and Journalism. 2021. Vol. 26, № 4. P. 689–696. DOI: 10.22363/2312-9220-2021-26-4-689-696.

2 Qyzyrbek D., Ajtymbetov N.I. Politicheskoe uchastie sovremennoj molodezhi v Kazahstane: rol' IKT i social'nyh media // Adam Alemi. 2024. № 3(101). P. 125–131 [In Russ.].

3 Toffler A. Tret'ya volna. Moscow: AST, 2004 [In Russ.].

4 Fuchs C. Digital Democracy and the Digital Public Sphere: Media, Communication and Society. London; New York: Routledge, 2022. 312 p.

5 Castells M. Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age. 2nd ed. Cambridge: Polity Press, 2015. 320 p.

6 Dahlgren P. The Political Web: Media, Participation and Alternative Democracy. London: Palgrave Macmillan, 2013. 232 p.

7 Mossberger K., Tolbert C.J., McNeal R.S. Digital Citizenship: The Internet, Society, and Participation. Cambridge, MA: MIT Press, 2008. 216 p.

8 On State Control: Law of the Republic of Kazakhstan dated October 2, 2023 No. 30-VIII ZRK [Electronic resource]. Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000030 (accessed: 10.06.2025) [In Russ.].

9 Kassen M. Open Data Politics in Kazakhstan: Understanding a Tentative Advance of Civic Engagement in a Transitional Society // Open Data Politics. Cham: Springer Nature Switzerland AG, 2019. P. 69–98. DOI: 10.1007/978-3-030-11410-7_4.

10 Public Discussion of Draft Laws // Electronic Government of the Republic of Kazakhstan [Electronic resource]. Available at: https://egov.kz/cms/ru/articles/communications/open-legalacts (accessed: 10.06.2025) [In Russ.].

11 e-Otinish Service // Official Information Resource of State Bodies of the Republic of Kazakhstan [Electronic resource]. Available at: https://www.gov.kz/memleket/entities/adilet-kst/press/article/details/190036?lang=ru (accessed: 15.03.2025) [In Russ.].

12 Shmanova A. Rol' cifrovyh platform v formirovanii povestki po voprosam domashnego nasilija: sluchaj Saltanat Nukenovoj v Kazahstane // In the World of Science and Education. 2024. № 3. P. 136–140 [In Russ.].

13 OECD. Citizen Participation in the Digital Age. Paris: OECD Publishing, 2020. 132 p. DOI: 10.1787/273f9c76-en.

14 United Nations. E-Government Survey 2024: Accelerating Digital Transformation for Sustainable Development. New York: United Nations, 2024. 326 p.

15 Chadwick A. The Hybrid Media System: Politics and Power. 2nd ed. New York: Oxford University Press, 2017. 368 p.

ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ ОРТАҚ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕРІ
СОВМЕСТНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ УЧЕНЫХ КАЗАХСТАНА И ЗАРУБЕЖЬЯ
JOINT RESEARCHES OF SCIENTISTS OF KAZAKHSTAN AND ABROAD

ҒТАМР 04.61 **DOI: https://doi.org/10.51889/2959-6270.2026.94.2.016**

Ж.Д. Тоқбергенов[1] , Beyhan Zabun[2] , Ә.К.Оңалбеков[3]*

[1]Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан
[2] Гази университеті
Анкара қ., Түркия
[3]Қ.А. Яссауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
Түркістан қ., Қазақтан
**e-mail: tokbergenov@mail.ru*

УНИВЕРСИТЕТ ОРТАСЫНДА ЖАС СТУДЕНТТЕРГЕ САЛАУАТТЫ ӨМІР МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ АЛҒЫШАРТТАРЫ

Аңдатпа

Қазіргі әлеуметтік-экономикалық тұрақсыздық, экологиялық жағдайдың нашарлауы және жастардың өз денсаулығына немқұрайлы қарауы жастар арасында салауатты өмір салтын қалыптастыру мәселесін өзекті етіп отыр. Бұл құбылыстың маңыздылығы тек физикалық денсаулықпен шектелмей, тұлғаның әлеуметтік жауапкершілігі мен рухани дамуына да тікелей әсер етеді Зерттеу барысында «Жастар арасында салауатты өмір салтының қалыптастырудың маңыздылығы» тақырыбы бойынша әдебиеттерге шолу жасалып, денсаулықты «біртұтас феномен» ретінде қарастыру, оның жеке тұлғаның өмір сүру салтымен байланыстылығын түсіну және биологиялық пен әлеуметтік факторлардың өзара ықпалы ескерілуі қажеттігі анықталды Зерттеудің мақсаты – университеттік ортада студенттердің салауатты өмір мәдениетін қалыптастырудың әлеуметтік-педагогикалық және мәдениеттанулық алғышарттарын анықтау. Бұл зерттеуде теориялық талдау (психологиялық-педагогикалық және әлеуметтік еңбектерді зерттеу), сауалнама, бақылау және салыстырмалы-сараптамалық әдістері қолданылды. Сауалнамаға Абай университеті және Дулати университетінен 400 студент қатысып, олардың 50% ер, 50% қыз студенттер болды. Зерттеу нәтижесінде студенттердің 75%-ы өз тамақтануын бақылауға тырысатынын, ал жартысынан көбі салауатты өмір салтының маңызын түсінетінін көрсетті. Сонымен қатар жастардың салауатты өмірге көзқарасын қалыптастыруда университет ортасы мен тәрбиелік іс-шаралар жүйесінің рөлі айқындалды.

Түйін сөздер: жастар, салауатты өмір салты мәдениеті, университеттік орта, студенттердің денсаулығы, физикалық белсенділік, денсаулықты нығайту

Zh.D. Tokbergenov [1], Beihan Zabun [2], A.K. Onalbekov [3]*

[1] Abai Kazakh National Pedagogical University
Almaty, Kazakhstan
[2] Gazi University
Ankara, Turkey
[3]K.A.Yasawi International Kazakh-Turkish University
Turkestan, Kazakhstan
**e-mail: tokbergenov@mail.ru*

CONDITIONS FOR FORMING A HEALTHY LIFE CULTURE IN YOUNG STUDENTS IN A UNIVERSITY ENVIRONMENT

Abstract

Modern social and economic instability, the deterioration of environmental conditions, and young people's indifferent attitude toward their own health have made the issue of promoting a healthy lifestyle among youth increasingly relevant. The importance of this phenomenon goes beyond physical health, as it directly affects a person's social responsibility and spiritual development. In the course of the study titled "The Importance of Promoting a Healthy Lifestyle among Youth", a review of scientific literature was conducted. It was determined that health should be regarded as an integral phenomenon, closely related to an individual's way of life, and that both biological and social factors must be taken into account. The purpose of the study was to identify the socio-pedagogical and cultural prerequisites for forming a healthy lifestyle culture among university students. The research applied theoretical analysis (of psychological, pedagogical, and social works), surveys, observations, and comparative-analytical methods. A total of 400 students from Abai University and Dulaty University participated in the survey — 50% male and 50% female. The results showed that 75% of students try to monitor their nutrition, and more than half understand the importance of maintaining a healthy lifestyle. Moreover, the study revealed the significant role of the university environment and its system of educational activities in shaping students' attitudes toward a healthy lifestyle.

Keywords: youth, healthy lifestyle culture, university environment, student health, physical activity, health promotion

*Тоқбергенов Ж.Д. [1] *, Beyhan Zabun [2], А.К.Оналбеков[3]*

[1] Казахский национальный педагогический университет имени Абая
г. Алматы, Казахстан
[2] Университет Гази
г. Анкара, Турция
[3]Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеди Ясави
Туркестан, Казахстан
**e-mail: tokbergenov@mail.ru*

УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ КУЛЬТУРЫ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЁЖИ В УСЛОВИЯХ УНИВЕРСИТЕТА

Аннотация

Современная социально-экономическая нестабильность, ухудшение экологической ситуации и безразличное отношение молодежи к собственному здоровью делают проблему формирования здорового образа жизни среди молодежи особенно актуальной. Значимость данного явления не ограничивается лишь физическим здоровьем, оно напрямую связано с формированием социальной ответственности личности и ее духовным развитием. В ходе

исследования по теме «Важность формирования здорового образа жизни среди молодежи» был проведен анализ научной литературы. Установлено, что здоровье следует рассматривать как единый феномен, тесно связанный с образом жизни личности, при этом необходимо учитывать взаимное влияние биологических и социальных факторов. Цель исследования – выявить социально-педагогические и культурологические предпосылки формирования культуры здорового образа жизни у студентов университетов. В исследовании использовались теоретический анализ (психолого-педагогических и социологических трудов), анкетирование, наблюдение и сравнительно-аналитические методы. В опросе приняли участие 400 студентов Университета Абай и Университета Дулати (50% юношей и 50% девушек). Результаты показали, что 75% студентов стараются контролировать свое питание, а более половины осознают важность ведения здорового образа жизни. Кроме того, было выявлено, что университетская среда и система воспитательных мероприятий играют значительную роль в формировании у молодежи отношения к здоровому образу жизни.

Ключевые слова: молодежь, культура здорового образа жизни, университетская среда, здоровье студентов, физическая активность, пропаганда здорового образа жизни

Кіріспе

Қазіргі әлеуметтік-экономикалық өзгерістер мен цифрландыру үдерісі қарқынды жүріп жатқан кезеңде жастар арасында салауатты өмір салтын қалыптастыру адам капиталының тұрақты дамуының маңызды шарты ретінде қарастырылады. Әсіресе жоғары оқу орындары жағдайында студенттердің салауатты өмір салты мәдениетін дамыту білім беру және әлеуметтік саясаттың стратегиялық бағытына айналып отыр [1, p.4]. Университет ортасы кәсіби білім берумен қатар, студенттердің құндылықтық бағдарларын, мінез-құлықтық әдеттерін және өмірлік дағдыларын қалыптастыратын маңызды әлеуметтік кеңістік болып табылады [2, p.7].

Студенттік кезең жеке тұлғаның дербестігі артып, денсаулыққа қатысты шешімдерді өз бетінше қабылдайтын өмірлік кезең ретінде сипатталады. Алайда бірқатар зерттеулер студенттердің жоғары оқу орнына түскеннен кейін салауатты өмір салтын ұстану деңгейі төмендейтінін көрсетеді [3, p.225], [4, p.7]. Академиялық жүктеменің артуы, ұйқы режимінің бұзылуы, физикалық белсенділіктің азаюы және психоэмоционалдық қысым студенттердің физикалық әрі психикалық саулығына теріс әсер етеді [5, p.8].

Заманауи зерттеулерде студенттердің денсаулығы тек жеке мінез-құлықтың нәтижесі емес, университеттің әлеуметтік-экологиялық ортасымен тығыз байланысты құбылыс ретінде қарастырылады [6, p.12], [7, p.35]. Кампус инфрақұрылымы, спорттық нысандардың қолжетімділігі, әлеуметтік қолдау және институционалдық денсаулық саясаты студенттердің өмір салтын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Сонымен қатар физикалық белсенділік пен психологиялық әл-ауқаттың өзара байланысы дәлелденіп, жүйелі қозғалыс депрессия мен мазасыздықты төмендететін негізгі факторлардың бірі екені көрсетілген [8, p.5], [9, p.7].

Соған қарамастан, қазіргі зерттеулердің басым бөлігі салауатты өмір салтының жекелеген компоненттерін (физикалық белсенділік, тамақтану немесе зиянды әдеттер) жеке-жеке талдаумен шектеледі және университеттік ортаның кешенді ықпалын жеткілікті деңгейде ашпайды [10, p.4]. Сонымен бірге студенттердің салауатты өмір салты мәдениетін қалыптастырудағы әлеуметтік-педагогикалық алғышарттарды жүйелі түрде анықтауға бағытталған эмпирикалық зерттеулер жеткіліксіз. Осыған байланысты зерттеудің мақсаты – жоғары оқу орындары жағдайында студенттердің салауатты өмір салты мәдениетін қалыптастырудың әлеуметтік-педагогикалық алғышарттарын анықтау.

Зерттеу келесі зерттеу сұрағына жауап беруге бағытталды: университеттік орта студенттердің салауатты өмір салты мәдениетін қалыптастыруға қандай деңгейде және қандай факторлар арқылы ықпал етеді? Бұл зерттеу университеттік ортаны студент денсаулығы үшін тек қауіп факторы емес, сонымен қатар салауатты өмір салты мәдениетін дамытуға мүмкіндік беретін әлеуетті ресурс ретінде қарастырады.

Зерттеу әдіснамасы

Зерттеу тақырыбы бойынша жүйелі әдеби шолу жүргізілді. Әдебиеттерді іздеу және іріктеу жұмыстары 2018–2025 жылдар аралығында жарияланған ғылыми еңбектер негізінде жүзеге асырылды. Шолу барысында Scopus, Web of Science, Google Scholar, ResearchGate халықаралық дерекқорларының материалдары, сондай-ақ отандық «Қазақстан жоғары мектебі», «Педагогика және психология», «Білім беру мәселелері» сияқты ғылыми басылымдарда жарияланған мақалалар талданды. Ғылыми дереккөздерді іздеу кезінде «жастар», «салауатты өмір салты», «студенттер», «денсаулық мәдениеті», «физикалық белсенділік», «университеттік орта», «тәрбиелік жұмыс», «денсаулықты нығайту», «сауалнама» сияқты негізгі кілт сөздер қолданылды.

Әдебиеттерді іріктеу барысында бірнеше критерийлер ескерілді. Біріншіден, зерттеулердің тақырыптық релеванттылығы, яғни студент жастардың салауатты өмір салтын қалыптастыру мәселесіне тікелей қатыстылығы қарастырылды. Екіншіден, ғылыми жарияланымдардың эмпирикалық деректерге негізделуі және зерттеу нәтижелерінің практикалық маңыздылығы бағаланды. Үшіншіден, университеттік ортаның тәрбиелік, әлеуметтік және психологиялық ықпалын сипаттайтын еңбектерге басымдық берілді. Нәтижесінде отандық және шетелдік зерттеулердің негізгі бағыттары жүйеленіп, олардың ортақ және ерекшеленетін тұстары анықталды.

Әдеби шолу нәтижесінде студенттердің салауатты өмір салты мәдениетін қалыптастыру мәселесі көбінесе физикалық белсенділік, дұрыс тамақтану немесе зиянды әдеттердің алдын алу сияқты жекелеген аспектілер арқылы қарастырылатыны анықталды. Сонымен қатар университеттік ортаның әлеуметтік-педагогикалық ықпалына арналған зерттеулердің саны салыстырмалы түрде аз екендігі байқалды. Осы жағдай зерттеудің эмпирикалық бөлігінде университеттік ортаның студенттердің салауатты өмір салты мәдениетін қалыптастырудағы рөлін арнайы қарастырудың қажеттілігін негіздеді.

Зерттеу барысында студент жастардың салауатты өмір салты мәдениетін қалыптастыру жағдайын кешенді түрде бағалау үшін теориялық, эмпирикалық және статистикалық әдістер жүйесі қолданылды.

Теориялық әдістер. Теориялық талдау барысында салауатты өмір салты, денсаулық мәдениеті, тұлғаның құндылықтық бағдарлары, рухани-адамгершілік тәрбие және университеттің тәрбиелік әлеуеті мәселелеріне арналған ғылыми еңбектер қарастырылды. Салыстырмалы талдау әдісі арқылы әртүрлі елдерде жүргізілген зерттеулердің нәтижелері салыстырылып, студенттердің денсаулық мәдениетін қалыптастыруға әсер ететін факторлар анықталды. Жүйелеу және жалпылау әдістері негізінде материалдық-техникалық база, тәрбиелік іс-шаралар жүйесі, әлеуметтік қолдау ортасы, құрдастар ықпалы және ішкі мотивация сияқты негізгі педагогикалық алғышарттар айқындалды. Сонымен қатар теориялық талдау университеттік ортаның студенттердің өмірлік ұстанымдары мен мінез-құлықтық дағдыларына ықпал ететін маңызды әлеуметтік институт екендігін көрсетуге мүмкіндік берді.

Эмпирикалық әдістер. Эмпирикалық деректерді жинау мақсатында студент жастар арасында сауалнама жүргізілді. Зерттеуге Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті мен М.Х. Дулати атындағы Тараз университетінің 1–4 курс студенттерінен құралған 400 респондент қатысты. Оның ішінде 200 студент Абай университетінен және 200 студент Дулати университетінен іріктелді. Іріктеу құрылымы жыныстық тұрғыдан теңгерілген болып, респонденттердің 50%-ын ер студенттер, 50%-ын қыз студенттер құрады. Мұндай тәсіл зерттеу нәтижелерінің салыстырмалы түрде объективті болуына мүмкіндік берді.

Сауалнама құрылымы бірнеше мазмұндық блоктардан тұрды. Бірінші блок студенттердің салауатты өмір салты туралы түсініктерін анықтауға бағытталды. Екінші блок физикалық белсенділік деңгейін, спорт түрлеріне қатысу жиілігін және спортқа бөлінетін уақытты бағалауға арналды. Үшінші блок дұрыс тамақтану, демалыс режимі және зиянды әдеттерге қатысты көзқарастарды зерттеуге бағытталды. Төртінші блок университеттің материалдық базасы мен

тәрбиелік жұмыстарының тиімділігіне қатысты пікірлерді анықтауды көздеді. Сауалнама анонимді түрде жүргізілді, бұл респонденттердің пікірлерін еркін білдіруіне мүмкіндік берді.

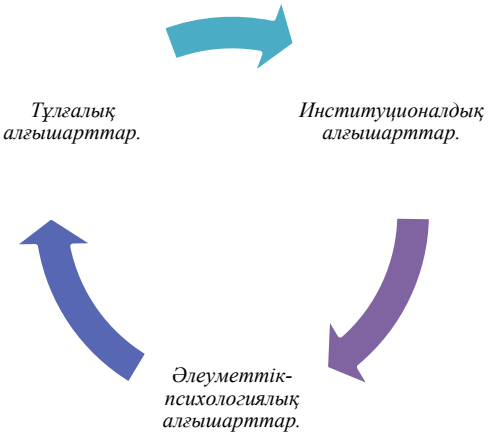
Алынған эмпирикалық деректер университеттік ортаның студенттердің салауатты өмір салты мәдениетіне ықпал ететін негізгі факторларын анықтауға мүмкіндік берді. Атап айтқанда, материалдық база, спорттық инфрақұрылым, тәрбиелік іс-шаралар жүйесі және студенттердің ішкі мотивациялық бағдарлары зерттеудің негізгі талдау объектілеріне айналды.

Статистикалық әдістер. Жиналған деректер сандық өңдеуден өткізіліп, жауаптардың жиілігі мен пайыздық көрсеткіштері есептелді. Нәтижелерді талдау барысында сипаттамалық статистика әдістері қолданылды. Сонымен қатар университеттің спорттық инфрақұрылымы мен студенттердің салауатты орта қалыптастыруға бейімділігі арасындағы байланысты анықтау үшін Пирсонның χ^2 (хи-квадрат) критерийі пайдаланылды. Бұл әдіс зерттеу барысында ұсынылған гипотезаны тексеруге және айнымалылар арасындағы статистикалық байланысты бағалауға мүмкіндік берді.

Статистикалық талдау нәтижелері университеттік ортаның студенттердің салауатты өмір салты мәдениетін қалыптастыруда маңызды рөл атқаратынын көрсетті. Алайда оның тиімділігі тек материалдық жағдайларға ғана емес, сонымен қатар студенттердің жеке мотивациясына, құндылықтық бағдарларына және әлеуметтік ортасына тәуелді екені анықталды. Осылайша, теориялық талдау барысында анықталған педагогикалық алғышарттар эмпирикалық деректер арқылы нақтыланып, зерттеу гипотезасының жекелеген аспектілері дәлелденді. Зерттеудің сенімділігін қамтамасыз ету мақсатында әдеби дереккөздерден алынған теориялық тұжырымдар сауалнама нәтижелерімен салыстырылып, мәліметтерді өзара тексеру (триангуляция) қағидаты қолданылды. Бұл тәсіл студенттердің салауатты өмір салты мәдениетін қалыптастыруға әсер ететін факторларды жан-жақты бағалауға және алынған нәтижелердің объективтілігін арттыруға мүмкіндік берді. Сонымен қатар зерттеу нәтижелері жоғары оқу орындарындағы тәрбиелік және денсаулық сақтау бағытындағы бағдарламаларды жетілдіруге арналған практикалық ұсынымдар әзірлеуге негіз болды.

Зерттеу нәтижелері

Университет ортасында студенттердің салауатты өмір салты мәдениетін қалыптастыруға ықпал ететін педагогикалық алғышарттар жүйесі қарастырылды. Бұл алғышарттар студенттердің денсаулыққа қатысты мінез-құлқына тікелей және жанама әсер ететін факторлар ретінде сипатталады. Аталған ұстанымдар сауалнама нәтижелерін талдаудың теориялық негізін құрайды (Сурет 1).

Сурет 1. Студенттердің салауатты өмір салты мәдениетін қалыптастыруға ықпал ететін педагогикалық алғышарттар

Ескерту: авторлардың жеке дереккөздерінен

Бірінші маңызды нәтиже – электрондық сауда көлемінің тұрақты әрі үдемелі өсуі. 2023 жылы 2022 жылмен салыстырғанда нарық көлемі 24,3%-ға, ал 2024 жылы 2023 жылмен салыстырғанда 29,4%-ға өсті. Бұл өсім кездейсоқ қысқа мерзімді секіріс емес, электрондық сауданың бөлшек айналымдағы орнығуын білдіреді [11, с.171]. Алайда бөлшек саудадағы үлестің 12,5%-дан 14,1%-ға дейін ғана өсуі абсолюттік көлемнің қарқынды артуы мен институционалдық шектеулердің қатар жүргенін байқатады. Яғни нарық кеңейіп жатыр, бірақ ол әлі де толық инклюзивті сипат алған жоқ.

1) Институционалдық алғышарттар. Бұл топқа университеттің спорттық және әлеуметтік инфрақұрылымының дамуы, спорт секцияларының қолжетімділігі, денсаулықты нығайтуға бағытталған тәрбиелік іс-шаралар жүйесі жатады. Университет тарапынан ұйымдастырылатын спорттық жарыстар, фестивальдер мен денсаулық акциялары студенттердің салауатты өмір салтына деген қызығушылығын арттыруға ықпал етеді. Алайда материалдық және ұйымдастырушылық мүмкіндіктердің өзі студенттердің тұрақты салауатты мінез-құлқын қалыптастыру үшін жеткіліксіз екені байқалды.

2) Әлеуметтік-психологиялық алғышарттар. Бұл алғышарттар студенттердің құрдастарымен өзара әрекеттесу ерекшеліктерімен, университеттегі әлеуметтік климатпен және оқытушылар мен кураторлардың тәрбиелік ықпалымен байланысты. Құрдастар арасындағы қолдау, ұжымдық спорттық іс-әрекет және жағымды әлеуметтік орта студенттердің салауатты өмір салтын ұстануына оң әсер етеді. Сонымен қатар, бұл факторлар студенттердің ішкі уәжін күшейтіп, денсаулыққа қатысты таңдауларын саналы түрде жасауына жағдай туғызады.

3) Тұлғалық алғышарттар. Тұлғалық алғышарттарға студенттердің ішкі мотивациясы, құндылықтық бағдарлары, өзін-өзі реттеу дағдылары және салауатты өмір салты туралы түсінігінің деңгейі жатады. Зерттеу барысында көптеген студенттердің салауатты өмір салтын негізінен физикалық белсенділік пен дұрыс тамақтанумен байланыстыратыны анықталды, ал психологиялық тұрақтылық пен күн тәртібін сақтау сияқты компоненттер екінші кезекте қарастырылды. Бұл жағдай тұлғалық алғышарттардың жеткіліксіз қалыптасуы салауатты мінез-құлықтың тұрақты болуына кедергі келтіретінін көрсетеді.

Осылайша, университет ортасында салауатты өмір салты мәдениетін қалыптастыру институционалдық жағдайлардың, әлеуметтік-психологиялық ортаның және жеке тұлғалық факторлардың өзара бірлігінде жүзеге асатыны анықталды. Бұл алғышарттар келесі бөлімде ұсынылатын сауалнама нәтижелерін талдаудың негізін құрайды.

Студент жастар арасында социологиялық сауалнама жүргізу арқылы пікірлерін білдік. Сауалнамаға Абай университетінен 200, Дулати университетінен 200 студент қатысты. 1-4 курс аралығындағы әртүрлі жас ерекшеліктегі жастар қатысты.

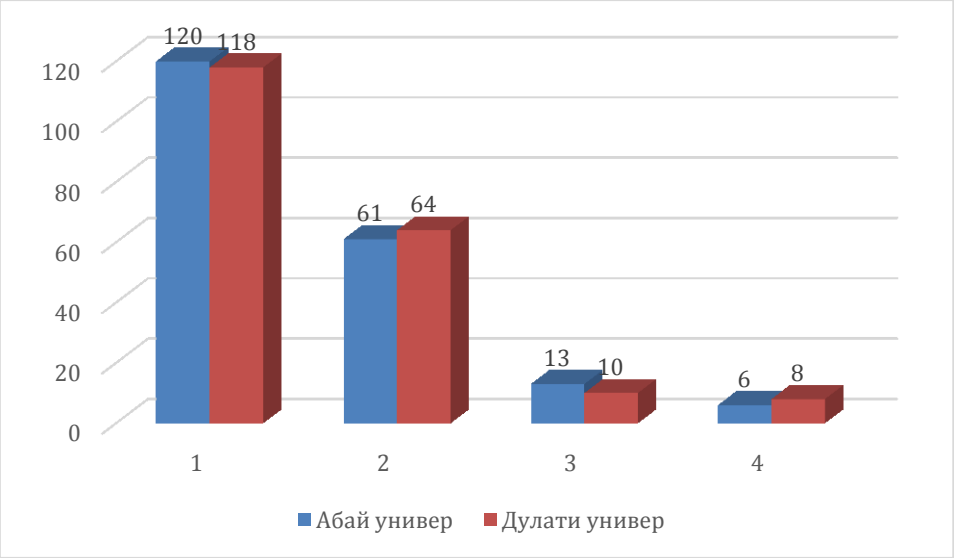
Зерттеудің мақсаты студент жастар арасындағы салауатты орта қалыптастырудағы университеттік ортаның маңызын анықтау. Сауалнамаға 400 респондент қатысты олардың 200-і Абай университетінің, 200-і Дулати университетінің студенттері. Іріктеу бойынша ер балалар 50,0%, қыз балалар 50,0%-ды құрап отыр. Жас студенттер арасында социологиялық зерттеу жүргізе отырып, олардың пікірлерін білдік. Сауалнамаға Абай университетінен 200 және Дулати атындағы университеттен 200 студент қатысты. 1-4 курс аралығындағы әр түрлі жас топтарындағы жасөспірімдер қатысты.

1-кесте және 2-суретте сауалнамаға қатысқан студенттердің «Университетте салауатты орта қалыптастыруға жағдай жасалған ба?» сұрағына жауаптарының нәтижелері келтірілген.

1 – кесте. Студенттердің университетте салауатты орта қалыптастыру үшін жағдайлардың жасалу деңгейін бағалауы

	Абай университетінің студенттері	Дулати университетінің студенттері	Барлығы
1. Ия, жағдай жасалған	120/60,0%	118/59,0%	238/59,5%
2. Орташа деңгейде	61/30,5%	64/32,0%	125/31,25%
3. Жоқ жасалмаған	13/6,5%	10/5,0%	23/5,75%
4.Басқа	6/3,0%	8/4,0%	14/3,5%
Барлығы	200/100,0%	200/100,0%	400/100%

Ескерту: авторлардың жеке дереккөздерінен

Сурет 2. Студенттердің университетте салауатты орта қалыптастыру үшін жағдайлардың жасалу деңгейін бағалау нәтижелері

Ескерту: авторлардың жеке дереккөздерінен

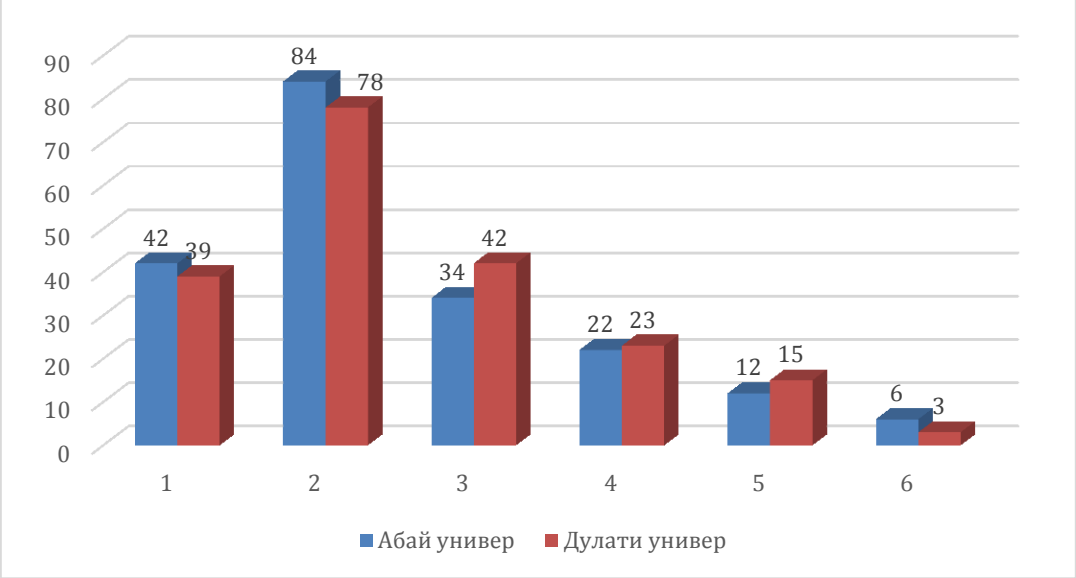
Сауалнама нәтижелері бойынша респонденттердің 59,5%-ы университетте салауатты орта қалыптастыруға жағдай жасалғанын, 31,25%-ы орташа деңгейде екенін, ал 5,75%-ы мұндай жағдай жасалмағанын көрсетті (Кесте 1, Сурет 2). Бұл көрсеткіштер жоғары оқу орындарында салауатты өмір салтына институционалдық деңгейде белгілі бір назар аударылатынын білдіреді. Екі университеттің нәтижелерін салыстыру барысында көрсеткіштердің бір-біріне жақын екені анықталды (Абай университеті – 60,0%, Дулати университеті – 59,0%). Бұл университет типіне қарамастан салауатты орта қалыптастыру мәселесінің жалпы сипатқа ие екенін көрсетеді. Алайда респонденттердің шамамен үштен бірі бұл ортаны «орташа деңгейде» деп бағалауы қолданыстағы шаралардың жеткіліксіз екенін аңғартады.

Материалдық база мен салауатты орта арасындағы байланыс

Университет ортасында салауатты өмір салты мәдениетін қалыптастыруда материалдық-техникалық қамтамасыз етудің орны ерекше. Спорттық кешендердің, жаттығу залдарының және дене шынықтыруға арналған инфрақұрылымның болуы студенттердің физикалық белсенділігін арттыруға, сондай-ақ салауатты орта қалыптастыруға қолайлы жағдай жасайды. Осыған байланысты зерттеу аясында университеттердің материалдық базасының студенттердің салауатты өмір салтына бейімділігіне ықпалын бағалау мақсатында сауалнама жүргізілді.

2 – кесте. Студенттердің университеттің спорттық кешендерінің материалдық базасын бағалауы

	Абай университетінің студенттері	Дулати университетінің студенттері	Барлығы
1. Өте жоғары	42/21,0%	39/19,5%	81/20,25%
2. Жоғары	84/42,0%	78/39,5%	162/40,5%
3. Жақсы	34/17,0%	42/21,0%	76/19,0%
4. Орташа	22/11,0%	23/11,5%	45/11,25%
5. Нашар	12/6,0%	15/7,5%	27/6,75%
6. Басқа	6/3,0%	3/1,5%	9/2,25%
Барлығы	200/100,0%	200/100,0%	400/100%

Сурет 3. Университеттің спорттық кешендерінің материалдық базасы

Ескерту: авторлардың жеке дереккөздерінен

Студенттердің 60,75%-ы университеттің спорттық кешендерінің материалдық базасын «өте жоғары» және «жоғары» деп бағалады (Кесте 2, Сурет 3). Бұл студенттердің спорттық инфрақұрылымға көңіл бөлетінін және оны салауатты орта қалыптастырудың маңызды шарты ретінде қабылдайтынын көрсетеді. Абай университетінің материалдық базасы Дулати университетімен салыстырғанда сәл жоғары бағаланғанымен, айырмашылық түбегейлі емес. Бұл материалдық ресурстардың болуы салауатты орта қалыптастыру үшін маңызды болғанымен, шешуші фактор еместігін алдын ала болжауға мүмкіндік берді.

Студенттердің спорттық белсенділігі

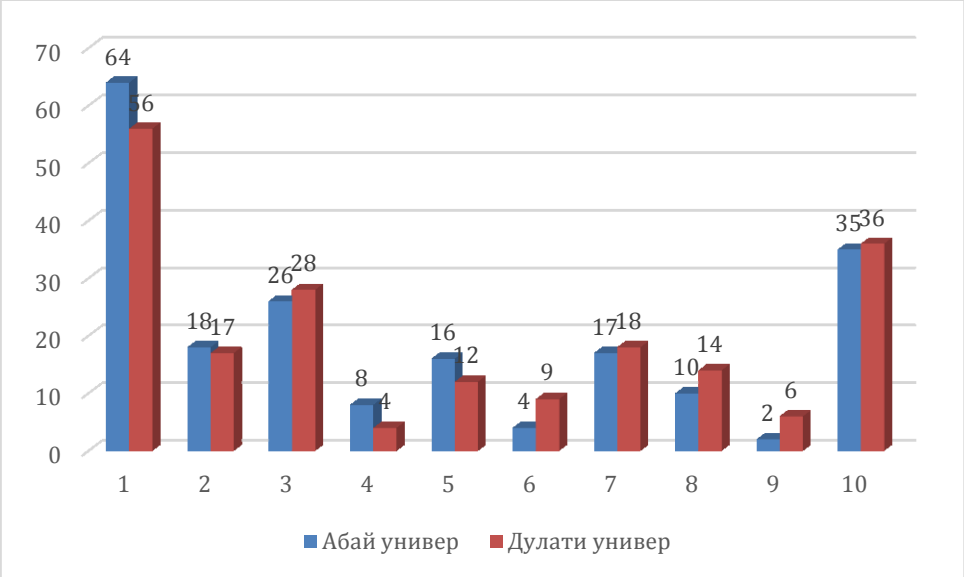
Университет студенттерінің спорттық белсенділігінің құрылымын талдау олардың қандай спорт түрлерін таңдайтынын және физикалық белсенділікті ұйымдастыру ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді. Осы мақсатта сауалнама барысында студенттердің айналысатын спорт түрлері бойынша жауаптары қарастырылды, бұл студенттердің спортқа деген қызығушылық бағыттарын және дене белсенділігінің сипатын бағалауға негіз болды.

3-кесте мен 4-сурет деректері студенттердің спорттық белсенділігін көрсетеді.

3 – кесте. Студенттердің айналысатын спорт түрлерінің құрылымы

	Абай университетінің студенттері	Дулати университетінің студенттері	Барлығы
1. Футбол	64/32,0%	56/28,0%	120/30,0%
2. Баскетбол	18/9,0%	17/8,5%	35/8,75%
3. Волейбол	26/13,0%	28/14,0%	54/13,5%
4. Теннис	8/4,0%	4/2,0%	12/3,0%
5. Жүзу	16/8,0%	12/6,0%	28/7,0%
6. Каратэ/дзю-до	4/2,0%	9/4,5%	13/3,25%
7. Бокс	17/8,5%	18/9,0%	35/8,75%
8. Күрес	10/5,0%	14/7,0%	24/6,0%
9. Ат спорты	2/1,0%	6/3,0%	8/2,0%
10. Басқа	35/17,5%	36/18,0%	7117,75%
Барлығы	200/100,0%	200/100,0%	400/100%

Ескерту: авторлардың жеке дереккөздерінен

Сурет 4. Студенттердің спорт түрлерін таңдау көрсеткіштері

Ескерту: авторлардың жеке дереккөздерінен

3-кесте мен 4-сурет деректері студенттердің спорттық белсенділігінде командалық спорт түрлерінің басым екенін көрсетеді. Ең жоғары көрсеткіш футболға тиесілі (30,0%), одан кейін волейбол (13,5%), баскетбол (8,75%) және бокс (8,75%) орналасқан. Бұл студент жастар арасында ұжымдық қарым-қатынасқа негізделген спорт түрлерінің танымал екенін аңғартады. Сонымен қатар жүзу, күрес, теннис және жекпе-жек спорт түрлерімен айналысатын студенттердің үлесі салыстырмалы түрде төмен деңгейде қалып отыр. Респонденттердің 17,75%-ының «басқа» спорт түрлерін көрсетуі студенттердің спорттық қызығушылықтарының әртүрлі екенін дәлелдейді. Жалпы алғанда, алынған нәтижелер студенттердің едәуір бөлігінің спортпен жүйелі түрде айналысатынын көрсеткенімен, спорттық белсенділіктің құрылымы негізінен кең таралған және қолжетімді спорт түрлеріне шоғырланғанын байқатады.

Спортқа бөлінетін уақыт

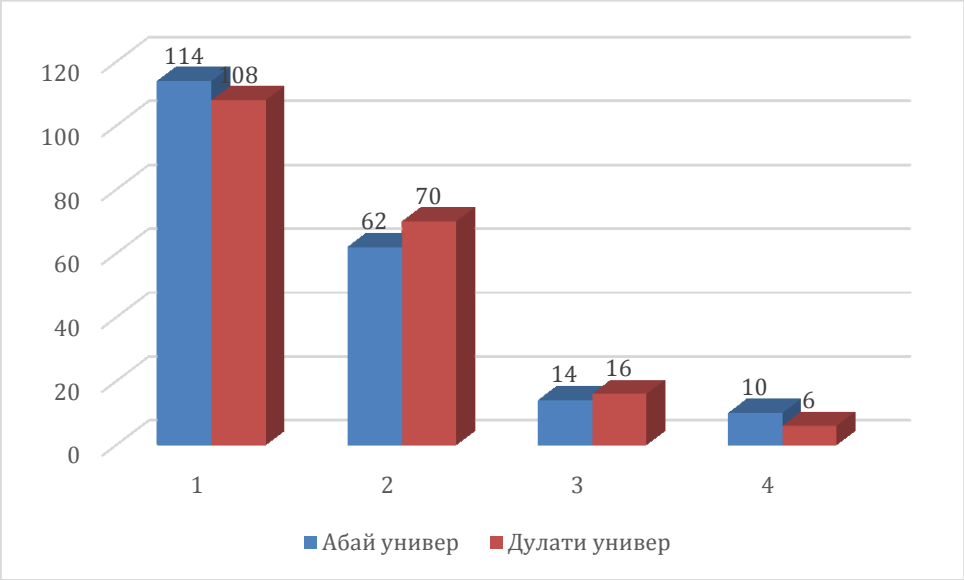
Студенттердің физикалық белсенділікке бөлетін уақыты олардың салауатты өмір салтына қаншалықты тұрақты түрде бейімделгенін сипаттайтын маңызды көрсеткіштердің бірі болып

табылады. Осы тұрғыда сауалнама барысында студенттердің спортпен шұғылдануға күнделікті бөлетін уақыты анықталды, бұл олардың дене белсенділігінің деңгейін бағалауға мүмкіндік берді. Студенттердің спортпен шұғылдануға бөлетін уақыты бойынша сауалнама нәтижелері 4-кесте мен 5-суретте көрсетілген.

4- кесте. Студенттердің спортпен шұғылдануға күнделікті бөлетін уақыты

	Абай университетінің студенттері	Дулати университетінің студенттері	Барлығы
1. 30 минут	114/57,0%	108/54,0%	222/55,5%
2. 1-2 сағат	62/31,0%	70/35,0%	132/33,0%
3. 3-4 сағат	14/7,0%	16/8,0%	30/7,5%
4.Басқа	10/5,0%	6/3,0%	16/4,0%
Барлығы	200/100,0%	200/100,0%	400/100%

Ескерту: авторлардың жеке дереккөздерінен

Сурет 5. Студенттердің спортпен шұғылдануға күнделікті бөлетін уақытының құрылымы

Ескерту: авторлардың жеке дереккөздерінен

4-кесте мен 5-сурет нәтижелері студенттердің басым бөлігі физикалық белсенділікке күн сайын белгілі бір уақыт бөлетінін көрсетті. Респонденттердің 55,5%-ы спортпен шамамен 30 минут айналысатынын, ал 33,0%-ы күніне 1–2 сағат уақыт бөлетінін атап өтті. Сонымен қатар студенттердің тек 7,5%-ы ғана спортпен 3–4 сағат айналысатынын көрсеткен. Бұл көрсеткіштер студенттердің көпшілігі дене белсенділігінің ең төменгі немесе орташа деңгейін сақтайтынын, алайда тұрақты әрі қарқынды спорттық жаттығулармен айналысатындардың үлесі салыстырмалы түрде төмен екенін байқатады.

Екі университеттің көрсеткіштері арасында айтарлықтай айырмашылық байқалмайды, бұл студенттердің физикалық белсенділікке қатысты мінез-құлқының ұқсас екенін көрсетеді. Бұған дейінгі нәтижелерде студенттердің университеттердің спорттық инфрақұрылымын жоғары бағалағаны анықталған болатын. Алайда аталған деректер материалдық жағдайлардың қолжетімді болуы әрдайым жоғары спорттық белсенділікке алып келмейтінін көрсетеді. Демек, студенттердің спортпен жүйелі түрде айналысуына материалдық базамен қатар ішкі

мотивация, уақытты тиімді жоспарлау және денсаулыққа деген жауапкершілік сияқты тұлғалық факторлар да әсер етеді.

Жалпы алғанда, алынған нәтижелер студенттердің салауатты өмір салтына оң көзқарасы қалыптасқанын көрсеткенімен, олардың басым бөлігі физикалық белсенділікті минималды деңгейде жүзеге асыратынын көрсетті. Сондықтан жоғары оқу орындарында спорттық инфрақұрылымды дамыту ғана емес, студенттердің тұрақты дене белсенділігіне қызығушылығын арттыруға бағытталған мотивациялық және тәрбиелік бағдарламаларды күшейту қажеттілігі туындайды.

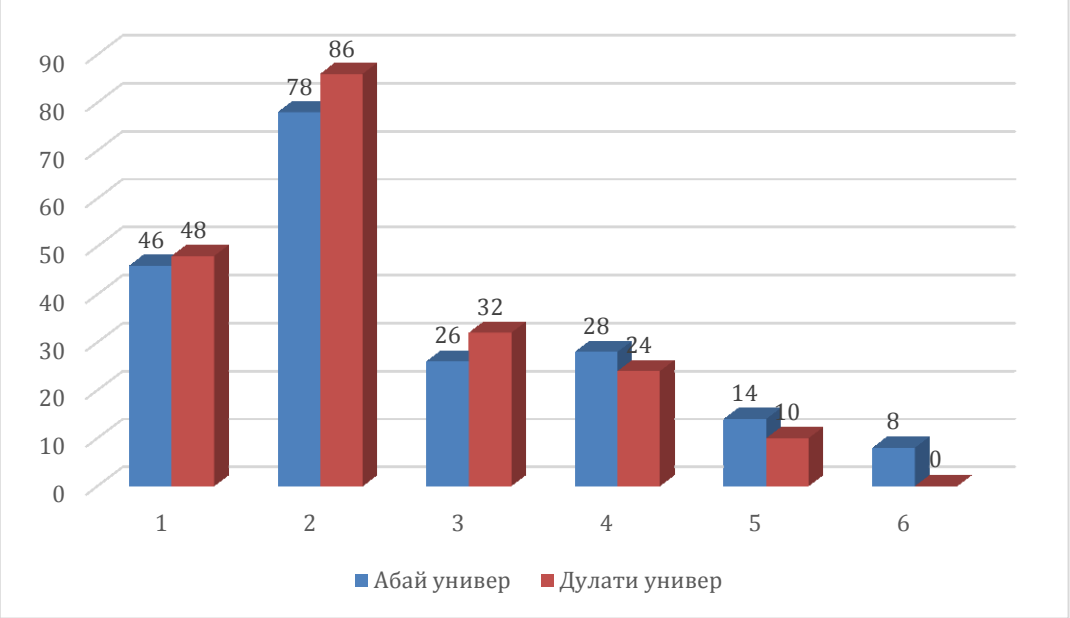
Салауатты өмір салты туралы түсінік

Студенттердің салауатты өмір салты туралы түсінігінің мазмұнын талдау олардың бұл ұғымды қандай компоненттер арқылы қабылдайтынын анықтауға мүмкіндік береді. Осы мақсатта сауалнамада респонденттердің салауатты өмір салтына қатысты көзқарастары мен басым түсініктері зерттелді, бұл олардың денсаулыққа бағытталған мінез-құлықты қалай түсінетінін бағалауға негіз болды. Студенттердің салауатты өмір салты туралы түсініктері бойынша алынған нәтижелер 5-кесте мен 6-суретте көрсетілген.

5 – кесте. Студенттердің салауатты өмір салты туралы түсініктерінің құрылымы

	Абай университетінің студенттері	Дулати университетінің студенттері	Барлығы
1. Спортпен айналысу	46/23,0%	48/24,0%	94/23,5%
2. Дұрыс тамақтану	78/39,0%	86/43,0%	164/41,0%
3. Тынығу	26/13,0%	32/16,0%	58/14,5%
4. Зиянды әдеттен арылу	28/14,0%	24/12,0%	52/13,0%
5. Уақытты ұтымды пайдалану	14/7,0%	10/5,0%	24/6,0%
6. Басқа	8/4,0%	0/0,0%	8/2,0%
Барлығы	200/100,0%	200/100,0%	400/100%

Ескерту: авторлардың жеке дереккөздерінен

Сурет 6. Студенттердің салауатты өмір салты туралы түсініктерінің құрылымы

Ескерту: авторлардың жеке дереккөздерінен

5-кесте мен 6-сурет нәтижелері студенттердің салауатты өмір салты ұғымын ең алдымен дұрыс тамақтанумен (41,0%) және спортпен айналысумен (23,5%) байланыстыратынын көрсетті. Сонымен қатар респонденттердің белгілі бір бөлігі тынығуды (14,5%), зиянды әдеттерден арылуды (13,0%) және уақытты ұтымды пайдалануды (6,0%) салауатты өмір салтының маңызды құрамдас бөліктері ретінде атап өтті.

Алынған нәтижелер студенттердің денсаулық мәдениетін негізінен физикалық денсаулық көрсеткіштері арқылы түсіндіретінін көрсетеді. Алайда қазіргі ғылыми көзқарастар бойынша салауатты өмір салты тек дұрыс тамақтану мен дене белсенділігін ғана емес, сонымен қатар психологиялық саулықты, эмоционалдық тұрақтылықты, тиімді қарым-қатынасты, стрессті басқару дағдыларын және өзін-өзі дамытуға бағытталған мінез-құлықты қамтиды. Осы тұрғыдан алғанда, студенттердің жауаптары салауатты өмір салты ұғымының жекелеген аспектілерін жақсы меңгергенімен, оның кешенді сипатын толық қабылдай бермейтінін аңғартады.

Екі университет студенттерінің жауаптары арасында айтарлықтай айырмашылық байқалмады, бұл жастардың денсаулық мәселелеріне қатысты көзқарастарының ұқсастығын көрсетеді. Сонымен бірге психологиялық денсаулық, өзін-өзі реттеу, күн тәртібін сақтау және уақытты тиімді басқару сияқты компоненттердің салыстырмалы түрде төмен көрсеткіштерге ие болуы жоғары оқу орындарында салауатты өмір салты мәдениетін қалыптастыруға бағытталған тәрбиелік жұмыстарды жетілдіру қажеттігін көрсетеді. Сондықтан университеттерде денсаулық мәдениетін насихаттау тек спорттық іс-шаралармен шектелмей, студенттердің тұлғалық дамуын, эмоционалдық әл-ауқатын және жауапты өмірлік ұстанымдарын қалыптастырумен ұштасуы тиіс.

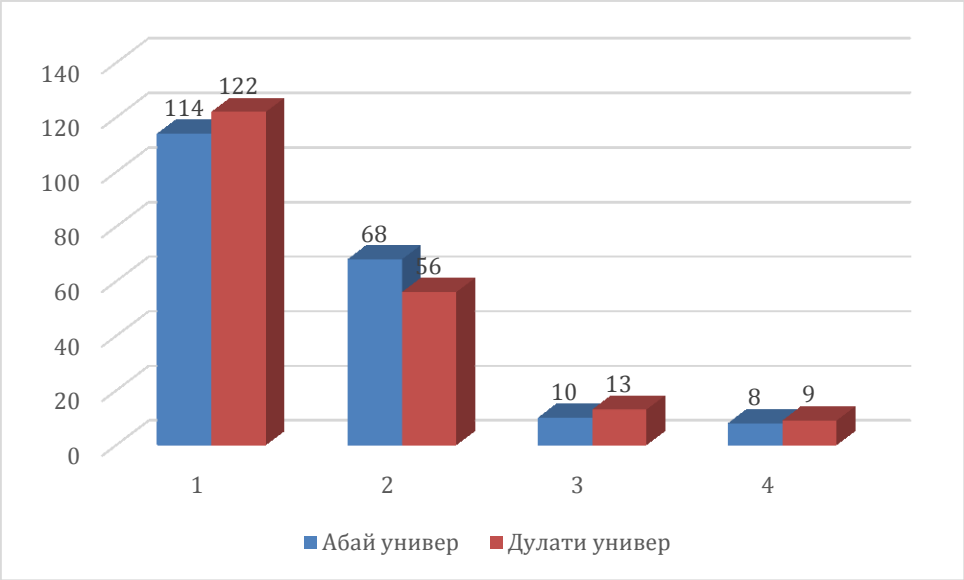
Университеттің тәрбиелік ықпалы

Университеттің тәрбиелік және ұйымдастырушылық қызметінің студенттердің салауатты өмір салтын қалыптастырудағы рөлін бағалау олардың оқу орнындағы денсаулыққа бағытталған жұмыстарды қалай қабылдайтынын анықтауға мүмкіндік береді. Осы тұрғыда сауалнама барысында студенттердің университетте салауатты өмір салтын қолдауға бағытталған іс-шаралар жүйесіне қатысты пікірлері қарастырылды. Зерттеу нәтижелері 6-кесте мен 7-суретте көрсетілген.

6 – кесте. Студенттердің университеттегі салауатты өмір салтын қалыптастыруға бағытталған жұмыстарды бағалауы

	Абай университетінің студенттері	Дулати университетінің студенттері	Барлығы
1. Көп көңіл бөлінуде	114/57,0%	122/61,0%	236/59,0%
2. Жеткілікті деңгейде	68/34,0%	56/28,0%	124/31,0%
3. Аз көңіл бөлінуде	10/5,0%	13/6,5%	23/5,75%
4. Басқа	8/4,0%	9/4,5	17/4,25%
Барлығы	200/100,0%	200/100,0%	400/100%

Ескерту: авторлардың жеке дереккөздерінен

Сурет 7. Студенттердің университетте салауатты өмір салтын қалыптастыруға бөлінетін назар деңгейін бағалау нәтижелері

Ескерту: авторлардың жеке дереккөздерінен

6-кесте мен 7-сурет нәтижелері студенттердің басым бөлігінің университеттерде салауатты өмір салтын қалыптастыруға жеткілікті деңгейде көңіл бөлінетінін көрсеткенін байқатады. Атап айтқанда, респонденттердің 59,0%-ы бұл бағыттағы жұмыстарға көп көңіл бөлінетінін, ал 31,0%-ы жеткілікті деңгейде ұйымдастырылатынын атап өткен. Осылайша, сауалнамаға қатысқан студенттердің жалпы санының 90,0%-ы университеттердің денсаулық мәдениетін қалыптастыруға бағытталған қызметін оң бағалаған.

Сонымен қатар студенттердің 5,75%-ы университет тарапынан бұл мәселеге аз көңіл бөлінетінін көрсетсе, 4,25%-ы басқа пікір білдірген. Бұл көрсеткіштердің салыстырмалы түрде төмен болуы жоғары оқу орындарында салауатты өмір салтын насихаттау бағытындағы тәрбиелік жұмыстардың жүйелі түрде жүргізілетінін көрсетеді. Алайда оң бағалардың жоғары болуы студенттердің нақты мінез-құлықтық дағдыларының да жоғары деңгейде қалыптасқанын білдірмейді. Бұған дейінгі нәтижелер студенттердің көпшілігі спортпен қысқа уақыт қана айналысатынын және салауатты өмір салтын негізінен дұрыс тамақтану мен дене белсенділігі арқылы түсіндіретінін көрсетті.

Осы тұрғыдан алғанда, университеттердің тәрбиелік ықпалы студенттердің денсаулыққа деген оң көзқарасын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады деп айтуға болады. Дегенмен тәрбиелік іс-шаралардың тиімділігі олардың санына ғана емес, мазмұнына, студенттердің белсенді қатысуына және алынған ақпаратты күнделікті өмірде қолдану деңгейіне де байланысты. Сондықтан салауатты өмір салтын қалыптастыруға бағытталған жұмыстарды ақпараттық-түсіндіру шараларымен шектемей, студенттердің жеке жауапкершілігін, өзін-өзі реттеу дағдыларын және тұрақты денсаулық мәдениетін дамытуға бағытталған практикалық бағдарламалармен толықтыру қажет.

Болжамды тексеру нәтижелері

Зерттеу барысында университеттік ортаның студенттердің салауатты өмір салты мәдениетін қалыптастырудағы рөлін бағалауға бағытталған гипотеза тексерілді. Негізгі болжам ретінде университеттің спорттық инфрақұрылымы мен материалдық-техникалық базасы неғұрлым жоғары деңгейде дамыған сайын, студенттердің университетте салауатты орта қалыптасқан деген пікірінің де жоғары болатыны қабылданды. Аталған болжамды тексеру үшін Пирсонның χ^2 (хи-квадрат) критерийі қолданылды [11, с. 172].

Осы мақсатта «Университетте салауатты орта қалыптастыруға жағдай жасалған ба?» және «Университеттің спорттық кешендерінің материалдық базасы қандай?» деген екі сұрақтың нәтижелері өзара салыстырылды. Есептеу нәтижелері 7-кестеде берілген.

7 – кесте. Университеттің спорттық инфрақұрылымын бағалау мен салауатты орта қалыптастыру туралы пікірлер арасындағы байланыс

	1. Ия, жағдай жасалған	2. Орташа деңгейде	3. Жоқ жасалмаған	4. Басқа	Барлығы
1. Өте жоғары	48/48,2	24/25,3	6/4,66	3/2,84	81
2. Жоғары	97/96,39	49/50,62	10/9,3	6/5,67	162
3. Жақсы	46/45,22	25/23,75	3/4,37	2/2,66	76
4. Орташа	27/26,78	15/14,1	2/2,59	1/1,575	45
5. Нашар	17/16,1	8/8,4	2/1,55	0/0,945	27
6. Басқа	3/5,355	4/2,8	1/0,52	1/0,52	9
Барлығы	238	125	23	14	400

Ескерту: автордың жеке дереккөзінен

7-кестеде көрсетілгендей, студенттердің университеттің материалдық-техникалық базасына берген бағалары мен университетте салауатты орта қалыптасқандығы туралы пікірлері арасында белгілі бір сәйкестік байқалғанымен, бұл байланыстың статистикалық маңыздылығы жеткілікті деңгейде дәлелденбеді. Пирсонның χ^2 критерийі бойынша есептеу нәтижесінде $\chi^2 = 5{,}238$, еркіндік дәрежесі $sd = 15$ мәндері алынды.

Статистикалық талдау нәтижелері университеттің спорттық кешендерінің материалдық базасы студенттердің салауатты орта туралы пікіріне белгілі бір дәрежеде ықпал ететінін көрсеткенімен, бұл фактордың шешуші рөл атқармайтынын көрсетті. Демек, студенттердің салауатты өмір салты мәдениетін қалыптастыру тек материалдық инфрақұрылымның даму деңгейіне ғана тәуелді емес.

Алынған нәтижелер студенттердің денсаулыққа бағытталған мінез-құлқына ішкі мотивация, жеке құндылықтар жүйесі, өзін-өзі реттеу дағдылары, әлеуметтік орта және университеттің тәрбиелік жұмыстары сияқты факторлардың да елеулі әсер ететінін көрсетеді. Осылайша, университеттік орта салауатты өмір салтын қалыптастырудың маңызды алғышарты болғанымен, оның тиімділігі материалдық, әлеуметтік-психологиялық және тұлғалық факторлардың өзара ықпалы арқылы жүзеге асатыны анықталды.

Зерттеу нәтижесінде бірнеше ұсынымдарды атауға болады.

1) студент жастардың көпшілігі қозғалмалы, бірақ белсенді емес өмір салтын жүргізеді, яғни белсенді спортпен айналысуды қолға алу керек;

2) студент жастардың жартысынан көбі темекі тартпайды және алкогольді сирек қолданады, осыған орай студент жастардың арасында түсіндіру жұмыстарын жүргізу керек;

3) сұралғандардың 75% өзінің тамақтануын бақылауға тырысады;

4) сұралғандардың басым бөлігі 5-6 сағаттан ұйықтайды, адамның қалыпты өмір сүруі үшін кемінде 8 сағат ұйықтауы керек;

5) студент жастардың жартысынан астамы салауатты өмір салты мәдениеті болып табылатынын анық түсінеді.

Осылайша, зерттеу нәтижелері жастар арасында салауатты өмір қалыптастырудың бірқатар көкейкесті мәселелердің бар екендігін атап шығуға мүмкіндік берді.

Жастар алкоголизмді, жұмыссыздықты, нашақорлықты қазіргі қоғамның басты мәселесі ретінде атап, профилактикалық жұмыстардың қажеттігін түсінеді. Жастардың өз денсаулығына және салауатты өмір салтына деген көзқарасын бағалау арқылы біз бұл мәселелерді шешуге ұсынысымызды жоғарыда көрсетілгендей тұжырымдай аламыз.

Қазіргі кезде дене шынықтыру мен спортқа ғана емес, бос уақытты ұйымдастыруға да көп көңіл бөлінеді. Жастардың салауатты өмір салтын сақтауға ынтасын арттыру, денсаулық мәселелері бойынша хабардар ету, насихаттау, әлеуметтік құндылықтарды бағалау еліміздегі, облыстағы және қаладағы жастардың мәселелерін шешуге өз үлесін қосады деп сенеміз.

Талқылау

Жүргізілген зерттеу университет ортасының студенттердің салауатты өмір салты мәдениетін қалыптастыруға ықпалы бар екенін көрсетті, алайда бұл ықпалдың шешуші фактор емес екені анықталды. Зерттеудің бастапқы болжамы – университетте салауатты орта қалыптастыруға қолайлы жағдай болған жағдайда студенттердің салауатты өмір салтына бейімділігі артады – эмпирикалық деректер арқылы ішінара ғана расталды. Материалдық және ұйымдастырушылық жағдайлар студенттердің салауатты өмір салтына оң көзқарасын қалыптастырғанымен, оларды тұрақты мінез-құлықтық дағдыға айналдыру үшін жеткіліксіз екені байқалды.

Бұл нәтиже Шукуров және әріптестерінің зерттеу қорытындыларымен үндес келеді. Авторлар қашықтан оқыту жағдайында да университеттің ұйымдастырушылық және әдістемелік ықпалы маңызды екенін атап өтеді, алайда студенттердің дербес жауапкершілігі мен өзін-өзі реттеу дағдылары жеткіліксіз болған жағдайда бұл ықпал әлсірейтінін көрсетеді. Біздің зерттеу де университеттік ортаның бар болуы автоматты түрде салауатты өмір салты мәдениетінің қалыптасуына әкелмейтінін нақты деректермен дәлелдейді [12, p.7].

Зерттеу барысында анықталған маңызды нәтижелердің бірі – студенттердің басым бөлігінің университеттегі материалдық жағдайларды оң бағалағанына қарамастан, олардың дене белсенділігі салыстырмалы түрде төмен деңгейде қалуы. Бұл жағдай инфрақұрылымның қолжетімді болуы мен оны нақты пайдалану арасында айырмашылық бар екенін көрсетеді. Яғни спорт залдарының, секциялардың немесе арнайы бағдарламалардың болуы студенттердің барлығының бірдей белсенді өмір салтын ұстануына кепілдік бермейді. Мұндай нәтиже денсаулық мәдениетін қалыптастыруда сыртқы жағдайлардан гөрі тұлғаның ішкі қажеттіліктері мен құндылықтық бағдарларының маңыздырақ екенін көрсетеді.

Сонымен қатар алынған деректер студенттердің денсаулыққа қатысты таңдаулары көбіне күнделікті тәжірибе, уақытты ұйымдастыру ерекшеліктері және әлеуметтік ортаның ықпалы арқылы қалыптасатынын көрсетті. Университет белгілі бір мүмкіндіктер ұсынғанымен, студенттердің оларды пайдалану деңгейі әртүрлі болып шықты. Бұл жағдай жастардың денсаулық мәдениетін зерттеуде құрылымдық факторлар мен тұлғалық факторларды өзара байланыста қарастыру қажеттігін дәлелдейді. Демек, салауатты өмір салты мәдениетін қалыптастыруды тек материалдық ресурстардың немесе инфрақұрылымның болуымен түсіндіру жеткіліксіз.

Сауалнама нәтижелері студенттердің салауатты өмір салты ұғымын көбіне дұрыс тамақтану мен физикалық белсенділік арқылы түсіндіретінін көрсетті. Бұл жағдай Антви және әріптестерінің еңбегінде сипатталған тұжырымдармен сәйкес келеді, онда студенттердің денсаулыққа қатысты мінез-құлқы көбіне қолжетімділік пен жеке ынғайлылық факторларына тәуелді екені көрсетілген. Алайда біздің зерттеуде бұл түсініктің тар аяда қалуы тұлғалық алғышарттардың, әсіресе ішкі мотивация мен өзін-өзі реттеу механизмдерінің әлсіздігін айқындады [13, p.3006]. Сонымен қатар студенттердің психологиялық саулық, эмоционалдық тұрақтылық, уақытты тиімді басқару және ұйқы режимі сияқты компоненттерге жеткілікті назар аудармауы салауатты өмір салты мәдениетінің тұтас жүйе ретінде қабылданбай отырғанын көрсетеді.

Бұл нәтиже қазіргі жастар арасында денсаулық ұғымының көбіне физикалық көрсеткіштермен шектеліп қалатынын аңғартады. Шын мәнінде, денсаулық адамның физикалық жағдайымен қатар оның психологиялық және әлеуметтік әл-ауқатын да қамтиды. Сондықтан университеттік ортада жүргізілетін жұмыстар тек спорттық белсенділікті арттырумен шектелмей, студенттердің психологиялық тұрақтылығын, күйзеліске төзімділігін және уақытты тиімді басқару қабілеттерін дамытуға бағытталуы тиіс. Мұндай кешенді көзқарас қана салауатты өмір мәдениетінің тұрақты қалыптасуына мүмкіндік береді.

Материалдық база мен салауатты орта арасындағы байланысты тексеру барысында алынған χ^2 нәтижелері бастапқы гипотезаның расталмағанын көрсетті. Бұл дерек Берхану мен Шиферав ұсынған модельмен жанама түрде үйлеседі: авторлар салауатты өмір салты мінез-құлқының академиялық және тұлғалық нәтижелерге әсері делдал айнымалылар (мотивация, құндылық бағдар) арқылы жүзеге асатынын дәлелдейді. Осы тұрғыда біздің зерттеу материалдық факторлардың тікелей емес, жанама рөл атқаратынын нақтылайды [14, p.11].

Алынған нәтижелер қазіргі жастардың денсаулыққа қатысты мінез-құлқын түсіндіретін әлеуметтік-экологиялық тәсілдің өзектілігін де растайды. Бұл теорияға сәйкес адамның өмір салты тек жеке таңдаудың нәтижесі емес, сонымен қатар әлеуметтік орта, құрдастар тобы, отбасы, білім беру ұйымдары және мәдени құндылықтар ықпалының жиынтығы болып табылады. Сондықтан университет деңгейінде жүргізілетін жұмыстар студенттердің жеке мотивациясын дамыту шараларымен ұштаспаса, олардың тиімділігі шектеулі болуы мүмкін.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, студенттердің денсаулық мәдениетін қалыптастыруда әлеуметтік қолдау тетіктері маңызды орын алады. Әсіресе құрдастар тарапынан қолдау көрсету, бірлескен спорттық және мәдени іс-шараларға қатысу, ұжымдық жауапкершілік сезімін қалыптастыру студенттердің салауатты мінез-құлықты тұрақты ұстануына ықпал етеді. Бұл жағдай әлеуметтік капитал теориясының негізгі қағидаларымен де сәйкес келеді, себебі жастардың күнделікті әрекеттеріне олардың жақын әлеуметтік ортасы айтарлықтай әсер етеді. Университеттік қауымдастық ішіндегі әлеуметтік байланыстардың беріктігі студенттердің денсаулыққа қатысты құндылықтарын нығайтуға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, зерттеу нәтижелері университеттік бағдарламалар мен іс-шаралардың тиімділігі оларды іске асыру формасына және студенттердің қатысу деңгейіне тәуелді екенін көрсетті. Потапчук және әріптестерінің «Healthy Lifestyle University» бағдарламасын талдауында денсаулық мәдениетін қалыптастыру жүйелі және ұзақ мерзімді педагогикалық қолдауды талап ететіні атап өтіледі. Біздің зерттеу де бір реттік іс-шаралардан гөрі құндылыққа негізделген, қатысымдық модельдің қажеттігін көрсетеді [15, p.4]. Әсіресе студенттердің өздерін ұйымдастырушы әрі бастамашы ретінде тарту денсаулық мәдениетін қалыптастырудың тиімділігін арттыруы мүмкін.

Бұл тұрғыдан алғанда университеттердің рөлі тек білім берумен шектелмей, денсаулықты қолдайтын әлеуметтік орта қалыптастыруға бағытталуы тиіс. Егер студенттер денсаулық сақтау бастамаларының белсенді қатысушысы болса, олардың ішкі уәжі күшейіп, салауатты мінез-құлық тұрақты сипат алады. Сондықтан университеттік саясатта студенттердің бастамаларын қолдау, еріктілік жобаларын дамыту және денсаулық мәселелері бойынша студенттік көшбасшылықты ынталандыру маңызды бағыттардың бірі болуы қажет.

Пуэнте-Идальго және әріптестерінің әдеби шолуында университет студенттерінің денсаулыққа қатысты мінез-құлқы көп жағдайда әлеуметтік орта мен құрдастар ықпалы арқылы қалыптасатыны көрсетілген. Біздің зерттеу нәтижелері де бұл тұжырымды нақтылай отырып, әлеуметтік-психологиялық алғышарттардың (ұжымдық спорт, қолдау атмосферасы, студенттік қауымдастықтар қызметі) институционалдық факторлардан кем түспейтін рөл атқаратынын дәлелдеді [16, p.19]. Әсіресе құрдастар арасындағы оң тәжірибені тарату және ұжымдық іс-шараларға қатысу студенттердің денсаулыққа деген жауапкершілігін күшейтетін факторлардың бірі ретінде байқалды.

Жалпы алғанда, зерттеу нәтижелері студенттердің салауатты өмір салты мәдениетін қалыптастыру көп деңгейлі және күрделі әлеуметтік процесс екенін көрсетті. Бұл үдеріс материалдық ресурстардың болуымен ғана емес, студенттің жеке мотивациясымен, әлеуметтік ортасымен және университеттің тәрбиелік әлеуетімен анықталады. Сондықтан жоғары оқу орындары денсаулық мәдениетін қалыптастыруда кешенді тәсілді басшылыққа алып, инфрақұрылымдық, әлеуметтік-психологиялық және тәрбиелік бағыттарды өзара үйлестіруі қажет.

Зерттеудің белгілі бір шектеулері де бар. Біріншіден, зерттеу екі жоғары оқу орнының студенттері арасында ғана жүргізілді, сондықтан нәтижелерді барлық қазақстандық студенттерге тікелей жалпылау сақтықты талап етеді. Екіншіден, зерттеу сауалнама әдісіне негізделген-

діктен, респонденттердің субъективті бағалаулары нәтижелерге әсер етуі мүмкін. Үшіншіден, зерттеу көлденең сипатта жүргізілгендіктен, анықталған байланыстардың ұзақ мерзімді динамикасын бағалау мүмкін болмады. Болашақта әртүрлі өңірлердегі университеттерді қамтитын және ұзақ мерзімді бақылауға негізделген зерттеулер жүргізу маңызды болып табылады.

Осылайша, жүргізілген зерттеу алдыңғы еңбектерді қайталамай, университет ортасының рөлін шешуші емес, бірақ қажетті шарт ретінде қарастыруды ұсынады. Бұл зерттеудің жаңалығы – материалдық, әлеуметтік-психологиялық және тұлғалық алғышарттардың өзара байланысын эмпирикалық деректер арқылы көрсетуінде. Алынған нәтижелер салауатты өмір салты мәдениетін қалыптастыру университеттік саясат, педагогикалық ықпал және студенттің жеке жауапкершілігі бірлігінде ғана нәтижелі болатынын дәлелдейді. Сондықтан жоғары оқу орындарында денсаулық мәдениетін дамытуға бағытталған жұмыстар инфрақұрылымды жетілдірумен қатар, студенттердің ішкі мотивациясын, өзін-өзі реттеу дағдыларын және әлеуметтік белсенділігін дамытуға бағытталуы тиіс.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу нәтижелері университет ортасының жастар арасында салауатты өмір салты мәдениетін қалыптастыруда маңызды әлеуметтік-педагогикалық фактор екенін көрсетті. Алайда алынған деректер университеттік жағдайлардың өзі студенттердің салауатты өмір салтын тұрақты өмірлік дағдыға айналдыруы үшін жеткіліксіз екенін дәлелдейді. Зерттеудің бастапқы болжамы университетте салауатты орта қалыптастыру студенттердің салауатты өмір салтына бейімділігін арттырады деген тұжырымға негізделген болатын. Эмпирикалық талдау нәтижелері бұл болжамның ішінара расталғанын көрсетті: институционалдық жағдайлар қолайлы орта қалыптастырғанымен, шешуші рөлді студенттердің жеке мотивациясы мен құндылықтық бағдарлары атқарады.

Зерттеу барысында студенттердің басым бөлігі салауатты өмір салтының маңызын түсінетіні анықталды, алайда бұл түсінік көп жағдайда нақты мінез-құлықтық әрекетке айналмайтыны байқалды. Бұл жағдай салауатты өмір мәдениетінің негізінен физикалық белсенділік пен дұрыс тамақтанумен шектеліп, психологиялық тұрақтылық, өзін-өзі реттеу және күн тәртібін сақтау сияқты компоненттердің екінші кезекте қалуымен түсіндіріледі. Сонымен қатар, әлеуметтік орта мен ақпараттық ықпалдың жеткіліксіздігі студенттердің тұрақты салауатты мінез-құлық қалыптастыруына кедергі келтіретіні айқындалды.

Осыған байланысты зерттеу нәтижелері негізінде университеттік ортада салауатты өмір салты мәдениетін қалыптастыруға бағытталған келесі практикалық ұсыныстар ұсынылады:

1. Университеттің тәрбиелік жүйесін күшейту

Салауатты өмір салты мәселесін жеке іс-шаралар шеңберінде емес, университеттің ұзақ мерзімді тәрбиелік стратегиясының құрамдас бөлігі ретінде қарастыру қажет. Бұл стратегия студенттердің құндылықтық бағдарлары мен ішкі мотивациясын дамытуға бағытталуы тиіс.

2. Тұлғалық алғышарттарды дамытуға басымдық беру

Студенттердің өзін-өзі реттеу, уақытты жоспарлау, психологиялық тұрақтылық және жауапкершілік дағдыларын қалыптастыруға бағытталған тренингтер мен элективті курстар енгізу ұсынылады.

3. Әлеуметтік-психологиялық ортаны нығайту

Құрдастар арасындағы қолдауды арттыру, командалық спорт түрлерін дамыту және ұжымдық денсаулыққа бағытталған бастамаларды қолдау арқылы салауатты мінез-құлықтың әлеуметтік моделін қалыптастыру қажет.

4. Материалдық базаны мотивациялық құрал ретінде пайдалану

Спорттық инфрақұрылым тек қолжетімді объект ретінде емес, студенттердің белсенді қатысуын ынталандыратын орта ретінде ұйымдастырылуы тиіс (ерікті клубтар, студенттік бастамалар, марапаттау жүйесі).

5. Ақпараттық-ағартушылық жұмысты жүйелеу

Салауатты өмір салты туралы ақпаратты тек насихаттау емес, оны студенттердің күнделікті өмірімен байланыстыратын интерактивті форматта (практикалық сабақтар, кейс-талдау, пікірталастар) ұсыну қажет.

Қорытындылай келе, университеттік ортада салауатты өмір салты мәдениетін қалыптастыру материалдық жағдайлармен шектелмей, тұлғалық, әлеуметтік және педагогикалық факторлардың бірлігінде жүзеге асуы тиіс. Университет осы тұрғыда білім беруші институт қана емес, студенттердің денсаулық мәдениетін қалыптастыратын және оны қоғамда орнықтыратын маңызды әлеуметтік орта ретінде қызмет атқаруы қажет.

Әдебиеттер:

1 Kokhan S., Vlasava S., Eshiev A., Moldokeeva A., Dorohova S. Health promotion landmarks of students // BIO Web of Conferences. – 2024. – Vol. 116. – P. 1-6. – DOI: 10.1051/bioconf/202411607006.

2 Akimova E.A., Levchenko N., Maslova T. Forming university students' healthy lifestyle through the mastering the discipline "Pedagogy" // SHS Web of Conferences. – 2020. – Vol. 87. – P. 1-8. – DOI: 10.1051/shsconf/20208700036.

3 Amiri M., Chaman R., Khosravi A. The relationship between health-promoting lifestyle and its related factors with self-efficacy and well-being of students // Osong Public Health and Research Perspectives. – 2019. – Vol. 10, № 4. – P. 221–228. – DOI: 10.24171/j.phrp.2019.10.4.04.

4 Rashidi M., Karaman F., Yıldırım G., Genç A., Çakmak S., Durusoy E., Şahin B.S., Elkin N. Healthy life skills and related factors among university students: A cross-sectional study in Istanbul, Turkey // Journal of Health, Population and Nutrition. – 2023. – Vol. 42, № 1. – P. 1-7. – DOI: 10.1186/s41043-023-00481-4.

5 Cuberos R.C., Ortega F.Z., Moreno E.M.O., Ruz R.P., Sánchez M.C. An exploratory model of psychosocial factors and healthy habits in university students of physical education depending on gender // International Journal of Environmental Research and Public Health. – 2018. – Vol. 15, № 11. – P. 1-14. – DOI: 10.3390/ijerph15112430.

6 Bachert P., Wolbring L., Hildebrand C., Wöll A., Wäsche H. Analyzing mechanisms of interdisciplinary cooperation in promoting students' health at university // BMC Public Health. – 2023. – Vol. 23, № 1. – P. 1-13. – DOI: 10.1186/s12889-023-16786-2.

7 Amaya M., Donegan T.E., Conner D., Edwards J., Gipson C. Creating a culture of wellness: A call to action for higher education, igniting change in academic institutions // Building Healthy Academic Communities Journal. – 2019. – Vol. 3, № 2. – P. 27–36. – DOI: 10.18061/bhac.v3i2.7117.

8 Sirojova Z.N. The impact of physical activity on the physical health and psychological well-being of students // BIO Web of Conferences. – 2024. – Vol. 120. – P. 1-10. – DOI: 10.1051/bioconf/202412001054.

9 Åsberg K., Eldh A. C., Löf M., Bendtsen M. A balancing act—Finding one's way to health and well-being: A qualitative analysis of interviews with Swedish university students on lifestyle and behavior change // PLOS ONE. – 2022. – Vol. 17, №10. – P.1-10. – DOI: 10.1371/journal.pone.0275848.

10 Hutchesson M., Whatnall M., Yazin N., Fenton S., Duncan M.J., Kay-Lambkin F., Burrows T. Health behavior interventions for university students measuring mental health outcomes: A scoping review // Frontiers in Public Health. – 2022. – Vol. 10. – P.1-11. – DOI: 10.3389/fpubh.2022.1063429.

11 Попова Н.В. Спорт как эффективное средство привлечения студентов к здоровому образу жизни // Актуальные научные исследования в современном мире. – 2019. – № 3–4. – С. 169–173.

12 Shukurov R.S., Narzullayeva R.R., Husenov N.N. The culture of a healthy lifestyle of students in the context of distance learning and its organizational and methodological features // BIO Web of Conferences. – 2024. – Vol. 120. – P. 1-9. – DOI: 10.1051/bioconf/202412001022.

13 Antwi J., Olawuyi Y., Opara I., Ifafore M. Hindrances and enablers of healthy eating behavior among college students in an HBCU: A qualitative study // Journal of Racial and Ethnic Health Disparities. – 2025. –Vol. 12. - P. 3004-3012. - DOI: 10.1007/s40615-024-02108-8.

14 Berhanu K.Z., Shiferaw A.A. The mediating role of healthy lifestyle behavior in the relationship between religious practice and academic achievement in university students // BMC Psychology. – 2023. – Vol. 11, № 1. – P. 1-14. – DOI: 10.1186/s40359-023-01455-1.

15 Potapchuk A.A., Vanchakova N.P., Vorontsova E.V., Shaporov A.M., Bogatyrev A. Educational program "Healthy Lifestyle University" for medical students' vocational adjustment development // BIO Web of Conferences. – 2021. – Vol. 29. – P. 1-10. – DOI: 10.1051/bioconf/20212901019.

16 Puente-Hidalgo S., Prada-García C., Benítez-Andrades J.A., Fernández-Martínez E. Promotion of healthy habits in university students: Literature review // Healthcare. – 2024. – Vol. 12, № 10. – P.1-24. – DOI: 10.3390/healthcare12100993

References:

1 Kokhan S., Vlasava S., Eshiev A., Moldokeeva A., Dorohova S. Health promotion landmarks of students // BIO Web of Conferences. – 2024. – Vol. 116. – P. 1-6. – DOI: 10.1051/bioconf/ 202411607006.

2 Akimova E.A., Levchenko N., Maslova T. Forming university students' healthy lifestyle through the mastering the discipline "Pedagogy" // SHS Web of Conferences. – 2020. – Vol. 87. – P. 1-8. – DOI: 10.1051/shsconf/20208700036.

3 Amiri M., Chaman R., Khosravi A. The relationship between health-promoting lifestyle and its related factors with self-efficacy and well-being of students // Osong Public Health and Research Perspectives. – 2019. – Vol. 10, № 4. – P. 221–228. – DOI: 10.24171/j.phrp.2019.10.4.04.

4 Rashidi M., Karaman F., Yıldırım G., Genç A., Çakmak S., Durusoy E., Şahin B.S., Elkin N. Healthy life skills and related factors among university students: A cross-sectional study in Istanbul, Turkey // Journal of Health, Population and Nutrition. – 2023. – Vol. 42, № 1. – P. 1-7. – DOI: 10.1186/s41043-023-00481-4.

5 Cuberos R.C., Ortega F.Z., Moreno E.M.O., Ruz R.P., Sánchez M.C. An exploratory model of psychosocial factors and healthy habits in university students of physical education depending on gender // International Journal of Environmental Research and Public Health. – 2018. – Vol. 15, № 11. – P. 1-14. – DOI: 10.3390/ijerph15112430.

6 Bachert P., Wolbring L., Hildebrand C., Wöll A., Wäsche H. Analyzing mechanisms of interdisciplinary cooperation in promoting students' health at university // BMC Public Health. – 2023. – Vol. 23, №1. – P. 1-13. – DOI: 10.1186/s12889-023-16786-2.

7 Amaya M., Donegan T.E., Conner D., Edwards J., Gipson C. Creating a culture of wellness: A call to action for higher education, igniting change in academic institutions // Building Healthy Academic Communities Journal. – 2019. – Vol. 3, № 2. – P. 27–36. – DOI: 10.18061/bhac.v3i2.7117.

8 Sirojova Z.N. The impact of physical activity on the physical health and psychological well-being of students // BIO Web of Conferences. – 2024. – Vol. 120. – P. 1-10. – DOI: 10.1051/bioconf/202412001054.

9 Åsberg K., Eldh A. C., Löf M., Bendtsen M. A balancing act—Finding one's way to health and well-being: A qualitative analysis of interviews with Swedish university students on lifestyle and behavior change // PLOS ONE. – 2022. – Vol. 17, №10. – P.1-10. – DOI: 10.1371/journal.pone.0275848.

10 Hutchesson M., Whatnall M., Yazin N., Fenton S., Duncan M.J., Kay-Lambkin F., Burrows T. Health behavior interventions for university students measuring mental health outcomes: A scoping review // Frontiers in Public Health. – 2022. – Vol. 10. – P.1-11. – DOI: 10.3389/fpubh.2022.1063429.

11 Popova N.V. Sport kak effektivnoe sredstvo privlecheniya studentov k zdorovomu obrazu zhizni // Aktualnye nauchnye issledovaniya v sovremennom mire. – 2019. - №3–4. – P.169–173. (in Russ.)

12 Shukurov R.S., Narzullayeva R.R., Husenov N.N. The culture of a healthy lifestyle of students in the context of distance learning and its organizational and methodological features // BIO Web of Conferences. – 2024. – Vol. 120. – P. 1-9. – DOI: 10.1051/bioconf/202412001022.

13 Antwi J., Olawuyi Y., Opara I., Ifafore M. Hindrances and enablers of healthy eating behavior among college students in an HBCU: A qualitative study // Journal of Racial and Ethnic Health Disparities. – 2025. –Vol. 12. - P. 3004-3012. - DOI: 10.1007/s40615-024-02108-8.

14 Berhanu K.Z., Shiferaw A.A. The mediating role of healthy lifestyle behavior in the relationship between religious practice and academic achievement in university students // BMC Psychology. – 2023. – Vol. 11, №1. – P. 1-14. – DOI: 10.1186/s40359-023-01455-1.

15 Potapchuk A.A., Vanchakova N.P., Vorontsova E.V., Shaporov A.M., Bogatyrev A. Educational program "Healthy Lifestyle University" for medical students' vocational adjustment development // BIO Web of Conferences. – 2021. – Vol. 29. – P. 1-10. – DOI: 10.1051/bioconf/20212901019.

16 Puente-Hidalgo S., Prada-García C., Benítez-Andrades J.A., Fernández-Martínez E. Promotion of healthy habits in university students: Literature review // Healthcare. – 2024. – Vol. 12, № 10. – P.1-24. – DOI: 10.3390/healthcare12100993

ҒТАМР 04.21.51 **DOI: https://doi.org/10.51889/2959-6270.2026.94.2.017**

Д.С. Нұрпейсова[1] , Н.П. Танкиш[2] , Қ.Т. Туғанбаев[3] , Хан Муаззам Али [4]*

[1] Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы, Қазақстан
[2] М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті
Шымкент, Қазақстан
[3] Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті
Алматы, Қазақстан
[4]Миссури университеті
Колумбия қ., Миссури штаты, АҚШ
**e-mail: dnurpeisova1983@mail.ru*

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ САЯСАТЫНДАҒЫ ТРАНСФОРМАЦИЯ ЖӘНЕ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ОРНЫҚТЫЛЫҚ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасындағы демографиялық саясаттың эволюциясы тар салалық реттеу шеңберінен шығып, ұлттық дамудың стратегиялық архитектурасымен ұштасқан көпдеңгейлі басқару кеңістігіне айналған үдеріс ретінде талданады. Зерттеудің мақсаты – тәуелсіздік кезеңіндегі демографиялық өзгерістердің мазмұнын, олардың институционалдық логикасын және ұзақмерзімді демографиялық орнықтылыққа ықпал ету әлеуетін бағалау. Әдіснамалық негіз ретінде аралас зерттеу дизайны қолданылып, ұлттық статистика, халықаралық салыстырмалы деректер, стратегиялық құжаттар және құрылымдық-салыстырмалы талдау біріктірілді. Зерттеу Қазақстандағы демографиялық өзгерістерді туу, көші-қон, урбанизация және қартаюдың жеке-жеке қозғалысы ретінде емес, бірін-бірі күшейтетін әрі шектейтін жүйелік байланыстар жиынтығы ретінде қарастырады. Біз қазіргі ахуалды «өсімнен орнықтылыққа өтудің» кезеңі деп пайымдаймыз: халық санының артуы мен салыстырмалы жоғары фертильділік елге қолайлы мүмкіндік терезесін ашқанымен, бұл артықшылық әлеуметтік инфрақұрылымның сапасымен, аймақтық теңгеріммен, көші-қонды басқару тиімділігімен және қартаюға институционалдық бейімделумен бекітілмесе, ұзақмерзімді дивидендке айналмайды. Мақалада демографиялық саясаттың жаңа мазмұны адами капиталды ұдайы өндіру, кеңістіктік дисбаланстарды әлсірету, күтім экономикасын күшейту және дерекке негізделген өңірлік басқаруды қалыптастыру міндеттерімен сабақтастырылады. Зерттеу нәтижелері Қазақстан үшін демографиялық орнықтылық халық санының механикалық сақталуы емес, демографиялық құрылымның сапалық теңгерімі мен әлеуметтік институттардың бейімделу қабілетіне тәуелді екенін көрсетеді.

Түйін сөздер: демографиялық саясат, демографиялық трансформация, демографиялық орнықтылық, адами капитал, көші-қон, урбанизация, қартаю, Қазақстан

D.S. Nurpeisova[1], N.P. Tankish[2], K.T. Tuganbaev[3], Muazzam Ali Khan [4]*

[1] Abai Kazakh National Pedagogical University
Almaty, Kazakhstan
[2] M. Auezov South Kazakhstan University
Shymkent, Kazakhstan
[3] Kazakh National Women's Teacher Training University
Almaty, Kazakhstan
[4]University of Missouri
Columbia, Missouri, USA
**e-mail: dnurpeisova1983@mail.ru*

TRANSFORMATION OF KAZAKHSTAN'S DEMOGRAPHIC POLICY AND SUSTAINABILITY PROSPECTS

Abstract

The article examines demographic policy in the Republic of Kazakhstan as a process that is moving beyond narrow sectoral regulation and gradually becoming a space of multi-level governance linked to the strategic architecture of national development. The aim of the study is to assess the content of demographic changes during the independence period, their institutional logic, and their potential contribution to long-term demographic sustainability. The methodological framework combines a mixed research design with national statistics, international comparative data, strategic policy documents, and structural-comparative analysis. Demographic change in Kazakhstan is interpreted not as a mechanical sum of fertility, migration, urbanization, and ageing trends, but as an interconnected system in which each process amplifies or constrains the others. We argue that the current stage should be understood as a transition from growth to sustainability: population increase and relatively high fertility create a favorable window of opportunity, yet this advantage cannot become a durable demographic dividend without stronger social infrastructure, lower regional disparities, higher-quality migration governance, and institutional adaptation to population ageing. The article shows that the new substance of demographic policy must be tied to the reproduction of human capital, the mitigation of spatial imbalances, the strengthening of the care economy, and the development of data-driven regional governance. The findings demonstrate that Kazakhstan's demographic sustainability depends not on the mechanical preservation of population size, but on the qualitative balance of demographic structure and the adaptive capacity of social institutions.

Keywords: demographic policy, demographic transformation, demographic sustainability, human capital, migration, urbanization, ageing, Kazakhstan

Нурпейсова Д.С. [1], Танкиш Н.П. [2], Туганбаев Қ.Т. [3], Хан Муаззам Али [4]*

[1] Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Алматы, Казахстан
[2] Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова
Шымкент, Казахстан
[3] Казахский национальный женский педагогический университет
Алматы, Казахстан
[4]Университет Миссури
г. Колумбия, штат Миссури, США
**e-mail: dnurpeisova1983@mail.ru*

ТРАНСФОРМАЦИЯ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ КАЗАХСТАНА И ПЕРСПЕКТИВЫ УСТОЙЧИВОСТИ

Аннотация

В статье демографическая политика Республики Казахстан рассматривается как процесс, выходящий за пределы узкосекторального регулирования и постепенно превращающийся в пространство многоуровневого управления, связанное со стратегической архитектурой национального развития. Цель исследования заключается в оценке содержания демографических изменений периода независимости, их институциональной логики и потенциала влияния на долгосрочную демографическую устойчивость. Методологическую основу составляет смешанный исследовательский дизайн, объединяющий национальную статистику, международные сравнительные данные, стратегические документы и структурно-сопоставительный анализ. Демографические процессы в Казахстане интерпретируются не как сумма отдельных тенденций рождаемости, миграции, урбанизации и старения, а как взаимосвязанная система, в которой одни процессы усиливают либо ограничивают другие. Авторы полагают, что нынешний этап следует описывать как переход «от роста к устойчивости»: рост численности населения и сравнительно высокая фертильность открывают для страны окно возможностей, однако данное преимущество не превращается автоматически в долгосрочный дивиденд без развития социальной инфраструктуры, снижения региональных дисбалансов, повышения качества миграционного управления и институциональной адаптации к старению населения. Обосновывается, что современное содержание демографической политики должно быть связано с воспроизводством человеческого капитала, управлением пространственными неравенствами, укреплением экономики ухода и развитием регионального управления, основанного на данных. Результаты исследования показывают, что демографическая устойчивость Казахстана определяется не механическим сохранением численности населения, а качественным балансом демографической структуры и адаптивностью социальных институтов.

Ключевые слова: демографическая политика, демографическая трансформация, демографическая устойчивость, человеческий капитал, миграция, урбанизация, старение, Казахстан

Кіріспе

XXI ғасырда демографиялық үдерістер мемлекет дамуының қосалқы көрсеткіші емес, оның экономикалық қуатын, әлеуметтік тұрақтылығын және институционалдық келешегін айқындайтын стратегиялық факторға айналды. Туу деңгейінің өзгеруі, халықтың қартаюы, урбанизацияның жеделдеуі және халықаралық көші-қон ағындарының күрделенуі демографияны статистикалық есептің тар шеңберінен шығарып, мемлекеттік саясаттың маңызды бағытына айналдырды. Қазіргі жағдайда демографиялық саясатты тек халық санын арттыру немесе әлеуметтік қолдау шараларымен шектеу жеткіліксіз, өйткені ол еңбек нарығының дамуы, адами капитал сапасы, денсаулық сақтау, білім беру және ұлттық қауіпсіздік мәселелерімен тығыз байланысты [1],[2].

Заманауи ғылыми зерттеулер әлемнің көптеген мемлекеттерінде демографиялық өзгерістердің күрделі әрі көпқырлы сипатқа ие екенін көрсетеді. Әсіресе туу деңгейінің төмендеуі мен халықтың қартаюы XXI ғасырдың негізгі жаһандық сын-қатерлерінің бірі ретінде қарастырылуда [2],[3]. Демографиялық транзиция теориясы қоғамдардың жоғары туу мен өлім көрсеткіштерінен төмен туу мен өлім деңгейіне өтуін түсіндірсе, кейінгі зерттеулер бұл өзгерістердің әлеуметтік құндылықтармен, отбасылық мінез-құлықпен және институционалдық факторлармен де байланысты екенін дәлелдейді [1],[4].

Қазақстан Республикасындағы демографиялық ахуал да аталған жаһандық үрдістердің ықпалында қалыптасуда. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында елде халық санының қысқаруы, көші-қон шығынының артуы және туу көрсеткіштерінің төмендеуі байқалды. Кейінгі кезеңде әлеуметтік-экономикалық тұрақтану, отбасыларды қолдау бағдарламалары және әлеуметтік саясаттың күшеюі демографиялық өсімнің қалпына келуіне ықпал етті [5],[6]. Алайда қазіргі демографиялық жағдайды тек оң динамика ретінде бағалау жеткіліксіз. Халық санының артуымен қатар урбанизацияның күшеюі, өңірлік демографиялық теңсіздік, ішкі және сыртқы көші-қон ағындарының өзгеруі, еңбек ресурстарының аумақтық қайта бөлінуі және халықтың қартаю белгілері байқалуда [7],[8].

Соңғы зерттеулер Қазақстандағы демографиялық мінез-құлықтың күрделі және сызықтық емес сипатқа ие болғанын көрсетеді. Фертильділіктің өсуі экономикалық тұрақтанумен қатар мәдени құндылықтармен, отбасы институтының ерекшеліктерімен және әлеуметтік қолдау шараларымен байланысты [5],[6]. Сонымен бірге бала күтімі инфрақұрылымының қолжетімділігі мен әйелдердің еңбек нарығындағы орны репродуктивтік шешімдерге тікелей әсер етеді [9,p.396]. Көші-қон үдерістері де тек халық қозғалысы ретінде емес, адами капиталды қайта бөлудің маңызды механизмі ретінде қарастырылады [7],[10]. Ал халықтың қартаюы әлеуметтік қорғау жүйесіне ғана емес, денсаулық сақтау, ұзақмерзімді күтім және еңбек нарығына жаңа талаптар қояды [11], [12].

Осыған қарамастан, ғылыми әдебиеттерде демографиялық саясаттың трансформациясын кешенді түрде қарастыратын зерттеулер жеткіліксіз. Көптеген еңбектерде туу, көші-қон, урбанизация және қартаю үдерістері жеке бағыттар ретінде зерттеледі, ал олардың өзара байланысы мен демографиялық орнықтылыққа әсері толық ашылмаған [7], [1], [12]. Сонымен қатар демографиялық саясаттың институционалдық эволюциясы мен оның ұзақмерзімді нәтижелері арасындағы байланыс та жеткілікті деңгейде талданбаған.

Осыған байланысты зерттеудің негізгі сұрағы Қазақстан Республикасындағы демографиялық саясаттың трансформациялық үдерістері қандай мазмұнға ие және олар демографиялық орнықтылыққа қалай әсер етеді деген мәселеге негізделеді. Зерттеудің гипотезасы Қазақстандағы демографиялық саясат халық санын реттеуге бағытталған дәстүрлі тәсілден адами капиталдың сапасын арттыруға, өңірлік теңгерімді қамтамасыз етуге және әлеуметтік институттардың бейімделу қабілетін күшейтуге бағытталған кешенді стратегиялық модельге ауысып жатыр деген тұжырымға сүйенеді.

Зерттеудің мақсаты – Қазақстандағы демографиялық саясаттың эволюциясын талдау арқылы қазіргі трансформациялық үдерістердің мазмұнын, ішкі қайшылықтарын және стратегиялық әлеуетін анықтау. Осы мақсатқа жету үшін демографиялық саясаттың тарихи кезеңдерін жүйелеу, туу, көші-қон, урбанизация және қартаю үдерістерін өзара байланыста қарастыру, қазіргі саясаттың нәтижелері мен шектеулерін бағалау, демографиялық орнықтылық ұғымын теориялық тұрғыдан негіздеу және болашақ саясаттық басымдықтарды айқындау міндеттері қойылады.

Мақаланың ғылыми жаңалығы демографиялық өзгерістерді жеке индикаторлар жиынтығы ретінде емес, өзара ықпалдасатын жүйелік құбылыс ретінде қарастыруында көрінеді. Сонымен қатар зерттеуде демографиялық саясаттың институционалдық эволюциясы талданып, Қазақстан жағдайына бейімделген демографиялық орнықтылық тұжырымдамасы ұсынылады.

Зерттеу әдіснамасы

Зерттеу әдіснамасы демографиялық саясатты қатардағы статистикалық деректер жиынтығы емес, тарихи, институционалдық және кеңістіктік өлшемдері бар күрделі әлеуметтік процесс ретінде қарастыруға негізделді. Осы себепті зерттеуде аралас дизайн қолданылды: бір жағынан, ресми статистика мен халықаралық салыстырмалы мәліметтерге сүйенген сандық талдау жүргізілді; екінші жағынан, саясаттық құжаттар мен ғылыми еңбектерді құрылымдық-салыстырмалы және интерпретациялық тұрғыдан түсіндіру жүзеге асырылды. Мұндай тәсіл «саннан мағынаға» өту логикасын қамтамасыз етеді және демографиялық саясаттың тек нәтижесін ғана емес, оның ішкі логикасын да ашуға мүмкіндік береді.

Теориялық негіз ретінде Ландридің демографиялық революция идеясы және Уикстің көпдеңгейлі демографиялық өтулер туралы тұжырымдамасы алынды [1,p.512]. Бұл база Қазақстандағы процестерді классикалық транзицияның дайын үлгісіне сыйғызбай, бірнеше өзара ықпалдасатын өтулердің жүйесі ретінде түсіндіруге мүмкіндік береді. Сондықтан зерттеуде өлім-жітім, туу, көші-қон, урбанизация және жас құрылымындағы өзгерістер бөлек индикаторлар ретінде емес, бір-бірін күшейтіп немесе әлсіретіп отыратын байланыстар желісі ретінде қарастырылды.

Эмпирикалық база ретінде Қазақстан Республикасының Ұлттық статистика бюросының 2014–2024 жылдар аралығындағы халық саны, туу, өлім-жітім, көші-қон, өмір сүру ұзақтығы және жас құрылымы жөніндегі ресми деректері пайдаланылды. Бұл кезеңді таңдау бірнеше себеппен негізделеді. Біріншіден, ол пандемияға дейінгі, пандемия кезеңіндегі және пандемиядан кейінгі демографиялық ауытқуларды бір аналитикалық траекторияда көруге мүмкіндік береді. Екіншіден, дәл осы аралықта Қазақстан халқы 20 миллиондық межеден асты, ал миграциялық сальдо мен өмір сүру ұзақтығының динамикасында сапалық өзгерістер байқалды. Үшіншіден, кезеңнің ұзақтығы қысқамерзімді конъюнктуралық ауытқулар мен орнықты құрылымдық үрдістерді ажыратуға жеткілікті.

Сандық талдаудың базалық логикасы демографиялық тепе-теңдік теңдеуіне сүйенді: халық санының өзгерісі табиғи өсім мен көші-қон сальдосының қосындысы ретінде қарастырылды. Алайда біз бұл модельді механикалық есеп құралы ретінде ғана пайдаланбаймыз. Керісінше, ол демографиялық серпіннің қай компонент арқылы қамтамасыз етіліп отырғанын айқындауға мүмкіндік беретін аналитикалық рамка ретінде қолданылды. Мысалы, табиғи өсімнің үлесі жоғары болған кезеңдерде әлеуметтік қолдау мен жас құрылымының ықпалы күшейсе, көші-қон сальдосының жақсаруы еңбек нарығы мен геосаяси факторлардың маңызын көрсетеді.

Зерттеудің екінші әдіснамалық тірегі – құрылымдық-салыстырмалы талдау. Осы мақсатта Қазақстан демографиялық саясаты үш кезеңге бөлінді: кеңестік кезең, өтпелі кезең және қазіргі стратегиялық кезең. Мұндай кезеңдеу демографиялық көрсеткіштерді оқшау уақыттық қатар ретінде емес, институционалдық құрылымдармен сабақтастыра қарауға мүмкіндік береді. Кеңестік кезеңдегі индустриялық қоныстандыру және орталықтандырылған әлеуметтік саясат қазіргі өңіраралық дисбаланстың тарихи негізін түсіндіреді; 1990-жылдардағы дағдарыс мемлекеттің әлсіреуі мен демографиялық күйзелістің байланысын ашады; ал 2000 жылдан кейінгі серпін жаңа демографиялық саясаттың мүмкіндіктерін көрсетеді.

Салыстырмалы интерпретацияны күшейту үшін халықаралық зерттеулер мен жаһандық сценарийлер тартылды [2], [3], [13]. Бұл Қазақстанды дамыған елдермен немесе посткеңестік кеңістікпен жай қатар қою емес, оның ұқсас және ерекше траекторияларын айқындау мақсатында жасалды. Біз мұнда контекстуалдық салыстыру қағидасын ұстандық: ұлттық ерекшелікті абсолюттендіру де, жаһандық заңдылықтарды механикалық көшіру де қате болар еді. Сондықтан Қазақстанның жоғары фертильділігі, салыстырмалы жас құрылымы және күшейген урбанизациясы бір мезетте жаһандық демографиялық қысқару логикасының ішінде де, одан ішінара ауытқитын кеңістікте де талданды.

Зерттеуде көпдеңгейлі басқару логикасы да пайдаланылды. Демографиялық саясаттың нәтижесі тек ұлттық деңгейдегі шешімдермен шектелмейді; оның іске асуы өңірлік еңбек нарығының ерекшелігіне, қалалық және ауылдық инфрақұрылымға, білім мен денсаулық

сақтау жүйесінің сыйымдылығына, сондай-ақ жергілікті басқару сапасына тәуелді. Осы себепті макро, мезо және микро деңгейлер арасындағы үйлесім зерттеудің маңызды өлшеміне айналды.OECD және өңірлік саясат жөніндегі сараптамалық құжаттар ұсынған институционалдық өлшемдер осы талдауда көмекші рамка ретінде қолданылды [14], [15].

Зерттеу барысында «демографиялық орнықтылық» ұғымы аналитикалық модель ретінде қолданылды. Біз оны қатаң эмпирикалық индекс ретінде емес, үш негізгі құрамдасқа сүйенетін түсіндірмелік схема ретінде пайдаландық: басқару сапасы, адами капитал және өңіраралық тепе-теңдік. Егер басқару сапасы әлеуметтік қызметтердің қолжетімділігі мен өңірлік үйлестіруді күшейтсе, ал адами капитал білім мен денсаулық көрсеткіштерін жақсартса, демографиялық серпін орнықты сипат алады. Керісінше, өңіраралық дисбаланс күшейіп, инфрақұрылым сұранысты сіңіре алмаса, халық санының өсуі өзі әлеуметтік қысымға айналады. Бұл тәсіл демографиялық саясатты жай есептік көрсеткіштерден шығарып, оның сапалық мазмұнын түсіндіруге мүмкіндік береді.

Ақпараттың сенімділігін арттыру үшін триангуляция қағидасы қолданылды: ресми статистика, халықаралық деректер, ғылыми еңбектер және саясаттық құжаттар өзара салыстырылып отырды. Әдіснамалық тұрғыдан бұл бір дереккөздің шектеулерін екіншісі арқылы өтеуге мүмкіндік берді. Сонымен қатар зерттеу дизайнінің шектеулері де бар. Біріншіден, біз бұл мақалада өңірлік деңгейдегі бастапқы сауалнама немесе сапалық интервью материалдарын пайдаланған жоқпыз; демек, талдау негізінен екінші реттік деректерге сүйенеді. Екіншіден, ұсынылған демографиялық орнықтылық моделі пилоттық-аналитикалық сипатта, сондықтан оны толық эмпирикалық валидациялау келесі зерттеулердің міндеті болып табылады. Дегенмен дәл осы тәсіл Қазақстандағы демографиялық саясаттың қазіргі мазмұнын жүйелік деңгейде пайымдауға жеткілікті негіз береді.

1 – кесте. Демографиялық орнықтылықтың аналитикалық өлшемдері

Өлшем	Мазмұны	Негізгі тәуекел	Саясаттық салдар
Туу орнықтылығы	Фертильділіктің күрт құлдырауға ұшырамай, әлеуметтік қайта өндіруді қамтамасыз ету қабілеті	Бала күтімі инфрақұрылымының әлсіздігі; еңбек-отбасы теңгерімінің бұзылуы	Отбасын қолдау саясатын күтім экономикасымен ұштастыру
Жас құрылымының орнықтылығы	Еңбекке қабілетті және егде буын арасындағы тепе-теңдікті сақтау	Қартаюдың жеделдеуі; тәуелділік коэффициентінің өсуі	Белсенді қартаю, қайта даярлау, өмір бойы білім алу саясатын күшейту
Кеңістіктік орнықтылық	Халықтың аумақтық орналасуы мен инфрақұрылым сыйымдылығы арасындағы үйлесім	Агломерациялық шоғырлану; өңіраралық дисбаланс	Өңірлік жоспарлауды дерекке негіздеу, инфрақұрылымды саралап дамыту
Институционалдық орнықтылық	Әлеуметтік институттардың демографиялық өзгерістерге бейімделу қабілеті	Салалық фрагментация; саясаттардың үйлеспеуі	Көпдеңгейлі басқару және межесекторлық үйлестіру механизмдерін кеңейту

Ескерту: Авторлардың жеке дереккөздерінен

Кестеде ұсынылған демографиялық орнықтылықтың аналитикалық өлшемдері демографиялық саясатты бағалаудың көпқырлы тәсілін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Бұл модель демографиялық үдерістерді тек сандық өсім немесе кему ретінде емес, әлеуметтік, институционалдық және кеңістіктік тепе-теңдікпен тығыз байланысты жүйелік құбылыс ретінде қарастыруды көздейді. Әрбір өлшем өзара тәуелді болып табылады және олардың біріндегі әлсіздік жалпы демографиялық орнықтылықтың төмендеуіне әкелуі мүмкін.

Сондықтан ұсынылған құрылым демографиялық саясатты жоспарлау мен бағалауда кешенді тәсілді қолданудың теориялық негізі ретінде қызмет етеді.

Зерттеу нәтижелері

Жүргізілген талдау Қазақстан Республикасындағы соңғы онжылдық демографиялық өзгерістерді тек сандық өсім динамикасы ретінде емес, сапалық құрылымдық қайта құру кезеңі ретінде сипаттауға мүмкіндік береді. Демографиялық үдерістердің қазіргі эволюциясы халық санының артуымен қатар оның кеңістіктік, жас құрылымдық және әлеуметтік-институционалдық параметрлерінің күрделенуімен ерекшеленеді. Бұл жағдай демографиялық саясатты тек статистикалық өсімге бағытталған құрал емес, көпдеңгейлі басқару жүйесі ретінде қайта қарастыру қажеттігін айқындайды. Демографиялық өзгерістер енді тек халық санын өлшеу емес, қоғамның ішкі құрылымын қайта ұйымдастыру процесі ретінде көрініс табуда, бұл өз кезегінде мемлекеттік жоспарлау логикасын да өзгертеді және ұзақмерзімді стратегияларды қайта қарауды талап етеді.

Ең алдымен, халық санының өсуі Қазақстанда негізінен табиғи өсім есебінен қамтамасыз етілгені анықталды. 2023 жылдың соңында халық санының 20 миллиондық межеден асуы туу мен өлім-жітім арасындағы оң айырманың шешуші рөлін көрсетеді. Бұл үрдіс бірнеше құрылымдық факторлардың бір мезгілде әсер етуімен түсіндіріледі. Біріншіден, 1980-жылдары қалыптасқан демографиялық толқынның қазіргі уақытта репродуктивтік жасқа енуі табиғи өсімді күшейтті. Екіншіден, мемлекет тарапынан енгізілген әлеуметтік қолдау шаралары, отбасылық жәрдемақылар, аналық капитал элементтері және бала күтімі бойынша инфрақұрылымның кеңеюі туу көрсеткіштеріне қолайлы институционалдық орта қалыптастырды. Үшіншіден, отбасы институтының мәдени және әлеуметтік маңызының сақталуы демографиялық мінез-құлықтың тұрақтылығына ықпал етті. Сонымен қатар өңірлік деңгейдегі туу айырмашылықтары да жалпы өсім динамикасына әсер етуде, бұл демографиялық саясаттың аумақтық өлшемін күшейтеді және өңірлік басқарудың маңызын арттырады.

Сонымен қатар 2021 жылы тіркелген жоғары туу көрсеткіші Қазақстанды жаһандық демографиялық қысқару үрдісімен салыстырғанда салыстырмалы түрде ерекшелендіреді. Дегенмен бұл құбылысты ұзақмерзімді тұрақты тренд ретінде интерпретациялау ғылыми тұрғыдан негізсіз болуы мүмкін. Фертильділік деңгейі әлеуметтік-экономикалық жағдайларға өте сезімтал болып келеді. Урбанизацияның күшеюі, тұрғын үй құнының өсуі, бала күтімі инфрақұрылымының жеткіліксіздігі, балабақша мен мектеп жүктемесінің артуы және еңбек пен отбасылық өмір арасындағы теңгерімнің институционалдық әлсіздігі алдағы кезеңде туу деңгейіне қысым түсіруі ықтимал. Осы тұрғыдан алғанда қазіргі демографиялық серпін белгілі бір уақыттық терезедегі қолайлы сәйкестік ретінде қарастырылуы тиіс, ал оның орнықтылығы институционалдық саясатқа тікелей тәуелді және экономикалық факторлармен тығыз байланыста дамиды.

Көші-қон динамикасы да зерттеу нәтижелерінің маңызды бағыты ретінде ерекшеленді. Ұзақ уақыт бойы Қазақстан үшін тән болған теріс көші-қон сальдосы 2023 жылы оң мәнге ие болып, жаңа демографиялық және экономикалық тартымдылық кезеңінің басталуын көрсетті [16,p.54]. Бұл өзгеріс геосаяси факторлармен, аймақтық тұрақсыздықпен және Қазақстанның транзиттік әрі тартушы кеңістік ретіндегі рөлінің күшеюімен байланысты болуы мүмкін. Сонымен қатар еңбек нарығындағы сұраныс құрылымының өзгеруі және шетелдік жұмыс күшіне қажеттіліктің артуы да әсер еткен факторлардың бірі. Дегенмен көші-қон сальдосының оң болуы мәселенің толық шешілгенін білдірмейді. Мигранттардың кәсіби құрылымы, еңбек нарығына интеграция деңгейі, тілдік және әлеуметтік бейімделуі, білім жүйесіне қолжетімділігі және ұзақ мерзімді орнығуы көші-қон саясатының нақты тиімділігін анықтайтын негізгі индикаторлар болып қала береді. Осылайша көші-қон тек сандық көрсеткіш емес, адами капитал сапасын қайта бөлудің күрделі механизмі ретінде қарастырылуы қажет және мемлекеттік саясаттың кешенді тәсілін талап етеді.

Урбанизация үдерісі Қазақстан демографиясының ең маңызды құрылымдық трансформацияларының бірі ретінде анықталды. Халық санының жалпы өсуіне қарамастан, оның кеңістіктік таралуы біркелкі емес сипатта дамуда. Ірі қалалар мен агломерациялық орталықтар демографиялық тартылыс нүктесіне айналып отыр, ал солтүстік және шығыс өңірлерде халық санының салыстырмалы азаюы мен қартаю үрдісі байқалады. Бұл жағдай тек урбанизация деңгейімен емес, оның асимметриялық сипаты арқылы ерекшеленеді. Демографиялық өсімнің белгілі бір географиялық аймақтарға шоғырлануы инфрақұрылымдық жүйеге, тұрғын үй нарығына, білім беру мен денсаулық сақтау қызметтеріне, қоғамдық көлікке және еңбек нарығының құрылымына қосымша қысым түсіреді. Осылайша урбанизация демографиялық саясаттың нәтижесі ғана емес, оның негізгі құрылымдық сынақтарының біріне айналған стратегиялық фактор және өңірлік теңсіздікті күшейтетін механизм ретінде көрінеді.

Жас құрылымын талдау Қазақстанның әлі де болса демографиялық дивиденд кезеңінің әлеуетін толық жоғалтпағанын көрсетеді. Еңбекке қабілетті және жас халық үлесінің салыстырмалы жоғары болуы экономикалық даму үшін уақытша мүмкіндік терезесін қалыптастырады. Алайда бұл мүмкіндік автоматты түрде экономикалық артықшылыққа айналмайды. Егер білім беру сапасы, денсаулық сақтау жүйесінің тиімділігі, еңбек нарығының өнімділігі, инновациялық қабілет және өңіраралық теңгерім жеткіліксіз болса, демографиялық дивиденд әлеуметтік қысымға айналуы мүмкін. Сонымен қатар цифрлық трансформация мен жаңа технологиялық секторлардың дамуы да осы демографиялық ресурстың тиімді пайдаланылуына әсер етеді. Демек жас құрылымының тиімділігі институционалдық сапамен тікелей байланысты және адами капиталға инвестиция деңгейімен анықталады.

Қартаю үдерісі қазіргі кезеңде апатты сипат алмағанымен, оның тұрақты әрі қайтымсыз тренд ретінде қалыптасып келе жатқаны байқалады. Егде жастағы халық үлесінің біртіндеп артуы әлеуметтік қорғау жүйесіне, денсаулық сақтау саласына және күтім инфрақұрылымына қосымша жүктеме түсіреді [11], [12]. Бұл құбылыс аймақтық деңгейде біркелкі емес таралған: солтүстік өңірлерде қартаю деңгейі жоғары болса, оңтүстік өңірлерде жастар үлесі басым. Мұндай кеңістіктік дисбаланс әлеуметтік саясатты бірыңғай стандартпен емес, сараланған өңірлік тәсілмен жүргізуді талап етеді. Сонымен қатар ұзақмерзімді күтім жүйесін дамыту қажеттілігі күшейіп отыр, бұл демографиялық саясаттың жаңа институционалдық кезеңін айқындайды және әлеуметтік мемлекеттің функцияларын кеңейтуді талап етеді.

Жүргізілген талдаудың жинақталған нәтижелері Қазақстандағы демографиялық ахуалдың екіұдай сипатын айқын көрсетеді. Бір жағынан, халық санының өсуі, салыстырмалы жоғары туу деңгейі және жас құрылымының қолайлы болуы ел үшін маңызды демографиялық ресурс қалыптастырады. Екінші жағынан, урбанизацияның шоғырлануы, өңіраралық теңсіздік, көшіқон құрылымының толық тұрақтанбауы, еңбек нарығының аймақтық дисбалансы және әлеуметтік инфрақұрылымның жеткіліксіз бейімделуі бұл ресурстың ұзақ мерзімді орнықтылыққа айналуын шектейді. Осыған байланысты демографиялық саясаттың тиімділігі тек халық санының өсуімен емес, осы өсімді әлеуметтік, экономикалық және институционалдық жүйелердің сіңіре алу қабілетімен өлшенуі тиіс деген қорытынды жасалады.

Талқылау

Жүргізілген зерттеу нәтижелері Қазақстандағы демографиялық саясаттың қазіргі кезеңде терең парадигмалық трансформацияны бастан өткеріп отырғанын айқын көрсетеді. Демографиялық үдерістерді басқару логикасы бұрынғыдай тек халық санын реттеуге немесе туу деңгейін ынталандыруға бағытталған тар әкімшілік модельден шығып, қоғамның ұзақ мерзімді әлеуметтік ұдайы өндірісін қамтамасыз ететін кешенді институционалдық жүйеге айналуда. Бұл өзгеріс демографиялық саясаттың объектісін түбегейлі қайта анықтайды: мәселе енді сандық көрсеткіштерде емес, адами капитал сапасында, кеңістіктік теңгерімде, жас құрылымының тұрақтылығында және әлеуметтік институттардың бейімделу қабілетінде жатыр.

Осы тұрғыдан алғанда, Қазақстандағы демографиялық даму бір мезетте екі қарама-қарсы үрдісті қатар көрсетеді. Бір жағынан, салыстырмалы жоғары туу деңгейі мен табиғи өсім елге демографиялық ресурсты кеңейтуге мүмкіндік беріп отыр. Екінші жағынан, осы өсім әлеуметтік инфрақұрылымға айтарлықтай қысым түсіреді. Мектептер, балабақшалар, алғашқы

медициналық көмек жүйесі, тұрғын үй нарығы және қалалық көлік инфрақұрылымы демографиялық өсім қарқынына толық бейімделе алмай отыр. Бұл жағдай демографиялық саясаттың табыстылығы тек макродеңгейдегі көрсеткіштермен емес, институционалдық жүйелердің "сіңіру қабілетімен" өлшенуі тиіс екенін дәлелдейді.

Қазақстандағы демографиялық дисбаланстың тарихи тамыры кеңестік кезеңдегі индустриялық қоныстандыру моделіне және орталықтандырылған аумақтық жоспарлауға барып тіреледі. Бұл модель солтүстік пен шығыс аймақтарда өнеркәсіптік шоғырлануды күшейтсе, оңтүстік өңірлерде демографиялық өсімнің жоғары болуына әкелді. Тәуелсіздік алғаннан кейінгі 1990-жылдардағы экономикалық дағдарыс көші-қон ағындарын күшейтіп, өңірлік теңсіздікті одан әрі тереңдетті. 2000-жылдардан бастап экономикалық тұрақтану демографиялық өсімді қалпына келтіргенімен, кеңістіктік құрылымды түбегейлі теңестіре алған жоқ. Сондықтан қазіргі кезеңдегі негізгі проблема — демографиялық өсімді сақтау емес, оны аумақтық және инфрақұрылымдық тұрғыдан теңгерімді басқару.

Қазақстандағы өңірлік демографиялық теңсіздік тек статистикалық айырмашылық емес, ол әлеуметтік-экономикалық дамудың кеңістіктік моделін айқындайтын құрылымдық фактор болып табылады. Сол себепті демографиялық саясатта өңірлік ерекшеліктерді ескеретін дифференциалды тәсілдерді енгізу маңызды. Әсіресе инфрақұрылымдық инвестицияларды халық тығыздығына және көші-қон бағытына сәйкес қайта бөлу ұзақмерзімді теңгерімді қамтамасыз етудің негізгі тетігіне айналады.

Осы контексте «демографиялық орнықтылық» ұғымы зерттеудің орталық аналитикалық категориясына айналады. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, демографиялық орнықтылық тек халық санының тұрақтылығын білдірмейді. Ол, ең алдымен, демографиялық жүйенің сыртқы және ішкі күйзелістерге бейімделу қабілетін, адами капиталды үздіксіз қайта өндіруін, жас құрылымының тепе-теңдігін сақтауын және кеңістіктік теңсіздіктерді басқару мүмкіндігін қамтиды. Осылайша орнықтылық статикалық емес, динамикалық сипатқа ие құбылыс ретінде қарастырылады. Демек, қазіргі демографиялық өсім автоматты түрде орнықтылықтың дәлелі емес, тек оның институционалдық қолдау болған жағдайда ғана жүзеге асатын әлеуеттік шарты.

Осы тұрғыдан алғанда, демографиялық орнықтылықты қамтамасыз ету тек демографиялық көрсеткіштерді бақылау арқылы емес, институционалдық өзара үйлесімділікті күшейту арқылы мүмкін болады. Мемлекеттік басқару жүйесі, әлеуметтік саясат және экономикалық жоспарлау арасындағы байланыс әлсіреген жағдайда, демографиялық өсімнің өзі теңгерімсіздік факторына айналуы ықтимал.

Қартаю үдерісін талдау да осы логиканы растайды. Дәстүрлі саясаттық дискурста қартаю көбіне фискалдық қысым көзі ретінде түсіндіріледі: зейнетақы шығындарының артуы, денсаулық сақтау жүйесіне жүктеменің өсуі және еңбек ресурстарының қысқаруы. Алайда мұндай көзқарас мәселені тым тар шеңберде қарастырады. Перспективалық жас тұжырымдамасы көрсеткендей, қартаюдың салдары тек хронологиялық жаспен емес, функционалдық белсенділікпен анықталады [17,p.1287]. Егер мемлекет егде жастағы халықтың еңбек нарығына қатысуын кеңейтсе, қайта даярлау жүйесін дамытса және белсенді қартаю саясатын енгізсе, қартаю әлеуметтік жүктемеден гөрі институционалдық жаңғырудың факторы бола алады. Бұл бағытта адами капиталға инвестиция шешуші рөл атқарады [18,p.587].

Көші-қон саясатына қатысты нәтижелер де маңызды қайта ойлауды талап етеді. Қазақстан үшін миграциялық саясаттың тиімділігі тек таза сальдо көрсеткішімен өлшенбеуі тиіс. Негізгі назар мигранттардың сапалық сипаттамаларына — білім деңгейіне, кәсіби дағдыларына, еңбек нарығына бейімделуіне және әлеуметтік интеграциясына аударылуы қажет. Көші-қонды тек "келу-кету" логикасы ретінде емес, адами капиталды кеңістіктік қайта бөлудің стратегиялық механизмі ретінде қарастыру демографиялық саясаттың тиімділігін арттырады. Бұл өз кезегінде өңірлік даму саясатымен тікелей үйлесімді талап етеді.

Сонымен қатар көші-қон үдерістерін басқаруда ұзақмерзімді стратегиялық жоспарлау ерекше мәнге ие. Егер көші-қон тек қысқа мерзімді еңбек тапшылығын жабу құралы ретінде қарастырылса, онда ол өңірлік дисбалансты күшейтуі мүмкін. Сондықтан көші-қон саясаты демографиялық емес, сонымен бірге экономикалық және кеңістіктік даму стратегиясының ажырамас бөлігі ретінде қарастырылуы қажет.

Осы талдаулар Қазақстан демографиялық дамуының эволюциясын “дағдарыстан қалпына келуге, ал қалпына келуден орнықтылықты жобалауға” өту кезеңі ретінде сипаттауға мүмкіндік береді. Алайда бұл трансформация автоматты түрде жүзеге аспайды. Демографиялық өсімнің әлеуметтік артықшылыққа айналуы білім беру, денсаулық сақтау, тұрғын үй саясаты, күтім экономикасы және өңірлік жоспарлау жүйелерінің тиімділігіне тәуелді. Егер бұл салалар бір-бірімен үйлеспесе, демографиялық серпін жаңа әлеуметтік қысымдардың көзіне айналуы мүмкін.

Осыған байланысты зерттеу нәтижелері демографиялық саясаттың болашақтағы басым бағыты ретінде төрт негізгі блокты көрсетеді: әлеуметтік инфрақұрылымды демографиялық болжаммен үйлестіру, көші-қонды сапалық басқару, қартаюға бейімделген әлеуметтік модель қалыптастыру және дерекке негізделген басқару жүйесін дамыту. Бұл бағыттар өзара байланыста болған жағдайда ғана демографиялық өсім ұзақмерзімді орнықтылыққа трансформациялана алады.

2 – кесте . Қазақстандағы демографиялық саясаттың басым бағыттары

Бағыт	Нақты саясаттық міндет	Күтілетін әсер
Әлеуметтік инфрақұрылым	Мектепке дейінгі тәрбие, емхана, тұрғын үй және қоғамдық көлік сыйымдылығын демографиялық болжаммен үйлестіру	Халық өсімінің инфрақұрылымдық қысымға айналу қаупін азайту
Көші-қонды басқару	Білікті кадрларды тарту және ұстап қалу, өңірлік қоныстандыруды мақсатты үйлестіру	Адами капиталдың сапасын сақтау және аумақтық дисбалансты төмендету
Қартаюға бейімделу	Ұзақмерзімді күтім жүйесін, белсенді қартаю бағдарламаларын және икемді жұмыспен қамтуды дамыту	Әлеуметтік жүктемені жұмсарту және егде жастағы халықтың әлеуетін пайдалану
Дерекке негізделген басқару	Өңірлік демографиялық мониторинг пен болжамдауды тұрақты саясаттық циклге енгізу	Шешім қабылдау сапасын арттыру және ресурстарды дәл бөлу

Ескерту: Автордың жеке дереккөздерінен

Осыған байланысты кестеде (Кесте 2) ұсынылған бағыттар Қазақстанның демографиялық саясатының тек теориялық емес, қолданбалы деңгейдегі стратегиялық басымдықтарын нақтылайды. Әрбір бағыт жеке сектор ретінде емес, біртұтас демографиялық басқару экожүйесінің өзара байланысқан элементтері ретінде қарастырылуы тиіс. Әсіресе әлеуметтік инфрақұрылым мен көші-қон саясатының үйлесімі, сондай-ақ қартаюға бейімделу мен дерекке негізделген жоспарлау жүйесі демографиялық орнықтылықты қамтамасыз етудің негізгі шарттары болып табылады. Осылайша, кесте тек жіктеу құралы емес, зерттеудің эмпирикалық нәтижелерін саясаттық ұсыныстарға айналдыратын аналитикалық көпір қызметін атқарады.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу Қазақстан Республикасындағы демографиялық саясаттың соңғы онжылдықта мазмұндық және институционалдық тұрғыдан елеулі трансформациядан өткенін көрсетті. Демография енді халық санының статистикалық қозғалысын сипаттайтын тар сала емес; ол адами капиталдың сапасын, кеңістіктік орнықтылықты, әлеуметтік институттардың бейімделу қабілетін және ұлттық дамудың ұзақмерзімді траекториясын айқындайтын стратегиялық платформаға айналды.

Талдау нәтижелері Қазақстанның қазіргі демографиялық ахуалының екіұдай сипатын айқындады. Бір жағынан, салыстырмалы жоғары фертильділік, табиғи өсім және жас құрылым

елге демографиялық мүмкіндік терезесін ашып отыр. Екінші жағынан, урбанизацияның шоғырланған сипаты, өңіраралық теңсіздік, күтім инфрақұрылымының жеткіліксіздігі, көші-қон сапасын басқарудың әлсіздігі және қартаю инерциясы бұл мүмкіндіктің ұзақмерзімді орнықтылыққа айналуын шектейді. Демек, демографиялық табысты енді халық санының өсуімен ғана өлшеу жеткіліксіз.

Мақалада ұсынылған тұжырым бойынша, Қазақстандағы демографиялық орнықтылық халық санының механикалық сақталуымен емес, демографиялық құрылымның сапалық теңгерімімен, адами капиталдың өнімділігімен және әлеуметтік институттардың жаңа шындыққа бейімделу қабілетімен анықталады. Осы тұрғыдан алғанда, болашақ саясаттың басымдықтары дерекке негізделген өңірлік басқаруды күшейтуге, бала күтімі мен ұзақмерзімді күтім инфрақұрылымын дамытуға, көші-қонды селективті әрі сапалы басқаруға және урбанизацияны жоспарлы арнаға түсіруге бағытталуы тиіс.

Біз пайымдаймыз: Қазақстан үшін негізгі міндет енді демографиялық өсімді сақтау емес, сол өсімді сапалы әлеуметтік қайта өндірудің шартына айналдыру. Егер бұл міндет орындалса, қазіргі демографиялық серпін елдің ұзақмерзімді тұрақтылығын күшейтетін артықшылыққа айналады; егер орындалмаса, ол жаңа әлеуметтік және аумақтық дисбаланстарды тереңдетуі мүмкін. Сондықтан демографиялық саясатты ұлттық дамудың өзегіндегі жүйелік институт ретінде қарастыру – тек теориялық тұжырым емес, нақты саяси қажеттілік.

References:

1 Weeks J. R. Population: An Introduction to Concepts and Issues. – 13th ed. – Boston: Cengage Learning, 2021. – 512 p.

2 Vollset S. E., et al. Fertility, mortality, migration, and population scenarios for 195 countries and territories from 2017 to 2100 // The Lancet. – 2020. – Vol. 396, Issue 10258. – P. 1285–1306. – DOI: 10.1016/S0140-6736(20)30677-2.

3 Bhattacharjee N. V., et al. Global fertility in 204 countries and territories, 1950–2021, with forecasts to 2100 // The Lancet. – 2024. – Vol. 403, Issue 10440. – P. 2057–2099. – DOI: 10.1016/S0140-6736(24)00550-6.

4 Lesthaeghe R. The second demographic transition: A concise overview // Proceedings of the National Academy of Sciences. – 2014. – Vol. 111, №51. – P. 18112–18115. – DOI: 10.1073/pnas.1420441111.

5 Kan M. Sustained and universal fertility recuperation in Kazakhstan // European Journal of Population. – 2023. – Vol. 39, №1. – Art. 23. – DOI: 10.1007/s10680-023-09671-6.

6 Spoorenberg T. Fertility changes in Central Asia since 1980 // Asian Population Studies. – 2013. – Vol. 9, № 1. – P. 50–77. – DOI: 10.1080/17441730.2012.752238.

7 Zhumashbekova S., et al. Assessment of the migration processes on the example of Kazakhstan // Regional Science Policy & Practice. – 2024. – Vol. 16, Issue 3. – Art. 12645. – DOI: 10.1111/rsp3.12645.

8 Peyrouse S. Nationhood and the minority question in Central Asia: the Russians in Kazakhstan // Europe-Asia Studies. – 2007. – Vol. 59, №3. – P. 481–501. – DOI: 10.1080/09668130701239930.

9 Dugarova E. Gender, work, and childcare in Kazakhstan, Mongolia, and Russia // Social Policy & Administration. – 2019. – Vol. 53, Issue 3. – P. 385–400. – DOI: 10.1111/spol.12479.

10 Diener A. C. Kazakhstan's kin state diaspora: settlement planning and the oralman dilemma // Europe-Asia Studies. – 2005. – Vol. 57, №2. – P. 327–348. – DOI: 10.1080/09668130500052005.

11 Yermukhanova L., et al. Characteristics of the needs of older people in Kazakhstan: a cross-sectional multicentre study // Frontiers in Public Health. – 2025. – Vol. 13. – Art. 1702417. – DOI: 10.3389/fpubh.2025.1702417.

12 UNFPA. Population Situation Analysis of the Republic of Kazakhstan: Demographic Trends and Policy Implications. – Almaty: UNFPA Kazakhstan, 2021. – 182 p.

13 Wang H., et al. Global age-sex-specific fertility, mortality, and population estimates // The Lancet. – 2020. – Vol. 396, Issue 10258. – P. 1160–1203. – DOI: 10.1016/S0140-6736(20)30977-6.

14 Insight Central Asia. Demographic Resilience as a Strategic Driver of Development: Prospects for Kazakhstan. – Astana: KISS, 2025. – 44 p.

15 OECD. Health at a Glance 2017: OECD Indicators. – Paris: OECD Publishing, 2017. – DOI: 10.1787/health_glance-2017-en.

16 Delovarova L. F. Migration policy of Kazakhstan: overview of external vector // ҚазҰУ Хабаршысы. Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық сериясы. – 2024. – № 1(105). –P . 50–57. – DOI: 10.26577/IRILJ.2024.v105.i1.05.

17 Sanderson W. C., Scherbov S. Remeasuring aging // Science. – 2010. – Vol. 329, № 5997. – P. 1287–1288. – DOI: 10.1126/science.1193647.

18 Bloom D. E., Canning D., Fink G. Implications of population ageing for economic growth // Oxford Review of Economic Policy. – 2010. – Vol. 26, №4. – P. 583–612. – DOI: 10.1093/oxrep/grq038.

ҒТАМР 04.51.51 **DOI: https://doi.org/10.51889/2959-6270.2026.94.2.006**

Ж.О. Сулейменова[1], Г.Д. Жолдасбекова[1], А.Н. Кенжебаева[1],
Д.Д. Жұматай[1], М.М. Езиева[2]*

[1] М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан зерттеу университеті
Шымкент қ., Қазақстан
[2] Акдениз университеті
Анталия, Түркия
**e-mail: dinara.zh13@mail.ru*

ҚАЗАҚ АНИМАЦИЯСЫНЫҢ ЦИФРЛЫҚ КЕҢІСТІКТЕГІ ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТІ ЖӘНЕ ЖАСТАРДЫҢ МӘДЕНИ ИДЕНТИФИКАЦИЯСЫ

Аңдатпа

Мақалада қазақ анимациясының цифрлық кеңістіктегі әлеуметтік қызметі және оның жастардың мәдени идентификациясын қалыптастырудағы рөлі қарастырылады.

Зерттеудің мақсаты – ұлттық анимацияның тарихи жадыны жаңғырту, мәдени құндылықтарды сақтау мен тарату, құндылықтық бағдарларды қалыптастыру және жастарды цифрлық мәдени қатысуға тарту әлеуетін мәдени-социологиялық тұрғыдан анықтау.

Зерттеудің өзектілігі цифрлық медианың жастардың дүниетанымы мен мәдени тәжірибесіне ықпалының күшеюімен және ұлттық мазмұн өндірудің маңыздылығының артуымен байланысты. Әдіснамалық негіз ретінде сапалық контент-талдау, визуалды-семиотикалық талдау және цифрлық платформалардағы аудиториялық белсенділікті бақылау әдістері қолданылды. Талдау корпусына фольклорлық, тарихи және ұлттық құндылықтық мазмұны басым қазақ анимациялық туындылары енгізілді. Нәтижелер қазақ анимациясының жастарға ықпалы үш негізгі тетік арқылы жүзеге асатынын көрсетті: ұлттық кейіпкерлермен эмоциялық сәйкестену, тілдік және визуалды мәдени кодтарды тану, сондай-ақ цифрлық ортада пікір білдіру, контентті бөлісу және қайта интерпретациялау арқылы мәдени мағына өндіруге қатысу. Сонымен қатар ұлттық мазмұнның тиімділігі тек тақырыптық ерекшеліктерге ғана емес, көркемдік сапаға, тілдің табиғилығына, дыбыстық шешімдерге, визуалды эстетикаға және платформалық тарату стратегияларына тәуелді екендігі анықталды. Мақаланың ғылыми жаңалығы қазақ анимациясын жастардың мәдени әлеуметтенуі мен цифрлық идентификациясын қалыптастыратын дербес әлеуметтік ресурс ретінде тұжырымдауында көрінеді.

Түйін сөздер: қазақ анимациясы, жастар, мәдени идентификация, цифрлық кеңістік, ұлттық өнер, визуалды мәдениет, әлеуметтік қызмет, мәдени жады

Сулейменова Ж.О.[1], Жолдасбекова Г.Д.[1], Кенжебаева А.Н.[1],
Жуматай Д.Д.[1], Езиева М.М.[2]*

[1] Южно-Казахстанский исследовательский университет имени М. Ауэзова
г. Шымкент, Казахстан
[2] Университет Акдениз
Анталия, Турция
**e-mail: dinara.zh13@mail.ru*

КАЗАХСКАЯ АНИМАЦИЯ В ЦИФРОВОМ ПРОСТРАНСТВЕ И КУЛЬТУРНАЯ ИДЕНТИФИКАЦИЯ МОЛОДЕЖИ

Аннотация

В статье рассматриваются социальные функции казахской анимации в цифровом пространстве и ее роль в формировании культурной идентификации молодежи.

Цель исследования заключается в выявлении потенциала национальной анимации в сохранении и трансляции культурных ценностей, актуализации исторической памяти, формировании ценностных ориентиров и вовлечении молодежи в процессы цифрового культурного участия с позиций культурно-социологического подхода.

Актуальность исследования обусловлена усилением влияния цифровых медиа на мировоззрение и культурный опыт молодежи, а также возрастанием значимости производства национального контента. Методологическую основу составили качественный контент-анализ, визуально-семиотический анализ и наблюдение за аудиторной активностью на цифровых платформах. В исследовательский корпус были включены казахские анимационные произведения с выраженным фольклорным, историческим и ценностным содержанием. Результаты показали, что влияние казахской анимации на молодежь реализуется через три основных механизма: эмоциональную идентификацию с национальными персонажами, распознавание языковых и визуальных культурных кодов, а также участие в производстве культурных смыслов посредством комментирования, распространения и переосмысления контента в цифровой среде. Установлено, что эффективность национального содержания зависит не только от тематики, но и от художественного качества, естественности языка, звукового оформления, визуальной эстетики и стратегий платформенного распространения. Научная новизна статьи заключается в концептуализации казахской анимации как самостоятельного социального ресурса формирования культурной социализации и цифровой идентификации молодежи.

Ключевые слова: казахская анимация, молодежь, культурная идентификация, цифровое пространство, национальное искусство, визуальная культура, социальная функция, культурная память

Zh.O. Suleimenova[1], G.D. Zholdasbekova[1], A.N. Kenzhebayeva[1], D.D. Zhumatay[1], M.M. Yeziyeva[2]*

[1] M. Auezov South Kazakhstan Research University
Shymkent, Kazakhstan
[2] Akdeniz University, Antalya, Turkey
**e-mail: dinara.zh13@mail.ru*

KAZAKH ANIMATION IN DIGITAL SPACE AND YOUTH CULTURAL IDENTIFICATION

Abstract

This article examines the social functions of Kazakh animation in the digital environment and its role in shaping the cultural identification of young people.

The aim of the study is to determine the potential of national animation in preserving and transmitting cultural values, revitalizing historical memory, forming value orientations, and engaging youth in digital cultural participation from a cultural-sociological perspective.

The relevance of the research is associated with the growing influence of digital media on the worldview and cultural experiences of young people, as well as the increasing importance of producing national content. The methodological framework includes qualitative content analysis, visual-semiotic analysis, and observation of audience activity across digital platforms. The analytical corpus consists of Kazakh animated works characterized by distinct folklore-based, historical, and value-oriented content. The findings demonstrate that the influence of Kazakh animation on youth is realized through three main mechanisms: emotional identification with national characters, recognition of linguistic and visual cultural codes, and participation in the production of cultural meanings through commenting, sharing, and reinterpretation of content in the digital environment. The study also reveals that the effectiveness of national content depends not only on thematic features but also on artistic quality, natural language use, sound design, visual aesthetics, and platform distribution strategies. The scientific novelty of the article lies in conceptualizing Kazakh animation as an independent social resource contributing to the cultural socialization and digital identification of youth.

Keywords: Kazakh animation, youth, cultural identification, digital space, national art, visual culture, social function, cultural memory

Кіріспе

Қазіргі қоғамда жастардың мәдени идентификациясы отбасы, мектеп, тілдік орта, құрдастар тобы, қала кеңістігі, әлеуметтік желілер және визуалды контент сияқты бірнеше институттың қабаттасқан ықпалы арқылы қалыптасады. Осы ортада анимация балалық шақпен ғана шектелетін жеңіл жанр емес, тарихи жадыны, мінез үлгілерін, тілдік интонацияны, отбасы мен қауым туралы түсінікті бейне, дыбыс, қозғалыс және оқиға арқылы жеткізетін ықпалды мәдени формаға айналды. Сондықтан қазақ анимациясын зерттеу экрандық өнердің эстетикасын сипаттаумен ғана шектелмей, оның жастарға қандай әлеуметтік мағына ұсынатынын, ұлттық символдарды қалай танытатынын және цифрлық ортада қалай қабылданатынын анықтауды қажет етеді.

Қазақ анимациясының алғашқы классикалық үлгілерінен бастап қазіргі толықметражды туындыларына дейін фольклор, батырлық сарын, адам мен табиғат байланысы, үлкенге құрмет, әділет, ерлік, жауапкершілік және елдік сана сияқты құндылықтар экрандық тілге көшірілді. Жас көрермен ұлттық белгіні тек киім, ою немесе тарихи кеңістік сияқты сыртқы атрибуттан ғана байқамайды; ол кейіпкердің таңдауынан, сөйлеу мәнерінен, қауіп алдындағы жауапкершілігінен және ортаға адалдығынан таниды. Осы тұрғыдан анимациядағы мәдени кодты талдау - экрандағы суретті сипаттау емес, жастардың әлеуметтік қиялына ұсынылатын ұлттық бейнені түсіндіру.

Цифрлық орта бұл процесті күрделендірді. Бұрын мультфильм теледидар кестесіне немесе кинотеатр прокатына тәуелді болса, қазір ол YouTube-та толық нұсқа, TikTok пен Instagram-да қысқа үзінді, онлайн каталогта өнім, мектеп пен отбасы тәжірибесінде тәрбиелік материал, пікір алаңында талқыланатын символ түрінде өмір сүреді. Бір туынды әр платформада әртүрлі қабылданады: толық фильмде көрермен сюжет дамуын, кейіпкер мінезінің өзгерісін және музыкалық-дыбыстық атмосфераны тұтас сезсе, қысқа видеода бір көрініс жеке эмоциялық белгіге айналып кетуі мүмкін. Демек цифрлық кеңістік ұлттық өнердің таралуын күшейтеді, бірақ оның мағынасын бөлшектеу қаупін де қатар әкеледі.

Мәдени идентификацияны түсіндіруде С. Холлдың идентичность дайын әрі өзгермейтін мән емес, тарихи тәжірибе, репрезентация және дискурс арқылы қайта құрылатын процесс деген ұстанымы маңызды [1, p. 229]. Р. Дженкинс әлеуметтік идентификацияны ішкі өзін-өзі тану мен сыртқы мойындаудың өзара байланысы ретінде сипаттайды [2, p.256]. Бұл тәсілдер қазақ анимациясын түсіндіруге мүмкіндік береді: жас көрермен кейіпкерді жай тамашаламайды, сол бейне арқылы өзін, тілін, отбасын, ортасын және ұлт туралы түсінігін салыстырады. Ұлттық идентичность туралы Э. Смиттің еңбектері мәдени жады, миф, ортақ атау, тарихи аумақ және ұжымдық символдардың рөлін айқындайды [3, p.226]. Я. Ассман мәдени жады ұрпақтар арасындағы символдық тасымал арқылы сақталатынын көрсетеді [4, p.328].

Анимация осы тасымалдың экрандық нұсқасын қалыптастырады: ертегі мәтіні қозғалысқа, түске, дыбысқа және монтажға айналады.

Визуалды мәдениетті талдауда Ю. Лотманның семиосфера тұжырымдары, Г. Кресс пен Т.ван Левеннің визуалды грамматикасы және Г. Роуздың визуалды әдіснамасы экрандық белгілерді әлеуметтік контекстпен бірге қарастыруға негіз береді [5-7]. Жастар мен цифрлық медианы зерттеген Д. Букингем, d. boyd, Г. Дженкинс және оның әріптестері цифрлық ортада жас адамдардың дайын контентті тек тұтынушы емес, оны бөлісетін, түсіндіретін, қайта орналастыратын және өз мағынасына бейімдейтін қатысушыға айналатынын дәлелдейді [8-10]. М. Кастельстің желілік қоғам туралы тұжырымы ұлттық өнердің алгоритмдік көріну, лайк, ұсыныс және қысқа назар режиміне тәуелділігін түсіндіруге көмектеседі [11,p. 625].

Қазақ анимациясына арналған зерттеулер де бұл бағыттың әлеуметтік маңызын көрсетеді. Дж. Завлацки "Қарлығаштың құйрығы неге айыр?" туындысын ұлттық идентичность пен фольклорлық мәтіннің экрандық қайта құрылуы тұрғысынан талдайды [12, p.58]. О. Бурибеков және әріптестері анимация жанрының ұлттық-мәдени бірегейлікті айқындаудағы орнын көрсетеді [13,С.27]. А. Абельдинов пен Н. Жаманбаева қазақ анимациясындағы кейіпкерлердің визуалды трансформациясын әлеуметтік-мәдени өзгерістермен байланыстырады [14, С.168]. Соңғы халықаралық еңбектер әлеуметтік желідегі мәдени идентификация [15, p.318], цифрлық storytelling және тілдік даму [16], мәдени мұра мен жастардың қатысуы [17], әлеуметтік медиа арқылы мәдени идентичностьты сақтау [18], цифрлық идентификациялық нарративтер [19,p.48], материалдық емес мұраны платформаларда ұсыну [20, p. 222], цифрлық музей және мәдени қақтығыс [21,p.1989], визуалды мұрамен жастардың байланысы [22], анимациядағы құндылықтық білім беру [23] және интермәдени тәжірибедегі цифрлық әңгімелеу [24] мәселелерін кеңейтеді.

Осы ғылыми контекст мақаланың зерттеу мәселесін нақтылайды. Қазақ анимациясы цифрлық кеңістікте жастардың мәдени идентификациясына қандай әлеуметтік механизмдер арқылы ықпал етеді? Зерттеудің мақсаты - қазақ анимациясының цифрлық кеңістіктегі әлеуметтік қызметін және жастардың мәдени идентификациясын қалыптастырудағы рөлін мәдени-социологиялық тұрғыдан талдау. Осы мақсатқа жету үшін анимацияны ұлттық өнердің қазіргі визуалды-коммуникативтік формасы ретінде сипаттау, анимациялық мәтіндердегі мәдени кодтарды анықтау, цифрлық платформалардағы қабылдау логикасын түсіндіру және жастардың идентификациясына әсер ететін механизмдерді көрсету міндеттері қойылды. Жұмыс гипотезасы бойынша, ұлттық анимация жастарға тікелей үгіт арқылы емес, кейіпкермен эмоциялық жақындасу, визуалды символды тану, фольклорлық немесе тарихи сюжетті қазіргі медиатәжірибеге енгізу және цифрлық қатысу арқылы әсер етеді. Бұл ықпал тұрақты болуы үшін ұлттық мазмұн көркем сапамен, тілдік табиғилықпен, толық контекстпен және платформаға бейімделген таралыммен ұштасуы қажет.

Зерттеу әдіснамасы

Зерттеу сапалық дизайнға негізделді. Мұндай таңдау тақырыптың табиғатымен байланысты: мақалада жастардың барлық тобына статистикалық жалпылау жасау емес, қазақ анимациясының мәдени кодтары цифрлық ортада қандай әлеуметтік мағынаға ие болатынын түсіндіру көзделді. Сондықтан негізгі әдістер ретінде сапалық контент-талдау, визуалды-семиотикалық талдау және платформалық бақылау қолданылды. Бұл тәсілдер экрандық мәтіндегі сюжет, кейіпкер, кеңістік, тілдік интонация, дыбыстық шешім және цифрлық таралу формаларын өзара байланыста қарастыруға мүмкіндік береді.

Зерттеу материалы теориялық мақсатта іріктелді. Корпусқа (Кесте 1) қазақ анимациясының ұлттық мазмұнды танытуда жиі аталатын бірнеше туындысы енгізілді: "Қарлығаштың құйрығы неге айыр?", "Ер Төстік және Айдаһар", "Мұзбалақ", "Күлтегін" және осы туындылардың ашық цифрлық ортадағы үзінділері, сипаттамалары мен қабылдану формалары. Іріктеу өлшемдері үш бағытқа сүйенді: біріншіден, туындыда фольклорлық, тарихи немесе құндылықтық мазмұнның айқын болуы; екіншіден, жастар аудиториясына мәдени белгі ұсынатын

кейіпкер мен оқиға құрылымының болуы; үшіншіден, туындының цифрлық ортада толық нұсқа, үзінді, пікір немесе оқу материалы ретінде айналымға түсуі.

1-кесте. Зерттеуде қолданылған аналитикалық корпус

Материал	Бағыты	Негізгі мәдени код	Талдау мақсаты
“Қарлығаштың құйрығы неге айыр?”	Фольклорлық классика	Ертегі, табиғат, қорғау, құрбандық	Ұлттық жадының экрандық қайта құрылуын қарастыру
“Ер Төстік және Айдаһар”	Фольклорлық батырлық сюжет	Батыр, Самұрық, жарық пен қараңғылық, ерлік	Қазақы кейіпкердің жас аудиторияға жақындау жолын анықтау
“Мұзбалақ”	Табиғат пен еркіндік тақырыбы	Қыран, сенім, адам мен табиғат байланысы	Экологиялық-этикалық құндылықтардың берілуін талдау
“Күлтегін”	Тарихи-мәдени анимация	Түркілік жады, елдік, әскери мінез, жауапкершілік	Тарихи символдың жастар идентификациясындағы қызметін түсіндіру
Цифрлық платформалардағы үзінділер мен сипаттамалар	Онлайн таралым	Қысқа видео, пікір, бөлісу, көріну алгоритмі	Ұлттық мазмұнның платформалық қабылдануын салыстыру

Ескерту: корпус сапалық талдау мақсатына сай іріктелді. Барлық аудиторияның статистикалық бейнесін алмастырмайды.

Контент-талдау анимациялық туындылардағы тұрақты тақырыптарды анықтауға бағытталды (Кесте 2). Олардың қатарына ұлттық жады, отбасылық тәрбие, батырлық мінез, табиғатқа құрмет, жауапкершілік, тілдік орта, достық, ұжымдық қолдау және әділет ұғымдары енгізілді. Әрбір туындыда сюжет қандай құндылықтық түйінге құрылғаны, кейіпкер қандай моральдық таңдау жасайтыны және бұл таңдаудың жас көрерменге қандай әлеуметтік үлгі ұсынатыны қарастырылды. Контент-талдау нәтижелері кейін визуалды-семиотикалық талдау деректерімен салыстырылды.

Визуалды-семиотикалық талдау экрандық белгілердің мағына тудыру қызметін ашуға бағытталды. Кейіпкердің сыртқы бейнесі, киімі, дене қимылы, кадрдағы орналасуы, түс палитрасы, кеңістік құрылымы, қозғалыс бағыты, музыка, дауыс ырғағы және этномәдени белгілердің қолданылуы арнайы кодтар бойынша қаралды. Мысалы, дала, қыран, жылқы, шаңырақ, от, су, қобыз немесе домбыра сияқты белгілердің жай декоративтік элемент ретінде қалуы немесе сюжет пен кейіпкер әрекетіне байланысып әлеуметтік мағынаға айналуы салыстырылды. Осы арқылы ұлттық символдың экранда көрінуі мен оның идентификациялық әсері арасындағы айырмашылық анықталды.

Платформалық бақылау толық фильм, трейлер, қысқа үзінді, көрермен пікірі, тақырыптық сипаттама, бөлісу тәжірибесі және сабақта қолдану мүмкіндігі сияқты цифрлық айналым формаларын салыстыруға арналды. Бұл әдіс анимациялық туындының бастапқы авторлық құрылымы цифрлық ортада қалай өзгеретінін, қысқа форматтың қандай белгілерді алға шығаратынын және көрермен қатысуының мәдени мағынаға қалай әсер ететінін түсіндіруге көмектесті. Бақылау жеке адамдардың жабық деректеріне емес, ашық түрде қолжетімді материалдардың жалпы құрылымына сүйенді.

2-кесте. Мәдени идентификацияны талдау кодтары

Код	Көрсеткіш	Әлеуметтік мағына	Цифрлық ортадағы тәуекел
Кейіпкер мінезі	Ерлік, жауапкершілік, адалдық, таңдау сәті	Жас көрерменге мінез үлгісін ұсынады	Кейіпкер тек сыртқы эффект деңгейінде қабылдануы мүмкін
Тіл және дауыс	Қазақша сөйлеу, мақалға жақын тіркес, интонация	Тілдік жақындық пен эмоциялық сенім қалыптастырады	Дыбыстың сапасыздығы немесе қысқартылуы мағынаны әлсіретеді
Визуалды этнокод	Ою, киім, дала, қыран, шаңырақ, тарихи кеңістік	Ұлттық белгіні көзбен тануға мүмкіндік береді	Белгі декоративтік элементке айналып кетуі ықтимал
Тарихи жады	Батырлар, түркілік мұра, ертегі, ұжымдық сынақ	Өткен мен қазіргі өмір арасында байланыс жасайды	Тарихи контекст қысқа үзіндіде жоғалуы мүмкін
Платформалық қатысу	Пікір, бөлісу, қайта монтаждау, сабақта қолдану	Жастарды мәдени мағына өндіруге тартады	Алгоритм танымдық мазмұннан гөрі жеңіл әсерді алға шығаруы мүмкін

Ескерту: Авторлардың жеке дереккөздерінен

Талдау үш кезеңмен жүргізілді. Бірінші кезеңде әр туындының сюжеттік өзегі, басты кейіпкері және негізгі мәдени маркерлері анықталды. Екінші кезеңде осы маркерлердің жастардың мәдени идентификациясына ықтимал әсері бағаланды: кейіпкермен ұқсастық сезімі, тілдік жақындық, тарихи символды тану, ұлттық құндылықты эмоциялық қабылдау және цифрлық пікір арқылы мағына жасау. Үшінші кезеңде цифрлық кеңістіктегі таралу логикасы қарастырылды: толық нұсқаның қолжетімділігі, қысқа үзіндінің дербес мағынаға ие болуы, платформалық пікірлердің мәдени талқылауға айналуы және алгоритмдік көрінудің ұлттық контентке әсері.

Әдістемелік модель “анимация - мәтін”, “платформа - орта”, “жастар - қабылдаушы әрі қатысушы субъект” деген үш деңгейге сүйенді. Бірінші деңгейде туындының ішкі мазмұны, екінші деңгейде оның цифрлық айналымы, үшінші деңгейде жас аудитория үшін ықтимал әлеуметтік мағынасы талданды. Бұл модель зерттеудің гипотезасын тексеруге мүмкіндік берді: егер ұлттық анимация жас көрерменге эмоциялық жақын кейіпкер, танылатын мәдени код және цифрлық қатысу мүмкіндігін қатар ұсынса, оның идентификациялық әсері күшейеді.

Нәтижелерді түсіндіруде салыстырмалы ішкі тексеру қағидасы қолданылды. Бір туындыдан байқалған мәдени код басқа туындылардағы ұқсас немесе қарама-қарсы белгілермен салыстырылып, кездейсоқ әсер мен тұрақты үрдіс ажыратылды. Мысалы, батырлық мотив тек “Ер Төстік және Айдаһар” мәтінімен шектелмей, “Күлтегін” туындысындағы елдік жауапкершілікпен, ал табиғатқа қатысты код “Мұзбалақтағы” адам-құс байланысымен салыстырылды. Осындай салыстыру зерттеу нәтижелерін жеке эпизодқа тәуелді сипаттамадан аналитикалық тұжырым деңгейіне көтеруге мүмкіндік берді.

Зерттеу валидтілігін күшейту үшін үш дерек көзі қатар пайдаланылды: анимациялық мәтіннің ішкі құрылымы, визуалды-дыбыстық шешім және цифрлық айналым формасы. Егер бір мәдени код осы үш деңгейдің кемінде екеуінде көрінсе, ол нәтижелер бөлімінде негізгі үрдіс ретінде қарастырылды. Мұндай тәсіл ұлттық мазмұнды тек авторлық ниетке немесе жеке көрермен әсеріне сүйенбей, мәтін, медиа орта және ықтимал аудиториялық қабылдау арасындағы байланыс арқылы талдауға жағдай жасады.

Кодтау барысында әрбір белгі мазмұндық, визуалды және платформалық деңгейде бөлек белгіленіп, кейін ортақ аналитикалық кестеге түсірілді. Бұл рәсім нәтижелерді жүйелеуге және

“ұлттық символ бар” деген жалпы сипаттаманы нақты әлеуметтік функциямен байланыстыруға мүмкіндік берді.

Зерттеудің шектеулері алдын ала ескерілді. Корпус репрезентативті сандық таңдау емес; ол қазақ анимациясының барлық туындылары немесе барлық жас аудитория туралы толық статистикалық қорытынды жасауға арналмаған. Жұмыста сауалнама, сұхбат немесе эксперимент жүргізілген жоқ. Сондықтан алынған нәтижелер сапалық талдаудың түсіндірмелік қорытындылары ретінде ұсынылады. Келесі кезеңде көрермен сауалнамасы, фокус-топ, платформа пікірлерінің дискурстық талдауы және нақты цифрлық метрикаларды салыстыру арқылы бұл тұжырымдарды эмпирикалық тұрғыдан кеңейту қажет.

Зерттеу нәтижелері

Ұлттық кейіпкердің идентификациялық делдалдық қызметі. Талдау қазақ анимациясында жастардың мәдени идентификациясына ықпал ететін негізгі тетіктің кейіпкер бейнесі екенін көрсетті. Жас көрермен ұлттық мәдениетті көбіне абстрактілі ұғым ретінде емес, нақты әрекет жасайтын, қауіппен бетпе-бет келетін, таңдау жасайтын және орта алдындағы жауапкершілікті қабылдайтын кейіпкер арқылы таниды. Мұндай жағдайда ұлттық құндылық тікелей үгіт немесе моральдық нұсқау түрінде емес, экрандық мінез үлгісі арқылы беріледі.

“Ер Төстік және Айдаһар” туындысында батырлық ұғымы күш көрсету арқылы ғана емес, жауапкершілікті қабылдау арқылы ашылады. Төстік бейнесі жас аудиторияға сыртқы жаумен күресетін қаһарманнан бұрын, ортаға қауіп төнгенде әрекет етуге тиіс субъектіні көрсетеді. Самұрық, жер асты әлемі, жарық пен қараңғылық сияқты мотивтер фольклорлық белгі қызметін атқарғанымен, нәтижесінде “жарықты сақтау”, “әлемді қорғау”, “өз орнын табу” секілді әлеуметтік мағыналарға ұласады. Бұл гипотезаның бірінші бөлігін растайды: эмоциялық жақындасу мен кейіпкер арқылы сәйкестену ұлттық мазмұнның әсерін күшейтеді.

“Күлтегін” тарихи жадыны экрандық тәжірибеге айналдырады. Түркілік мұра, елдік жауапкершілік, жауынгерлік мінез және билікке дайындық мотивтері жас аудиторияға тарихты оқулықтағы дерек емес, мінез қалыптастыратын символдық кеңістік ретінде ұсынады. Мұнда басты мәселе тарихи дәлдікті ғана көрсету емес, өткеннің қазіргі жас көрерменге қандай құндылықтық тілмен сөйлейтініне байланысты. Егер көрермен Күлтегінді алыстағы тарихи тұлға ретінде емес, шешім қабылдауға мәжбүр болған жас қаһарман ретінде қабылдаса, идентификациялық әсер күшейеді.

Тіл, дыбыс және визуалды кодтардың нақты әсері. Зерттеу нәтижелері ұлттық белгі өздігінен жеткілікті әлеуметтік әсер тудырмайтынын көрсетті. Дала, тау, қыран, ою, киіз үй, шаңырақ, жылқы, қобыз немесе домбыра сияқты белгілер сюжетпен және кейіпкер әрекетімен байланысқанда ғана мәдени кодқа айналады. Егер қыран бейнесі тек әдемі сурет ретінде қолданылса, оның әсері қысқа болады; ал ол сенім, еркіндік, серт немесе қорғау әрекетімен байланысса, көрермен оны құндылық белгісі ретінде қабылдайды.

Тілдік қабаттың әсері де айқын көрінді. Қазақша сөйлеу, табиғи интонация, үлкен мен кішінің тілдік арақатынасы, мақалға жақын қысқа тіркестер жас көрерменге мәдени жақындық сезімін береді. Бірақ диалог тым ресми, жасанды немесе аудармаға ұқсас болса, кейіпкерге сенім әлсірейді. Осыған байланысты қазақ анимациясының әлеуметтік қызметі тілдің бар болуымен ғана емес, оның табиғи естілуімен, жас аудиторияға түсінікті болуымен және көркем драматургияға қызмет етуімен өлшенеді.

“Мұзбалақ” мысалы табиғатпен қатынас арқылы берілетін идентификациялық тетікті ашады. Қыран бейнесі еркіндік, биіктік, сенім және серт ұғымдарымен байланысады. Анимациялық оқиғада адам мен құстың достығы жас көрерменге табиғатты сыртқы ресурс емес, моральдық серіктес ретінде қабылдауға мүмкіндік береді. Бұл ұлттық мазмұнның өткеннің белгісі күйінде қалмай, қазіргі экологиялық сезімталдықпен байланыса алатынын көрсетеді.

Цифрлық платформалардағы қабылдау логикасы. Платформалық бақылау қазақ анимациясының цифрлық ортада екі түрлі әлеуметтік мүмкіндікке ие екенін анықтады. Біріншісі - қолжетімділік. Толық нұсқаны онлайн көру, үзінді арқылы табу, сабақта көрсету және

отбасында бірге қарау ұлттық контенттің жастарға жету аясын кеңейтеді. Екіншісі - қайта айналым. Көрермен ұнаған көріністі бөліседі, пікір қалдырады, қысқа үзінді жасайды немесе кейіпкерді жеке символға айналдырады. Осылайша анимация жабық экрандық өнімнен ашық әлеуметтік коммуникацияға өтеді.

Сонымен бірге цифрлық орта бастапқы мәтіннің тұтастығын әлсіретуі мүмкін. Қысқа формат бір сәтті ғана алға шығарады: күлкілі диалог, әсерлі кадр, жауынгерлік сахна немесе музыкалық үзінді. Мұндай бөлшектену қызығушылықты оятқанымен, тарихи-мәдени контекст жоғалса, туындының терең мағынасы толық ашылмайды. Мысалы, тарихи анимациядан алынған шайқас көрінісі батырлық эффект ретінде таралуы ықтимал, ал оның елдік жауапкершілік, бірлік немесе тарихи сабақ туралы мазмұны назардан тыс қалуы мүмкін.

Платформалық алгоритмдер ұлттық өнердің көріну тәртібін өзгертеді. Жас көрермен қазақ анимациясын арнайы іздемесе, ол шетелдік өнімдермен, ойын индустриясымен және қысқа ойын-сауық видеоларымен бәсекеге түседі. Сондықтан ұлттық контент іздеу жүйесінде дұрыс белгіленуі, сапалы сипатталуы, жас аудиторияға түсінікті тақырыппен ұсынылуы және қысқа үзінді мен толық нұсқа арасындағы байланыс сақталуы қажет. Әйтпесе көркемдік әлеуеті бар туындының өзі цифрлық ортада көрінбей қалуы мүмкін.

Қазақ анимациясының әлеуметтік қызметтері және гипотезамен байланысы. Жинақталған нәтижелер қазақ анимациясының цифрлық кеңістіктегі әлеуметтік қызметі үш негізгі бағытта көрінетінін көрсетті. Бірінші бағыт - мнемоникалық қызмет: ертегі, тарихи тұлға, батырлық сюжет және табиғат бейнесі экран арқылы қайта жаңғырады. Жас көрермен өткенді мәтін ретінде ғана емес, қозғалыс, дауыс және эмоция арқылы қабылдайды. Екінші бағыт - құндылықтық-әлеуметтендіруші қызмет: адалдық, достық, үлкенді сыйлау, ортаға жауапкершілік, табиғатты қорғау және әлсізге қамқорлық кейіпкер әрекеті арқылы беріледі. Үшінші бағыт - коммуникативтік-платформалық қызмет: анимация көрермендер арасындағы пікір, бөлісу, отбасылық және білім беру талқылауына себеп болады.

Осы нәтижелер жұмыс гипотезасын нақтылайды. Қазақ анимациясы жастардың мәдени идентификациясына тікелей насихат арқылы емес, эмоциялық жақындасу, көркем бейне, тілдік орта, тарихи символ және цифрлық қатысу арқылы ықпал етеді. Алайда бұл ықпал тұрақты болуы үшін ұлттық мазмұн сапалы экрандық тілмен, табиғи диалогпен, толық контекстпен және платформаға бейімделген таралыммен ұштасуы қажет. Демек анимацияның әлеуметтік әсері туындының бар болуымен емес, оның жас аудиторияға қандай формада, қандай сапада және қандай мәдени түсіндірумен жетуімен анықталады.

Нәтижелердің авторлық тұжырымы мынаған саяды: қазақ анимациясының цифрлық кеңістіктегі әлеуметтік қызметі бір мезгілде жадыны сақтау, құндылықты сезіндіру және қатысушы мәдени орта қалыптастыру арқылы іске асады. Бұл үш қызмет бөлек-бөлек емес, өзара тәуелді жұмыс істейді. Жады көркем кейіпкер арқылы эмоцияға айналады; құндылық тіл, дыбыс және визуалды код арқылы танылады; ал платформа осы мағыналарды бөлісу, талқылау және қайта түсіндіру алаңына шығарады. Сондықтан қазақ анимациясын бағалау кезінде тек өндірілген туынды саны емес, оның жастардың күнделікті медиатәжірибесіне қаншалықты табиғи енетіні де негізгі өлшем болуы тиіс.

Талқылау

Зерттеу нәтижелері қазақ анимациясының жастардың мәдени идентификациясына әсерін біржақты және автоматты процесс ретінде түсіндіруге болмайтынын көрсетті. Анимация ұлттық құндылықты жеткізеді, бірақ оның ықпалы көрерменнің жасына, тілдік ортасына, отбасындағы мәдени тәжірибесіне, мектептегі түсіндіруге, платформаның ұсыну алгоритміне, туындының көркем сапасына және кейіпкердің сенімділігіне тәуелді. Сондықтан ұлттық анимацияны жалпы “тәрбие құралы” деп атау жеткіліксіз; оның нақты әлеуметтік жұмыс істеу механизмін ашу қажет.

Бірінші маңызды мәселе - ұлттық белгі мен қазіргі жастардың медиатәжірибесі арасындағы сәйкестік. Қазіргі жас көрермен әлемдік анимациядағы техникалық сапаға, жылдам

монтажға, күрделі кейіпкерге және визуалды тартымдылыққа үйренген. Егер қазақ анимациясы ұлттық белгіге сүйеніп, бірақ сценарийлік драматургияны, мінездің ішкі логикасын және диалогтың табиғилығын әлсіретсе, оның әсері азаяды. Бұл нәтиже визуалды репрезентация туралы теориялармен үйлеседі: белгі әлеуметтік мағынаға айналуы үшін ол көркем құрылым мен қабылдау контекстіне байланысуы тиіс.

Екінші мәселе - тілдің әлеуметтік сенім қалыптастырудағы орны. Қазақша анимация жастар үшін тілдік орта қалыптастыруға ықпал ете алады. Бірақ бұл үшін тіл жасанды дидактикалық үнге түспеуі керек. Күнделікті естілетін, бірақ әдеби және мәдени сапасын жоғалтпаған қазақша сөйлеу жас аудиторияға жақын болады. Диалог тым ресми немесе аудармаға ұқсас болса, көрермен кейіпкерге сенбейді. Ал сенім болмаған жерде идентификация да әлсірейді. Осы тұрғыдан тілдік редакция, дубляж, дауыс таңдау және дыбыс режиссурасы анимацияның әлеуметтік қызметінің құрамдас бөлігі ретінде қарастырылуы керек.

Үшінші мәселе - цифрлық платформадағы контекст. Қысқа үзінділер ұлттық анимацияны танымал етуге көмектеседі, бірақ олар толық туындыға апаратын жол болуы тиіс. Егер үзінді тек жеке эффект ретінде таралып, көрермен толық сюжетті көрмесе, ұлттық мазмұн бөлшектеледі. Сондықтан ұлттық анимацияны цифрлық ортада ұсынғанда трейлер, қысқа клип, түсіндірме жазба, жас ерекшелігіне сай педагогикалық материал, толық нұсқаға сілтеме және көрерменмен мәдени диалог бір-бірін толықтыруы қажет.

Төртінші мәселе - мәдени саясат, білім беру және креативті индустрияның байланысы. Қазақ анимациясын қолдау тек қаржыландырумен шектелмеуі керек. Сценарий жазу мектебі, кейіпкер дизайны, дыбыс режиссурасы, балалар психологиясы, жас аудиториямен жұмыс, цифрлық маркетинг және платформалық талдау қатар дамығанда ғана ұлттық контенттің әлеуметтік ықпалы күшейеді. Басқаша айтқанда, анимация өндірісі мәдени саясаттың, білім берудің және креативті индустрияның түйіскен жерінде қарастырылуы керек.

Бесінші мәселе - жастарды пассивті көрерменнен мәдени қатысушыға айналдыру. Мектептер мен университеттерде қазақ анимациясын талқылау, қысқа эссе, визуалды талдау, кейіпкерді қайта түсіндіру, анимациялық storytelling жобалары арқылы жастар ұлттық мазмұнды өз тілімен қайта сөйлете алады. Бұл жағдайда идентификация жоғарыдан берілетін дайын үлгі емес, жас адамның өзі қатысатын мағына жасау процесіне айналады. Мұндай тәсіл цифрлық ортадағы жастардың белсенді қатысуы туралы халықаралық зерттеулермен де сәйкес келеді.

Алтыншы мәселе - ұлттық мазмұнды романтикалық немесе декларативті деңгейде қалдырмау. Анимациядағы қазақылық тек этнографиялық белгімен өлшенсе, ол жас аудитория үшін музейлік немесе сыртқы формаға айналып кетуі мүмкін. Ал қазақылық кейіпкердің жауапкершілігі, тілдік табиғилығы, әзіл мәдениеті, достық пен қауымға адалдығы, табиғатпен қарым-қатынасы арқылы ашылса, ол қазіргі жас адамның тәжірибесіне жақындайды. Сондықтан ұлттық анимацияда мәдени код пен қазіргі психологиялық сенімділік қатар дамуы тиіс.

Жетінші мәселе - зерттеу нәтижелерін білім беру тәжірибесіне енгізу. Анимациялық материалды сабақта қолдану тек “көрсетіп шығу” деңгейінде қалмауы керек. Оқушы немесе студент кейіпкер шешімін талдап, визуалды белгінің мағынасын түсіндіріп, тарихи символдың бүгінгі қоғаммен байланысын талқылағанда ғана анимация мәдени сауаттылық құралына айналады. Бұл тәсіл жастардың дайын ұлттық үлгіні жаттауына емес, оны саналы түрде түсіндіруіне және өз тәжірибесімен байланыстыруына жағдай жасайды.

Сегізінші мәселе - цифрлық таралымның кәсіби стратегияға тәуелділігі. Ұлттық анимация сапалы жасалғанымен, оның атауы, сипаттамасы, қысқа үзіндісі, іздеу сөздері және толық нұсқаға апаратын жолы дұрыс құрылмаса, жас көрерменге жетуі қиын. Сондықтан продюсерлік және редакциялық жұмыс тек фильм аяқталғаннан кейінгі техникалық әрекет емес, әлеуметтік әсерді алдын ала жобалайтын мәдени коммуникация стратегиясы ретінде қарастырылуы тиіс.

Тоғызыншы мәселе - нәтижелердің мәдени саясатқа қатысты мағынасы. Қазақ анимациясын қолдау ұлттық мазмұнды көбейтумен ғана шектелмей, жас аудиторияның нақты қабылдау мәдениетін зерттеуге сүйенуі керек. Балалар мен жастар қандай кейіпкерге сенеді, қандай

тілдік интонацияны табиғи қабылдайды, қандай визуалды стильді жақын көреді және қандай платформа арқылы ұлттық контентке жиі келеді деген сұрақтар өндіріс пен тарату шешімдерінің негізіне айналуы қажет.

Оныншы мәселе - ұлттық анимацияның әлеуметтік әсерін бағалау өлшемдері. Көрілім саны немесе онлайн реакция бірден мәдени ықпалдың дәлелі бола алмайды. Нақты нәтиже көрерменнің кейіпкерді түсінуінен, ұлттық символды мағыналы қабылдауынан, тілдік жақындық сезінуінен және көрген туындысын отбасы, сабақ немесе әлеуметтік желі талқылауына енгізуінен байқалады. Сондықтан болашақ бағалау жүйесі сапалық және сандық көрсеткіштерді қатар қамтуы қажет.

Зерттеудің теориялық үлесі - қазақ анимациясын бір мезгілде мәдени жады тасымалдаушысы, визуалды репрезентация жүйесі және цифрлық коммуникация нысаны ретінде қарастыруында. Практикалық маңызы - ұлттық анимацияны өндіру, тарату және білім беру кеңістігіне енгізу үшін нақты өлшемдер ұсынуында: кейіпкердің психологиялық сенімділігі, тілдің табиғилығы, дыбыстың сапасы, мәдени контекстің сақталуы және платформаға бейімделген таралым. Зерттеудің шектеуі - нақты аудиториялық сауалнама жүргізілмегендігінде. Дегенмен сапалық талдау ұлттық анимацияның ықпалын түсіндіретін негізгі механизмдерді жүйелеуге мүмкіндік берді. Болашақта жас көрермендердің қабылдауын эмпирикалық өлшеу, әлеуметтік желі пікірлерін дискурстық талдау және қазақша анимациялық контенттің платформалық метрикаларын салыстыру бұл тұжырымдарды тереңдете алады.

Қорытынды

Қазақ анимациясы цифрлық дәуірде ұлттық өнердің маңызды әлеуметтік формасына айналып отыр. Зерттеу нәтижелері оның жастардың мәдени идентификациясына ықпалы үш негізгі бағытта көрінетінін нақтылады: ұлттық жадыны эмоциялық-экрандық формада жаңғырту, құндылықтық мінез үлгілерін кейіпкер әрекеті арқылы ұсыну және цифрлық ортада мәдени қатысуға мүмкіндік жасау. Бұл нәтижелер мақаланың бастапқы гипотезасын растайды: ұлттық анимация жастарға тікелей насихат арқылы емес, кейіпкермен эмоциялық жақындасу, тілдік және визуалды кодтарды тану, тарихи-фольклорлық сюжетті қазіргі медиатәжірибеге енгізу арқылы әсер етеді.

Жұмыстың ғылыми жаңалығы қазақ анимациясын экрандық өнім ретінде ғана емес, жастардың мәдени әлеуметтенуі мен цифрлық идентификациясын қалыптастыратын әлеуметтік ресурс ретінде тұжырымдауында. Практикалық маңызы ұлттық анимацияны мәдени саясат, білім беру және креативті индустрия арасындағы байланыстырушы құрал ретінде дамыту қажеттігін көрсетуімен анықталады. Сонымен бірге зерттеу ұлттық символдың экранда көрінуі жеткіліксіз екенін дәлелдеді: әсер тұрақты болуы үшін көркем сапа, табиғи тіл, сенімді кейіпкер, сапалы дыбыс, толық контекст және платформалық стратегия қатар қамтамасыз етілуі керек.

Осы тұрғыдан қазақ анимациясын дамытуда сценарийлік зертхана, сапалы дубляж, платформаға бейімделген тарату, мектеп пен университеттегі талдау тәжірибесі және жастардың медиасауатын қатар күшейту маңызды. Мақала ұсынған тұжырымдар ұлттық анимацияны мәдени саясаттың қосымша өнімі емес, жастармен тұрақты мәдени байланыс орнататын стратегиялық құрал ретінде бағалауға негіз береді. Келесі зерттеулерде сауалнама, фокус-топ, платформалық пікірлерді дискурстық талдау және нақты цифрлық метрикаларды салыстыру арқылы алынған тұжырымдарды эмпирикалық тұрғыдан кеңейту қажет.

***Қаржыландыру**: Зерттеу сыртқы қаржыландырусыз орындалды.*

***Этикалық мақұлдау**: Мақала ашық қолжетімді анимациялық туындыларды, цифрлық платформалардағы жария материалдарды және ғылыми әдебиеттерді сапалық талдауға негізделген. Адам қатысатын сауалнама, сұхбат немесе эксперимент жүргізілген жоқ, сондықтан этикалық мақұлдау мен ақпараттандырылған келісім талап етілмейді.*

Әдебиеттер:

1 Hall S. Cultural identity and diaspora // Identity: Community, Culture, Difference / ed. by J.Rutherford. - London: Lawrence & Wishart, 1990. - P. 222-237.

2 Jenkins R. Social Identity. - 4th ed. - London; New York: Routledge, 2014. - 256 p.

3 Smith A.D. National Identity. - Reno: University of Nevada Press, 1991. - 226 p.

4 Assmann J. Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination. - Cambridge: Cambridge University Press, 2011. - 328 p.

5 Lotman Y.M. Universe of the Mind: A Semiotic Theory of Culture. - London; New York: I.B. Tauris, 1990. - 288 p.

6 Kress G., van Leeuwen T. Reading Images: The Grammar of Visual Design. - 2nd ed. - London; New York: Routledge, 2006. - 312 p.

7 Rose G. Visual Methodologies: An Introduction to Researching with Visual Materials. - 4th ed. - London: SAGE Publications, 2016. - 456 p.

8 Buckingham D. (ed.) Youth, Identity, and Digital Media. - Cambridge, MA: The MIT Press, 2008. - 216 p.

9 boyd d. It's Complicated: The Social Lives of Networked Teens. - New Haven: Yale University Press, 2014. - 296 p.

10 Jenkins H., Ford S., Green J. Spreadable Media: Creating Value and Meaning in a Networked Culture. - New York: New York University Press, 2013. - 352 p.

11 Castells M. The Rise of the Network Society. - 2nd ed. - Chichester: Wiley-Blackwell, 2010. - 625 p.

12. Zawlacki J. The Allegorical Aıdahar: An Animated Look at Kazakh National Identity // FOLKLORICA: Journal of the Slavic, East European, and Eurasian Folklore Association. - 2020. - Vol. 23. - P. 43-76. - DOI: 10.17161/folklorica.v23i.14969.

13 Бурибеков О.С., Нурмуратов С.Е., Сайнанов Б.А., Сартаева Р.С. Жанр анимации и его значение в определении национальной идентичности // Адам әлемі. - 2023. - Т. 96. - № 2. - С. 25-34. - DOI: 10.48010/2023.2/1999-5849.03.

14 Абельдинов А., Жаманбаева Н. Визуальная трансформация персонажей казахской анимации в условиях социокультурных изменений // Central Asian Journal of Art Studies. - 2024. - Т. 9. - № 1. - С. 163-175. - DOI: 10.47940/cajas.v9i1.816.

15 Condemayta Soto P., Bauwens J., Smets K. Cultural Identity Performances on Social Media: A Study of Bolivian Students // Journalism and Media. - 2023. - Vol. 4. - № 1. - P. 304-321. - DOI: 10.3390/journalmedia4010021.

16 Zhang Y., Chen X. Exploring Cultural Identity and Language Development Through Digital Storytelling: Tales of Culturally-Linguistically Diverse Secondary Students // International Journal of Technology in Teaching and Learning. - 2023. - Vol. 19. -№2. - P. 128-140. - DOI: 10.37120/ijttl.2023.19.2.03.

17 Kasemsarn K. Digital Storytelling in Cultural and Heritage Tourism: A Review of Social Media Integration and Youth Engagement Frameworks // Heritage. - 2025. - Vol. 8. - №6. - Article 200. - DOI: 10.3390/heritage8060200.

18 Ghorzang S. The Impact of Social Media on the Preservation of Cultural Identity among Afghan Youth // Cogent Social Sciences. - 2025. - DOI: 10.1080/23311886.2025.2570880.

19 Miller V. Digital Storytelling and Identity Narratives: A Critical Perspective // Digital Culture & Society. - 2021. - Vol. 7. - №1. - P. 45-59. - DOI: 10.14361/dcs-2021-0105.

20 Chanda D., Das A. The Preservation and Performance of Intangible Cultural Heritage on Social Media: A Critical Estimation // Digitalization of Culture Through Technology. - London: Routledge, 2022. - P. 220-224. - DOI: 10.4324/9781003332183-38.

21 Giannini T., Bowen J. Global Cultural Conflict and Digital Identity: Transforming Museums // Heritage. - 2023. - Vol. 6. - № 2. - P. 1986-2005. - DOI: 10.3390/heritage6020107.

22 Shan W., Bin Wardi R.H. Youth Engagement with Chinese Visual Arts Intangible Cultural Heritage: A Literature Review // Malaysian Journal of Social Sciences and Humanities. - 2025. - Vol. 10. - №4. - Article e003263. - DOI: 10.47405/mjssh.v10i4.3263.

23 Alkhraisat S. The Role of Artificial Intelligence in Shaping Cultural Narratives and Values Education in Eastern Animation: Opportunities, Risks, and Future Directions // Educational Process: International Journal. - 2025. - Vol. 17. - Article e2025302. - DOI: 10.22521/edupij.2025.17.302.

24 Hudak K., Davidson R., Winters E. Educational Digital Storytelling and Intercultural Identity Management: A Case Study for Short-Term Study Abroad Experiential Learning Pedagogies // International Journal for the Scholarship of Teaching and Learning. - 2024. - Vol. 18. - № 2. - Article 7. - DOI: 10.20429/ijsotl.2024.180207.

References:

1 Hall, S. Cultural identity and diaspora. In: Rutherford, J. (ed.) Identity: Community, Culture, Difference. London: Lawrence & Wishart, 1990, P. 222-237.

2 Jenkins, R. Social Identity. 4th ed. London; New York: Routledge, 2014. 256 p.

3 Smith, A.D. National Identity. Reno: University of Nevada Press, 1991. 226 p.

4 Assmann, J. Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. 328 p.

5 Lotman, Y.M. Universe of the Mind: A Semiotic Theory of Culture. London; New York: I.B. Tauris, 1990. 288 p.

6 Kress, G., van Leeuwen, T. Reading Images: The Grammar of Visual Design. 2nd ed. London; New York: Routledge, 2006. 312 p.

7 Rose, G. Visual Methodologies: An Introduction to Researching with Visual Materials. 4th ed. London: SAGE Publications, 2016. 456 p.

8 Buckingham, D. (ed.) Youth, Identity, and Digital Media. Cambridge, MA: The MIT Press, 2008. 216 p.

9 boyd, d. It's Complicated: The Social Lives of Networked Teens. New Haven: Yale University Press, 2014. 296 p.

10 Jenkins, H., Ford, S., Green, J. Spreadable Media: Creating Value and Meaning in a Networked Culture. New York: New York University Press, 2013. 352 p.

11 Castells, M. The Rise of the Network Society. 2nd ed. Chichester: Wiley-Blackwell, 2010. 625 p.

12 Zawlacki, J. The Allegorical Aidahar: An Animated Look at Kazakh National Identity. FOLKLORICA: Journal of the Slavic, East European, and Eurasian Folklore Association, 2020, Vol. 23, P.43-76. DOI: 10.17161/folklorica.v23i.14969.

13 Buribekov, O.S., Nurmuratov, S.E., Sainanov, B.A., Sartaeva, R.S. Zhanr animatsii i ego znachenie v opredelenii natsionalnoi identichnosti [The animation genre and its importance in defining national identity]. Adam alemi, 2023, Vol. 96, № 2, P. 25-34. DOI: 10.48010/2023.2/1999-5849.03. [In Russ.].

14 Abeldinov, A., Zhamanbaeva, N. Vizualnaya transformatsiya personazhei kazakhskoi animatsii v usloviyakh sotsiokulturnykh izmenenii [Visual transformation of Kazakh animation characters in the context of sociocultural changes]. Central Asian Journal of Art Studies, 2024, Vol. 9, № 1, P.163-175. DOI: 10.47940/cajas.v9i1.816. [In Russ.].

15 Condemayta Soto, P., Bauwens, J., Smets, K. Cultural Identity Performances on Social Media: A Study of Bolivian Students. Journalism and Media, 2023, Vol. 4, № 1, P. 304-321. DOI: 10.3390/journalmedia4010021.

16 Zhang, Y., Chen, X. Exploring Cultural Identity and Language Development Through Digital Storytelling: Tales of Culturally-Linguistically Diverse Secondary Students. International Journal of Technology in Teaching and Learning, 2023, Vol. 19, № 2, P. 128-140. DOI: 10.37120/ijttl.2023.19.2.03.

17 Kasemsarn, K. Digital Storytelling in Cultural and Heritage Tourism: A Review of Social Media Integration and Youth Engagement Frameworks. Heritage, 2025, Vol. 8, № 6, article 200. DOI: 10.3390/heritage8060200.

18 Ghorzang, S. The Impact of Social Media on the Preservation of Cultural Identity among Afghan Youth. Cogent Social Sciences, 2025. DOI: 10.1080/23311886.2025.2570880.

19 Miller, V. Digital Storytelling and Identity Narratives: A Critical Perspective. Digital Culture & Society, 2021, Vol. 7, №1, P.45-59. DOI: 10.14361/dcs-2021-0105.

20 Chanda, D., Das, A. The Preservation and Performance of Intangible Cultural Heritage on Social Media: A Critical Estimation. In: Digitalization of Culture Through Technology. London: Routledge, 2022, P. 220-224. DOI: 10.4324/9781003332183-38.

21 Giannini, T., Bowen, J. Global Cultural Conflict and Digital Identity: Transforming Museums. Heritage, 2023, Vol. 6, № 2, pp. 1986-2005. DOI: 10.3390/heritage6020107.

22 Shan, W., Bin Wardi, R.H. Youth Engagement with Chinese Visual Arts Intangible Cultural Heritage: A Literature Review. Malaysian Journal of Social Sciences and Humanities, 2025, Vol. 10, № 4, article e003263. DOI: 10.47405/mjssh.v10i4.3263.

23 Alkhraisat, S. The Role of Artificial Intelligence in Shaping Cultural Narratives and Values Education in Eastern Animation: Opportunities, Risks, and Future Directions. Educational Process: International Journal, 2025, Vol. 17, article e2025302. DOI: 10.22521/edupij.2025.17.302.

24 Hudak, K., Davidson, R., Winters, E. Educational Digital Storytelling and Intercultural Identity Management: A Case Study for Short-Term Study Abroad Experiential Learning Pedagogies. International Journal for the Scholarship of Teaching and Learning, 2024, Vol. 18, № 2, article 7. DOI: 10.20429/ijsotl.2024.180207.

Авторлар туралы мәлімет

Арзықұлов Алмас Әжкенұлы – тарих магистрі, бас сарапшы, ҚР Президенті жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институты, Астана қ., Қазақстан. e-mail: alma salsunkari@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2837-355X

Асаубаева Жулдуз Узакбаевна – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, әлеуметтік ғылымдар кафедрасының PhD докторанты, Алматы қ., Қазақстан. e-mail: zuzakbayevna@bk.ru , ORCID: https://orcid.org/0009-0002-3031-0432

Ахметова Айнур Ерболатовна – PhD докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан. e-mail: ainur.erbolatovna@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/ 0009-0003-9621-7000

Ахметова Арайлым Нурболқызы – Гуманитарлық ғылымдары магистрі, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан. e-mail: Araika_ akhmetova@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0003-7602-5984

Бегимтаев Амергалы Ильяшевич – с.ғ.к, доценті м.а., Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан. e-mail: amergali.begimtaev@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0002-1633-7698

Бейхан Забун – қауымдастырылған профессор, Гази университеті, Білім беру факультеті, Философия және сабақтас салалар кафедрасы, Техникокуллар, Анкара, Түркия. e-mail: bzabun@gazi.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8974-9103

Болатова Жаннұр Болатқызы - PhD докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан. e-mail: zhannur_b_92@mail.ru, ORCID: https://orcid. org/0009-0006-6717-0284

Гайсина Мақпал Батыргалиевна – PhD докторант, Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті. Алматы қ., Қазақстан. e-mail: Gaysina_1983@bk.ru, ORCID: https://orcid.org/: 0009-0003-5074-5406

Далдирбаева Гульжан Турсынхамитовна - PhD докторант, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы қ., Қазақстан. e-mail: gulzhan_maulen@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0002-9298-8564

Дюсембекова Майра Кусаиновна – саяси ғылымдарының кандидаты, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан. e-mail:: maira.enu67@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0604-1642

Езиева Мариям Мухтаровна - PhD, профессор, Акдениз университеті, Анталия, Түркия. e-mail: mariyam@akdeniz.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1265-9155.

Жакьянова Айгерим Мухамедрахимовна – PhD, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы қ., Қазақстан. e-mail: zhakiyanova.a@ablaikhan.kz, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7775-1457

Жанпейісова Қарғаш Далелханқызы – саяси ғылымдарының кандидаты, доцент, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан. e-mail: k_zhanpeisova@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1048-1253

Жапсарбаева Жанна Ермухановна – PhD докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан. e-mail: zhanna.zhapsarbayeva999@gmail.com , ORCID: https://orcid.org/0009-0009-4272-0827

Жолдасбекова Гульнар Дауренбековна - аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан зерттеу университеті, Шымкент қ., Қазақстан. e-mail: Gulnar_105@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0004-3282-7499.

Жұматай Динара Демеуқызы - магистр, оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан зерттеу университеті, Шымкент қ., Қазақстан. e-mail: dinara.zh13@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0008-6933-1058.

Калиева Алия Айбулатовна – социология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор м.а., Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан. e-mail: kaliyeva.a@kyzpu.edu.kz , ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4645-5214

Калыков Алмас Шулезбаевич – магистр, аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан зерттеу университеті, Шымкент қ., Қазақстан. e-mail: kalykov.almas@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0000-1132-7365.

Кашакбаева Капаш Танекеевна – тарих ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан. e-mail: tanekeevna_1975@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0008-4961-1191

Кенжебаева Айнур Нурлановна - аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан зерттеу университеті, Шымкент қ., Қазақстан. e-mail: ainurina77@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2881-0876.

Кожирова Светлана Басейовна - Саясаттану ғылымдарының докторы, профессор, Р.Б.Сүлейменов атындағы Шығыстану институты, Алматы қ., ҚР e-mail: kozhirova_sb@enu.kz, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7545-6676

Қасмырзаев Бекмырза Наурызбекұлы – магистр, оқытушы, Ө. Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті, Шымкент қ., Қазақстан.
e-mail: bekmyrza.kasmyrzaev@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0007-0479-4847.

Муратова Мерей Муратовна - саясаттану кафедрасының докторанты, Л.Н. Гумилёв атындағы Еуразия ұлттық университеті, жетекші ғылыми қызметкер, Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы, Астана қ., Қазақстан Республикасы. e-mail: mereige@gmail.com , ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1380-0114

Мукажанова Альмира Жапаровна - саяси ғылымдарының докторы, әлеуметтік ғылымдар кафедрасы, Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті, Алматы қ., Қазақстан. e-mail: almira75@inbox.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0001-5160-2867

Нагайбаева Зәуреш Арстанбекқызы – әлеуметтік ғылымдар кандидаты, Қазақстан тарихы және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының меңгерушісі, С.Д. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университеті,Алматы қ., Қазақстан. e-mail: nagaibaeva.z@kaznmu.kz, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1005-9658

Нечаева Елена Леонидовна - Саясаттану ғылымдарының кандидаты, профессор, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан. e-mail: elenech@inbox.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2873-057X

Несіпқалиев Даурен Еренғалиевич – PhD, қауымдастырылған профессор, С.Ж. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университеті, Алматы қ., Қазақстан e-mail: n.dauren89@mail.ru , ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0946-6611

Нурпейсова Дина Суиндиковна – PhD докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан. e-mail: dnurpeisova1983@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0005-2190-5129

Нұридин Сымбат Зәкірқызы – магистр, оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан зерттеу университеті, Шымкент қ., Қазақстан. e-mail: oqustep@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0009-0007-9075-0102.

Онучко Марина Юрьевна - саяси ғылымдар докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы. e-mail: onuchko@mail.ru , ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4996-9616

Оңалбеков Әбдіманап Керимбекович – философия ғылымдарының кандидаты, доцент, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Казахстан. e-mail: a.onalbekov@mail.ru, ORCID: 0000-0003-1986-2762

Примбетов Даурен Сакенович – PhD, аға оқытушы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан. e-mail:: primbetov_ds@enu.kz, ORCID:https://orcid.org/ 0009-0002-3766-2334

Сағидулла Гүлжанат Сағидуллақызы – PhD докторант, Әл-фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан e-mail: sagidullagulzhanat@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0009-0003-7152-3597

Сарыбаев Мура Саутович – аға оқытушы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан. e-mail:sarybaev09@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3685-0376

Сәбитқызы Асем – PhD докторы, аға оқытушы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан. e-mail: assa.23@mail.ru , ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8295-450X

Серикжанова Сабира Серикжановна – PhD, қауымдастырылған профессор, Алматы қ., Қазақстан. e-mail: Sabira.Serikzhanova@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3185-8558

Сыроежкин Константин Львович – Саяси ғылымдарының докторы, Қазақстандық гуманитарлық-саяси конъюнктура орталығы, Алматы қ., Қазақстан. e-mail: syrkonst@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0007-2837-7765

Сулейменова Жадра Оразалиқызы - магистр, оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан зерттеу университеті, Шымкент қ., Қазақстан.
e-mail: zhado.2027@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0006-5260-8079.

Султанова Фарида Мажитовна - тарих ғылымдарының кандидаты, доцент, , әлеуметтік ғылымдар кафедрасы, Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті, Алматы қ., Қазақстан. e-mail: sultanova_f_m@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0004-5808-6625

Танкиш Назира – PhD, Саясаттану кафедрасы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент қ., Қазақстан e-mail: tankish81@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0951-2144

Тауекелова Толганай Батырбековна – PhD, аға оқытушы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан. e-mail: batyrkyzy76@ mail.ru, ORCID:https://orcid. org/0000-0001-5375-0938

Турекулова Жұлдыз Елтаевна - PhD доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент қ., Қазақстан Республикасы. e-mail: turekulova74@mail.ru , ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2461-2488

Туганбаев Кайсар Турсынкаримович - Қоғамдық-гуманитарлық пәндер кафедрасы, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан. e-mail: kostugan777@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2430-3770

Токбергенов Жақсылық Досанұлы - PhD докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан. e-mail: tokbergen80@bk.ru , ORCID: https://orcid.org/0009-0004-0302-3352

Устемирова Айгерім Оразымбетқызы – аға оқытушы, КИМЭП университеті, Алматы қ., Қазақстан. e-mail: ust_aika_86@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0008-4022-2173

Ханазарова Карлыгаш Оразгалиевна – магистр, аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан зерттеу университеті, Шымкент қ., Қазақстан. e-mail: hanazarova-karly@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0003-7590-7598.

Хан Муаззам Али – профессор, Миссури университеті, Колумбия қ., Миссури штаты, АҚШ
e-mail: muazzam.khattak@qau.edu.pk, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1980-0916

Information about authors

Akhmetova Ainur – PhD student, Abai Kazakh National Pedagogical University. Almaty, Kazakhstan
e-mail: ainur.erbolatovna@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0003-9621-7000
Akhmetova Arailym – Master of Humanity Sciences, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan. e-mail: Araika_akhmetova@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0003-7602-5984
Arzikulov Almas - Master of History, Chief Expert, Kazakhstan Institute of Strategic Studies under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan e-mail: almasalsunkari@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2837-355X
Assaubayeva Zhulduz – PhD candidate, Department of Social Sciences, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan. e-mail: zuzakbayevna@bk.ru, ORCID: https://orcid.org/ 0009-0002-3031-0432
Begimtayev Amergaly – Candidate of Political Sciences, Acting Associate Professor, Kazakh National University named after al-Farabi, Almaty, Kazakhstan. e-mail: amergali.begimtaev@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0002-1633-7698
Beyhan Zabun, Gazi University, Faculty of Education, Department of Philosophy and Related Fields, Assoc. Professor, Teknikokullar, Ankara, Turkey. e-mail: bzabun@gazi.edu.tr, ORCID:https://orcid.org/0000-0001-8974-9103
Bolatova Zhannur – PhD student, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan**.** e-mail: zhannur_b_92@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0006-6717-0284
Daldirbayeva Gulzhan - PhD candidate, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan. e-mail: gulzhan_maulen@mail.ru, ORCID: https:// orcid.org/0009-0002-9298-8564
Dyussembekova Maira - Candidate of Political Sciences, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan e-mail:: maira.enu67@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0604-1642
Gaisina Makpal – PhD candidate, Kazakh National University named after al-Farabi, Almaty, Kazakhstan. e-mail: Gaysina_1983@bk.ru, ORCID: https://orcid.org/: 0009-0003-5074-5406
Hanazarova Karlygash – Master's Degree Holder, Senior Lecturer, M. Auezov South Kazakhstan Research University, Shymkent, Kazakhstan. e-mail: hanazarova-karly@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0003-7590-7598.
Kaliyeva Aliya – candidate of sociological sciences, acting associate professor, Kazakh National Women's Teacher Training University, Almaty, Kazakhstan**.** e-mail: kaliyeva.a@kyzpu.edu.kz , ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4645-5214
Kalikov Almas – Master's Degree Holder, Senior Lecturer, M. Auezov South Kazakhstan Research University, Shymkent, Kazakhstan. e-mail: kalykov.almas@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0000-1132-7365.
Kashakbayeva Kapash – Candidate of Historical Sciences, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan. e-mail: tanekeevna_1975@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0008-4961-1191
Kasmyrzayev Bekmyrza – Master's Degree Holder, Lecturer, South Kazakhstan Pedagogical University named after U. Zhanibekov, Shymkent, Kazakhstan. e-mail: bekmyrza.kasmyrzaev@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0007-0479-4847.
Kenzhebayeva Ainur - Senior Lecturer, M. Auezov South Kazakhstan Research University, Shymkent, Kazakhstan. e-mail: ainurina77@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2881-0876.
Khan Muazzam Ali – Professor, University of Missouri, Columbia, Missouri, USA e-mail: muazzam.khattak@qau.edu.pk**,** ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1980-0916

Kozhirova Svetlana - Doctor of Political Science, Professor, Institute of Oriental Studies named after R.B. Suleimenova, Almaty, Kazakhstan. e-mail: kozhirova_sb@enu.kz, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7545-6676

Mukazhanova Almira - doctor of Political Sciences, Department of Social Sciences, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan. e-mail: almira75@inbox.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0001-5160-2867

Muratova Merey - doctoral student at the Department of Political Science, L.N. Gumilyov Eurasian National University, leading researcher at the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan. e-mail: mereige@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1380-0114

Nagaybayeva Zauresh – Candidate of Social Sciences, Head of the Department of History of Kazakhstan and Social and Humanitarian Disciplines, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University. Almaty, Kazakhstan. e-mail: nagaibaeva.z@kaznmu.kz, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1005-9658

Nechayeva Yelena - Candidate of political science, professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan. e-mail: elenech@inbox.ru,_ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2873-057X

Nessipkaliyev Dauren – PhD, Associate Professor, Asfendiyarov Kazakh National Medical University, Almaty, Kazakhstan. e-mail: n.dauren89@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0946-6611

Nuridin Symbat – Master's Degree Holder, Lecturer, M. Auezov South Kazakhstan Research University, Shymkent, Kazakhstan. e-mail: oqustep@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0009-0007-9075-0102.

Nurpeisova Dina – PhD candidate, Abai Kazakh National Pedagogical University Almaty, Kazakhstan. e-mail: dnurpeisova1983@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0005-2190-5129

Onuchko Marina - Doctor of Political Sciences, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan. e-mail: onuchko@mail.ru ,ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4996-9616

Onalbekov Abdimanap – Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Kazakhstan. e-mail: a.onalbekov@mail.ru, ORCID:https://orcid.org/0000-0003-1986-2762

Primbetov Dauren – PhD, Senior lecturer, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan. e-mail:: primbetov_ds@enu.kz, ORCID:https://orcid.org/0009-0002-3766-2334

Sabitkyzy Assem – PhD, senior lecturer, Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan. e-mail: assa.23@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8295-450X

Sagidulla Gulzhanat – PhD, Al-Farabi Kazakh National university, Almaty, Kazakhstan
e-mail: sagidullagulzhanat@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0009-0003-7152-3597

Sarybayev Mura – Senior Lecturer, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan. e-mail: sarybaev09@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3685-0376

Serikzhanova Sabira – PhD, Associate Professor of Narxoz University, Almaty, Kazakhstan. e-mail: Sabira.Serikzhanova@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3185-8558

Suleimenova Zhadra - Master's Degree Holder, Lecturer, M. Auezov South Kazakhstan Research University, Shymkent, Kazakhstan. e-mail: zhado.2027@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0006-5260-8079.

Sultanova Farida - Department of Political Science and Socio-Philosophical Disciplines, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan. e-mail: sultanova_f_m@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0001-5160-2867

Syroezhkin Konstantin - Doctor of Political Sciences, Kazakhstan Center for Humanitarian and Political Conjuncture, Almaty, Kazakhstan. e-mail: syrkonst@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0007-2837-7765

Tangkish Nazira – PhD, Department of Political Science, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan**.** e-mail: tankish81@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0951-2144**.**

Tauyekelova Tolganai – PhD, Al - Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan. e-mail: batyrkyzy76@ mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5375-093

Tokbergenov Zhaksylyk– PhD Doctoral Student, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan. e-mail: tokbergen80@bk.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0004-0302-3352

Tuganbayev Kaisar – M.A., Department of Social and Humanitarian Disciplines, Kazakh National Women's Teacher Training University. Almaty, Kazakhstan. e-mail: kostugan777@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2430-3770

Turekulova Zhuldyz – PhD Associate Professor, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan. e-mail: turekulova74@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2461-2488

Ustemirova Aigerim – Senior Lecturer, KIMEP University, Almaty, Kazakhstan. e-mail: ust_aika_86@mail.ru ORCID: https://orcid.org/0009-0008-4022-2173

Yeziyeva Mariyam - PhD, Professor, Akdeniz University, Antalya, Turkey. e-mail: mariyam@akdeniz.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1265-9155.

Zhanpeiissova Kargash – Candidate of Political Sciences, Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan e-mail: k_zhanpeisova@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1048-1253

Zhakyanova Aigerim - PhD, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan. e-mail: zhakiyanova.a@ablaikhan.kz, ORCID: https://orcid.org/ 0000-0002-7775-1457

Zhapsarbayeva Zhanna – PhD candidate, Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan. e-mail: zhanna.zhapsarbayeva999@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/ 0009-0009-4272-0827

Zholdasbekova Gulnar - Senior Lecturer, M. Auezov South Kazakhstan Research University, Shymkent, Kazakhstan. e-mail: Gulnar_105@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0004-3282-7499.

Zhumatay Dinara - Master's Degree Holder, Lecturer, M. Auezov South Kazakhstan Research University, Shymkent, Kazakhstan. e-mail: dinara.zh13@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0008-6933-1058.

Сведения об авторах

Арзикулов Алмас Азкенович – магистр истории, главный эксперт, Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте Республики Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан. e-mail: almasalsunkari@gmail.com , ORCID:https://orcid.org/0000-0002-2837-355X

Асаубаева Жулдуз Узакбаевна – PhD докторант кафедры социальных наук Казахского национального педагогического университета имени Абая, г. Алматы, Казахстан. e-mail: zuzakbayevna@bk.ru , ORCID: https://orcid.org/0009-0002-3031-0432

Ахметова Айнур Ерболатовна – PhD докторант, Казахский национальный педагогический университет имени Абая. г. Алматы, Казахстан e-mail: ainur.erbolatovna@mail.ru , ORCID: https://orcid.org/0009-0003-9621-7000

Ахметова Арайлым Нурболқызы – Магистр гуманитарных наук, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан. e-mail: Araika_akhmetova @mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0003-7602-5984

Бегимтаев Амергалы Ильяшевич – к.п.н, и.о. доцента, Казахский Национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан. e-mail: amergali.begimtaev@mail.ru , ORCID : https://orcid.org/0009-0002-1633-7698

Бейхан Забун – ассоциированный профессор, Университет Гази, факультет образования, кафедра философии и смежных дисциплин, Текникокуллар, Анкара, Турция. e-mail: bzabun@gazi.edu.tr**,** ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8974-9103

Болатова Жаннур Болатқызы - PhD докторант, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан. e-mail: zhannur_b_92@mail.ru , ORCID: https://orcid.org/0009-0006-6717-0284

Гайсина Макпал Батыргалиевна – PhD докторант, Казахский Национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан. e-mail: Gaysina_1983@bk.ru, ORCID: https://orcid.org/: 0009-0003-5074-5406

Далдирбаева Гульжан Турсынхамитовна - PhD докторант, Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, г. Алматы, Казахстан.
e-mail: gulzhan_maulen@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0002-9298-8564

Дюсембекова Майра Кусаиновна – кандидат политических наук, профессор, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан. e-mail: maira.enu67@gmail.com , ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0604-1642

Езиева Мариям Мухтаровна - PhD, профессор, Университет Акдениз, г. Анталия, Турция.
e-mail: mariyam@akdeniz.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1265-9155.

Жакьянова Айгерим Мухамедрахимовна – PhD, Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, г. Алматы, Казахстан. e-mail: zhakiyanova.a@ablaikhan.kz, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7775-1457

Жанпеийсова Карғаш Далелханкызы – кандидат политических наук, доцент, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан e-mail: k_zhanpeisova @mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1048-1253

Жапсарбаева Жанна Ермухановна – PhD докторант, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан. e-mail : zhanna.zhapsarbayeva 999@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0009-0009-4272-0827

Жолдасбекова Гульнар Дауренбековна - старший преподаватель, Южно-Казахстанский исследовательский университет имени М. Ауэзова, г. Шымкент, Казахстан. e-mail: Gulnar_105 @mail.ru,ORCID: https://orcid.org/0009-0004-3282-7499.

Жуматай Динара Демеуовна - магистр, преподаватель, Южно-Казахстанский исследовательский университет имени М. Ауэзова, г. Шымкент, Казахстан. e-mail: dinara. zh13@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0008-6933-1058.

Калиева Алия Айбулатовна – кандидат социологических наук, и.о. ассоциированный профессор, Казахский национальный женский педагогический университет, г. Алматы, Казахстан. e-mail: kaliyeva.a@kyzpu.edu.kz , ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4645-5214

Калыков Алмас Шулезбаевич – магистр, старший преподаватель, Южно-Казахстанский исследовательский университет имени М. Ауэзова, г. Шымкент, Казахстан. e-mail: kalykov.almas@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0000-1132-7365.

Касмырзаев Бекмырза Наурызбекович – магистр, преподаватель, Южно-Казахстанский педагогический университет имени У. Жанибекова, г. Шымкент, Казахстан. e-mail: bekmyrza.kasmyrzaev@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0007-0479-4847.

Кашакбаева Капаш Танекеевна – кандидат исторических наук, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан. e-mail: tanekeevna_1975 @mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0008-4961-1191

Кенжебаева Айнур Нурлановна - старший преподаватель, Южно-Казахстанский исследовательский университет имени М. Ауэзова, г. Шымкент, Казахстан. e-mail: ainurina77 @mail.ru, ORCID : https://orcid.org/0000-0003-2881-0876.

Кожирова Светлана Басейовна - Доктор политических наук, профессор, Институт востоковедения имени Р.Б. Сулейменова КН МНВО РК, г. Алматы, Казахстан. e-mail: kozhirova_sb@enu.kz, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7545-6676

Мукажанова Альмира Жапаровна - доктор политических наук, кафедра социальных наук, Казахский национальный педагогический университет имени Абая,г. Алматы, Казахстан. e-mail: almira75@inbox.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0001-5160-2867

Муратова Мерей Муратовна - докторант кафедры политологии, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилёва, ведущий научный сотрудник, Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, г. Астана, Казахстан. e-mail: mereige@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1380-0114

Нагайбаева Зауреш Арстанбековна – кандидат социальных наук, заведующая кафедрой истории Казахстана и общественно-гуманитарных дисциплин, Казахский национальный медицинский университет имени С.Д. Асфендиярова. г. Алматы, Казахстан. e-mail: nagaibaeva.z@kaznmu.kz, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1005-9658

Нечаева Елена Леонидовна - Кандидат политических наук, профессор, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан. e-mail: elenech@ inbox.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2873-057X

Несипкалиев Даурен Еренгалиевич – PhD, ассоциированный профессор, Казахский национальный медицинский университет имени С.Д. Асфендиярова, г. Алматы, Казахстан. e-mail: n.dauren89@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0946-6611

Нуридин Сымбат Закировна – магистр, преподаватель, Южно-Казахстанский исследовательский университет имени М. Ауэзова, г. Шымкент, Казахстан. e-mail: oqustep@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0009-0007-9075-0102.

Нурпеисова Дина Суиндиковна – PhD докторант, Казахский национальный педагогический университет имени Абая , г. Алматы, Казахстан. e-mail: dnurpeisova1983@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0005-2190-5129

Онучко Марина Юрьевна - доктор политических наук, профессор, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилёва, г. Астана, Казахстан. e-mail: onuchko @mail.ru , ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4996-9616

Оналбеков Абдиманап Керимбекович – кандидат философских наук, доцент, Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави, Казахстан. e-mail: a.onalbekov@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1986-2762

Примбетов Даурен Сакенович – PhD, старший преподаватель, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан. e-mail:: primbetov_ds@enu.kz, ORCID: https://orcid.org/0009-0002-3766-2334

Сабиткызы Асем - PhD, старший преподаватель, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан. e-mail: assa.23@mail.ru, ORCID: https:// orcid.org/ 0000-0001-8295-450X

Сагидулла Гулжанат Сагидуллаевна – PhD докторант, Казахский Национальный университет имени аль-Фараби, г.Алматы, Казахстан. e-mail: sagidullagulzhanat@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0009-0003-7152-3597

Сарыбаев Мура Саутович – старший преподаватель, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан. E-mail: sarybaev09@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3685-0376

Серикжанова Сабира Серикжановна – PhD, ассоциированный профессор Университета Нархоз, г.Алматы, Казахстан, e-mail: Sabira.Serikzhanova@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3185-8558

Сулейменова Жадра Оразалиевна - магистр, преподаватель, Южно-Казахстанский исследовательский университет имени М. Ауэзова, г. Шымкент, Казахстан. e-mail: zhado.2027@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0006-5260-8079.

Султанова Фарида Мажитовна - кандидат исторических наук, доцент кафедры социальных наук, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан. e-mail: sultanova_f_m@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0004-5808-6625

Сыроежкин Константин Львович - Доктор политических наук, Казахстанский центр гуманитарно-политической конъюнктуры, Алматы, Казахстан. e-mail: syrkonst@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0007-2837-7765

Танкиш Назира – PhD, кафедра политологии, Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова, г. Шымкент, Казахстан. e-mail: tankish81@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0951-2144**.**

Тауекелова Толганай Батырбековна - PhD, старший преподаватель, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан. e-mail: batyrkyzy76@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5375-0938

Токбергенов Жаксылык Досанович – PhD докторант, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан. e-mail: tokbergen80@bk.ru**,** ORCID: https://orcid.org/0009-0004-0302-3352

Туганбаев Кайсар Турсынкаримович - Кафедра общественно-гуманитарных дисциплин, Казахский национальный женский педагогический университет, г. Алматы, Казахстан. e-mail: kostugan777@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2430-3770

Турекулова Жулдыз Елтаевна - PhD доцент, Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова, г. Шымкент, Казахстан. e-mail: turekulova74@mail.ru , ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2461-2488

Устемирова Айгерим Оразымбетовна – старший преподаватель, университет КИМЭП, г. Алматы, Казахстан. e-mail: ust_aika_86@mail.ru ORCID: https://orcid.org/0009-0008-4022-2173

Ханазарова Карлыгаш Оразгалиевна – магистр, старший преподаватель, Южно-Казахстанский исследовательский университет имени М. Ауэзова, г. Шымкент, Казахстан.
e-mail: hanazarova-karly@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0003-7590-7598.

Хан Муаззам Али – профессор, Университет Миссури, г. Колумбия, штат Миссури, США.
e-mail: muazzam.khattak@qau.edu.pk, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1980-0916

Мақалаға қойылатын талаптар:

Мақаланың негізгі элементтері:

Мақала мәтіні **кіріспеден** (өзектілігі, ғылыми маңыздылығы, зерттеу мақсаты), **негізгі бөлімнен** (негізгі ережелер, зерттеу әдістемесі, әдеби шолу, әдістер, нәтижелер, талдау) және **қорытындыдан** тұрады;

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі. References.

Мақаланы ресімдеу талаптары:

- Мақаланың басында ҒТАМР (орыс тілінде МРНТИ; ағылшын тілінде SRSTI) белгілеу қажет. Қаріп: **қалың** Туралау: сол жақта.
- ҒТАМР-дан төмен орталықта автордың аты-жөні, дәрежесі, төменде жұмыс орны, мен елі көрсетіледі. Қаріп: *тұрақты, курсив* Туралау: ортасында.
- Тақырып жұмыс орнынан кейін бір бос орынмен бөлінеді. Тақырыптар БАС ӘРІПТЕРМЕН қалың қаріппен басылады. Қаріп: **ҚАЛЫҢ, ҮЛКЕН** Туралау: ортасында
- Тақырып кейін *Аңдатпа* (орыс тілінде *Аннотация*, ағылшын тілінде *Abstract*). Құрылымдық аңдатпада қысқаша мақаланың барлық бөлімдерін анықтау мәтіні болу керек: кіріспе, мақсат, материалдар мен әдістер, нәтижелер мен талқылау, қорытынды. 100-300 сөз. Қаріп: қалыпты Туралау: ені бойынша.
- Аңдатпадан кейін үш тілде түйін сөздер (кемінде 3-8) көрсетіледі. Қаріп: қалыпты Туралау: ені бойынша.
- Мақаланың толық мәтіні журналдың қолданыстағы талаптарына сәйкес рәсімделгеннен кейін. Қаріп: қалыпты Туралау: ені бойынша.
- Мақала мәтінінің соңында ***Әдебиеттер*** (***Литература***; ***References***) көрсетіледі. Әдебиеттер мақалаларды рәсімдеу негізгі 7.1-2003 «Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Құрастырудың жалпы талаптары мен ережелері» баспа стандартына сәйкес жасалуы керек. Қаріп: *тұрақты, курсив* Туралау: ені бойынша.

Microsoft Word мәтіндік редакторы. Мәтіннің Көлемі аңдатпаны, кілт сөздерді қоспаған 3000 сөзден – 12000 сөзге дейін болу қажет.

Times New Roman компьютерлік жазу кегль 12.

Жиектері: сол, оң жағы, жоғарғы және төменгі жағы – 2 см, 1 аралықтан кейін. Әдебиеттер тізімі мәтіннің соңында орналастырылады және жұмыстарды атап өту тәртібіне (толассыз нөмірлеу) сәйкес жасалады. Библиография кемінде 10 дереккөзді қамтуы керек. Шетелдік еңбектерге сілтемелер-кемінде 30%, Өзін-өзі бағалау-15% аспайды. Әдебиет ағылшын тіліндегі мақалаларға транслитерацияланады. Мәтіндегі әдебиетке сілтемелер осы жұмыстың әдебиет тізіміндегі нөміріне сәйкес келетін нөмір түрінде «шаршы» жақшада ресімделеді. Дәйексөздерді пайдаланған кезде дереккөз бетін міндетті түрде көрсету қажет, мысалы: [1, 138б.], орысша нұсқасында [1, С.138], ағылшын нұсқасында [1, p.138]. Интернет-дереккөздерді пайдаланған жағдайда дереккөзге сілтемені көрсету міндетті емес.

Суреттер, кестелер, графиктер, диаграммалар нөмірлеуді көрсете отырып, тікелей мәтінде ұсынылады (мысалы, сурет 1, 1-кесте). Суреттер, кестелер, графиктер және диаграммалар саны мақаланың барлық көлемінің 20%-ынан аспауы тиіс (кейбір жағдайларда 30%-ға дейін).

Требования:

Основные элементы статьи:

При оформлении рукописи необходимо придерживаться следующей структуры метаданных, представленных на казахском, русском и английском языках: Название статьи (заголовок); аннотации; ключевые слова; Текст статьи включает: **введение** (актуальность, научная значимость, цель исследования), **основную часть** (основные положения, методология исследования, обзор научной литературы, методы, результаты, дискуссия) и **заключение**; Список использованных литератур, References.

Требование к оформлению статьи

● В начале статьи необходимо обозначить **МРНТИ** (на казахском языке ҒТАМР, на английском языке SRSTI). Шрифт: **полужирный.** Выравнивание: по левому краю

● Над МРНТИ в центре указываются инициалы и фамилия автора, ниже должность по месту работы, учебы, ученая степень и ученое звание, страна. Шрифт: ***обычный, курсив*** Выравнивание: *по центру.*

● Заголовок отделяется от места работы пробелом. Заголовки печатаются **ПРОПИСНЫМИ БУКВАМИ ЖИРНЫМ ШРИФТОМ**. Шрифт: **ЖИРНЫЙ, ПРОПИСНОЙ** Выравнивание: по центру

● Над заголовком *Аннотация* (на казахском языке *Аңдатпа*, на английском языке *Abstract*). Структурированное Аннотация должно содержать кратко все разделы статьи: введение, цель, материалы и методы, результаты и обсуждение, заключение или выводы. 100-300 слов. Шрифт: обычный Выравнивание: по ширине.

● После Аннотации указываются ключевые слова (не менее 3-8) на трех языках. **Ключевые слова:** власть, общество и т.д. Шрифт: **обычный** Выравнивание: по ширине.

● После полный текст статьи оформленный в соответствии с действующими требованиями журнала. Шрифт: **обычный** Выравнивание: по ширине.

● ***Литература*** (***Әдебиеттер*; *References)*** указываются в конце текста статьи. Литературы должны быть оформлены согласно базовым издательским стандартом по оформлению статей в соответствии 1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления». Шрифт: *обычный, курсив* Выравнивание: по ширине.

Текстовый редактор Microsoft Word. Объем от 3000 слов без аннотации и ключевых слов до 12000 слов компьютерной машинописи Times New Roman кегль 12.

Поля: правое, левое, верхнее и нижнее – 2 см, через 1 интервал. Список литературы помещается в конце текста и составляется в соответствии с порядком упоминания работ (сквозная нумерация). Список литературы должен содержать не менее 10 источников. Ссылки на зарубежные труды – не менее 30%, самоцитирование – не более 15%.

Литература транслитерируется. Ссылки на литературу в тексте оформляются в «квадратные» скобки, в виде номера, соответствующего номеру данной работы в списке литературы. При использовании цитат обязательно указывать страницу источника, например: [1, С.138] в казахском варианте [1, 138б.], в английском варианте [1, p.138] в случае использования интернет-источников указывать ссылку на источник.

Рисунки, таблицы, графики, диаграммы представляются непосредственно в тексте с указанием нумерации (Например, Рисунок 1, Таблица 1). Количество рисунков, таблиц, графиков и диаграмм не должно превышать 20% от всего объема статьи (в некоторых случаях до 30%).